

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

ІНСТИТУТУ ПОЛІТИЧНИХ
І ЕТНОНАЦІОНАЛЬНИХ
ДОСЛІДЖЕНЬ
ІМ. І.Ф.КУРАСА
НАН УКРАЇНИ

2010 6(50)

листопад-грудень

Засновник: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України; Президія НАН України

Видається: з 1997 р. — книжкова серія; з 2009 р. — періодичне наукове видання

Періодичність: 6 разів на рік

Свідоцтво про державну реєстрацію: Серія КВ №15861-4333Р від 26.10.2009

Видання внесено до Переліку наукових фахових видань, у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата політичних та історичних наук (Постанова ВАК №1-05/6 від 16.12.2009)

Головний редактор: *Левенець Ю.А.* — доктор політ. наук, академік НАН України

Заступник головного редактора: *Майборода О.М.* — доктор історичних наук

Відповідальний секретар: *Перевезій В.О.* — кандидат історичних наук

Редакційна колегія:

Бевз Т. А. — доктор історичних наук

Войналович В. А. — доктор політичних наук

Кармазіна М.С. — доктор політичних наук

Котигоренко В.О. — доктор політичних наук

Михальченко М.І. — доктор філософських наук, член-кореспондент НАН України

Нагорна Л.П. — доктор історичних наук

Панчук М.І. — доктор історичних наук

Пахарев А.Д. — доктор політичних наук

Рафальський О.О. — доктор історичних наук

Рудич Ф.М. — доктор філософських наук

Солдатенко В.Ф. — доктор історичних наук, член-кореспондент НАН України

Шаповал Ю.І. — доктор історичних наук

Шкляр Л.Є. — доктор політичних наук

**Рекомендовано до друку вченою радою Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України
Протокол № 7 від 28.12.2010 р.**

© Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2010

*Номер виходить за результатами
Шостих Курасівських читань на
тему «Виборча система в Україні:
теоретичні виміри і суспільні реалії»,
що проводилися 7 жовтня 2010 р.*

ЗМІСТ

Еволюція виборчої системи України

Тетяна Бевз. Трансформація виборчої системи в умовах української політичної дійсності	6
Едуард Щербенко. Виборча система як чинник формування української політичної нації	17
Лариса Кочубей. Виборча система як передумова формування політичного класу в сучасній Україні	26
Ігор Чернінько. У пошуках оптимального варіанта: еволюція виборчої системи України	37
Надія Гербут. Проблемні питання оптимізації виборчої системи України	46
Ганна Редькіна. Вибори в Україні: традиції	56

Правові механізми регулювання виборчого процесу

Володимир Кафарський. Виборча система України за критеріями демократії і права	64
Нодарі Ціцуашвілі. Удосконалення виборчого законодавства: загрози етнополітичній безпеці України	74
Ірина Овчар. Міжнародний контекст та політичний підтекст виборчого права України	82
Федір Медвідь, Ярослав Медвідь. Виборча система України: політико-правові засади генези і становлення	92
Василь Мойсієнко. Проблеми нормативно-правового закріплення підстав і порядку визнання виборів недійсними у законодавстві України	100
Владислав Мороко. Розвиток виборчого законодавства України у 1996–2007 роках	108
Ольга Боринська. Шляхи удосконалення політико-правового забезпечення виборчого процесу в Україні	119

Технології виборчого процесу

Анатолій Павко. Проблеми еволюції електоральної стратегії і тактики виборчих кампаній	129
Радмила Войтович. Праймеріз як інструмент оптимізації виборчих технологій в Україні	137

Юрій Шайгородський. Політичні міфи виборчих кампаній	147
Анатолій Береза. Сучасні технології голосування	155
Ростислав Балабан. Фінансовий вимір виборчого алгоритму	161
Катерина Меркотан. Маніпулятивний присмак виборчих процесів	168
Ігор Савченко, Андрій Осаволук, Дмитро Прокопчук. До пошуків оптимальної виборчої системи: відкриті списки	176
Ксенія Квітка. Професіоналізація виборчих кампаній (діяльність політичних консультантів в Україні)	185
Юлія Дмитришин. Симуляція політики в політичній рекламі України в умовах виборчих кампаній	195
Іванна Ломака. Політтехнологічні особливості участі релігійних організацій України у виборах	206

Партії та організації громадянського суспільства у виборах

Юрій Древаль. Виборчі блоки політичних партій та демократичне представництво: проблеми співвідношення	216
Юрій Опалько. Організації громадянського суспільства як чинник впливу на виборчий процес	224
Світлана Савойська. Мовно-політичні сепаратистські тенденції у передвиборчих програмах і діяльності політичних партій України: ретроспективний аналіз	232
Артем Курас. Роль партій у сучасному вітчизняному визначенні і формулюванні безпеки	241

Регіональні та етнічні особливості виборів в Україні

Євген Рябінін. Проблеми українського регіоналізму крізь призму виборів	244
Олена Газізова. Особливості виборчих кампаній у поліетнічному середовищі Криму	253
Людмила Роздайбіда. Виборча система і національні меншини в Україні	262

Виборчі системи: зарубіжний досвід

Микола Михальченко, Зореслав Самчук. Порівняльний аналіз європейських виборчих систем	267
Наталія Кононенко Сучасна виборча система Російської Федерації як механізм маніпулювання процесом формування політичних суб'єктів	286
Тетяна Ляшенко. Виборчий процес у країнах Центральної Азії: елемент демократії чи інструмент авторитаризму?	297
Тетяна Василевська. Виборча кампанія та цінності й настанови депутатської етики: досвід західних демократій	307

Вибори та ефективність влади

Ігор Жданов. Вплив типу парламентської виборчої системи на ефективність функціонування парламенту та уряду	318
Олена Скрипник. Ефективність влади після виборів	332
Олена Стойко. Виборча система як один з чинників ефективності політичних режимів у ході демократизації ...	341
Дмитро Кондратенко. Організація влади як чинник модернізації країни: (приклад Японії)	345
Олександр Колтунов. Етична інфраструктура державної служби України: загальна характеристика	353

Вибори в Україні: історичний аспект

В'ячеслав Яремчук. Виборчі системи та українські політичні партії Австро-Угорщини й Росії (друга половина XIX — початок XX ст.)	365
Іван Монолатій. «Криваві» парламентські вибори 1911 р. як приклад етнічного насильства у виборчій кампанії	376
Сергій Полтавець. Козацька старшина за гетьмана Б. Хмельницького: від виборів до призначень	383
Відомості про авторів	389

ЕВОЛЮЦІЯ ВИБОРЧОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Тетяна Бевз

ТРАНСФОРМАЦІЯ ВИБОРЧОЇ СИСТЕМИ В УМОВАХ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ДІЙНОСТІ

*У статті розглядається становлення і розвиток виборчої системи в сучасних умовах. Акцентується увага на тому, що вибори — це фундамент демократичного суспільства. Автор доводить, що за період незалежності в Україні фактично функціонувало шість виборчих законів і п'ять виборчих систем. **Ключові слова:** вибори, виборча система, мажоритарна виборча система, пропорційна виборча система.*

Tetyana Bevez. Transformation of the electoral system in the conditions of Ukrainian political reality. The article examines incipience and development of the electoral system in current conditions. However, attention is accented on the elections as the basis of the democratic society. An author demonstrates, that during the period of the independence of Ukraine, six electoral laws and five electoral systems have been functioning. **Keywords:** elections, electoral system, majority electoral system, proportional electoral system.

Формування політичної системи суспільства залежить значною мірою від системи виборів в органи політичної влади. Сучасній політичній науці вже відома наука, що вивчає різні аспекти виборів — псефологія. Вперше термін «псефологія» стосовно виборів використав викладач з Оксфорда Ф. Гарді в 1949 р. Псефологія розглядається окремими вченими як спеціальна політологічна дисципліна, схожа за типом з науками про державу («державознавство»), про партії («партологія»), про війни («полемологія»).

Вибори — це фундамент демократичного суспільства. Справжні демократії являють собою політичні системи, в яких доступ до влади і право ухвалювати рішення здійснюється за результатами вільних загальних виборів. Один з головних методів здійснення вибору — голосування. У недемократичних режимах вибір означає відбір — *seligere* (фр.). У сучасних демократіях вибори як відбір *seligere* трансформувалися в *eligere* (фр.) — вибори як простий акт голосування. Водночас, можна повністю погодитися з К. Победо-

носцевим стосовно того, «вибори жодним чином не виражають волю виборців» [1, с. 100].

У законодавчій літературі, періодиці, масовій свідомості термін «вибори» використовують у двох значеннях: як день голосування і як уся виборча кампанія (процес).

Уся історія вітчизняного виборчого законодавства нагадує хроніку бойових дій. З моменту незалежності в Україні функціонував Закон УРСР від 27.10.1989 р. № 8304-XI «Про вибори народних депутатів Української РСР». Потім відбулася його модернізація Законом України від 18.11.1993 р. № 3623-XII «Про вибори народних депутатів України». Перший раз виборчу систему докорінно змінив Закон України від 24.09.1997 р. № 541/97-ВР «Про вибори народних депутатів України». Він втратив дію згідно із Законом України від 18.10.2001 р. № 2766-III «Про вибори народних депутатів України». У свою чергу, цей Закон втратив силу з 1 жовтня 2005 р., окрім частини сьомої статті 15-ї і статті 81-ї цього Закону, які втратили силу з дня проведення чергових виборів народних депутатів України 2006 р. (згідно із Законом України від 25.03.2004 р. № 1665-IV «Про вибори народних депутатів України»). Проте останній Закон був викладений у новій редакції Законом України від 7.07.2005 р. № 2777-IV «Про внесення змін до Закону України «Про вибори народних депутатів України», тобто фактично почав діяти новий Закон. Але вважається, що вибори народних депутатів України 2006 і 2007 рр. пройшли за Законом України від 25.03.2004 р. № 1665-IV.

Чинний регламент проведення парламентських кампаній бере свої витоки від закону про вибори народних депутатів у УРСР, який був прийнятий у жовтні 1989 р. Він був більш демократичним, ніж його союзний аналог. Зокрема, передбачав: пряме таємне волевиявлення громадян; поділ території республіки на одномандатні округи; більш прогресивну модель висунення кандидатів — цим правом наділялися збори виборців, трудові колективи, а також суспільні і політичні організації. Така схема у радянські часи була значним кроком вперед.

Вибори до Верховної Ради УРСР XII скликання (або Верховної Ради України I скликання), відбулися у березні 1990 р. і були першими демократичними альтернативними виборами в республіці.

Депутатський корпус зразка 1990 р. відрізнявся від своїх попередників і кількісно, і якісно. Кількість депутатів зменшилася з 650 до 450. У кожному другому окрузі депутат мав від 4 до

8 конкурентів, у 64 округах було від 10 до 19 кандидатів, у 7 — по 20 і більше, у 130 — по 3-4 кандидати.

Суттєву кількість мандатів отримали опоненти чинної влади, а сам парламент досить швидко і жорстко структурувався за політичною ознакою. Найявніші двох центрів впливу (група «239» і «Народна Рада») хоча і мали за собою перманентні конфлікти, тим не менше сприяли поступовій демократизації законодавчої бази ще до проголошення незалежності. До речі, саме «Народна Рада» у тому ж 1990 р. першою порушила питання про терміновий перехід до жорсткої пропорційної виборчої моделі. Введення пропорційної моделі було однією з вимог відомого студентського голодування.

Вибори у Верховну Раду України 1994 р. були першими, що відбувалися за умов багатопартійності, але, фактично, ще не на реальній багатопартійній основі. Вони проходили за мажоритарною системою; політичні партії мали право висувати кандидатів у депутати нарівні з групами виборців, трудовими колективами і громадськими організаціями. Показово, що значна кількість партійних активістів воліла не афішувати свою партійну належність під час передвиборчої боротьби. Вибори пройшли за мажоритарною системою згідно з Законом «Про вибори народних депутатів» від 18 листопада 1993 р. Для перемоги необхідно було набрати абсолютну більшість голосів (50% + 1 виборчий голос) з мінімальною явкою не менш ніж 50% виборців. У листопаді 1993 р. парламент бачив альтернативу мажоритарній виборчій системі, але тоді на підтримку виборів за змішаною системою (тобто за повноцінну участь партій у виборчому процесі) виступила лише частина депутатів-членів Соціалістичної партії України, Руху, Партії демократичного відродження України і частина комуністів. 9 листопада 1993 р. голосування за вибори за змішаною системою було заблоковано — проти цього проголосували 199 депутатів. Причинами такої ситуації були, насамперед, відсутність сильних і впливових політичних партій та слабкий процес становлення багатопартійності, позиція «непартійних» депутатів, яким була не вигідна пропорційна виборча система, а також спротивом виконавчої влади.

У Верховну Раду було обрано 91 представника КПУ, 22 — НРУ, 21 — СелПУ, 14 — СПУ, 11 — УРП, по 5 — ППУ і КУНа. Ще 8 партій мали від одного до чотирьох депутатів. З 405 обраних депутатів тільки 178 представляли партії. Серед переможців виборів 94 були висунуті партіями або виборчими блоками, із них 61 — КПУ,

13 — НРУ, по 7 СелПУ й УРП. За наявності поділу на лівих і правих реального партійного структурування парламенту не відбулося. Фактично тільки ліві (комуністи, соціалісти, аграрії) і Рух утворили партійні фракції. Вони об'єднали близько 40% депутатів. При цьому навіть для них принцип солідарного голосування не був обов'язковим. Головою Верховної Ради України було обрано лідера соціалістів — О. Мороза.

Суперечки навколо питання про найбільш оптимальну для України виборчу систему точаться практично з моменту проголошення Україною незалежності. Після переходу від мажоритарної виборчої системи до змішаної, за якою половина депутатського корпусу обиралася в одномандатних округах, а половина — за пропорційною системою у загальнодержавному окрузі, виникла ідея обрання всього складу парламенту на основі пропорційного представництва в ньому політичних партій і блоків. У зв'язку з цим варто звернутися до твердження А. Лейпхарта, який констатував: «Дві основоположні альтернативи, перед якими виявляються творці нових демократичних конституцій, — це, по-перше, вибір між виборчими системами, заснованими, відповідно, на принципі більшості і на принципі пропорційного представництва, і, по-друге, — між парламентською і президентською формами правління» [2, с. 136].

Досвід виборчої кампанії 1994 р. засвідчив, що вибори, які відбувалися за мажоритарною системою, перетворилися на перманентний процес, який все більше перетворювався на фарс. В округах, у яких кандидати не набрали необхідної більшості голосів, вибори тривали майже два роки. Таким чином можна стверджувати, мажоритарна система виборів була малоефективною і не відображала реалій партійної структуризації, яка набувала ваги. За офіційними даними Центральної виборчої комісії у виборчій кампанії 1994 р. членами партій було 168 чоловік.

На третій сесії Верховної Ради України другого скликання відбувся розгляд і обговорення нового проекту закону про вибори. Перше читання закону про вибори було 5 березня 1997 р., тоді законопроект підтримали 232 депутати. У період розгляду закону в другому читанні Л. Кучма підтримував змішану систему виборів. Під час пленарного засідання на початку березня 1997 р. розгляд цього закону в другому читанні було зірвано. Голосування заблокувала депутатська група «Конституційний центр» і фракція «Аграрники України», які в першому читанні підтримали запропоновану комісією пропорцію 50х50.

18 червня 1997 р. на засіданні Верховної Ради України 315 парламентарів голосували за новий закон. І, нарешті, лише 24 вересня 1997 р. Верховна Рада 226 голосами «за» проголосувала за змішану систему. 22 жовтня 1997 р. Глава держави нарешті поставив підпис під багатостраждальним документом. Президент повідомив широкий громадськості про це у своєму зверненні до народу України по телебаченню та радіо, при цьому зазначивши, що він «зробить усе для того, щоб ніхто і ніщо не завадило висловлювати свою волю..., щоб передвиборча боротьба не переросла у нагнітання нездорових пристрастей. Щоб вибори не пересварили всіх і вся, а держава не перетворилася в грандіозну Кайдашеву сім'ю, де люди втратили спільну мову»[3].

За два роки до чергових президентських виборів (1997 р.) Верховна Рада України затвердила змішану виборчу модель, що дало змогу політичним партіям суттєво впливати на події в країні. У виборах до Верховної Ради України 29 березня 1998 р., що проходила за змішаною мажоритарно-пропорційною системою, взяли участь 21 партія і 9 виборчих блоків. Ухвалений напередодні новий виборчий закон через недосконалі механізми реєстрації не дав змоги реально стимулювати формування потужних авторитетних партій. Половина учасників виборів набрала від 1,3% до 0,14% голосів, тобто була статистом, що тільки дезорієнтували виборців. Але й вісім партій переможниць, що подолали 4-відсотковий бар'єр і додали до 225 мандатів «списочників» ще 79, набраних в одномандатних округах, не змогли забезпечити чіткого структурування парламенту. Значну кількість — 118 місць одержали позапартійні депутати. Вибори зафіксували стабільність представництва трьох лівих і однієї правої партії. Тільки ліві партії утворили фракції винятково на партійній основі, інші — орієнтувалися на притягнення максимальної кількості депутатів за рахунок представників інших партій і позапартійних.

Новий етап із запровадження пропорційної системи розпочався 18 січня 2001 р. Народні депутати України 254 голосами ухвалили закон України про вибори народних депутатів. Законом було передбачено, що вибори до Верховної Ради України будуть проходити виключно за пропорційною системою на основі загального, рівного, прямого виборчого права шляхом таємного голосування. Через тиждень після ухвалення закону глава Адміністрації Президента України В. Литвин заявив, що прийнятий Верховною Радою Закон України про вибори народних депутатів, який

передбачає пропорційну систему виборів, нині «не на часі» для України, «оскільки до виборів за партійними списками потрібно йти поступово». Він залишає можливість запровадження пропорційної системи виборів «у перспективі в плані політичного структурування», а на цей час було б доцільним ще раз звернутися до змішаної системи і лише «істотно вдосконалити закон» [4].

Коментуючи можливість підписання закону про вибори Главою держави, В. Литвин заявив, що у Президента «сьогодні є вагомі аргументи проти ухвалення такого закону». Він вказував, що Президент вважає за доцільне доопрацювати, покращити закон про вибори на змішаній основі і ще раз провести наступні вибори за цією схемою [5].

20 лютого 2001 р. Президент України повернув зі своїми пропозиціями Закон «Про вибори народних депутатів України» для повторного розгляду Верховною Радою. Упродовж 2001 р. п'ять разів упродовж дев'яти місяців Президент Л. Кучма відхиляв нову версію виборчого закону — 20 лютого, 19 квітня, 4 липня, 14 серпня і 4 жовтня. Президент залишався несхитним, вищий законодавчий орган у жовтні 2001 р. ухвалив новий закон, який зберігав колишню, «половинчасту» виборчу модель. Єдиним видимим позитивним моментом модернізованого базового закону було впровадження деяких механізмів протидії адміністративному ресурсу. Зокрема, більш прогресивною стала методика формування окружних виборчкомів. Однак все це були половинчасті засоби.

31 березня 2002 р. відбулися чергові вибори до Верховної Ради України — треті вибори до вищого органу законодавчої влади за часів незалежності нашої держави. Водночас вони стали другими, які проводилися за змішаною системою, тобто коли одна половина народних депутатів України обиралася в мажоритарних округах, а друга — за партійними списками. Одночасно відбулися вибори до органів місцевого самоврядування та Верховної Ради Автономної Республіки Крим.

На виборах 2002 р. Центральною виборчою комісією було зареєстровано 3504 кандидати у народні депутати України у 225 одномандатних виборчих округах. У багатомандатному окрузі Центральною виборчою комісією було зареєстровано 3746 кандидатів у народні депутати України, занесених до виборчих списків 33 політичних партій та виборчих блоків партій. За результатами голосування право на участь у розподілі депутатських мандатів набували тільки шість політичних партій та виборчих блоків партій, що

здобули чотири і більше відсотків голосів виборців, які взяли участь у голосуванні. Серед цих партій та блоків: Виборчий блок політичних партій — Блок Віктора Ющенка «Наша Україна», який набрав 23,57% голосів виборців (70 мандатів); Комуністична партія України — 19,98% (59); Виборчий блок політичних партій «За єдину Україну» — 11,77% (35); Виборчий блок політичних партій — Блок Юлії Тимошенко — 7,26% (22); Соціалістична партія України — 6,87 (20); Соціал-демократична партія України (об'єднана) — 6,27% (19). Між ними було поділено 225 депутатських мандатів. У виборах брало участь 33 партії та блоки.

Останнім важливим кроком мало стати затвердження пропорційної системи. Привід для певного оптимізму щодо цього питання був: п'ять із шести партій (блоків) подолали чотирьох відсотковий бар'єр два роки тому (а саме: «Наша Україна», КПУ, СПУ, БЮТ і СДПУ(о)) виступали за відмову від змішаної схеми. За її збереження висловився тільки блок «За єдину Україну», який згодом розпався. Головною перешкодою залишалося небажання Президента. Його позиція дещо змінилась після того, як влада взялася за конституційну реформу. Причинами цього є, по-перше, те, що до відходу від мажоритарної системи практично повинен був привести сам факт зміни політичного формату, по-друге, прихильником пропорційної системи був В. Медведчук, головний радник Президента і головний ідеолог запланованих реформ, по-третє, пропорційні вибори мали стати платою за участь у процесі реалізації реформи представників КПУ і особливо СПУ. Без голосів фракцій, керівниками яких були П. Симоненко і О.Мороз, будь-яка спроба переписати Основний закон була з самого початку приречена на провал [6].

24 серпня 2002 р., проголошуючи початок політичної реформи, Президент заявив, що реформування системи виборчого законодавства має відповідати потребам парламентсько-президентської системи, тобто має відсудитися запровадження пропорційної системи виборів, але «європейського зразка».

Черговим кроком на шляху до запровадження пропорційної виборчої системи була спроба опозиції домовитися з В. Януковичем про підтримку програми діяльності уряду в обмін на голоси фракцій більшості за пропорційний закон про вибори. Домовленості не були реалізовані.

На третій сесії Верховної Ради України четвертого скликання розглядалося 10 проектів виборчих законів. Необхідної підтримки

не мав жодний. Найбільшим успіхом користувався варіант, поданий рухівцем Ю. Ключковським, комуністом Г. Пономаренком і соціалістом М. Рудьковським. Для досягнення мети йому не вистачило 9 голосів.

19 вересня 2003 р. керівники фракцій «Наша Україна», КПУ, СПУ та БЮТ підписали «Меморандум солідарності демократичних сил», основою якого була необхідність проведення парламентських виборів на пропорційній основі. Перший заступник голови фракції «Наша Україна», лідер Української Народної Партії Ю. Костенко зазначив, що «суть домовленостей четвірки — перед тим, як вести мову про конституційні зміни, необхідно добитися схвалення парламентом закону про вибори на пропорційній основі у редакції Ключковського та Рудьковського, і лише після підписання Президентом цього закону фракції четвірки зможуть говорити про ті чи інші конституційні зміни» [7].

На четвертій сесії Верховної Ради України четвертого скликання все повторилося майже з абсолютною точністю. Дев'ять проєктів (4 принципово нових і 5 оновлених версій старого закону) — і теж нульовий результат. 16 жовтня 2003 р. проєкт Ключковського — Пономаренка — Рудьковського здобув 209 голосів.

Перехід до пропорційних виборів дозволив би забезпечити чітку фракційну структуру парламенту та посилити його вплив на формування уряду. Цілком очевидно, що проти такої системи виступав Президент та депутати, обрані в мажоритарних округах. Перший не був зацікавлений у звуженні свого впливу на формування та діяльність Кабінету Міністрів, другі — у втраті шансів бути обраними до парламенту. Саме тому спроби окремих фракцій, утворених на партійній основі, «проштовхнути» пропорційний виборчий закон у парламенті Верховної Ради четвертого скликання закінчилися лише удосконаленням технічних аспектів чинного на той час Закону «Про вибори народних депутатів України».

У лютому 2004 р. відбулася міжнародна конференція «Україна в Європі і світі». Її учасники зустрілися 21–22 лютого зі студентами НаУКМА. Своє бачення майбутнього для України визначила, серед інших, екс-державний секретар США Мадлен Олбрайт. Акцент вона зробила на проведенні вільних виборів в Україні. Відзначивши, що «на прикладі Грузії ми можемо побачити, коли є сильний лідер, тобто Шеварднадзе, але він не забезпечив проведення вільних виборів, і який був результат» [8].

Перипетії з виборчим законодавством продовжилися і в лютому-березні 2004 р. На розгляд було подано шість законопроектів. Переконаність у прийнятті закону підкріплювалася, по-перше, тим, що пропорційні вибори зафіксовані у попередньо схваленому проекті конституційних змін, по-друге, від прийняття нової моделі багато в чому залежить лояльність комуністів і соціалістів. Остаточний виборчий закон було прийнято у ніч з 25 на 26 березня 2004 р. В Україні затверджено пропорційний виборчий закон. Президент підписав закон про пропорційні вибори і з часу опублікування він набрав чинності.

Ухвалений закон про пропорційні вибори мав ряд суттєвих недоліків. Він був не чим іншим, як компромісом для затвердження політичної реформи. Впровадження в Україні пропорційної виборчої системи надало виборам конфронтаційного характеру і перетворило їх в інструмент сепарації українських регіонів і їх відчуження один від одного саме через політиків, а не об'єктивні причини.

26 березня 2006 р. відбулися вибори до Верховної Ради. Вперше вони проводилися за пропорційною виборчою системою. Вибори 2006 р. виявилися рекордними за кількістю партій і блоків, що взяли в них участь. Виборчий бюлетень був 80 см завдовжки і включив 45 претендентів. Прохідний бар'єр для партій і блоків становив 3% від кількості виборців, що взяли участь у голосуванні. Виборча кампанія офіційно розпочалася 7 липня 2005 р., з 26 листопада до 31 грудня 2005 р. проходило висування та реєстрація кандидатів у депутати. Особливістю цієї виборчої кампанії була її вартість. Це були найдорожчі вибори в історії незалежної України.

Політичні сили, які змагалися за мандати, мали доступ до засобів масової інформації; нікого не блокували і не знищували засобами інформаційного кілерства. Це свідчило про реальні здобутки нової влади на шляху демократичних реформ. З іншого боку, організація процедури голосування в багатьох випадках була незадовільною. Підрахунок голосів і складання протоколів породили численні заяви про фальсифікації і вимоги перерахунку голосів — насамперед тих політиків, партії яких не подолали 3-відсотковий бар'єр. Лідерами виборчих перегонів стали: Партія Регіонів — 32,14%; Блок Юлії Тимошенко — 22,29%; Блок «Наша Україна» — 13,95%; Соціалістична партія України — 5,69, Комуністична партія України — 3,66%.

Четвертим Указом Президента від 31 липня 2007 р. було призначено позачергові вибори до Верховної Ради України на 30 вересня.

2 серпня 2007 р. в Україні стартувала передвиборча кампанія, у якій взяли участь 20 партій і передвиборчих блоків. На виборах 3-відсотковий бар'єр подолали: Партія регіонів (34,37%), Блок Юлії Тимошенко (30,71%), блок «Наша Україна — Народна самооборона» (14,15%), Комуністична партія України (5,39%), Блок Литвина (3,96%). Соціалістична партія України набрала 2,86% і до парламенту не потрапила. Експерти констатували: «Ця виборча кампанія увійде в історію України як найнетиповіший приклад виборів за пропорційною системою. По-перше, більшість партій-гегемонів запровадила закріплений мажоритарний принцип координування кампанії в округах. По-друге, політична боротьба в проблемних округах і регіонах мала типові мажоритарні ознаки — сильний особистісний чинник, персональна робота з виборцем, проводилася адресна адаптація програми та стратегії під кожний специфічний регіон. По-третє, дострокові парламентські вибори в низці стратегічно важливих регіонів проводилися з прицілом під перевибори місцевих органів влади. Одноособними лідерами, додатковими брендами регіональних кампаній у такому разі були не стільки всеукраїнські лідери, скільки лідери місцевих політичних груп» [9].

Головні українські партії так і не стали, фактично, загальнонаціональними і через існування саме такої виборчої системи не зацікавлені у процесах інтеграції України в єдиний організм, оскільки боялися ризиків втрати своїх виборців без отримання прихильності чужих виборців.

Формування коаліції у Верховній Раді України після вступу на пост новообраного Президента відбулося у спосіб, який напередодні навіть не розглядався серед можливих у рамках конституційного поля. Спосіб формування урядової коаліції значною мірою нівелює народне волевиявлення, адже виборча система, за якою були обрані народні депутати, передбачає голосування громадян за програми політичних партій (блоків) та сформовані ними списки кандидатів у депутати, а не за окремих депутатів. Тому депутати, обрані від відповідних політичних сил, зобов'язані діяти на виконання підтриманих їхніми виборцями програм. Народ не надавав народним депутатам мандата окремо, всупереч волі фракції, входить до коаліції. Це дає підстави стверджувати, що легітимність коаліції «Стабільність і реформи» та результати її діяльності є сумнівними [10].

Аналізуючи характер виборчих кампаній в Україні, можна констатувати, що вибори виявили тенденцію до постійного зростання

впливу опозиційних сил у країні, а також констатували факт входу опозиції у владу.

Дослідження функціонування партійних фракцій Верховної Ради показало, що існуючий механізм структурування не забезпечує взаємозв'язку між електоральними уподобаннями і партійною структурою парламенту, не стимулює створення стабільної більшості, не сприяє підтриманню фракційної дисципліни. Це є причиною фрагментарності і нестабільності партійної структури парламенту, низького рівня впливу партій на прийняття рішень, реального становища фракцій як утворень для «продавлювання» інтересів окремих угруповань. спостерігається жорстка залежність між рівнем партійної фрагментації парламенту та ефективністю прийняття рішень.

Принцип пропорційності у формуванні комітетів та порядок розподілу їх між фракціями на основі домовленості не стимулюють фракції до об'єднання для створення більшості, роблять можливим проведення комітетами різноспрямованої політики, невиконання ними контрольних повноважень. Це вказує на необхідність: чіткого визначення в регламенті юрисдикції комітетів; їх унормованого розподілу між більшістю і опозицією; ретельного відпрацювання процедур слухання в комітетах і розслідування, проведення «днів уряду», механізмів запитів і фінансового контролю.

За період незалежності в Україні фактично функціонувало шість виборчих законів і п'ять виборчих систем (три різновиди мажоритарної — 1989, 1993 і 1997 рр. (половина парламенту), пропорційна і технічна змішана).

Запровадивши пропорційну виборчу систему, політична реформа підірвала пасивне виборче право як конституційну гарантію політичної свободи народу. Виборча система України в її нинішньому варіанті приречена на поразку.

Питання про покращання пропорційної виборчої системи значною мірою зміщує акценти, оскільки цією проблематикою просто підміняється сама проблема. Адже у всьому світі немає прецедентів використання пропорційних систем з будь-якими умовами в державах з такою територією, населенням і однопалатним парламентом, як Україна. Саме тому приводом для зміни виборчої системи має стати конституційна реформа.

Аргументовано необхідність: зміни виборчої системи; реформування інституційних основ партійної системи; посилення впливу партій на функціонування державної влади; формування якісно

нової системи відносин між парламентом, урядом і Президентом, конституційного впровадження принципу, згідно з яким представники партій у парламенті об'єднуються у більшість, що формує уряд; правляча більшість і уряд несуть спільну відповідальність. Це забезпечить: послідовність і узгодженість процесу розробки і реалізації політичного курсу; політичну ідентичність уряду виборіві народу; стабільність уряду; прозорість у політичній боротьбі; удосконалення системи зворотних зв'язків між громадянами та парламентськими партіями, підвищення рівня політичної відповідальності владних інституцій.

1. Победоносцев К.П. Великая ложь нашего времени // К.П. Победоносцев: pro et contra. — СПб., 1996. — С.100.
2. Лейпхарт А. Конституционные альтернативы для новых демократий // Полис. — 1995. — № 5. — С. 136.
3. Урядовий кур'єр. — 1997. — 23 жовтня.
4. Урядовий кур'єр. — 2001. — 25 січня.
5. Факты и комментарии. — 2001. — 1 февраля.
6. Див.: Дзеркало тижня. — 2004. — 28 лютого — 5 березня.
7. Режим доступу: <http://www.unp.ua/ua/bodyzmi/27384.htm>
8. Академічна панорама. — 2004. — Березень. — С. 5.
9. Режим доступу: <http://vybory.org/themes/47.html>
10. Дзеркало тижня. — 2010. — 12–18 червня.

Едуард Щербенко

ВИБОРЧА СИСТЕМА ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ НАЦІЇ

У статті на матеріалі президентської кампанії 2004 р. в Україні розглядається потенціал виборчої системи як чинника мобілізації активності громадян. Ключові слова: виборча система, громадська активність, Помаранчева революція

Eduard Shcherbenko The voting system as the Ukrainian nation's shaping factor. The article concerns the possibilities of the national voting system to mobilize civic activity. The company-2004's analyze in this aspect is proposed. Keywords: civic activity, Orange revolution, voting system.

Національні виборчі системи зазвичай вивчаються через призму «технологічних» аспектів: на кшталт порівняльних переваг мажоритарної і пропорційної систем і т. ін., так би мовити, в «статичному» вимірі. Проте в транзитних суспільствах більш суттєвого значення набуває динамічний аспект: національна виборча система, яка протягом періоду незалежності змінювалася кілька разів, не може бути повністю описана, якщо намагатися зробити це лише через пошук «іманентних» їй закономірностей; вона виступає полем, на якому виявляються загальні тенденції, характерні для української політичної системи як перехідної. І якщо врахувати цей динамічний момент, через нього нам можуть відкритися певні фундаментальні елементи української політики.

У рамках такого підходу не знайти більш благодатного матеріалу, ніж президентські вибори 2004 р.: драматичні події, які супроводжували їх, зачепили фактично всі складові політичної сфери країни: євроінтеграційні, інституційні, міжелітних домовленостей, дискурсивні і т. д. Очевидно, не всі вони були артикульовані рівною мірою — що деформує модель української політичної дійсності, яка де-факто використовується акторами; спотворює розуміння горизонту можливостей, обмежує діапазон використання цього потенціалу.

Наявна література з теми позначена обмеженістю жанрів: серед них насамперед можна назвати різного роду зібрання документів і хронікальні видання, свідчення учасників акцій тощо [1]. Натомість поза межами вивчення досі залишається дослідження позицій і дій окремих верств суспільства, навіть тих, що відіграли вирішальну роль у ході подій: ділових кіл, журналістів, правоохоронних органів, студентів і т. д.; а також вивчення того, як в цих екстремальних умовах виявився потенціал ключових суспільних інститутів. Очевидно, без таких праць створення цілісної картини подій відсувається у невизначену далечінь і досвід лишається не набутиим.

Ця стаття ставить за мету виділити в аналізованих подіях моменти, які є ключовими з огляду на потенціал виборчої системи для мобілізації активності громадян. Адже в умовах, коли мережа політичних інститутів загалом сформована і цілком сумірна з політичними системами успішних демократій, ключовим питанням стає вправність громадян у користуванні цим демократичним інструментарієм.

Коли під час завершення «помаранчевих» подій одного з членів тодішньої ЦВК запитали, чому в Україні відбулися найбрудніші

вибори (чи були причиною недосконалість закону, система влади, людський чинник), він виділив як ключове джерело проблем саме останній [2]. Природно постає питання: чим же відрізняється «людський чинник» в Україні і сусідніх державах? Цю різницю можна показати, спираючись на відоме розрізнення між «формальною» і «реальною» конституцією. Відомо, що інституційний «фасад» може не відповідати практикам здійснення влади, що, зокрема, мало місце в нових незалежних країнах, які постали на теренах ССРСР. Зокрема, для опису цієї реальності К. Дарденом був запропонований термін «шантажистська держава» (blackmail state), і цей концепт також був залучений до тогочасного дискурсу. В статті М. Рябчука, опублікованій наприкінці 2004 р., де робилася спроба аналізу по свіжих слідах, викладалися такі ключові пункти концепції «шантажистської держави»: 1) вона є прихильною до корупції; 2) використовує успадкований від ССРСР апарат стеження, до якого додаються нові близькі за призначенням інструменти, на кшталт «податкових адміністрацій», завданням яких є облік усіх можливих порушень, накопичення компромату; 3) вибірково застосовує закон: виключно м'яко щодо «своїх» і виключно жорстоко щодо опозиціонерів та ін. «відступників» [3].

Отже, ми можемо попередньо виділити різницю між «формальною» і «реальною» конституцією як ключовий пункт у поясненні подій. Але чому цей пункт набув такої ваги саме під час виборчої кампанії 2004 року? Адже він був присутній і в попередні роки, і з цієї точки зору в природі владного режиму нічого не змінилося.

Проте перебіг кампанії 2004 року був позначений важливою особливістю: корупція інститутів, характерна для України, як і багатьох інших посткомуністичних країн, набула нової якості. Звичайно, громадяни протягом всіх років незалежності були обмежені у своїх можливостях користуватися суспільно-політичними інститутами, почасти через прямий тиск влади, почасти через обмеження фінансових та ін. ресурсів (різниця в доступі до ЗМІ, судів і т.д.). Але при цьому для членів суспільства залишалися можливості користуватися загальними правами і свободами (зокрема, інститут приватної власності і можливість ведення бізнесу, частково вільні ЗМІ, багатопартійність, наявність третього сектору тощо). Спільним знаменником тут є можливість автономного існування, де ти можеш вільно робити свою справу, що стає не лише джерелом забезпечення життя, а й, не менш важливо, — джерелом самоповаги. Саме в цей чутливий пункт втрутилася влада зразка 2004 р.

Нагадаємо принципову особливість моменту: від початку кампанії для всіх акторів стало очевидним, що результат виборів є непередбачуваним. Від перших днів кампанії і до дня другого туру представники влади і опозиції, незалежні експерти констатують цей факт. Цей пункт можна розглядати як момент консенсусу всіх сторін.

Але від цього пункту шляхи влади і опозиції чимдалі більше розходяться. Природно, що кожна з цих сторін вдається до різної тактики: перша робить акцент на успіхах і досягненнях, друга — на невдачах і упущеннях. Відповідно, поки «гравці» дотримуються наявних правил гри, заданих ними обмежень, система зберігає стабільність і зміна положення сторін не впливає на її органічний розвиток. Проте під час кампанії 2004 року частина владних груп здійснила спробу явочним порядком змінити ці правила, по суті, узурпувати владу в державі.

Ми вже відзначали різницю між «формальною» і «реальною» конституціями, яка існувала протягом усіх років незалежності. На виборах застосовувався т.зв. «адмінресурс», парламент перебував під контролем з боку президентської адміністрації, на суди здійснювався тиск, ЗМІ зазнавали цензури, бізнес перебував під потужним фіскальним і адміністративним тиском тощо. Але всі ці форми тиску не сягали тотальності, Україна за рейтингом Freedom House визначалася як «частково вільна країна».

Під час виборчої кампанії-2004 офіційна влада зробила крок до здобуття тотального впливу на суспільні комунікації. Назвемо лише кілька найбільш промовистих прикладів. Відомі «темники», які розсилалися по національних телеканалах, задаючи жорсткі рамки подачі суспільно значущої інформації, охопили все це поле, і навіть голова парламенту в директивному порядку міг вилучатися з інформаційної картини дня [4]. Міністр МВС М.Білоконь, виступаючи перед міліцейськими керівниками, заявляє, що «міліція — це озброєний загін влади» (отже, не охорони прав кожного громадянина, хоча б і перед владою: в цьому світлі набувають додаткової ваги повідомлення з регіонів про вимоги до рядового складу міліції, податкової служби та інших працівників «силових» відомств щодо збору відкріпних посвідчень для використання їх у незаконний спосіб). На виборах в Мукачевому навесні 2004 р., що розцінювалися як «репетиція» президентських, після проведення підрахунку голосів, за результатом якого перемогу здобув кандидат від опозиції, бюлетені були викрадені і виборча комісія

проголосила перемогу кандидата від влади. При цьому глава президентської адміністрації публічно заявив: «досвід позитивний, будемо поширювати» [5].

Таким чином, формально інститути демократичної держави зберігалися, але явочним порядком їхня природа мінялася, вони діяли не в інтересах цілого суспільства, реалізації прав і свобод всіх громадян, як це належить за Конституцією, а на користь окремих груп, їхніх привілеїв; якщо ж в основу дії загальносуспільних інститутів кладуться не права усіх громадян, а привілеї їх частини, це означає узурпацію останніми державної влади і зникнення правової держави. Таким чином, протягом кампанії-2004 громадяни України в масовому порядку виявилися за межами дії публічних інститутів; по суті, позбавленими статусу громадян. Як висловився на прес-конференції за два тижні до другого туру виборів голова парламенту В.Литвин, «українська політика розійшлася не лише з інтелектом, розійшлася з мораллю, розминулася просто. Але у людей усе це — і мораль, і інтелект — присутнє». Ця характеристика ситуації пояснює природу наступних подій.

Звернемо увагу на важливий момент. Пояснення вимагає не сам факт протестів — їх передбачали як влада, так і опозиція, а їхній **масштаб і характер**. Мільйони, замість тисяч (загальна кількість учасників акцій з обох сторін, за різними оцінками, сягнула 15–18% дорослого населення країни [6]); і мирні дії, замість заворушень, — от що стало предметом подиву як спостерігачів, так і учасників. Зосередившись на цих моментах, ми можемо усунути з розгляду пункт щодо маніпуляційних технологій як *ключового чинника* подій; обидві сторони під час кампанії-2004 звинувачували одна одну в їх застосуванні: зокрема, опозиція звертала увагу на широку присутність в українському публічному просторі російських політиків і PR-структур, владна сторона звинувачувала опозицію у використанні підтримки західних державних і недержавних структур. Нарешті, поширеності набула версія, відповідно до якої гранично брудний характер виборчої кампанії був інспірований безпосередньо президентською адміністрацією як складова задуму щодо подовження повноважень чинного Президента.

Отже, те, що події вийшли за межі передбачень і розрахунків усіх сторін і при цьому хід подій не призвів до громадянського конфлікту (ризик якого визнавали на той момент всі учасники процесу), свідчить, що в дію вступив інший, не маніпулятивний — але конструктивний чинник. Який саме?

Масив дискурсу часів помаранчевого руху, кількість учасників якого миттєво зросла на порядок, дає нам можливість зазирнути на рівень, сказати б, «клітинки» його тканини. Зрозуміло, тут можна знайти практично все, що присутнє в потоці життя: емоційні вигуки, абстрактні міркування, заглиблені медитації, живі спостереження тощо. Нас же цікавитимуть насамперед рефлексії учасників подій, які вони здійснювали по живих слідах: коли у відповідальному вчинку слово і діло неподільні.

Наскрізним мотивом цього дискурсу є елемент гідності. Так, психолог О.Сулова, записуючи під час помаранчевих акцій у столиці свідчення жінок, звернула увагу, що в їхніх розповідях про причини, які змусили їх вийти на Майдан, повторюється слово «гвалтування» як характеристика тогочасної ситуації в суспільстві [7]. Історик Д.Яневський описує схожий феномен, говорячи, зокрема, про ситуацію українського середнього класу: «Вони» програли «нам» тоді, коли заперечили «наше» право на вибір» [8]. І далі: ««Помаранчева» революція була насправді і «помаранчевою», і революцією. Революцією новопосталого міського середнього класу, основна маса якого зосереджена зараз у Києві. Політичний режим, обіпертий на Конституцію 1996 року, не залишив їм вибору — або померти на колінах перед входом до будь-якої державної (податкової, пожежної абощо) адміністрації, або жити стоячи, нехай на морозі, нехай на Майдані, нехай 18 днів і 18 ночей. Погодьтеся — це не трагічна ціна за право почуватися гідною людиною — нехай навіть і у власних очах» [8, с. 140–141].

Саме цей момент гідності і був вміщений у фокус публічного дискурсу помаранчевим рухом, і тут не можна не відзначити роль його лідера, як це робить історик Я.Грицак, звернувши увагу, що заслуга В.Ющенка полягає в тому, що він змінив вісь публічної дискусії, почавши замість всіх інших проблем говорити про людську гідність і чесність. «І виявилось, що як тільки вибираєш цю тему як центральну, то дістаєш Україну переважної більшості, а не дві уявні чи зманіпульовані меншості. Важливо також, хто говорить, — бо хоч би скільки говорив про потребу жити в чесності Кучма, йому ніхто не повірить» [9].

Звернувшись до свідчень «пересічних» учасників подій, ми повсякчас натикатимемося на цей момент впізнавання в іншому тієї самої гідності, яка привела на акції тебе: «Я дивлюсь у вічі інших людей. І розумію, що з цією людиною мені загалом-то нема про що розмовляти, вона зовсім інша. Але вона прийшла сюди тому

ж, і не йде тому ж, що і я. Не хоче їм підкорятися. І якась іскорка проскакує, ми один одному посміхаємося... Там у перші дні була якась дивовижна енергетика... Люди весь час один одному посміхалися. Тому що кожен відчув себе вільним — і невідомо, що буде» [10] (виділено мною. — Е.Щ.)

Фактично, ця «іскорка солідарності» і є головним героєм подій. Мультиплікована завдяки ЗМІ (одним з яких виступав сам Майдан) ситуація «зустрічі очей», де громадяни пізнавали один в одному таких самих, як вони самі, гідних осіб; поза межами різноманітних конфесійних, мовних, регіональних тощо поділів, визначила інтегруючу дію помаранчевого руху, яка поширилася не лише на його прибічників, а й опонентів, спрямувавши енергію напруження в мирне річище. Зрештою, вона розрядилася у реінтеграцію національних політичних інститутів.

Але перш ніж перейти на цей макрорівень національних інститутів від мікрорівня особистісних дій, звернемо увагу на названі вище складники суспільства (конфесійні, мовні, регіональні тощо), які утворюють проміжний мезорівень. Відзначалося, що певні спільноти (дипломати, журналісти, студенти, деякі інші), виступили під час помаранчевих подій саме як *спільноти*, з консолідованою позицією — зокрема, навіть сам початок помаранчевого руху частина дослідників пов'язує з «журналістською революцією».

Так, за кілька днів до першого туру виборів українські тележурналісти виступили з заявою, в якій вимагали дотримання ключових стандартів (під нею стояло 346 підписів): 1. Всі інформаційні програми повинні інформувати про всі суспільно значущі події. 2. Всі інформаційні програми повинні представляти всі значущі точки зору на події, що висвітлюються. 3. Уся інформація, що потрапляє до ефіру, має бути перевіреною та містити посилання на джерела [11]. Очевидно, тут йдеться про дотримання базових складових журналістики, без якої вона втрачає сенс і підстави називатися так.

Так само, свою громадянську позицію висловили українські дипломати. В заяві, яку підписали кілька сотень працівників дипломатичного корпусу, говорилося про неможливість «мовчки спостерігати за ситуацією, яка здатна поставити під сумнів демократичний розвиток України, звести нанівець багаторічні зусилля з повернення нашого народу до Європи і, врешті, призвести до міжнародної ізоляції держави» [12].

Отже, перед нами прояви солідарної позиції з боку двох із найбільш свідомих верств суспільства. Ми спостерігаємо ту саму

гідність, яку бачили на рівні особистих дій учасників акцій; проте в цьому вимірі виступає новий її важливий аспект. Вона імпліцитно входить у саму природу професії, і якщо її «вимито», зникає сама професія (так, в книзі М. Катеринчука «Адвокати Помаранчевої революції» наводяться слова одного з членів колективу юристів, які забезпечували у Верховному Суді позов у справі щодо фальсифікації виборів: у разі перемоги Януковича професія адвоката втратить свій сенс).

Таким чином, усвідомлення найбільш відповідальними колами представників суспільно значущих професій того, що під загрозу поставлено самі основи їх існування, створило потужний мотив для їхнього виступу на боці помаранчевого руху. І цей момент захисту гідності ми заходимо у представників інших соціальних груп (наприклад, спортсменів: деякі загальноукраїнські федерації також виступили з висловленням своєї позиції), хоча вони не були тією ж мірою на виду, як дипломати чи журналісти. Захист гідності у вимірі професійному додався до захисту особистої гідності. За правилом Оккама, ця підстава достатня для того, щоб витлумачити природу помаранчевого руху як національного, і не потребує звертатися з метою пояснення його природи до версії про зовнішні джерела впливу. Це пояснює і мирний характер спілкування між представниками «помаранчевих» і «біло-блакитних» після прибуття останніх до Києва: у вимірі гідності прихильник іншої політичної сили сприймається насамперед як співгромадянин, такий самий, як ти, що має право обирати політичну силу, яку підтримує, і ви можете мирно й конструктивно дискутувати.

Нарешті, з такої природи подій випливає інтеграція національних політичних інститутів: зокрема парламенту, якому вдалося прийняти низку рішень, що повернули ситуацію в законне русло, та виборчої системи: за оцінкою всіх експертів, західних та російських, які спостерігали за ходом виборів під час переголосування другого туру у 2004 р., і під час кампаній 2006, 2007 і 2010 рр., — вони визнані такими, що відповідали всім необхідним стандартам. Оскільки всі інститути держави за своїм устроєм відповідають конституції, а вона, в свою чергу, виходить із забезпечення прав і свобод громадян, — цей вимір прав і свобод є природним завершенням на політичному рівні двох базових вимірів гідності: особистого і професійного.

Висновки. Виборча кампанія-2004 р., під час якої частина владних кіл здійснила спробу узурпувати владу в державі, виявила гідність як фундаментальний елемент політики, імпліцитно

наявний в основі всіх інститутів держави. Починаючи з особистого її виміру, який виступає очевидним у діях окремих учасників акцій протесту, через професійний (корпоративний), який можна зафіксувати в дискурсі окремих суспільних верств, що висловили консолідовану позицію (дипломати, журналісти та ін.), він набуває завершення на загальнонаціональному рівні, в масштабі політичних інститутів держави, як ті визначені конституцією, що орієнтована на реалізацію прав і свобод громадян. Таким чином, виборча система, в якій наріжним елементом є вагомість актів кожного громадянина, має потужний потенціал мобілізації активності громадян. Цей потенціал не є таким, що реалізується автоматично, він потребує спеціальних зусиль акторів, але це є темою окремої роботи.

---

1. Назвемо серед інших: Литвин В.М. Україна — 2004. Події. Документи. Факти: У 3-х томах. — К., 2005; Яневський Д. Д. Хроніка «помаранчевої» революції. — Х., 2005; Новели Помаранчевої Революції. — Дрогобич, 2005; Колесников А. Первый украинский. — К., 2005; Забужко О. let my people go. — К., 2005; Яценюк А. Банківська таємниця часів Помаранчевої революції. — К., 2008.

2. Андрей Магера: «Главная проблема выборов — человеческий фактор» // Вечерние вести. — 2004. — 7 декабря.

3. Рябчук Н. Возможно ли изменить «шантажистское государство»? // Вечерние вести. — 2004. — 24–30 декабря.

4. Влада тьми і темників. Хрестоматія з політичної цензури в Україні. 2001–2004. — Видавнича спілка «Просвіта», Львів — Київ — Харків, 2005. — С. 256.

5. Медведчук положительно оценивает опыт проведения выборов в Мучачево. — <http://korrespondent.net/ukraine/politics/97888>

6. Плюси і мінуси Помаранчевої революції — <http://dif.org.ua/ua/events/revrw1rpv>

7. Сусллова О. Люди, які нас здивували, в країні, яку ми не знали. — К., 2005. — С. 73.

8. Яневський Д. Хроніка «помаранчевої» революції. — Х.: Фоліо, 2005. — С. 198.

9. [Репліка Я.Грицака] До дискусії про «дві України» // Критика. — 2004. — №12. — С. 13.

10. Буртин А. Впечатления от «помаранчевої революції». — <http://www.globalaffairs.ru/articles/3336.html>

11. Журналістська революція — 2004. Події, люди, дискусії. — К.: Вістка, 2005. — С. 17.

12. Див.: Силіна Т. Перші ластівки // Дзеркало тижня. — 2004. — 27 листопада — 3 грудня.

Лариса Кочубей

ВИБОРЧА СИСТЕМА ЯК ПЕРЕДУМОВА ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОГО КЛАСУ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

*У статті проаналізовано фактори, які впливають на формування політичного класу в сучасній Україні (переважно на прикладі останніх парламентських виборів). Особливу увагу приділено ключовій проблемі — визначенню типу виборчої системи. Зроблено висновок, що представники українського політичного класу, а також політичні інститути виявилися неготовими до проведення демократичних реформ європейського рівня. Стаття розкриває переваги та недоліки пропорційної виборчої системи для України. **Ключові слова:** виборча система, політичний клас, Україна, демократична реформа, виборча кампанія.*

*Larysa Kochubei. The election system as a prerequisite for the formation of the political class in contemporary Ukraine. The article has analysed the factors which influence the formation of the political class in contemporary Ukraine (mainly using the example of last parliamentary elections). Special attention has been paid to the key problem ? defining type of the electoral system. The conclusion has been made to the effect that the representatives of the Ukrainian political class as well as the political institutions turned out not to be ready for carrying out European-level democratic reforms. The article covers advantages and disadvantages of the proportional electoral system for Ukraine. **Key words:** electoral system, political class, Ukraine, democratic reform, election campaign.*

Свого часу італійський політолог і соціолог Гаєтано Моска зазначив, що коли ми говоримо про те, що електорат обирає своїх представників, то ми втрачаємо перспективу: «правда полягає у тому, що обрані представники роблять усе від них залежне, щоб бути обраними своїм електоратом» [1, с. 85].

Дедалі актуальнішою стає проблема запровадження механізмів (нормативно-правових, організаційних та інших), які б забезпечували ефективне й відповідальне виконання політичним класом

своїх функцій, перш за все щодо продукування й реалізації державної політики, створення сприятливих умов для подальших суспільно-політичних і соціально-економічних перетворень.

У будь-якому політичному суспільстві, яке вимагає певного «розподілу праці» між тими, ким управляють, і тими, хто управляє, система представництва міститься у самому серці демократичної системи. Виборча система перебуває у самому центрі, оскільки її завдання полягає у тому, щоб перетворити волю суверенного народу у визначенні його законних представників, які несуть відповідальність від його імені за спостереження за виконавчими і законодавчими актами, і хоча і не наділені зобов'язальним мандатом, є підзвітними у наступному раунді виборів. Вибори — це не тільки час, коли виборці набувають можливості висловити свої партійні уподобання офіційно і таємно; це також спосіб надати посади і повноваження партіям або коаліціям партій, які будуть керувати країною до наступних виборів. Однак політика, навіть демократична — це не лише принципи, але й арена боротьби між тими, хто прагне завоювати владу. І вибір конкретної виборчої системи є просто частиною арсеналу певного політичного об'єднання, яке прагне бачити своїх представників обраними, для того, щоб обрана асамблея якнайточніше відповідала їх власним очікуванням та інтересам.

«На порядок денний дедалі гостріше стає питання оновлення політичного класу, зміни тієї його генерації, яка була зорієнтована на початкову стадію створення держави ринкових реформ і в більшості базувалася на використанні недосконалостей державної та економічної системи перехідного періоду» [2, с. 64]. Причина суспільної неефективності сучасного українського політичного класу — не у відсутності знань і умінь, а в тому, що вона не має потреби брати до уваги інтереси суспільства. Така потреба може диктуватися або моральними засадами представників політичного класу, або дієвими механізмами його політичної відповідальності, або тиском громадянського суспільства. Таких чинників в Україні поки що не сформовано. Практичний досвід проведення виборів в Україні за період її незалежності виявив низку проблем, пов'язаних, насамперед, із законодавчим врегулюванням виборчого процесу. Одним із пріоритетних напрямів у цій справі має бути імплементація міжнародних стандартів в українське національне законодавство. Головним критерієм ефективності виборчої системи має бути її відповідність політичним реаліям. Вибори мають

бути механізмом узгодження інтересів різних політичних сил. Однак реальна практика проведення виборів в Україні довела, що український політичний клас, а також політико-правові, державні інститути різних рівнів виявилися неготовими належним чином до проведення демократичних реформ європейського рівня.

У контексті розгляду реформування виборчих систем слід наголосити, що з позицій синергетичного підходу еліта — це найважливіша складова механізму самоорганізації будь-якого суспільства, їй належить провідна роль у визначенні напрямку і динаміки всього процесу його самоорганізації. У сучасних країнах, які стали на шлях демократії, вона має бути відкритою, автономно функціонуючою системою, яка постійно оновлюється і самоудосконалюється відповідно до вимог зворотних зв'язків з масами. Політичні системи, для яких характерні закриті еліти, суттєво обмежують здатність суспільства до самоорганізації та самовдосконалення, вони поступово деградуєть і сходять з політичної сцени. Однією з принципово важливих подій у процесі формування політичної еліти було проведення у 1990 р. перших за багато десятиліть альтернативних виборів до ВР України. В Україні, як і у постсоціалістичних країнах Європи, політичні еліти формуються зазвичай політичними партіями та створеними на їх основі партійними системами. Відмінність полягає у тому, що у постсоціалістичних країнах Європи політичні еліти формувалися переважно без участі колишньої компартійної еліти. Можна констатувати, що політична еліта України (на відміну від країн Центральної Європи і Балтії) не змогла перебороти політико-ідеологічну спадщину минулого. «Нині створені в Україні, за участю «колишньої компартійної гвардії» переважно безідеологічні партії (окремі з яких більше нагадують олігархічні клуби за інтересами), виявилися неспроможними виконувати покладені на них функції, у тому числі і одну з найважливіших — підбір та виховання кадрів національної еліти України» [3].

В Україні формування демократичного політичного класу відбувалося не стільки за рахунок переходу влади до новосформованого політичного класу, скільки у спосіб відповідної модернізації колишньої еліти (номенклатури), етичні настанови та психологічні установки якої сформувалися ще за радянських часів.

На наш погляд, важливо, щоб представники українського політичного класу визнавали і сповідували таку ідеологічну парадигму розвитку, яку б суспільство підтримувало. Певно, що вона

повинна відповідати національним потребам, традиціям і найкращим світовим демократичним здобуткам.

Сильна, стабільна, високопрофесійна влада є проявом структурованого в політичному та високорозвиненого в економічному плані суспільства, яке здатне впливати на владу та забезпечувати механізми противаг між усіма її гілками. Необхідно акцентувати увагу на тому, що в Україні за усіма критеріями система влади, її механізми та інститути залишаються слабкими, нездатними до виконання поставлених часом і суспільством завдань.

Вибори до Верховної Ради у 2006 р. вперше відбулися на суто пропорційній основі. Оскільки Закон «Про вибори народних депутатів України» забороняв участь у виборах партій, створених менш ніж за рік до виборів, то вже у вересні 2005 р. було проведено перший огляд партій — потенційних учасників виборних змагань. Статистика свідчить, що у виборах-2006 могли взяти участь 126 партій. Кількість потенційних учасників, порівняно з 2002 р., залишилася незмінною — тоді передвиборний пул теж складала 126 офіційно зареєстрованих партійних структур. Реальну участь у боротьбі взяли 63 політичні партії, а у виборах 2006 р. — 45 партій та блоків.

Ключовими елементами української моделі виборчої системи стали: загальнонаціональний багатомандатний виборчий округ, «жорсткий» бюлетень, 3-відсотковий виборчий бар'єр (на попередніх парламентських виборах із застосуванням пропорційної виборчої системи становив чотири відсотки). Навіть зменшення виборчого бар'єра з чотирьох до трьох відсотків не сприяло збільшенню представництва партій та їх блоків у парламенті. Цей бар'єр подолали три партії та два партійні блоки з різними програмами, що ускладнило формування коаліції.

Особливостями останніх виборчих кампаній було і те, що виборці переважно орієнтувалися на особистості політиків. Вибори засвідчили дуже високу роль політика не тільки як лідера, а й стилю та бренду партії. Окрім того, необхідно наголосити на такій особливості, як упізнаваність політиків громадянами: у 1998 р. виборці у переважній своїй більшості не змогли пригадати прізвищ кількох політиків, крім Президента та Прем'єр-міністра, але з 2006 р. ситуація змінилася докорінним чином і така тенденція зберігається й на сьогодні. У цьому полягає головна відмінність сучасного виборчого процесу: суспільство підійшло до нього більш підготовленим.

Найактуальнішими і фундаментально вагомими питаннями подальшого розвитку України є питання про зміну (або хоча би корекцію) виборчої моделі.

У дострокових парламентських виборах-2007 до парламенту України взяли участь 20 партій та блоків. Особливістю причин виборів була конкуренція не стільки на рівні політичних сил, як на рівні інститутів влади. Головна інтрига виборів полягала значною мірою не в тому, за кого проголосує найбільша кількість виборців, а в тому, які ще партії зможуть подолати 3-відсотковий бар'єр. На рівні ж партійних програм та обіцянок нинішні вибори характеризувалися подальшою деідеологізацією. Для України і на попередніх виборах характерною була ситуація, коли програми різних політичних сил мало чим відрізнялися одна від одної в ідеологічному плані. У виборчій кампанії 2007 р. ця тенденція мала ще більш виражений характер, а отже — ще більшого значення набув персоніфікований вибір. Експертами відзначається катастрофічна відсутність нових ідей та криза попередніх. Ще однією із особливостей виборчих перегонів-2007 було використання адмінресурсу, підтасовування рейтингів та війни референдумів як технологій у боротьбі за голоси виборців.

Дострокові парламентські вибори у вересні 2007 р. проходили також на пропорційній основі. За остаточними підрахунками ЦВК до ВР України пройшли п'ять політичних партій та об'єднань: Партія регіонів отримала 175 мандатів, БЮТ — 156; Блок «НУНС» — 72; Комуністична партія — 27 та Блок Литвина — 20 мандатів (для отримання одного мандата політичній силі необхідно було набрати 45 909 голосів). Однак це не сприяло, як очікувалося, більш ефективній роботі парламенту та професійній діяльності українського політичного класу. Необхідно зауважити, що із введенням пропорційної системи виборів ще у 2006 р. пов'язували надії у суспільстві щодо становлення партійної системи України, політичної структуризації парламенту, створення у парламенті стійкої більшості та, як наслідок, зростання ефективності його функціонування в Україні, забезпечення політичної стабільності у державі. Наявність значної кількості політичних партій свідчить про нестабільність політичної системи. У масовій свідомості ставлення до партій та політичних лідерів є дуже суперечливим, а довіра громадськості до них — низькою.

На сьогодні в Україні спостерігається політична неструктурованість парламенту через недосконалість виборчої системи та за-

конодавчої бази функціонування Верховної Ради, наслідками чого є дискредитація ідеї багатопартійності, посилення соціальної апатії та відчуження від влади, просування України шляхом становлення «керованої демократії» [4, с. 194] або «грубо керованої демократії» [5].

На думку експертів, «надання переваги якомусь набору змінних елементів системи є питанням вибору цілей, тобто вибору між різними групами доцільності й політичними смислами, а оптимальність виборчої системи визначається на основі узгодження таких цілей» [6, с. 76].

Вибір на користь однієї із виборчих систем (мажоритарної, пропорційної, змішаної) обумовлює результати голосування, а вибір, у свою чергу, залежить від суспільних цінностей. Наприклад, як показує світовий досвід, якщо результатом голосування є обрання законодавчого органу, який призначає уряд для проведення політики, що базувалася б на національних інтересах, то перевагу необхідно віддати системі виборів за більшістю голосів. Якщо виборча система має гарантувати представництво політичних сил суспільства на національному рівні і відтворювати у парламенті співвідношення цих сил у суспільстві, то у цьому випадку прийнятнішою є система пропорційного представництва.

Російський дослідник Г.Голосов підкреслює, що ефективність виборчої інженерії переважно залежить від того, наскільки жорстко детермінована авторитарними політичними умовами структура міжпартійної конкуренції на виборах [7].

На порядку денному питання впровадження міжнародних стандартів, зокрема дослідження впливу Ради Європи на виборчі системи та ефективного застосування з метою вдосконалення виборчих стандартів в Україні. Європейський досвід переконує, що спостерігається загальна тенденція зменшення рівня довіри до представників політичного класу та низька явка виборців.

Ефективність виборчої кампанії визначається наявністю у суспільстві необхідних для цього економічних, соціальних, політичних, правових і соціально-культурних умов, які в повному, необхідному обсязі в Україні відсутні. Це стосується рівня життя більшості населення, несформованості «середнього класу», нерозвиненості інститутів громадянського суспільства, специфіки політичної культури, проявів популізму та абсентеїзму. У суспільстві відсутні зрілі демократичні традиції, усталена правова база. На сьогодні вже не достатньо фіксувати стан громадської думки і електоральну

поведінку, важливо — формувати, готувати майбутнє виборчого процесу як кардинальної складової стратегії розвитку держави.

Перехід до пропорційної виборчої системи у виборах до Верховної Ради України ще у 2006 році виявив більше проблем, ніж очікувалося суспільством, державними органами і самими ж партіями. Але практичних висновків, науково обґрунтованих, виважених рекомендацій на найближчі роки не зроблено. Це стосується як організаційно-правової, так і інформаційно-психологічної підготовки суспільства.

Демократизація суспільно-політичних процесів у постсоціалістичних державах є визначальною ознакою становлення демократичного політичного режиму, правової державності та дієздатного громадянського суспільства. В Україні за роки незалежності відбулися суттєві зміни у правовому регулюванні виборів, продовжується пошук оптимальної виборчої системи, налагодження шляхів забезпечення законності проведення виборів та формування повноцінного політичного класу.

Досвід постсоціалістичних держав світу свідчить про те, що одне з центральних місць у політичному процесі держав, які стали на демократичний шлях розвитку, посідають проблеми створення виборчого законодавства, адекватного стану суспільних відносин та, відповідно, вибір типу виборчої системи, яка б заклала передумови для формування ефективного політичного класу.

Зміни до Конституції України, політична реформа, а також результати останніх парламентських виборів в Україні стали причиною актуалізації у вітчизняних політичних колах, науковому середовищі чергової дискусії з приводу переваг і вад виборчої системи партійних списків (порівняно з іншими моделями виборчих систем).

Досвід становлення української моделі виборчої системи у процесі розпаду Радянського Союзу визначався факторами, найсуттєвішим серед яких, на нашу думку, була структурна і організаційна слабкість опозиції. В Україні не відбулося повноцінної публічної дискусії з приводу інституційного дизайну новоствореної держави загалом і моделі виборчої системи зокрема. Як наслідок, Україна успадкувала виборчу систему, яка базувалася на мажоритарному принципі і на той період максимально сприяла Комуністичній партії України.

Причиною неусталеної багатопартійності у парламенті України, розрізненості ідеологічних засад і розколів опозиційних сил є відсутність вкорінених політичних партій, тобто таких, які б відпові-

дали інтересам великих суспільних груп. Відсутність таких партій є причиною безвідповідальності парламентської еліти і «політичних ігор», які відбуваються у законодавчому інституті країни.

Як аргумент проти запровадження пропорційної виборчої системи також часто наводиться те, що в Україні на виборах застосовується пропорційна виборча система із закритими списками, коли виборець не має права впливати на черговість розташування кандидатів у списку, що визначається відповідно політичною партією (блоком). Така система веде до надмірної концентрації влади в руках партійних лідерів. Закриті списки створюють серйозні проблеми, оскільки такий принцип зумовлює не тільки ризик диктатури партійних лідерів, а гальмує розвиток партій через пригнічення внутрішньої конкуренції, через викривлення механізмів кадрової і професійної селекції, через перешкоджання появі нових лідерів [8, с. 47].

Пропорційна система, яка ґрунтується на голосуванні за списки депутатів із преференціями, є найбільш ефективною, оскільки це дозволить громадянам обирати не лише партії, а й надавати перевагу тим чи іншим кандидатам безпосередньо.

Світовий досвід використання пропорційної системи проведення виборів, незважаючи на її поширеність, також свідчить про окремі її негативні риси, наприклад, появу багатопартійності представницьких органів, що значно ускладнює механізм ухвалення рішень. Інколи за підсумками виборів лише одна політична сила отримує абсолютну більшість голосів і формує однопартійний уряд. Здебільшого виникає необхідність у створенні багатопартійної більшості та коаліційного уряду.

Як пропорційна, так і мажоритарна виборчі системи мають свої переваги і вади, тож питання полягає в тому, наскільки вдало у конкретній державі підбрано той або інший вид виборчої системи, наскільки поталанить, зважаючи на низку різних обставин, знівелювати вади і скористатися перевагами обраної системи.

Саме тому подальші дискусії з приводу виборчих систем і виборчої інженерії ще тривалий час стоятимуть на порядку денному науки і практики, а порівняльні дослідження у цій галузі за умови виважених та обґрунтованих підходів будуть важливим джерелом інформації та розуміння процесів, що відбуваються.

Часті зміни виборчого законодавства, мотивовані політичним виґрашем, свідчать про низьку якість демократії. Зростання ефективності дій політичних партій під час маніпуляцій із виборчим

законом також демонструє дестабілізацію політичної сцени, що стає дедалі непередбачуваною. Це дає підстави політичним суб'єктам пристосовуватися до тієї позиції у межах виборчого закону, яка буде для них вигідною під час виборів (або згодом).

Питання вибору системи формування представницьких органів є питанням політичної доцільності в Україні, іншими словами — виборча система має досягати тих цілей, які ставляться її розробниками. Серед таких цілей — забезпечення впливу на формування та реалізацію політики, ефективного функціонування системи органів публічної влади, перемоги суб'єктів, «під яких» впроваджено виборчу систему на наступних виборах, забезпечення представництва національних меншин в органах влади, зв'язку між виборцями та обраними депутатами, зміцнення кадрових ресурсів партій тощо.

Обираючи виборчу систему, необхідно надати перевагу поміркованій виборчій системі, саме тій, яка в міжнародному науковому суспільстві пропонується для країн, що перебувають у процесі трансформації. Необхідно констатувати, що для країн, які ще й розділені за національною ознакою, багатопартійна виборча система є більш придатною, оскільки забезпечує репрезентацію різних суспільних верств і дає можливість взяти активну участь у суспільному житті.

Радикальні перетворення останніх років у постсоціалістичних державах неминуче вимагали й вимагають не просто зміни колишнього політичного класу, а інколи й формування його як такого. Процес формування, вирощування й виховання національної політичного класу є тривалим. Водночас, цей процес є першочерговим завданням для держави.

Роль, суспільні функції і міра відповідальності політичного класу дискутуються постійно, але особливо активно — в перехідні етапи розвитку суспільства. Це свідчить, що в такі моменти роль політичної еліти стає винятково важливою, якщо не вирішальною, оскільки саме вона — еліта — повинна сформулювати відповіді на виклики, поставлені часом змін.

Головний виклик для України не ззовні, а міститься всередині, має внутрішній характер і полягає в невідповідності її сучасного стану прийнятним у демократичному світі критеріям. На цей виклик нинішній політичний клас України наразі не відповів, адже головне покликання політичного класу — показати суспільству шляхи вирішення проблем, що постали, консолідувати його і повести за собою.

Наявність і формування справжньої еліти, здатної вивести суспільство на шлях сучасного цивілізованого життя, є однією з головних проблем становлення розвинутого громадянського суспільства. Завданням же «модернізаційної еліти» є визначення цілей, стратегії, пріоритетів політики; внесення ідеалів і цінностей у суспільні процеси, у свій власний курс, що ґрунтується на глибинних внутрішніх зв'язках людей, що не входять до неї; у подоланні соціальних явищ, які перешкоджають модернізації.

Необхідно активніше досліджувати проблеми, які є актуальними для України: функціонування **політичного класу, ефективність виборчої системи, проблеми законодавчого забезпечення процесу становлення громадянського суспільства, кадрової політики. Все це повинно мати також практичну значущість.**

На сьогодні виходимо з того, що саме політичний клас (під яким розуміємо всіх тих, хто має відношення до управління державою і суспільством, включаючи опозицію), правляча еліта (авангардна частина тих, хто на певному етапі реально володіє владою) повинні визначити і запропонувати суспільству магістральні вектори внутрішньої і зовнішньої політики, подати проект його національного розвитку, адекватний викликам сучасності.

Говорячи про виклики сучасності, які стоять перед Україною на сьогодні, можна констатувати, що політичним класом (який нині лише формується) вони не вирішені.

Україна на роздоріжжі через внутрішню слабкість та чвари і не здатна розв'язувати сучасні проблеми. Влада має бути налаштована на конкретну мету.

Необхідними для країни на сьогодні є зміни, а не переформування, якими ми живемо останні роки. Стратегічні питання у нас нівелюються.

Головною проблемою для України є не світова фінансова криза, а внутрішня криза розвитку політичної системи та економіки, політична нестабільність і нерозвиненість середнього та малого бізнесу.

Колишня партноменклатура втратила свій контроль у вищому представницькому органі. Саме у цей період відбувається політичне структурування парламентської еліти за ідеологічними рисами: колишній комуністичній еліті протистоїть прагматична, реорганізована комуністична еліта та частина національно-демократичної інтелігенції. Поділ відбувся не лише за ідеологічними ознаками, а й за «земляцтвом». Такі процеси спостерігаються й під час формування українського політичного класу на сьогодні. Зокрема,

як зазначає професор Ф.Рудич, «...до влади у переважній більшості прийшла на всіх рівнях олігархізована, корумпована управлінська еліта... Спостерігаємо феномен приватизації влади: суть якого полягає у прагненні владних еліт збільшити владу заради самої влади для того, щоб використати її для розподілу державних ресурсів, а не для реалізації програм, спрямованих на зростання рівня життя громадян» [9, с. 12].

Насамкінець, необхідно пам'ятати, що будь-які вдосконалення виборчої системи є відносними, оскільки не зводиться нанівець можливість помилок та маніпуляцій у підрахунку голосів виборців. Виборчу модель побірно формувати залежно від того, орган якого рівня обирається. Водночас не варто прагнути розв'язати всі суспільні та політичні проблеми шляхом приписування виборчим процедурам невластивих, а отже, непосильних завдань суспільного розвитку.

Визнаючи суспільну необхідність корекції виборчої системи в Україні, необхідно проводити роботу таким чином, щоб зберегти те корисне й позитивне, що вдалося напрацювати (становлення та окреслення поля та ідеологічної компетенції; організаційне оформлення партійного спектра) та мінімізувати негативні прояви (непрозорість виборчої системи, низьку легітимність представницької влади всіх рівнів тощо). Слід мати на увазі, що саме пропорційна виборча система не є кінцевим пунктом призначення, після якого розвиток у зворотному напрямі неможливий.

Питання визначення та практичного запровадження легітимності демократичної влади та забезпечення її ефективності, впровадження оптимальної виборчої системи — це не лише питання про вибір між ідеальними типами, а скоріш за все проблема визначення, що базується на основі ретельного вивчення соціокультурних реалій, місцевих правових традицій та політичної ситуації, що склалася.

---

1. Цит. за: Європейський демократичний доробок у галузі виборчого права: Матеріали Венеціанської Комісії, Парламентської Асамблеї, Комітету Міністрів, Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи. — К.: Логос, 2009. — 500 с.

2. Політичний клас у сучасній Україні: специфіка формування, тенденції розвитку / За заг. ред. Ф.М.Рудича. — К.: Парламентське вид-во, 2010. — 334 с.

3. Обушний М.І. Політичні партії у формуванні національних еліт // Еліти і цивілізаційні процеси формування націй. — К., 2006. — Т. 2. — С. 145–146.
4. Проблеми української політики: аналітичні доповіді ІШЕЕНД ім. І.Ф.Кураса НАН України. — К., 2010. — 416 с.
5. Лосев І. Вони повернулися // День. — 2010. — №162–163. — 10–12 вересня. — С. 17.
6. Конончук С. Демократичний потенціал пропорційних виборчих систем / Український незалежний центр політичних досліджень. — К., 2009. — 79 с.
7. Див.: Голосов Г.В. Пределы электоральной инженерии: «смешанные несвязанные» избирательные системы в новых демократиях // Полис. — 1997. — №3. — С. 112–113.
8. Вибори-2006: Досвід. Проблеми. Перспективи: Збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції / ЦВК. — К.: Атіка, 2007. — 551 с.
9. Рудич Ф. Внезапный выброс гремучей смеси. Новая политическая элита: ее место и роль в становлении украинского государства // Киевский телеграф. — 2007. — 14–20 сентября. — С. 12–13.

Ігор Черінько

У ПОШУКАХ ОПТИМАЛЬНОГО ВАРІАНТА: ЕВОЛЮЦІЯ ВИБОРЧОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

*У статті аналізується процес еволюції вітчизняної виборчої системи від мажоритарної до змішаної та від змішаної до пропорційної. Звертаючись до світового досвіду, автор робить спробу аналізу оптимального варіанта виборчої системи для сучасної України. **Ключові слова:** виборча система, мажоритарна система, пропорційна система, електорат, вибори.*

*Igor Cherinko. **Looking for optimal way: the evolution of election system of Ukraine.** This article addresses the analysis of the process of the evolution of Ukrainian election system from majority to mix and from mixed to proportional. Taking into account the worlds experience author makes an attempt to analyze the proper kind of the system of elections in modern Ukraine. **Key words:** election system, majority system, proportional system, electorate, elections.*

З відновленням державної незалежності України у 1991 році розпочався бурхливий процес розбудови демократичних інститутів

і громадянського суспільства. При цьому мірою великою спостерігається запозичення позитивного досвіду різних держав. Проте не все, що видається плідним в інших країнах, може мати таку ж користь, будучи перенесеним на український ґрунт. Аналізуючи пертурбації вітчизняної виборчої системи, ця теза видається навіть більш ніж слухною.

Сучасній українській політичній науці бракує системного і ґрунтовного дослідження феномену еволюції виборчої системи України, і метою цієї статті є аналіз процесу реформування виборчої системи України, спроба пошуку оптимального варіанта виборчої системи для українського суспільства.

Як відомо, вирізняються три основні типи виборчих систем, варіації яких держави світу ладні розвивати на свій розсуд. Цими видами є мажоритарна, пропорційна і так звана змішана виборча системи.

Як зазначає Ф.Рудич, мажоритарна виборча система є найдавнішою серед виборчих систем і діє в 76 країнах світу. За мажоритарною системою перемогу здобуває той кандидат, який набрав більшість голосів у своєму виборчому окрузі. Така більшість може бути встановлена як абсолютна (з можливим другим туром голосування), або відносна — «перший на фініші». В той же час законом може бути встановлено певний прохідний поріг, що його слід обов'язково подолати, навіть випередивши інших [1, с. 227].

За пропорційною системою депутатські мандати розподіляються між списками кандидатів від політичних партій (коаліцій) пропорційно до кількості голосів, набраних кожним із цих списків. У межах пропорційної системи також існують свої варіації. Виборці можуть голосувати як за список в цілому, так і віддати перевагу окремим кандидатам [2, с. 228]. Для проходження у парламент партії мають подолати так званий прохідний бар'єр — мінімальний відсоток голосів, встановлений законом. Величина бар'єра доволі різниться у багатьох країнах світу, да застосовується така система. В Бельгії, наприклад, прохідний рубіж становить 0,67%, Ізраїлі — 1%, ФРН — 5%, Іспанії — 7%, Туреччині — 10%. Високі прохідні рубежі стимулюють встановлення двопартійної системи.

Змішана виборча система є тією чи іншою комбінацією мажоритарної і пропорційної виборчих систем. Класичним варіантом є виборча система ФРН, де одна половина Бундестагу обирається за земельними партійними списками на основі пропорційної сис-

теми, а друга половина — на основі мажоритарної системи відносної більшості.

Б.Райковський, народний депутат України II–III скликань, зазначає, що за допомогою виборів волевиявлення громадян перетворюється на державну владу. Вибори є сполучною ланкою між суспільством і державою. Для громадян парламент є не тільки органом державної влади, але й установою представництва їх інтересів. З погляду політичних партій вибори є механізмом, що визначає їх участь у державній владі тією мірою, якою вона може здійснюватися парламентом. З погляду кандидатів, вибори визначають не тільки їхні шанси на участь у формуванні державної волі, але й те, чи вдасться їм, одержавши депутатський мандат, обійняти добре оплачувану посаду. Оскільки депутати зазвичай є професійними політиками, то вибори визначають також їхні шанси у професійній сфері [3, с. 23].

Вибори 1990 та 1994 рр. до Верховної Ради України проходили за мажоритарною системою. Двоє наступних виборів — 1998 та 2002 рр., відповідно, — пройшли за змішаною системою. Після відповідних змін у вітчизняному законодавстві вибори 2006 року відбулися на пропорційній основі.

Зрозуміло, кожна виборча система має як свої переваги, так і свої недоліки. Однак щодо останніх, то пропорційна система, реалізована в Україні, є на них багатшою за інші.

Головний недолік голосування за партійний список в цілому полягає в тому, що громадяни просто не знають, кого їхні голоси проведуть до парламенту. Якщо ще й врахувати, що специфікою української політики є надзвичайно велика вага особистості у партійному іміджі і, як правило, українські виборці голосують радше не за партію, її програму, бачення майбутнього, цінності, ідеологію, а саме за її лідера у першу чергу. Це є наслідком слабкої ідейної основи українських партій, та ностальгії населення за сильним лідером, який міг би розв'язати наболілі проблеми. Саме тому, на думку польського експерта Аркадіуса Сарни, Юлія Тимошенко і Віктор Янукович є настільки популярними в Україні. В Європі, наприклад, немає жодної політичної сили, яка б називалася ім'ям однієї особи [4].

Ідучи на вибори, пересічний виборець в Україні знає зазвичай, окрім лідера, не більше трьох-шести осіб зі списку тієї політичної сили, за яку має намір віддати свій голос. А якщо партія подолає тривідсотковий рубіж, навіть просто набравши рівно 3 відсотки,

місць вона матиме як мінімум чотирнадцять. Віднайти більш-менш повну інформацію про партійні списки й біографії тамтешніх кандидатів можна хіба що в мережі Інтернет, доступ до якої в Україні має менш ніж кожен десятий.

Натомість ситуація з партійними списками до Верховної Ради видається набагато кращою, ніж з їхніми аналогами до органів місцевого самоврядування. Адже мажоритарна система відносної більшості зберіглася тільки щодо виборів депутатів сільських, селищних рад в одномандатних виборчих округах, на які поділяється вся територія, відповідно, села (кількох сіл, жителі яких добровільно об'єдналися у сільську громаду), селища [5, с. 81].

Якщо вибори до Верховної Ради і до інших представницьких органів проходять одночасно, як це було у 2006 р., то переважна більшість громадян голосуватиме на всіх рівнях за ту ж саму політичну силу, за яку вони віддадуть свій голос до Верховної Ради. І якщо списками кандидатів у депутати Верховної Ради хтось і поцікавиться, то в представницькі органи нижчого рівня така вірогідність уже є меншою. Таким чином, пропорційна виборча система дає змогу політичним партіям і блокам проводити на місцевому рівні взагалі казна кого. Проголосувавши, громадяни і гадки не мають, хто буде у разі перемоги чи просто проходження тієї політичної сили, за яку вони віддали свої голоси, депутатом від їхнього округу, яка біографія тієї людини, який її життєвий шлях і трудовий досвід.

Крім того, як наголошує політолог А.Дегтеренко, застосування пропорційної системи виборів депутатів Верховної Ради АР Крим та обласних і районних рад дало результати, які свідчать про неконституційність обрання представницьких органів місцевої влади згаданих рівнів за пропорційною системою, що не передбачає преференційного голосування і «прив'язки» кандидатів до територіальних громад та електоральної волі останніх щодо можливості голосувати за певних осіб, зареєстрованих кандидатами, а не за групі «закриті» партійні чи блокові списки таких кандидатів [5, с. 82].

Пропорційна виборча система може спричинитися до того, що депутатами від певних округів можуть стати ті, які жодного дня не прожили в тій місцевості і взагалі дізнаються про її існування тільки після виборів.

Торгівля місцями у прохідній частині партійних списків, на жаль, набула в Україні характеру усталеного явища, яке вже нікого

з українських громадян не дивує. Якщо на парламентських виборах 2002 р. журналісти оприлюднювали цифри 500 тис. — 2,5 млн дол. США за прохідне місце в списку, то на виборах до Верховної Ради 2006 р. така ціна становила 5–7 млн доларів. П.Матвієнко слушно зауважив, що парламент держави перетворився у біржу купівлі-продажу [6, с. 148]. Адже не секрет, що маючи депутатський мандат, можна підвищити рентабельність свого бізнесу до 1000% і таким чином покрити з лихвою витрати на своє депутатство.

Крім того, керівникам тих структур, що мають темне підґрунтя, конче необхідною є депутатська недоторканність. Саме тому маститі підприємці не відправляють до парламенту кваліфікованих економістів, юристів для лобювання своїх інтересів, а йдуть туди самі, наймаючи вищеперелічених осіб як своїми помічниками, консультантами в подальшому.

Дивує і сама процедура формування партійних списків. Так, під час дострокової парламентської кампанії 2007 р. на партійних з'їздах далеко не всі партії проводили процедуру дебатів. Голосування за затвердження не окремих кандидатур до списку, а відразу за увесь список мало місце серед деяких політичних сил, коли переважна більшість учасників з'їзду побачила список лише незадовго до голосування.

Теоретичні схеми стосовно відкритості списків і обов'язковості прив'язки внесених туди осіб до виборчих округів, що давало б змогу населенню уявляти, кому бути обранцем від їхнього округу у разі перемоги тієї чи іншої політичної сили, на жаль, так і лишаються теоретичними.

Суттєвим недоліком сучасної української виборчої системи є і те, що не робиться жодного розмежування між партіями та коаліціями. В деяких державах світу для коаліцій встановлені жорсткіші вимоги, аніж для партій, і такі об'єднання мусять долати більший відсоток, що іноді удвічі перевищує заповітний бар'єр, що встановлений для партій. Таким способом політичні сили, що користуються доволі незначною підтримкою, просто можуть гуртуватися у осередки охочих до парламенту і, за умови здатності свого керівництва до компромісу, мають великі шанси неодмінно туди потрапити. Політолог І.Рожкова констатує, що якщо в 1998 р. блокування відбувалося за принципом ідеологічної близькості, то на виборах 2002 року підпорядкування логіці суб'єктивно-прагматичних міркувань домінуючих партійних агентів давало змогу поєднувати в одному блоці партійні структури, що посідають

у політичному просторі позиції, доволі віддалені одна від одної. Наприклад, центристську ліберальну партію і Конгрес українських націоналістів, партію київської номенклатури «Єдність» і ліво-центристську партію «Справедливість» [7, с. 36]. Якщо поглянути на строкатий склад партійних коаліцій, представлених на виборах до Верховної Ради 2006 року, то визначити їх належність до лівого, правого чи центристського поля видається досить складно.

Проблеми полягають і в іншому. Так, політолог П.Матвієнко наголошує, що у законі про вибори обмежуються конституційні права громадян — право бути обраним до представницьких органів влади, оскільки висунення відбувається тільки через політичні партії, які, до речі, за даними соціологічних опитувань навіть і не вважаються більшістю населення виразниками інтересів народних мас. До того ж, близько 93% населення України є позапартійними і, таким чином, позбавлені можливості бути обраними [5, с. 146].

Зауважимо, що велика кількість інтелектуальної, творчої інтелігенції нашої держави, що могла б достойно репрезентувати народні маси в парламенті, принципово не хоче пов'язувати себе партійністю, і тому двері парламенту для справжньої української еліти закрилися після змін порядку обрання наших законотворців.

П.Матвієнко також наголошує, що суттєвим недоліком запропонованого політичного нововведення є збільшення розриву між широкими верствами населення і представницьким органом влади — абсолютна більшість виборців не буде представлена в ньому своїм депутатом. Пропорційна система призвела до узурпації парламенту столичними чиновниками, дискримінації регіонів шляхом обмеження присутності територіальних громад у вищому законодавчому органі держави [5, с. 147].

Звичайно, введення пропорційної виборчої системи принесло і певні позитиви. Українське суспільство, що традиційно завжди тяжіло до малого ступеня соціалізації а-ля там де два козаки — три гетьмани, за мажоритарної виборчої системи делегувало до вищого законодавчого органу строкатий контингент депутатів, представників від різних політичних сил і уподобань. Не дивно, що в таких умовах чотирьом з половиною сотням амбітних і непересічних осіб не так-то просто утворити коаліційну більшість. Пропорційна ж система зумовлює значне зменшення представлених у парламенті партій. Теоретично, в умовах тривідсоткового порога їх може бути до 33, але на практиці на виборах до Верховної Ради V скликання лише п'ятьом партіям і блокам поталанило подолати тривідсот-

ковий бар'єр. Якби ця межа не була понижена і залишилася такою ж, як і на виборах до попередніх скликань Верховної Ради — 4 відсотки, то у V скликанні опинилося б ще на одну партію менше. В умовах зменшення кількості представлених у парламенті сил спрощується процедура формування коаліції, яку, до речі, можуть сформувати лише фракції, сумарна кількість депутатів яких дорівнює чи перевищує 226, а не окремі народні депутати. Щоправда, після парламентських виборів 2006 р. ми могли побачити, що не все так просто і в умовах українських реалій навіть за таких обставин «коаліціада» може затягнутися доволі надовго та ще й завершитися вельми несподівано.

Крім того, пропорційна система дозволяє після офіційного оголошення результатів виборів мати обраними всіх 450 народних депутатів. Процедура обрання є значно простішою. Зникають проблеми з обранням представників від окремих округів, що могли перешкоджати і перешкоджали населенню певного регіону мати представника у парламенті. До того ж, у разі складення певним народним обранцем його депутатських повноважень не виникає проблеми з проведенням довиборів на окрузі, від якого він був обраний. Його місце посідає наступний у виборчому списку.

Якою б не була виборча система, врахувати інтереси повністю всіх виборців неможливо. І важко судити, за яких умов ці інтереси ігноруються більше. В межах мажоритарної виборчої системи «пролітають» голоси за всіх інших кандидатів, крім переможця. В межах пропорційної ж, залишаються непочутими голоси виборців за всі партії, окрім тих, що пройшли до парламенту. Навіть більше того, місця розподіляються між переможцями парламентських перегонів, і виходить, що проголосувавши за партію чи блок, який не подолав бар'єра, виборець віддав свій голос казна-куди. Якщо, наприклад, певний радикально налаштований націоналістичний електорат проголосував за деяку крайньоправу політичну силу і та не потрапила до парламенту, половину цих голосів отримає крайньоліва партія, що здолала бар'єр. Або навпаки.

Проте у жодному разі неприпустимо давати самим партіям-аутсайдерам парламентських перегонів право вирішувати, кому віддавати набрані голоси, оскільки торгівля цими голосами набере характеру стихійного лиха після підрахунку голосів, а кількість різних технологічних проектів, метою яких є відтягнути голоси опонентів, не знатиме ліку.

Аналізувати переваги й недоліки виборчих систем можна ще довго, проте завжди приходить час робити підсумки. Запроваджуючи новий спосіб обрання народних депутатів, законодавці сподівалися на встановлення порядку в парламенті, покращання його роботи, стимулювання здатності партій до компромісу і формування коаліції, але, як казала одна відома людина, маємо те, що маємо. Натомість не можна впевнено стверджувати, що повернення до змішаної чи мажоритарної виборчої системи не принесе Україні ще більших проблем. Натомість суттєві зміни в тій системі, що є, пристосування її до сучасних українських суспільно-політичних реалій і народних уподобань, запровадження відкритих списків і прив'язки окремих кандидатів до певних виборчих округів може розв'язати чимало з тих проблем, які є нині.

Слід зауважити, що ефективність роботи законодавчого органу залежить не тільки від виборчої системи. Так, Україна успадкувала свій парламент з радянських часів, і за своєю формою він не зазнав, фактично, жодних змін. Розрахований на вирішення питань у межах суб'єкта федерації, а не незалежної держави, однопалатна Верховна Рада Української РСР перекочувала до України з відновленням вітчизняної державності. В той же час, якщо поглянути на світову практику і європейську, зокрема, переважна більшість великих держав (а саме такою і є Україна, враховуючи її площу та населення) мають двопалатні парламенти. В Європі, фактично, кожна держава з населенням понад 10 млн чоловік, за рідкісним винятком, має двопалатний парламент. З точки зору прийняття об'єктивного, виваженого рішення і поміркованого ревізійнізму, друга палата парламенту є дійсно необхідною.

До складу другої (верхньої) палати українського парламенту могли б входити по два представники від кожної області, один з яких міг би бути губернатором, за умови неодмінного їх обрання населенням області, а не призначення Главою держави, а також мери міст Києва та Севастополя. Автономна Республіка Крим могла б делегувати більше сенаторів, ніж області.

Конституцією України мають бути неодмінно визначені питання загальної та спеціальної компетенції для обох палат, оскільки вимагати голосування кожного рішення обома палатами та ще й потім затвердження його Президентом означало б поховати українську законотворчість.

Щодо нижньої палати (нині чинної Верховної Ради), то непогано було б повернутися до практики радянських часів у плані

повернення до чисельності депутатського корпусу в 650 чоловік. Це дасть змогу мати більш строкате і пряме представництво виборців у парламенті. Останні матимуть більше шансів побачити свого обранця на окрузі.

За таких умов нижня палата реформованого парламенту мала б обиратися за пропорційною основою з прив'язкою кандидатів до конкретних округів, а верхня палата — за мажоритарною.

Звичайно ж, постає цілком закономірне питання — фінансове. Чи потягне український бюджет такі суттєві зміни? Відповідь є однозначною: потягне, але лише в тому разі, коли в нашій державі утримання депутатського корпусу і державних службовців вищої ланки буде приведено у відповідність з практикою цивілізованих країн світу. Заробітна платня народним обранцям, гарантії стосовно житла, інших пільг мають бути суттєво переглянутими. Адміністрація Президента, до речі, структура, що не прописана Конституцією, натомість на її утримання витрачається чи не більше, ніж на депутатський корпус, також має пережити суттєві зміни у цьому відношенні. В такому разі бюджетних засобів вистачить не тільки на приведення української політичної системи у відповідність з потребами сучасності, а й на суттєве підвищення народного добробуту.

Отже, наявна на сьогодні в Україні виборча система не є досконалою та вимагає доопрацювання, яке, у свою чергу, не має виключати її всенародного обговорення шляхом референдуму. На сучасному етапі розвитку України дається взнаки й ситуація, протилежна виборам — узурпація влади без проведення будь-яких виборів, що спостерігається на прикладі ліквідації районних рад міста Києва [8].

Українська виборча система на місцевому рівні також потребує суттєвих змін. Ще більш суттєвих змін потребує і українська політична система в цілому. Ретельна їх розробка та впровадження у життя залежатиме від спроможності владних структур до компромісу та конструктивного діалогу, а також прагнення самого населення обрати для себе достойний, цивілізований спосіб життя.

---

1. Рудич Ф.М. Політологія: Підручник. — 2-е вид., стереотип. — Львів, 2006. — 480 с.

2. Рудич Ф.М. Порівняльна політологія: Навч. посіб. — К.: МАУП, 2006. — 148 с.

3. Райковський Б. Політологічний аналіз виборчого процесу // Політичний менеджмент. — 2007. — № 2.

4. Зущик Ю. Голая правда // Корреспондент. — 2007. — 1 сентября.
5. Дегтеренко А. Етнополітичні й цивільні аспекти неконституційності пропорційної системи виборів до місцевих рад // Політичний менеджмент. — 2007. — № 2.
6. Матвієнко П. Выборча система — індикатор рівня розвитку демократії // Вісник Національної Академії державного управління при Президентові України. — 2007. — № 1.
7. Рожкова І. Тенденції та особливості структурування українського політичного поля (Порівняльний аналіз результатів парламентських виборів за партійними списками 1998 і 2002 років) // Політична думка. — 2002. — № 2–3.
8. Киевсовет ликвидировал райсоветы Киева // <http://korrespondent.net/kyiv/1114605>

Надія Гербут

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ОПТИМІЗАЦІЇ ВИБОРЧОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

У статті аналізуються шляхи оптимізації пропорційної виборчої системи в контексті демократизації українського суспільства. Ключові слова: вибори, пропорційна виборча система, оптимізація, демократизація суспільства.

Nadiya Gerbut. Optimization of an electoral system as a requirement for democratization of society. The article deals with the ways of optimization of a proportional electoral system in the context of democratization of Ukrainian society. Key words: elections, a proportional electoral system, optimization, democratization of society.

На етапі демократичної трансформації суспільства функціонування інституту виборів набуває надзвичайної ваги, оскільки саме ефективний розвиток цього інституту є одним із найпереконливіших аргументів просування на шляху дійсної демократизації. Вироблення дієвого виборчого механізму особливо актуальне для країн перехідного типу, до яких сьогодні належить і Україна.

Вибори — це, в першу чергу, «процес політичного волевиявлення громадян, які згідно із законом наділені правом голосу». Для багатьох громадян вибори стають єдиною можливою формою їх активної участі у політичному житті власної країни. Вибори

сприяють тому, що кожен виборець відчуває причетність до прийняття рішень щодо того, хто буде представляти його у парламенті, хто формуватиме уряд на наступний термін [19, с. 139]. Громадяни беруть участь у виборах на основі виборчого права, яке має тривалу історію свого розвитку. До ХХ ст. політичні вибори характеризувалися наявністю суттєвих обмежень та цензів, які не відповідали принципам загальності та рівності, тобто були недемократичними [13, с. 95–96].

Спочатку виборче право належало тільки чоловікам, які мали відповідні статки, вік, освіту, були одружені. Наприклад, у Великій Британії до 1830 року виборче право мали лише 4% дорослого населення. Обмеження майнового характеру були поступово скасовані. На початок ХХ ст. у більшості європейських країн право брати участь у виборах було надано всім дорослим чоловікам. Еволюція виборчого права призвела до скасування статевого цензу і надання відповідних прав жінкам. В Європі жінки вперше набули права голосу нарівні з чоловіками у Фінляндії в 1906 році. Остання країна, де було запроваджене рівне виборче право для жінок аж у 1984 році, — Ліхтенштейн [19, с. 142].

Загальновизнані принципи виборчого права зафіксовані у відповідних міжнародно-правових документах. Першим документом, який поклав початок стандартизації виборів в Європі та у світі, є *Загальна декларація прав людини* 1948 року. Декларація визначила кілька пунктів: періодичність виборів, загальний рівень і виборче право та рекомендація таємного голосування як реалізація виборчого права громадянами. Другий документ, який визначає міжнародні стандарти виборів, — це *Конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації* 1966 року. Ця Конвенція, ратифікована Верховною Радою УРСР у 1969 році, забороняє расові та статеві дискримінації в участі у виборах (за пасивного та активного виборчого права). Третім важливим документом є *Міжнародний пакт ООН про громадянські та політичні права*, ратифікований в 1973 році Верховною Радою УРСР. Ці три документи є загальними і вони вперше визначають вибори як одне з прав людини.

Новий етап розвитку стандартизації виборів та виборчих процедур пов'язаний з *документом Копенгагенської наради з людського виміру НБСС* у 1990 року. Він є базовим документом, яким керуються в зоні організації безпеки та співробітництва в Європі (це 55 країн світу). Цей документ досить детально визначив критерії демократичних, чесних та справедливих виборів. Волевиявлення

людей на вільних, чесних, періодичних і нефальсифікованих виборах є основою легітимності влади [17].

Постає питання, наскільки виборча система, яка діє в Україні, відповідає міжнародним загальним принципам виборчого права.

Необхідно зазначити, що за роки незалежності в Україні пройшли апробацію «практично всі класичні виборчі системи» — мажоритарна система абсолютної більшості, мажоритарна система відносної більшості, змішана виборча система, а в 2004 р. було запроваджено пропорційну виборчу систему [13, с. 98]. На сьогодні вважається, «що пропорційна виборча система «справедливіша» з погляду врахування інтересів різноманітних суспільних груп, меншин тощо і сприяє представництву різних політичних сил у парламенті та органах самоврядування» [14, с. 545–546].

Відомий французький політолог М. Дюверже, який вивчав вплив типу виборчої системи на конфігурацію партійної системи, констатував, що пропорційне представництво приводить до багатопартійності [4, с. 300]. Дійсно, однією з причин зміни виборчої системи була потреба в зміцненні партійної системи та посиленні структурованості парламенту. А. Пахарев у зв'язку з цим відзначає, що після парламентських виборів 1994 р. у Верховну Раду України увійшли представники 14 партій, а кількість депутатів-партійців становила 44 відсотки, після виборів 1998 і 2002 рр. вони вже становили 68 відсотків, а вибори 2006–2007 рр. дали 100-відсотковий склад українського Парламенту за партійною ознакою [12, с. 31–32]. Таким чином була збільшена чисельність виборців, які отримали своїх представників у законодавчому органі, тому що партії здобули таку кількість мандатів, яка відповідає отриманій електоральній підтримці.

Але необхідно звернути увагу на те, що після зміни виборчої системи висувати кандидатів дозволяється тільки партіям (блокам партій). Наразі відсутній механізм повноцінного забезпечення пасивного виборчого права.

Велике значення, з точки зору демократизації суспільства, має те, за які списки (закриті чи відкриті) голосують виборці. В закритих списках оприлюднюється лише перша п'ятірка кандидатів від партії, тоді як решта залишається в тіні. Відкриті списки надають інформацію про весь склад партійних списків. Крім того, існує пропорційна виборча система, де виборець, хоча і голосує за список в цілому, проте визначає, якому з кандидатів у середині списку він надає перевагу. Це пропорційна виборча система

за преференційним принципом, яка «вважається демократичнішою, оскільки суттєво коригує вплив партійної верхівки на рейтинг того чи того кандидата партійного списку» [13, с. 98].

В Україні народні депутати обираються за закритими («жорсткими») списками, в яких прізвища кандидатів розташовуються в пріоритетному порядку на власний розсуд політичних лідерів.

Українська політична дійсність переконує, що є необхідність апробації інших різновидів пропорційної виборчої системи, оскільки система з «жорсткими списками» себе не виправдала.

Система закритих загальнонаціональних списків розриває зв'язок між виборцем та парламентськими партіями. І хоча теоретично політична сила представляє в парламенті інтереси всіх громадян, які за неї проголосували, на практиці виборці не мають свого регіонального представника у Верховній Раді, до якого можуть звернутися за потреби вирішити проблему.

Перед країною залишається відкритим питання пошуку механізмів оптимізації виборчої системи, які б дозволили громадянам впливати на формування політичної еліти і на політичні процеси. Представники Ради Європи застерігають: «Ненадання виборцям можливості обирати з-поміж кандидатів, висунутих від тієї ж партії, є несумісним з європейським виборчим доробком чи то у мажоритарній системі одномандатних округів, чи найбільше у системі закритих списків. Це має місце, наприклад, в Іспанії, Португалії та Румунії. Таким чином, номінація кандидатів залишається суто предметом партійних рішень» [5, с. 40].

Український політолог Л.Кочубей підтримує цю думку: «В країнах, які стали на шлях демократії, вона (еліта) має бути відкритою, автономно функціонуючою системою, яка постійно оновлюється і самовдосконалюється відповідно до вимог зворотних зв'язків з масами. Політичні системи, для яких характерні закриті еліти, суттєво обмежують здатність суспільства до самоорганізації і самовдосконалення, вони поступово деградують і сходять з політичної сцени» [7, с. 199].

Необхідно зауважити, що Парламент України не виконує повною мірою свої представницькі функції. Склад законодавчого органу в жодному разі не відображає структури електорату, якого він репрезентує. Це стосується питання і соціогрупового, і регіонального представництва, і представництва національних меншин, і гендерного паритету тощо. На думку автора, це є однією з головних причин, чому громадяни України негативно сприймають

пропорційну виборчу систему. За даними соціологічної служби Центру Разумкова в 2007 році її підтримали тільки 15,4% опитаних, за мажоритарну виборчу систему висловилася найбільша кількість респондентів — 33,2% [20]. Хоча необхідно зазначити, що значної підтримки населення Парламент не мав і тоді, коли народні депутати обиралися, наприклад, за змішаною виборчою системою. Порівняємо: в лютому 2001 р. діяльність Верховної Ради повністю підтримувало 5,5% громадян, в лютому 2010 р. — 6,3% [7, с. 199].

Ще одним дискусійним питанням залишається встановлення оптимального виборчого бар'єра. Безумовно, загороджувальний бар'єр порушує принцип рівності партій. Він також порушує принцип рівності виборчого права, рівність голосів виборців. Наприклад, в 2006 році 18,22% виборців проголосувало за партії, які не подолали 3% виборчий бар'єр. На позачергових виборах до Верховної Ради таких виборців було 6,82% [22].

У Західній Європі під час проведення виборів на пропорційній основі із застосуванням обмежувального бар'єра в середньому втрачається 6% голосів, тобто лише кожен двадцятий виборець голосує за партію, яка не проходить у парламент. В той же час, у постсоціалістичних країнах, які застосовують пропорційну виборчу систему, втрати становлять в середньому 17%, тобто кожен п'ятий виборець виявляється не представленим у парламенті [11, с. 327–328].

Застосування застережного бар'єра пояснюється необхідністю подолання мультипартійності політичного спектра, бо після краху тоталітарних режимів у посткомуністичних країнах виникло безліч політичних партій (у Словаччині їх кількість досягала 111, у Польщі — 132, в Україні — більше 180), абсолютна більшість з яких є лише формально [18]. Такі фантомні партії не спроможні представляти певні групи суспільних інтересів.

Враховуючи той факт, що Україна є поліетнічною державою, необхідно вивчати досвід інших країн щодо залучення до виборчого процесу організацій національних меншин.

В європейських країнах приділяється суттєва увага питанню участі національних меншин у політиці. В Польщі, наприклад, є виборчі комітети організацій національних меншин (виборчий комітет «Німецька меншина Сілезії» та виборчий комітет «Німецька меншина»). Ліберальний дух виборчих процедур та увага до потреб національних меншин у Польщі проявляються і в тому, що ці організації нарівні з партіями (об'єднаннями партій) є суб'єктами виборчого процесу. Виборчі списки комітетів організацій національ-

них меншин (до списків заносять членів зареєстрованих організацій) звільняються від потреби долати виборчий бар'єр [3, с. 54].

Найбільша національна меншина Румунії — це етнічні угорці, які становлять 7% населення. Вони представлені потужною політичною партією — Демократичним альянсом угорців Румунії (ДАУР). Хоча в сучасному уряді ДАУР формально не є членом правлячої коаліції, між правлячою Соціал-демократичною партією Румунії (СДПР) і ДАУР існують домовленості про обов'язкові консультації під час прийняття важливих політичних рішень. У Словаччині найбільшою національною меншиною також є угорська, що становить 9,7% усього населення. Словацька угорська коаліційна партія (СУКП) бере участь у правлячих коаліціях, починаючи з 1998 року [1]. Що стосується України, то проблема доступу національних меншин до представницьких органів влади не розв'язана. Наприклад, лише у 1994–1998 роках кримські татари, становлячи 10–12% населення Криму, мали можливість користатися квотою в 14 місць (з 98) у Верховній Раді Автономної Республіки Крим [9, с. 263].

У 2007 році за ініціативи Міжпарламентського Союзу (МПС) та у співпраці з Програмою розвитку ООН в Женеві в штаб-квартирі МПС відбулися консультації щодо представництва національних меншин у парламентах. Під час дискусій учасники консультацій зазначали, що в багатьох державах світу представництво національних меншин у парламентах перебуває на низькому рівні, приблизно на такому самому, як і представництво жінок. Також наголошувалося, що навіть у країнах з високим демократичним рівнем представництво національних меншин перебуває на низькому рівні. Представник України, народний депутат Г.Удовенко проінформував, що українське виборче законодавство не передбачає встановлення квот для національних меншин по виборах до Верховної Ради, оскільки діє система виборів на пропорційній основі. Єдиною можливістю для національних меншин бути представленими у Верховній Раді є занесення представників національних меншин до партійних списків [10, с. 21].

В Україні, з її широким етнічним представництвом, стан реалізації політичних прав національних меншин далекий від задовільного. Попри те, що закон *«Про політичні партії в Україні»* від 5 квітня 2001 року не містить заборони на створення партій за етнічною ознакою, жодній із них не вдалося провести своїх представників до парламенту, хоча такий прецедент зафіксовано

на місцевому рівні. У 2006 році обидві українські «угорські» партії — КМКС Партія угорців України та Демократична партія угорців України, створені за рік до того, здобули представництво у Закарпатській обласній раді [3, с. 68–69]. Що ж до громадських організацій національних меншин, то Закон про вибори не передбачає їх учасниками виборчого процесу.

Очевидно, що існуючий механізм вирішення проблеми представництва меншин в законодавчому та інших представницьких органах не є досконалим.

Не менш гострим у світі є питання і гендерної рівності. Недостатнє представництво жінок на вищих рівнях прийняття рішень не лише суперечить принципам паритетної демократії, а й зменшує ефективність державного управління. У країнах з високим представництвом жінок на всіх рівнях прийняття владних рішень більше уваги приділяється сімейному законодавству, поліпшується становище дітей, найнезахищеніших груп населення, гуманізується державна політика загалом.

Ситуація в Україні із представництвом жінок у законодавчому органі не є досить оптимістичною. Так, серед народних депутатів України першого скликання (1990–1994 рр.) було усього 13 жінок; другого скликання (1994–1998) — 25; третього (1998–2002) — 36 жінок; четвертого (2002–2006) — 23 жінки; п'ятого (2006–2007) — 39 жінок; шостого (2007 р.) — 34 жінки [3, с. 66].

Для ефективно вирішення проблем, пов'язаних з гендерною нерівністю, слід скористатися досвідом зарубіжних країн. Політичні партії багатьох країн світу вдаються до партійного гендерного квотування. Зокрема, 50-відсоткову квоту для чоловіків і жінок у партійних списках встановили австрійська «Зелена альтернатива», Соціалістична партія Бельгії, Ліберальні демократи та Робітничка партія Великої Британії, Партія лівих соціалістів Данії, Екваторський революційний народний рух, Нова демократична партія Канади, Партія демократичного соціалізму Німеччини, Федерація зелених Італії, Революційна партія Мексики й інші. В Україні цей приклад не наслідувала жодна політична партія. У світі спостерігається різне ставлення до квотування й резервування місць в органах влади. Однак практика засвідчує: завдяки квотуванню кількість жінок у законодавчих органах держав зростає. Останнім часом гендерні квоти було застосовано в 76 країнах світу. Досвід розвинених країн (Швеція, Франція) демонструє позитивні результати запровадження системи гендерних квот

у партійних списках (пропорційна виборча система) [2]. У міжнародній практиці визначено рівень представництва жінок у парламенті — не менше 30%. Саме така кількість «дає можливість долати гендерну асиметрію, впливати на формування та прийняття рішень, бо саме 30 відсотків прихильників певної ідеї може змінити ситуацію в будь-якому колективі на свою користь» [8, с. 48].

Декларація до участі жінок у виборах Венеціанської комісії від 2006 року рекомендує певні підходи до формування виборчого законодавства, а саме: забезпечити формування списків кандидатів шляхом чергування, а також відмовити в реєстрації списків, у яких не дотримано такого принципу [5, с. 80]. Ще у 2003 році Україна зобов'язалася до 2015 року виконати проголошені Декларацією Тисячоліття ООН «Цілі тисячоліття», шостий пункт яких присвячений рівності прав жінок і чоловіків. Цей документ, зокрема, передбачає конкретні показники пропорційної участі жінок у роботі виборчих і представницьких органів. Відповідно до нього, 2007 року у Верховній Раді мало б бути не менш як 13% жінок. У 2011-му їх має бути 20%, а у 2015-му — вже 30% [16].

Щодо шляхів оптимізації виборчої системи доцільно було б залишити пропорційну виборчу систему, але не з «жорсткими» партійними списками, а з преференційним голосуванням.

Виборча система з преференційним голосуванням дозволяє віддавати голос за партію і висловити перевагу комусь з її кандидатів, тобто виборці можуть змінити розташування кандидатів у списку. Здійснюється це різним способом: виборець ставить хрестик навпроти прізвищ кандидатів, яких він хотів би бачити (Бельгія); вписує прізвища кандидатів у бюлетень (Італія); розташовує кандидатів за ступенем значущості (Швейцарія, Люксембург тощо) [23, с. 225]. Ця модель дозволить персоніфікувати кандидатів, а також зберегти партійну систему.

Для подолання диспропорційності регіонального представництва у Верховній Раді потрібно розділити країну на декілька регіональних округів, в яких будуть подаватися окремі окружні списки. Виходячи з досвіду європейських країн, доцільно було б надати право подавати списки кандидатів до Парламенту не тільки партіям, а й організаціям національних меншин, до того ж без виборчого бар'єра. Потрібно внести зміни до законодавства про вибори, політичні партії щодо квотування місць для жінок у законодавчому органі (партійних списках), оскільки лише системний підхід сприятиме якісним змінам у подоланні гендерної нерівності в політичній сфері.

Питання модернізації виборчої системи є дещо ширшим, ніж пошук механізмів, які дозволять функціонувати інституту виборів більш ефективно в контексті розвитку демократичного суспільства. Необхідно враховувати, що правляча еліта і суспільство по-різному ставляться до цього питання.

Американські політологи Р.Таагепера і М.Шугарт вказують на трудність у справі проведення реформ виборчої системи, що для цього потрібна згода членів парламенту, тих самих людей, які потрапили до парламенту завдяки існуючій виборчій системі. Тому зміни їм не вигідні [21, с. 116]. Якщо правляча еліта і потребує змін у виборчій системі, то тільки з метою виграти наступні вибори.

У кожній країні правила і процедури виборів є інструментом політичної боротьби, так званою «виборчою інженерією». Виборчі процедури можуть використовуватися для зменшення і навіть унеможливлення впливу громадян на результати вибору. У кожному суспільстві відбувається гостра боротьба за демократію, з одного боку (з боку народу), і обмеження її — з іншого (з боку влади). Цей процес нескінченний, оскільки він є діалектичним, а також вагомим рушієм суспільного прогресу [15, с. 217–218].

Для того, щоб демократичні процеси (в тому числі і оптимізація виборчої системи) в країні мали місце, необхідна активна діяльність громадянського суспільства.

Громадянське суспільство виступає фундатором правової держави. Воно протистоїть не стільки державі, скільки запобігає утвердженню таких форм її організації, через які внутрішні інтереси суспільства підмінюються вузькими інтересами певної групи або державного апарату [6, с. 190].

Держава в Україні поки що має незрівнянно більше засобів впливу на суспільство, ніж суспільство на державу. На сучасному етапі розвитку демократичних принципів у нашій державі потрібні нові механізми впливу громадянського суспільства на прийняття і реалізацію правових норм. Громадські організації, партії, вчені, експерти, журналісти, державні діячі мають брати безпосередню участь у дискусіях щодо вдосконалення виборчої системи. Тільки за умов консолідації суспільства, за наявності політичної культури і політичної волі можна досягти консенсусу між суспільством і владою.

---

1. Беліцер. Н. Міжнародна та європейська системи захисту прав меншин: нові тенденції // // [http://www.cidct.org.ua/uk/studii/1-2\(05\)/6.html](http://www.cidct.org.ua/uk/studii/1-2(05)/6.html).

2. Галанець О. Управління гендерними процесами в державній політиці // Віче // <http://www.viche.info/journal/1376/>.
3. Демократичний потенціал пропорційних виборчих систем / С. Конончук, О. Ярош, С. Горобчишина; Укр. незалеж. центр політ. дослідж. — К.: Агентство «Україна», 2009. — 80 с.
4. Дюверже М. Политические партии / Пер. с франц. Академический проект. — 2002. — 560 с.
5. Європейський демократичний доробок у галузі виборчого права : матеріали Венеціанської комісії, ОБСЄ/БДППЛ, ПАРС / за ред. Ю.Ключковського. — К.: ФАДА, ЛТД, 2008. — 340 с.
6. Іванюк М. Формування інститутів громадянського суспільства в контексті реформування політичної системи України // Наукові записки ІШіЕНД. — Вип. 36 : Курасівські читання — 2007 : Влада і суспільство в сучасній Україні: механізми взаємодії. — К.: Знання України, 2007.
7. Кочубей Л.О. Виборчі системи як передумова формування політичної еліти. З досвіду України і Польщі // Політичний менеджмент. — 2007. — Спецвипуск. — С. 197–205.
8. Кресіна І., Ярош О. Реформування виборчої системи України: гендерні аспекти // Вісник Центральної виборчої комісії — 2007. — № 2 (8). — С. 45–52.
9. Майборода О. Етнонаціональний розвиток України у трансформаційний період // Актуальні проблеми вітчизняної історії ХХ ст. Збірник наук. праць, присвячений пам'яті акад. НАН України Юрія Юрійовича Кондуфора. В 2-х тт. — К.: Інститут історії України НАН України, 2004.
10. Нарада міжнародних експертів // Вісник Центральної виборчої комісії — 2007. — №2 (8). — С. 21–22.
11. Павлова Л. І. Реформування виборчої системи в контексті модернізації українського парламентаризму // Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць. — 2009. — Вип. 20. — С. 324–330.
12. Пахарев А. Д. Политические элиты современной Украины: каналы рекрутирования // Наукові записки ІШіЕНД. — 2010. — Вип. 45. — С. 27–36.
13. Політологічний словник : Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М.Ф.Головатого та О.В.Антонюка. — К. : МАУП, 2005. — 792 с.
14. Політологічний енциклопедичний словник / Упор. В. П. Горбатенко. — 2-е вид. — К. : Генеза, 2004. — 736 с.
15. Політична система і громадянське суспільство: європейські і українські реалії: Монографія / За заг. ред. д.і.н., проф. А. І. Кудряченка. — К.: НІСД, 2007. — 396 с.
16. Програма розвитку ООН. Україна в 2015 році: Цілі розвитку тисячоліття, адаптовані для України // <http://www.undp.org.ua/ua/millennium-development-goals>

17. Радченко Є. Вибори як елемент народовладдя: український досвід та європейські стандарти // <http://www.usps.org.ua/uploads/docs/Radchenko.doc.pdf>. — 2007.

18. Романюк О. Виборчі системи посткомуністичних країн: проблема раціональності в контексті демократичного транзиту // <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=74&c=1751>.

19. Романюк А., Шведа Ю. Партії та електоральна політика. — Львів: ЦПД «Астролябія», 2005. — 348 с.

20. Соціологічні опитування // <http://www.razumkov.org.ua/ukr/soc-polls.php>

21. Таагепера Р., Шугарт М. Описание избирательных систем // Полис. — 1997. — №3. — С. 114–136.

22. Центральна виборча комісія // <http://www.cvk.gov.ua>

23. Юрій М.Ф. Політологія: Підручник. — К.: Дакор, КНТ, 2006. — 416 с.

Ганна Редькіна

ВИБОРИ В УКРАЇНИ: ТРАДИЦІЇ

*Статтю присвячено виявленню та узагальненню результатів виборів різних рівнів за роки незалежності в Україні, аналізу впливів на політичний вибір громадян. **Ключові слова:** адміністративний ресурс, вибори, політичні технології, незалежність.*

Ganna Redkina. Elections in Ukraine: traditions. The Article deals with the generalization of elections of the miscellaneous level results during years of the independence of Ukraine and analysis of the influences upon political elections of the citizens. **Keywords:** resource of administrative, elections, technologies of political, independence.

Щороку такі означення, як «чесні», «прозорі», «відкриті» вибори проголошуються все частіше та голосніше. Напередодні виборів вони стають домінуючими в українському політичному лексиконі. Лише протягом кількох останніх місяців майже усі політики, від лідерів опозиції до Президента України, зробили заяви про необхідність забезпечення демократичності виборів. Тема «прозорості та чесності майбутніх виборів в Україні» є лейтмотивом у більшості заяв і коментарів представників міжнародних структур, керівників інших країн, дипломатів. І якщо для західного світу вільні вибори — одна з невід’ємних ознак демократичного

суспільства, то в Україні експлуатація цієї ідеї стала скоріше елементом політичних технологій, ніж усвідомленим вибором. Сьогодні порушення конституційних виборчих прав громадян з боку посадових осіб становлять одну з головних загроз національній безпеці України.

Останнім часом питанням про виборчу систему, вибори, ефективність влади в Україні присвячено цілу низку досліджень. Свої праці цій проблематиці присвятили О. Афонін, О. Березюк, А. Биченко, А. Гриценко, О. Дергачов, І. Жданов, В. Карасьов, О. Литвиненко, О. Майборода, М. Мельник, М. Міщенко, М. Михальченко, В. Паніотто, О. Покальчук, І. Попов, Т. Силіна, Н. Харченко, А. Швецова, Дж. Шерр, Ю. Якименко та ін.

На нашу думку, є сенс проаналізувати досвід попередніх виборчих кампаній, зробивши акцент на уподобаннях населення України.

Метою статті є виявлення і узагальнення результатів виборів різних рівнів за роки незалежності в Україні, а також аналіз впливів на політичний вибір громадян.

Під час аналізу досвіду попередніх виборчих кампаній ми використали матеріали і результати соціологічних досліджень, проведених Інститутом соціології НАН України, соціологічною службою Центру ім. О. Разумкова тощо.

Аналіз досвіду виборчих кампаній років незалежності України свідчить, що найбільш демократичними парламентськими виборами в Україні були вибори 1990 р. та 1994 р., коли країна робила лише перші кроки на шляху демократичних перетворень. У цих кампаніях і вибір громадян, і здійснення активного виборчого права визначалися переважно особистими якостями кандидатів, а не їх фінансовими можливостями та підтримкою з боку чинної влади. Однак наступні вибори 1998 р. відбувалися вже із залученням інших чинників — насамперед, із застосуванням адміністративного ресурсу, який виявлявся як у безпосередньому використанні впливу владних повноважень на політичний вибір громадян, так і в маніпулюванні масовою свідомістю через застосування новітніх політичних технологій.

Як правило, такі технології застосовувались або владою, або лояльними до неї політичними силами, певною мірою — опозиційними силами. Зрозуміло, що на процес волевиявлення громадян під час виборів впливає багато чинників, зокрема й негативних. Зазвичай саме негативні чинники можуть поставити під сумнів

прозорість і чесність виборів, їх результати. Серед них, на думку експертів, найбільшу небезпеку становлять масштабне застосування адміністративного ресурсу та використання брудних політичних технологій [8, с. 33].

На обмеження чи сприяння у використанні адміністративного ресурсу впливають такі чинники:

- ступінь прояву «інстинкту» самозбереження влади;
- рівень консолідації або розпорошеності адміністративного ресурсу, можливості щодо його управління;
- рівень дотримання чинного законодавства про вибори, встановлення чесних і прозорих правил політичної гри та їх дотримання;
- рівень усвідомлення громадянами, політиками, посадовцями, політичними технологами, журналістами та громадянами всієї небезпеки використання адміністративного ресурсу;
- рівень незалежності судової влади.

Прояви застосування адміністративного ресурсу можливі на всіх етапах проведення передвиборчої кампанії. Водночас, найбільший за масштабами вплив адміністративного ресурсу спостерігається на етапі проведення передвиборчої агітації. Потенційні можливості влади на цьому етапі коливаються від психологічного тиску до вибіркового правозастосування, зокрема, кримінальної відповідальності для представників окремих політичних сил, насамперед, опозиційних.

Також особливо відчутним є вплив на масову свідомість. Досвід виборів показує, що завжди відбувається викид компрометуючих матеріалів, фальшивих листівок і газет. Виникає нерівність у висвітленні діяльності різних політичних сил у ЗМІ, які можуть бути використані у боротьбі між владою та її опонентами. Особливістю багатьох передвиборчих кампаній стає дедалі ширше використання новітніх інформаційних технологій для блокування комунікативних можливостей опонентів [8, с. 56].

Саме у пострадянському суспільстві, де ще сильні патерналістські традиції, людина у такій ситуації відчуває дискомфорт, схильна шукати легкі відповіді, знаходити винних, а отже, дозволяє маніпулювати собою, виводити на перший план питання, які є вигідними певним політичним силам [7, с. 115].

Особливо помітно це демонструють останні передвиборчі кампанії. Масова свідомість населення зреагувала на жорстке суперництво політичних сил, які маніфестували не просто різні, а почасти й полярні погляди на майбутнє країни.

При цьому важливо бачити, як відзначає М. Михальченко, що народ є розчарованим в українських політичних моделях: як в авторитарній, так і у демократичній [6, с. 111].

У 1991 р. народ погодився підтримати демократичну модель разом з неоліберальною економічною політикою у надії отримати гарантії свобод, кваліфікованої політики та довготермінової економічної стабільності. Але політичний та економічний хаос, який стався, різке падіння рівня життя серйозно похитнули цю надію, і демократичні ідеали не встояли перед брудом корупції, клановості, зростання кримінальної злочинності, негарантованості особистих свобод тощо. Це суттєво вплинуло на суспільну думку, і стало очевидно, що вибір на користь демократії не остаточний [6, с. 111].

Стрімка зміна ціннісно-нормативної системи суспільства в епоху радикальних соціальних змін не може не впливати на людину. Соціальна нестабільність, зумовлена цими змінами в суспільстві, характеризується насамперед відсутністю завершеної системи національних цінностей та ідеалів, наявністю антагоністичних цінностей у різноманітних соціальних системах.

Про це свідчать дані щорічного моніторингу Інституту соціології НАН України.

Протягом двох останніх десятиліть в Україні найбільш популярними були соціалістична (1992 р. — 5,2%; 2006 р. — 16,0%), соціал-демократична (1992 р. — 8,0%; 2006 р. — 15,1%), національно-демократична (1992 р. — 8,4%; 2006 р. — 9,3%) і комуністична (1992 р. — 2,9%; 2006 р. — 8,3%) політичні течії. При цьому зазначимо, що комуністичну ідеологію вважали найбільш близькою собі у 1994 р. вже 10,3% населення, тобто тільки за два роки симпатії до цієї політичної течії збільшилися на 7,5%. У моменти найбільшого зацікавлення громадян політикою, під час парламентських і президентських виборів, показники стали ще вищими: 1999 р. — 18,6%; 2002 р. — 15,1%; 2004 р. — 14,4%. І тільки у 2005, 2006 рр. показники хоча і знизилися майже вдвічі, але залишаються стабільними [9; 434].

Симпатії до соціалістів у 1994 р. теж відразу вдвічі зросли порівняно з 1992 р., становивши 10,7%, і хоча у 2000 р. знов зменшилися вдвічі, до 5,4% (за роки незалежності це був найнижчий рівень популярності цієї ідеології), але вже у 2002 р. знов мали 9,7%, а у 2006 р. набули найвищого показника серед симпатій населення України до цієї ідеології. Неабияких успіхів досягла і соціал-демократична течія, частка прихильників якої хоча

і набула у 1994 р. тільки 5,0%, але вже у 2002 р. становила 17,2%, і, хвилеподібно змінюючись, не знижувалася нижче 10,2% (2004 р.). Націонал-демократична політична течія, яка в минулому очолила рух за повалення комуністичної системи, протягом років незалежності України збільшила частку своїх прихильників лише на 0,9% [9, с. 434].

Інші політичні течії взагалі перебували на узбіччі суспільних симпатій: «зелених» у 2002 р. підтримувало 3,2% населення, у 2006 р. — 2,1%; ліберальну течію у 1992 р. — 3,9%, у 2006 р. — 2,2%; християнсько-демократичну у 1992 р. — 8,0%, але потім протягом періоду 1994-2006 рр. — 3,3% і 2,3%, відповідно; націоналістичну течію у 1994-2006 рр. — 2,0% і 2,8%, відповідно [9, с. 434].

Але, як вказує О. Майборода [5, с. 46], найбільш показово ілюструє низький рівень усвідомлення українським населенням залежності між політичними течіями і реалізацією національних інтересів той факт, що у 1992 р. 25,6% українських громадян не підтримували жодну з них, 33,4% ще остаточно не визначили своєї позиції, у 1994 р. 27,6% визнали, що не розуміються на політичних течіях [9, с. 434].

Реєструється тенденція зменшення цих показників за роки незалежності: у 2006 р. не підтримували жодну політичну течію 9,6%; ще остаточно не визначили своєї позиції — 14,1%; не розумілися на політичних течіях — 16,4% українського населення [9, с. 434].

Г. Дашутін і М. Михальченко слабку зацікавленість населення політикою визначають як характерну рису наявної небезпеки [3, с. 59].

Так, повністю байдужими до політики протягом 1992-2006 рр. залишилися 22,5% і 15,4%; певною мірою цікавляться політикою 63,1% і 67,0%; дуже цікавляться 12,3% і 17,4%, відповідно [9, с. 433].

Ще більш показовим, як відзначає О. Майборода, є низький рівень політичної активності громадян України [5, с. 46].

Є. Головаха пояснює це рисами психології українців, які негативним чином впливають на становлення демократії. Цими рисами є психологічний індивідуалізм, який має зворотний бік — небажання громадян вступати в добровільні організації для захисту своїх прав, і патерналізм (уявлення, що вища влада має вирішувати їхні проблеми). Саме тому соціальна активність дуже низька. І хоча в Україні немає жорсткої етатистської свідомості, немає

сакралізації держави і влади, але є пасивне ставлення — «а що я можу з нею зробити?». При цьому у людей дуже велике відчуження від влади [11].

Протягом 1994–2006 рр., відповідно, 82,2% і 83,6% населення України не належало до жодної з громадських, політичних організацій чи рухів [9, с. 435]. Найбільша частка соціально асоційованих громадян перебуває в релігійних організаціях, церковних громадах (1994 р. — 3,0%; 2006 р. — 2,6%) [9, с. 435].

Щодо різних форм політичної і громадської активності, то членами політичних партій у 1994 р. визнавали себе 0,7% опитаних. Протягом наступних років вище 2,5% цей показник не піднімався і тільки у 2006 р. становив уже 4,6%; членами суспільно-політичних рухів себе визнали у 1994 р. — 0,4%, у 2006 р. — 0,8%; членами екологічного руху були у 1994 р. — 1,3%, у 2006 р. — 0,9% [9, с. 435].

Особливість українського соціуму полягає у тому, що в ньому існує висока частка тих, хто не має чіткої відповіді на гострі питання суспільного життя, тобто людей, внаслідок своєї розгубленості соціально і політично пасивних, не готових до свідомої патріотичної дії. Нарешті, в суспільстві залишається невисокою частка тих, хто цінує ті атрибути демократії, які дають можливість втілювати свій ідеал демократичної і процвітаючої вітчизни [5, с. 44, 45].

Нерідко геополітичні орієнтації українців суперечать їх електоральному вибору. Аналіз взаємозв'язку між підтримкою тих чи тих політичних сил під час виборчих кампаній доволі часто виявляє прірву між особистою політичною позицією людей і програмами тих політичних сил, за які вони голосують.

Наприклад, позитивно ставилося до союзу з Росією і Білоруссю по 36,0% як серед тих, хто проголосував за В. Ющенко у третьому турі президентських виборів 2004 р., так і з-поміж тих, хто голосував за «Нашу Україну» на парламентських виборах 2006 р. Позитивно ставилося до союзу з Росією і Білоруссю також 31,0% тих, хто голосував на парламентських виборах за БЮТ, і 57,0% електорату Соціалістичної партії [2, с. 48, 49].

Негативно ставилося щодо вступу до НАТО 43,0% тих, хто проголосував за В. Ющенко у третьому турі президентських виборів 2004 р., і 40,0% тих, хто віддав свої голоси за «Нашу Україну» на парламентських виборах 2006 р. Негативно ставилося щодо вступу до НАТО також 42,0% з-поміж тих, хто проголосував за БЮТ

на парламентських виборах, і 61,0% — серед тих, хто на парламентських виборах голосував за соціалістів [2, с. 48, 49].

Отже, більшість українського населення чекало патріотичної дії від інших, залишаючись за цього пасивним, хоча нібито й демонструвало тим самим свою патріотичну жертвовність в ім'я збереження соціального миру, а отже, є матеріалом для пропагандистських маніпуляцій [5, с. 49, 50].

У цій ситуації публіцисти, політики галасують, що страждає народ. Але народ тільки отримує свою плату за історичну безвідповідальність, коли обирає безвідповідальну владу різних рівнів [3, с. 81].

І тут згадаємо слушну думку М. Рябчука: «А чи справді та фатальна пропорція — дві третини до однієї, — те фатальне співвідношення між советським населенням та українським аж так кардинально змінилося за роки незалежності?..» [10, с. 15].

Отже, традиція вибору в Україні взагалі тільки починає формуватися. Поки що в ситуації вибору пострадянська людина відчувається дискомфортно: впливає як страх перед ризиком, що супроводжує будь-який вибір, так і недостатнє знання альтернатив та прищеплена в процесі виховання невпевненість у своїй здатності приймати правильне рішення. Сьогодні можна констатувати — суспільний розвиток в Україні все більше спрямовується до встановлення «адміністративної демократії».

Загалом, у країні, з одного боку, на сьогодні створені сприятливі умови для застосування адміністративного ресурсу та маніпулювання свідомістю громадян. З іншого боку, населення України також поки що не готове безпосередньо впливати на вирішення доленосних проблем своєї країни і здатне до негативних впливів: український електорат ще не відчуває себе суб'єктом великої політики і часом «купується» на найпримітивніші «хабарики», мовчазно погоджуючись на роль об'єкта політичних маніпуляцій.

---

1. Афонин А. Выборы... без выбора // Зеркало недели. — 2001. — 8 декабря.

2. Головаха Є. Основні етапи і тенденції трансформації українського суспільства: від перебудови до «помаранчевої революції» // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2006. — № 3. — С. 32–51.

3. Дашутін Г. П. Український експеримент на терезах гуманізму. — К.: Парламентське видавництво, 2001. — 336 с.

4. Доній О. Про втрачені шанси, ідеали та політику...: Інтерв'ю Петру Андрусечку // Український журнал. — 2006. — № 12 (18). — С. 19–21.
5. Майборода О. Змістом національної психології має стати відданість плюралістичності як засадничому принципу соціальних зв'язків // Національна безпека і оборона. — 2007. — № 9 (93). — С. 35, 36.
6. Михальченко М. І. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи. — Дрогобич : ВФ «Відродження», 2004. — 488 с.
7. Павленко Р. Різниця ціннісних орієнтацій у регіонах України: як подолати проблему «розколу» // Регіональна політика України: формування соціогуманітарних пріоритетів розвитку. — К., 2006. — С. 99–119.
8. Політичні партії України напередодні парламентських виборів: стан і тенденції / Аналітична доповідь УЦЕПД
9. Результати національних щорічних моніторингових опитувань 1992–2006 років // Українське суспільство 1992–2006. Соціологічний моніторинг. — К. : Інститут соціології НАН України, 2006. — С. 419–569.
10. Рябчук М. Зміна пропорцій // Український журнал. — 2006. — № 12 (18). — С. 13–15.
11. Украинский клуб. Демократия по-украински : (цитаты из интервью) 17.05.2004 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://dialogs.org.ua/ru/material/full/6/1071>.

ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ РЕГУЛЮВАННЯ ВИБОРЧОГО ПРОЦЕСУ

Володимир Кафарський

ВИБОРЧА СИСТЕМА УКРАЇНИ ЗА КРИТЕРІЯМИ ДЕМОКРАТІЇ І ПРАВА

У статті розкриваються правові аспекти організації виборчого процесу в Україні.

Volodymyr Kafarskiy. Election system of Ukraine according to the standard of democracy and law. The article deals with legal aspects of elections in Ukraine.

У сучасних політичних системах демократичний вимір функціонування конституційної держави забезпечується політичними партіями парламентського типу.

З огляду на це слушною є позиція Конституційного Суду України, викладена ним у рішенні від 26 лютого 1998 р. №1-рп/98, відповідно до якого проблема вибору виборчої системи, за якою формується склад Верховної Ради України та представницьких органів місцевого самоврядування, є питанням політичної доцільності. Національна свідомість, рівень розвитку політичної і правової культури, як і стан суспільної моралі, є чинниками, які не можуть не враховуватися під час вибору виборчої системи. Якщо ж брати до уваги лише політичну спрямованість виборчих систем, постійні зміни законів про вибори та бездумне запозичення виборчих технологій, то стає зрозуміло, що вибори як самостійна, виважена і об'єктивна дія громадян України наукою ще не осмислена.

Європейська комісія «За демократію через право» (Венеціанська комісія) неодноразово підкреслювала, що держави вільні у виборі своїх виборчих систем, оскільки будь-яка національна виборча система повинна конструюватися з урахуванням історичних, культурних, політичних, соціо-національних та інших особливостей тієї чи іншої країни [1, с. 37, 38, 43, 123].

Виборча система має неабиякий вплив на формування політико-правової системи у перехідних демократіях, адже кількісний вимір мандатів, отриманих політичною партією (партіями), особливо за пропорційної системи виборів, впливає не тільки на зовнішню

і внутрішню політику, але й на формування системи національного законодавства. Невдале застосування виборчої системи, неодноразово підкреслював А. Гофман, здатне призвести до погіршення рівня демократії в країні [2; с. 234–246].

Нарешті, виборча система визначає, наскільки простим чи складним буде сам акт голосування, а вибори легітимними. Звідси й завдання демократичних правових систем — добитися, щоб принцип верховенства виборчого права був підкріплений системою виборів, яка б відповідала своєму основному призначенню — демократизації суспільства, а виборчі закони забезпечували громадянам вільне волевиявлення і гарантували їхні права і свободи.

У зв'язку з цим не можна оминати увагою ту обставину, що засади української виборчої системи викладено у статтях 69–74 Основного закону і утворюють окремий інститут під назвою «Вибори. Референдум». Цей інститут охоплює весь Розділ III Основного закону, який, відповідно до статті 155 Конституції, віднесено до норм підвищеного захисту та стабільності. Простіше кажучи, будь-яка спроба вилучити чи модифікувати конституційні статті про вибори і референдум вимагала б обов'язкового застосування того ж таки референдуму як форми прямої демократії. Як стверджує стаття 155, розділи I, III та XIII Конституції України змінюються в особливому порядку, який вимагає ускладненої юридичної процедури.

Попри захищеність основ виборчої системи Конституцією України у вітчизняному публічному праві ніщо так швидко не міняється, як поточні виборчі закони. Більше того, запровадження чергової, вже пропорційної виборчої системи дало очікуваний результат, але не суспільству, а олігархічним кланам, які на сьогодні монополізували політичні партії в Україні.

Пропорційна система виборів мала на меті зміцнити партії та трансформувати конкурентні відносини з міжособистісних на міжпартійні. Відкритий демократичний дискурс між партіями передбачає межу суспільного консенсусу — права меншості. Але якщо в його основі лежить лише думка більшості, то він входить у суперечливий конфлікт із правами людини.

Ключовою проблемою у запровадженні пропорційної системи виборів є те, що партії монополізують право висунення кандидатів у депутати. Практично, зауважує В. Шаповал, в більшості країн світу таким правом володіють і виборці [3, с. 56]. В Україні лише партії активно діють на цій важливій стадії виборчого процесу.

Закриті виборчі списки мали б зміцнити структуру партій. Однак основну роль у формуванні списків відіграють не члени партії, а лідери партії. За таких обставин пропорційна система нагадує радянську однопартійну систему, коли партія сама висувала список кандидатів, а роль виборця зводилася лише до простого голосування. Звичайно, виборці мають можливість вибору між партіями. Однак за закритих списків увага звертається не на ідеологію партії, а на першу п'ятірку, що, в свою чергу, негативно впливає на формування партійної системи.

Закриті виборчі списки породжують або підсилюють низку інших негативних явищ.

По-перше, серед народних депутатів України формується певна ієрархія: ті, хто приймає рішення та фінансово підтримує партію, та ті, хто виконує волю партійної верхівки. Такий розподіл «повноважень» намагалися забезпечити конституційними обмеженнями міжфракційних переходів депутатів.

По-друге, закриті списки не забезпечували пропорційного представництва регіонів у парламенті.

По-третє, відстороненість від виборчого процесу місцевих громад та об'єднань громадян. Якщо поставити на порядок денний питання про обмеження тотального права політичних партій висувати кандидатів у депутати, то поле діяльності (пасивне виборче право) громадян і громадських об'єднань мало б бути набагато ширшим.

Чинне законодавство не дає відповіді на запитання, які виборчі списки (закриті чи відкриті) мають запроваджуватися пропорційною системою. У перехідних та прикінцевих положеннях Конституції України йшлося про те, що обрання Верховної Ради за пропорційною виборчою системою відбуватиметься лише на час парламентських виборів 2006 року. Тому міжнародні експерти зауважили, що «такі спеціальні конституційні положення мають бути замінені постійними положеннями глави IV Конституції» [4].

Дискусія навколо пропорційної системи виборів, виборчих списків та розподілення голосів змушує звернути увагу на законодавчі пропозиції щодо вирішення цих питань. Зауважимо, що впродовж 2008–2010 років до Верховної Ради України VI скликання було внесено близько тридцяти законопроектів про внесення змін до виборчих законів. Передбачені у них зміни є фрагментарними за змістом, внаслідок чого запропоновані моделі виборчої системи не мають цілісного, завершеного вигляду. Умовно проекти

виборчих законів, внесених до Верховної Ради України, можна поділити на такі, що пропонували мажоритарну або пропорційну системи, із застосуванням закритих національних (регіональних) виборчих списків чи відкритих виборчих списків. Народними депутатами пропонувалися й інші варіанти відкритих виборчих списків (відкриті регіональні списки), мета яких — гарантувати в тому числі і місцевій партійній еліті депутатський мандат у разі проходження партії до парламенту.

Зрозуміло, що відкриті списки розширюють свободу поведінки народних депутатів, дії яких за жорстких виборчих списків обмежуються як партійною дисципліною, так і вольовими рішеннями центрального партійного проводу. Однак у системі голосування за відкритими партійними списками теж закладена низка ризиків:

- немає гарантії, що кожен округ матиме своїх представників у парламенті;

- в умовах персоніфікації політики відкриті списки створюють дилему для виборця: або підтримати ідеологію партії, або проголосувати за особистість;

- партійне керівництво може висувати «невигідних» кандидатів у завідомо непрохідних округах. Водночас близьке до себе коло осіб буде балотуватися там, де їх політична партія користується найбільшою підтримкою;

- застосування відкритих списків може призвести до внутрішніх конфліктів і розколів у партіях, що не сприятиме формуванню партій як повноцінних суб'єктів політики.

Противники пропорційної системи заявляють, що система, в якій партії фактично отримують монополію на висунення кандидатів у депутати, порушує норми Конституції України, за якими єдиним джерелом влади в Україні є народ, який здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та місцевого самоврядування (ст. 5 Конституції України) [5, с. 141].

Іншим аргументом опонентів є те, що Конституція не надає політичним партіям статусу інституту реалізації влади народу. Хоча таку позицію можна заперечити тим, що політичні партії є засобом агрегації та реалізації колективних інтересів, що вони «сприяють формуванню і вираженню політичної волі громадян» (частина друга ст. 36 Конституції України), а отже, беруть на себе політичну відповідальність.

Об'єктивно пропорційну систему не можна назвати такою, що обмежує принципи народовладдя і з низки інших причин.

По-перше, виборці не обмежуються у своїх правах, оскільки підтримують не політичні партії, а відповідно до закону «депутатів безпосередньо шляхом голосування за кандидатів у депутати, занесених до виборчого списку партії (блоку) (ст. 4 Закону «Про вибори народних депутатів України» 2005 р.).

По-друге, залежність партійних депутатів від передвиборчих програм партій, а не аморфних побажань виборців, що важливо, коли ще не сформоване громадянське суспільство.

Щодо процедури висунення кандидатів, то вона належить до царини внутрішньопартійних організаційних відносин, які більшою мірою регулюються статутом партії. Та не в усіх статутах процедура висунення є предметом внутрішньопартійної регламентації. Тому закон мав би забезпечити дотримання демократичних принципів висунення кандидатів у депутати шляхом таємного голосування на з'їздах та конференціях. Така норма передбачена законодавством Росії, Словаччини, ФРН. Враховуючи досвід цих та інших держав, варто суттєво розширити «Порядок висунення кандидатів у депутати партією чи блоком» і таким чином обмежити можливість прийняття корпоративних рішень.

Потребує правового врегулювання питання виборчого бар'єра для партій і міжпартійних блоків. Відмова від застережного бар'єра розпорошила б політичні сили в парламенті. Запровадження 3% застережного бар'єра аргументувалося тим, що в Україні вже окреслилися групи партій, які здатні подолати прохідний бар'єр. Збільшення сприяло б організаційній розбудові прохідних партій та структуризації парламенту. Зменшення, наприклад, до 1% дало б можливість враховувати більшу частку голосів виборців (у 2006 р. голосування 22,27% виборців не було враховано) та привести до парламенту представників більшої кількості політичних партій[6]. Однак не слід забувати про негативні наслідки такого кроку — послаблення структуризації парламенту, що може призвести до постійних парламентських криз.

Варто звернути увагу на те, що існують законодавчі пропозиції щодо встановлення розміру виборчої квоти, яка визначається не за кількістю голосів, що отримали партії, а за загальною сумою виборців, що взяли участь у голосуванні.

Судове оскарження окремими політичними партіями у Вищому адміністративному суді України в березні–квітні 2006 р. виборчої процедури засвідчило не лише теоретичне, а й практичне значення цієї проблеми. Адже поняття «волевиявлення» включає

в себе лише голосування за конкретну партію або проти всіх. Збільшення загальної суми голосів за рахунок недійсних бюлетенів вимагає більшої кількості голосів для подолання партією виборчого бар'єра. Тому саме волевиявлення як результативне голосування, а не «участь у виборах», має бути в основі процедури встановлення результатів.

Враховуючи тимчасовий характер виборчих блоків, варто на рівні закону диференціювати виборчий бар'єр для політичних партій та окремо для партійних блоків.

Проблемним залишається законодавче регулювання передвиборчої агітації різними суб'єктами виборчого процесу. Передвиборча агітація, гласить Закон України «Про вибори народних депутатів України», — це здійснення будь-якої діяльності з метою спонукати виборців голосувати «за» або «проти». Таке визначення є досить абстрактним і за своїм змістом не відрізняється від поняття «політична реклама». Тому в законі варто окреслити зміст понять, основні принципи та правила проведення передвиборчої агітації.

Прийнятий закон про місцеві вибори нібито новий, але правила — старі. Він зберігає партійний характер виборчих процедур, що неоднозначно впливає на формування органів місцевого самоврядування. Єдина принципова новела — це те, що запроваджується, крім пропорційного принципу, ще й мажоритарний. Тобто ускладнюється як висунення кандидатів у депутати, так і процедура підрахунку голосів. Хоча місцеві ради і далі формуються представництвом від партій.

Партійний підхід звужує повний обсяг конституційних прав, пов'язаних із правом громадян балотуватися та брати участь у роботі органів самоврядування. Наш законодавець не надто ретельно дослухається до рекомендацій міжнародних інституцій і торує шлях до місцевої влади тим партійним організаціям, які володіють адміністративними ресурсами в центрі і на місцях.

Наслідки застосування цього виборчого закону можна простежити по трьох основних лініях. Перше — як зміниться партійна система України внаслідок застосування цього закону. Друге — яким чином цей закон вплине на права громадян обирати і бути обраними. Третє — як вплинуть норми цього закону на характер місцевого самоврядування.

Якщо говорити про виборчі права громадян, то вони будуть, як і раніше, обмеженими.

Якщо характеризувати зміни, які відбудуться у партійній системі, то наявні тенденції дають підстави стверджувати, що цим законом закладаються основи для перетворення української партійної системи із багатопартійної на двопартійну.

Якщо брати до уваги, що кандидати-мажоритарники у більшості випадків висуваються політичними партіями, то закон ближчий до пропорційної системи, ніж до мажоритарної.

Якщо брати до уваги адміністративний ресурс, то на виборах органів місцевого самоврядування відбувається фактичне перенесення централізованого політичного світобачення на місцевий рівень. Законодавство про партії визнає залежність місцевих осередків від центрального органу партії, а відповідно, місцевої політики — від загальнополітичних процесів, що робить навіть змішану систему виборів менш ефективною на рівні місцевого самоврядування.

Як би політичні партії не намагалися, але вмістити загальнонародні інтереси у «прокрустове ложе» політичної доцільності вони не зможуть. «На жаль, у реальному житті фактор доцільності нерідко входить у протиріччя з правом» [7, с. 34].

Українська рецепція змішаної системи виборів на регіональному (область) і субрегіональному (район) рівнях входить у суперечність з природою районних та обласних рад як органів місцевого самоврядування, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст (ст. 140 Конституції України) [8], ці питання слід розв'язувати шляхом запровадження оптимальних моделей розвитку громадянського суспільства, зокрема а) внесенням змін до Конституції України в частині наділення об'єднань громадян та інститутів громадянського суспільства правом законодавчої ініціативи; б) запровадженням механізмів інформаційної прозорості діяльності органів державної влади та процедур залучення громадськості до ухвалення рішень та участі в пасивних виборах на місцевому рівні.

Запропонована система виборів не вирішує попередньої проблеми відірваності депутатів від виборців. Не виключено, що депутати, обрані від однієї партії, будуть відстоювати протилежні позиції. Це дає підстави стверджувати, що запропонована система виборів потребує переосмислення.

При цьому слід мати на увазі, що будь-яка ефективна діяльність неможлива без встановленої мети, в цьому випадку — цілісного бачення основних напрямів розвитку місцевого самоврядування.

Вирішення цих питань тісно пов'язане із вдосконаленням системи адміністративно-територіального устрою, тобто побудовою такої основи організації публічної влади, яка забезпечить стійкість держави в умовах виникнення зовнішніх і внутрішніх загроз її територіальній цілісності. З цією метою необхідно прийняти адекватну сучасному стану держави і суспільства Концепцію реформи адміністративно-територіального устрою в Україні. В Законі України «Про адміністративно-територіальний устрій України» відповідно до Конституції України та законодавства Європейського Союзу визначити правовий статус адміністративно-територіальних одиниць, зокрема населених пунктів, що утворилися поблизу промислових підприємств чи залізничних станцій, та віднести їх до категорії селищ.

Особливе значення має законодавче визначення порядку встановлення меж сіл, селищ, міст і районів у містах, що дасть можливість упорядкувати процедуру проведення виборів.

Докорінні зміни виборчої системи, по-перше, мають бути поступовими та забезпечити варіативність застосування тієї чи іншої системи виборів, залежно від рівня місцевої чи регіональної ради.

По-друге, у процесі реформування законодавства України про місцеві вибори варто прислухатися до рекомендацій міжнародних організацій. Зокрема, ОБСЄ/БППЛ і Венеціанської Комісії Ради Європи, які звертають увагу на необхідність забезпечення балотування на виборах незалежним кандидатам або спискам незалежних кандидатів.

По-третє, необхідно відмовитися від існування напівлегітимних міських, селищних та сільських голів. На місцевих виборах має застосуватися система абсолютної більшості та, в разі необхідності, обрання голів територіальних громад у два тури.

По-четверте, під час запровадження тієї чи іншої системи варто враховувати різномірність виборів до місцевого самоврядування. В європейських країнах (Іспанія, Франція) застосування тієї чи іншої виборчої системи на місцевих виборах часто визначається величиною відповідної територіальної громади. В Україні місцеві вибори «прив'язані» не до кількісного складу громад, а до адміністративно-територіальних одиниць.

Отже, відсутність у місцевої партійної еліти досвіду управління громадами консервує радянську систему управління, посилює радикальні настрої людей, що за умови запозичення незахідними політичними суспільствами західних демократичних інститутів

часто стимулює політичну анархію та безвідповідальність. Не дивно, що після виборів 2006 р. місцева влада досить часто приймала антиконституційні рішення (щодо регіональної мови та призначення голів обласних та районних адміністрацій), а депутати місцевих рад вступили у зтяжні конфлікти з головами територіальних громад.

Стає очевидним, що зі зростанням ролі партій у формуванні органів місцевого самоврядування контроль центральних органів партії за діяльністю партійних осередків посилюватиметься, що, безумовно, відобразиться не тільки на виборах до представницьких органів місцевого самоврядування, а й на діяльності партійних фракцій у місцевих органах влади.

Системний аналіз чинного законодавства дає підстави для висновку, що з часу запровадження пропорційної та змішаної системи виборів до органів місцевого самоврядування право висування як активне виборче право не було ані прямим, ані загальним, ані рівним. А як пасивне виборче право — було відсутнє взагалі. Правом висувати кандидатів з 37,5 мільйона виборців було наділено всього близько 10 тис. громадян (менше 0,03%). Навіть для членів партій, які брали участь у виборах, це право не було ані прямим, ані рівним, ані загальним, оскільки воно реалізовувалося на партійних з'їздах, конференціях.

З погляду участі політичних партій у виборах необхідно: по-перше, суттєво вдосконалити пропорційну виборчу систему з метою більш повного забезпечення права громадян вільно обирати й бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування; по-друге, визначити межу прохідного виборчого бар'єра для політичних партій і виборчих блоків політичних партій та запровадити відкриті виборчі списки; по-третє, запровадити мажоритарну систему виборів до представницьких органів місцевого самоврядування: половину обирати за пропозиціями політичних партій, а половину — самовисуванням та зборами громадян; по-четверте, удосконалити й уніфікувати для всіх видів виборів правове регулювання форм та методів проведення передвиборчої агітації, створити механізми належного моніторингу передвиборчої агітації; по-п'яте, унормувати діяльність політичних партій, пов'язану з передвиборчою агітацією, фінансуванням виборчих штабів політичних партій, функціями уповноважених осіб партій (блоків), офіційних спостерігачів від партій (блоків) та громадськості; і, нарешті, посилити відповідальність

за дотримання вимог законодавства та створити реєстр судових рішень щодо розгляду спорів, пов'язаних із виборами.

Досвід пострадянських держав дає підстави стверджувати, що система пропорційних виборів на найвищому рівні може співіснувати з мажоритарною — на місцевому.

Нові підходи до виборів мали б оптимізувати систему стримувань і противаг державно-політичних відносин владарювання, посилити політичну та конституційно-правову відповідальність суб'єктів конституційного права. З огляду на це варто ще раз повернутися до питання про двопалатний парламент, в якому нижня палата обирається за пропорційною системою виборів, а верхня — за мажоритарною. Місцеві вибори у зв'язку з поверненням до президентської форми правління варто теж суттєво змінити і проводити за мажоритарною системою: половину депутатів обирати за списками партій, а другу — самовисуванням громадян та на підставі рішень зборів громадян і громадських організацій. Такий підхід до місцевих виборів зміцнить систему внутрішніх противаг та посилить самостійність місцевих громад.

---

1. Європейський демократичний доробок у галузі виборчого права. Матеріали Венеціанської комісії, ОБСЄ/БДШЛ, ПАРЄ. — К., 2008.

2. Hoffman A. L. Political parties, electoral systems and democracy: A cross-national analysis // *European Journal of Political Research*. — 2005. — № 44.

3. Шаповал В.М. Конституційні системи зарубіжних країн: Навч. посібник. — К.: Вища школа, 1992.

4. П.ІІІ Висновків №230/2002 щодо трьох проектів законів про внесення змін до Конституції Європейської комісії «За демократію через право» (Венеціанської комісії). Страсбург, 8 грудня 2003 року // http://www.parliament.org.ua/index.php?action=draft_art&dtopic=3&ar_id=292&as=0

5. Конституція України від 28 червня 1996 року // *Відомості Верховної Ради України*. — 1996. — № 30.

6. Проект Закону «Про вибори народних депутатів України, реєстр. №4285-3 від 23.01.04, внесений народними депутатами України Б. Губським, О. Задорожнім, І. Шаровим. // http://www.rada.gov.ua:8080/pls/zweb/web-proc4_1?id=&pf3511=16999

7. Антологія української юридичної думки: В 10-ти т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова) та ін. — К.: Вид. Дім «Юрид. книга», 2005. — Т. 10.

8. Конституція України: станом на 8 грудня 2004 р. // *Відомості Верховної Ради України*. — 1996. — № 30. — Ст. 141; *Відомості Верховної Ради України*. — 2005. — № 2. — Ст. 44.

Нодарі Цицуашвілі

УДОСКОНАЛЕННЯ ВИБОРЧОГО ЗАКОНОДАВСТВА: ЗАГРОЗИ ЕТНОПОЛІТИЧНІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ

Стаття присвячена вивченню взаємозв'язку особливостей виборчої системи та етнополітичної безпеки України. Зокрема, досліджується вплив змін до виборчого законодавства, за яким відбудуться місцеві вибори, на забезпечення активного та пасивного виборчого права представників національних меншин.
Ключові слова: *етнополітична безпека, виборча система, національні меншини.*

Nodari Tsitsushvili. Election law improvement: the treats to etnopolitical safety of Ukraine. Interrelationship between electoral system peculiarities and etnopolitical safety of Ukraine is studied, in particular the influence of election law amendments on local election on ensuring of active and passive suffrage of national minorities members.
Keywords: *etnopolitical safety, electoral system, national minorities.*

Взаємозв'язок особливостей виборчої системи та етнополітичної безпеки раніше не був об'єктом наукового вивчення у вітчизняній етнополітології. В цьому дослідженні спробуємо його відстежити на прикладі зміни законодавчої бази проведення місцевих виборів в Україні, які відбудуться 31 жовтня 2010 р. Виборче законодавство напередодні виборів змінювалося двічі. Закон «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів», прийнятий влітку, передбачає зміну виборчої системи: половина депутатів Ради Криму, обласних, районних, міських рад буде обиратися за списками місцевих організацій політичних партій, решта — за мажоритарною системою відносної більшості [1].

Політичні експерти та опозиція переконані, що запровадження змішаної мажоритарно-пропорційної виборчої системи різко підвищує ризик масового застосування адміністративного ресурсу. Місцева влада зробить усе, щоб забезпечити максимальну перемогу партії влади. Цим пояснюють спроби вербування перспективних політиків з інших партій на місцях, формування списків лояльних та нелояльних до ПР громадян. За інформацією М.Томенка (БЮТ), така «паспортизація на предмет лояльності до нової влади і готовності вступити до правлячої Партії регіонів проводить-

ся системно» [2]. В 90-х роках змішана виборча система дискредитувала себе і позбавила громадян права вибору. Однак Партія регіонів вважає позитивом нівеляцію інституту імперативного мандата шляхом розширення мажоритарної складової. «Кожен депутат буде безпосередньо зв'язаний з виборцями і нестиме відповідальність лише перед ними», — запевняє депутат О. Єфремов.

Попередньо було провалено всі альтернативні ініціативи БЮТ та НУНС щодо способу проведення місцевих виборів. Законопроект депутата С. Підгорного (БЮТ) передбачав запровадження пропорційної системи з відкритими списками на місцевих виборах. «Вибори більше не потрібні. За новим законопроектом волевиявлення перетворюють на фікцію, а правляча коаліція, по суті, призначатиме місцевих депутатів та мерів», — обурювався автор іншого альтернативного виборчого законопроекту А. Яценюк [3].

Серед недемократичних новацій закону — надання права на висування кандидатів на місцевих виборах лише тим партійним осередкам, які були зареєстровані на місцях більш як за рік до виборів. Таким чином, від участі у виборчому процесі спробували усунути молоді, перспективні партії В.Кириленка, А.Яценюка, С.Тігіпка, А.Гриценка. Саме вони розглядаються як альтернатива чинній владі і саме тому їх позбавляють права на участь у виборах. Партії регіонів закинули, що вона таким способом позбувається конкурентів. А.Яценюк заявив, що автори закону прекрасно знали, що лише 18 місцевих осередків «Фронтів змін» у зв'язку з запровадженням фільтром зможуть взяти участь у виборах. Законом також передбачалося встановлення контролю над виборчими комісіями тільки тих партій, які представлені у Верховній Раді.

За словами лідера партії «За Україну!», після прийняття закону в такому вигляді до Конституції можна буде внести статтю про керівну роль Партії регіонів, як у Конституції СРСР, де було зафіксовано правлячу роль Компартії. Депутат О.Єфремов (ПР) відповів, що проголосований закон був найбільш демократичним, тому й консолідував більшість депутатів. Новим партіям, невдоволеним його окремими положеннями, політик порадив серйозно зайнятися партійним будівництвом. За його словами, претензії наразі висувають не ті політичні лідери, які розбудовують партії, а ті, що «займаються самопіаром та будують партійну роботу через ток-шоу» [4]. За словами його колеги, депутата В. Забарського, цей законопроект написаний не під конкретних політиків, а для того, щоб територіальні громади мали дієву владу. Таким способом

Партія регіонів намагалася заблокувати участь у виборах технологічних проєктів, залишивши лише ті політичні сили, які дійсно проводять політичну роботу в певному регіоні.

Однак найбільше претензій до закону було щодо заборони участі у місцевих виборах блоків партій. Потужних партій в Україні не так вже й багато. Більшість міноритарних політичних сил вирішують проблему власного представництва шляхом блокування. Критикуючи законопроект, Ю.Тимошенко (БЮТ) наголосила, що практика створення блоків на виборах властива багатьом європейським країнам: «Блоки — це європейська традиція. Блоки — це синергія, це об'єднання, концентрація зусиль». Участь блоків у виборах дає змогу залучити в політичний процес ще й представників громадянського суспільства, які можуть включатися до списків кандидатів у депутати як безпартійні, а також представників національних меншин, що принципово для збереження міжнаціональної згоди в країні. В Партії регіонів переконані, що внаслідок коригування виборчого законодавства «виборці голосуватимуть за структуровані партії, а не за ідеологічно аморфні політичні блоки».

Нагадаємо, що створення політичних партій за національною ознакою в Україні не передбачено. Хоча згідно зі ст. 1 Закону України «Про політичні партії в Україні» право громадян на свободу об'єднання у політичні партії для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів визначається і гарантується Конституцією України. Встановлення обмежень цього права допускається відповідно до Конституції в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей, а також в інших випадках, передбачених Конституцією України [5].

Однак для більшості національних меншин проходження до влади їх кандидатів у блоках або самовисуванням — єдиний спосіб захистити свої інтереси на місцевому рівні. Є прецеденти створення партій за національною ознакою. На сьогодні в Україні зареєстровано Партію угорців України та Демократичну партію угорців України. Формування партій за національною ознакою ускладнюється тим, що для реєстрації політичної сили потрібна підтримка підписами не менше десяти тисяч громадян України, які відповідно до Конституції України мають право голосу на виборах, зібраними не менш як у двох третинах районів не менш як

двох третин областей України. Зважаючи на більш-менш компактне розселення національних меншин в Україні, формування ними загальнонаціональних партій за національною ознакою для захисту своїх інтересів та забезпечення культурних проблем досить ускладнено.

Зміни до виборчого законодавства на майбутніх місцевих виборах суттєво погіршили можливість здобуття влади елітами національних меншин. У зв'язку з цим великий спротив викликала норма про висування кандидатів у мери міст лише від партій. Комітет виборців України вважає її неконституційною і такою, що серйозно обмежує пасивне виборче право громадян. Зважаючи на критику, у Партії регіонів пообіцяли внести поправки у законопроект, аби забезпечити право територіальних громад висувати кандидатів у депутати та міських голів шляхом самовисування. Адже це особливо актуально для національних меншин. Їх представники та представники громадських організацій навіть провели мітинг під стінами Верховної Ради з закликами не ухвалювати нову редакцію закону про вибори. Обмеження права національних меншин балотуватися таким способом, за допомогою встановлення обов'язкового висування від партій, призвело до погіршення міжетнічної злагоди. Європейська партія закликала колег по опозиції бойкотувати вибори в органи місцевого самоврядування в тому разі, якщо вони будуть відбуватися за антидемократичними правилами, запропонованими Партією регіонів. Партія «За Україну!» наголосила, що закон про місцеві вибори з усіма його новаціями обмежує активне та пасивне виборче право громадян України.

Глава держави пообіцяв забезпечити «вільні, демократичні і прозорі місцеві вибори» на основі прийнятого виборчого законодавства. В.Янукович запевнив, що внаслідок цих виборів ми отримаємо «нову якість влади, яка дійсно представляє місцеві громади і керується їхніми інтересами» [6]. Досягнути цього було б важко, зважаючи на критику нового закону про місцеві вибори з боку опозиції та міжнародних організацій, стурбованих встановленням обмежень для громадян та політсил, що беруть участь у виборах.

Через кілька місяців глава держави здивував усіх, у тому числі своїх однопартійців, несподівано заявивши, що подасть у Верховну Раду принципові пропозиції щодо зміни закону про місцеві вибори. В.Янукович зажадав проведення позачергового засідання парламенту для їх прийняття. Ще зовсім недавно Президент

був згідний з редакцією закону про місцеві вибори і підписав його. В.Янукович пояснив цей факт тим, що не бачив тоді конкретних пропозицій для його вдосконалення, а тільки політичну боротьбу. За деякий час сформувалася громадська й політична думка про необхідність внесення змін до закону про місцеві вибори. Також В. Янукович пообіцяв найближчим часом ініціювати прийняття Виборчого кодексу. Він вважає, що ухвалення цього нормативно-правового акта унеможливить у майбутньому внесення різних змін до виборчого законодавства напередодні виборів. Виявляється, глава держави переконаний, що подібна практика неприпустима в демократичній країні. Це при тому, що парламентська коаліція нею успішно користується.

Наприкінці серпня відбулася позачергова сесія парламенту, на якій коаліція відкоригувала законодавство, за яким проходять місцеві вибори. Депутатам потрібно було встигнути до початку виборчої кампанії, що стартує 11 вересня. Зміни до Закону України «Про вибори депутатів Верховної Ради Криму, місцевих рад і сільських, селищних, міських голів» передбачають, по-перше, скасування вимоги про обов'язкову реєстрацію місцевих організацій політичних партій мінімум за рік до виборів. По-друге, розширення складу територіальних виборчих комісій до 18 осіб. При цьому від парламентських партій до їх складу може бути занесено не більш як 15 кандидатур, від непарламентських, які беруть участь у виборах, не більше ніж 3 кандидатури.

Жодних нових змін, окрім анонсованих владою, опозиції не вдалося провести для демократизації виборчого законодавства. Опозиціонери не голосували за законопроект від Партії регіонів, бо він не враховує низку зауважень демократичних сил, зокрема, не дозволяє кандидатам у мери бути самовисуванцями. Незважаючи на зміни, у законі залишилося безліч проблем. Серед них, у першу чергу, недосконалий механізм формування виборчих комісій. За ЦВК закріплено право формувати низку комісій нижчого рівня. Експерти прогнозують, що за допомогою цієї норми виборчі комісії формуватимуться у ручний спосіб. Не випадково під час обговорення законопроекту від депутата від ПР О.Єфремова ключовою була відома репліка Сталіна — «важливо не те, як голосують, а те, як рахують».

У вересні виник скандал навколо формування Кримської виборчої комісії. Завдяки невизначеним у законі критеріям формування виборчих комісії її склад майже повністю становлять представ-

ники коаліції, що викликало обурення опозиції, непарламентських партій та національних меншин. Представники кримських татар пообіцяли подати судовий позов за поругу над виборчим законодавством, оскільки не можуть забезпечити своєї присутності у Кримській виборчій комісії. Це притому, що меншина є третьою за чисельністю в автономії. Не випадково, комітет виборців України застерігав, що збільшення складу територіальних виборчих комісій до 18 осіб лише внесе хаос у виборчий процес. В Криму на 3 місця у комісії претендувало 36 непарламентських партій.

За словами лідерки БЮТ, зміни до закону про вибори «ставлять, по суті, під контроль влади формування виборчих комісій» [7]. Всі опозиційні політичні сили в один голос стверджують, що відкоригований закон не забезпечить прозорість і демократичність місцевих виборів. В Партії регіонів не поділяють побоювання опозиції. Перебуваючи з візитом у Німеччині, Президент заявив, що «на прохання громадськості, політичних партій, а також враховуючи думки з цього приводу європейських політиків, ми значно покращили, лібералізували закон про місцеві вибори». Однак таке усвідомлення Партією регіонів невідповідності власного закону демократичним засадам та міжнародним стандартам було зумовлене здебільшого тиском ззовні, аніж тиском з боку опозиції.

Зміни до закону були вигідні, у першу чергу, ПР, оскільки дозволили покращити їй свій рейтинг як політичної сили, небайдужої до демократичних стандартів і при цьому послабити позиції свого головного конкурента в опозиції — БЮТ. За словами керівника Комітету виборців України, парламентська більшість, знімаючи обмеження для молодих партій, керувалася насамперед політичними мотивами. «Це півкроку в бік демократії зумовлено не бажанням покращити вибори, а бажанням їх ускладнити для конкурентів правлячої партії». Жодних інших приципових змін до виборчого закону внесено не було.

Зі слів експертів, Партія регіонів наразі намагається взяти під контроль ті території, які на сьогодні вона не контролює на достатньому рівні, цим самим зменшивши вплив опозиції та регіональних еліт на місцях. Регіональні еліти національних меншин б'ють на сполох. Кримські татари мають намір залишити всі структури влади в Криму у відповідь на нову кадрову політику кримської і центральної влади із витіснення їх із керівних посад в автономії. Схема витіснення така: ПР звільняє представників кримськотатарського етносу або пропонує їм перейти до ПР. Зі слів

лідера Меджлісу, фракції кримських татар «Рух-Курултай» пропонували увійти до коаліції в парламенті АРК, однак позиції регіоналів та кримських татар щодо розвитку автономії різні. За словами спікера кримського парламенту, кримських татар неможливо залишити в уряді автономії, бо вони не згодні з програмою Президента з питань російської мови та відносин із Росією.

Тенденцією на півострові стає звільнення представників кримських татар — голів райдержадміністрацій у місцях компактного проживання меншини. Зі слів лідера Меджлісу, така політика призведе до негативних наслідків, а саме: до «зростання негативного ставлення не тільки до влади, але й на побутовому рівні до України як до расистської держави, яка ігнорує права цілого народу». Зміни до виборчого законодавства є продовженням тенденції ігнорування плюралізму та прав національних меншин, що є суттєвою загрозою етнополітичній безпеці України.

М.Джемілев висловив побоювання, що представництво кримських татар у місцевих радах може скоротитися. «Тепер у ради всіх рівнів у Криму пройде вдвічі менше представників кримських татар, тому що прийнятий закон про вибори дуже не вигідний для нас», — наголосив він [8]. Партія регіонів намагається задобрити кримських татар обіцянками про врегулювання статусу депортованого народу, але вони ставляться до цього дуже обережно. Влада вже не вперше заграє з кримськими татарами, але не вирішує їх проблем. Позбавлення національних меншин представництва в органах влади за допомогою відкоригованого виборчого законодавства, яке містить недемократичні норми, загрожує міжетнічній стабільності в Україні.

Згідно з визначенням Ю.Косьмія, етнополітична безпека — це стан захищеності етнонаціональних утворень у державі, нації в цілому та особистості (незалежно від етнічної ідентифікації) від внутрішніх і зовнішніх загроз у вигляді геноциду, ксенофобії, насильницької асиміляції. Влада повинна знаходити оптимальні відповіді на виклики часу, адекватно реагувати на вплив внутрішніх і зовнішніх факторів, які викликають міжетнічну напруженість, загрожують національній злагоді та єдності, територіальній цілісності та самому існуванню поліетнічного суспільства і держави [9]. Коригування виборчого законодавства з метою обмеження участі представників певних політичних сил та еліт національних меншин, як у місцевих виборах, так і процесі контролю за

ними та підрахунком голосів, є загрозою для етнополітичної безпеки України.

1. Закон України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» / [Електронний ресурс] / Верховна Рада України — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1667-15>.

2. Віце-спікер: Партія регіонів формує списки лояльності на місцях / [Електронний ресурс] / ТСН — Режим доступу: <http://tsn.ua/ukrayina/vice-spiker-partiya-regioniv-formuye-spiski-loyalnosti-na-miscyah.html>.

3. Місцеві вибори пройдуть за новим сценарієм / [Електронний ресурс] / Голос.УА — Режим доступу: <http://www.golosua.com/politika/2010/07/02/miscevi-vibori-projduť-za-novim-scenariyem/>

4. Олександр Єфремов: Зміна Конституції неминуча / [Електронний ресурс] / День. — Режим доступу : <http://www.day.kiev.ua/302500>.

5. Закон України «Про політичні партії в Україні» / [Електронний ресурс] / Верховна Рада України — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2365-14>.

6. Президент обіцяє чесні вибори / [Електронний ресурс] / Українська правда — Режим доступу : http://www.pravda.com.ua/tags/tag_Янукович/.

7. «Підбиття підсумків виборів і кампанія під сумнівом» — Тимошенко / [Електронний ресурс] / Українська правда. — Режим доступу: www.pravda.com.ua/news/2010/09/6/5359803/.

8. Депутат Ради Джемільєв (НУНС) побоюється скорочення представництва кримських татар у місцевих радах після виборів / [Електронний ресурс] / Українські новини — Режим доступу: <http://un.ua/ukr/article/278920.html>.

9. Косьмій Ю. Безпековий аспект етнополітичних відносин: український вимір // Україна — НАТО: регіональний вимір: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції, (Львів, 6 грудня 2008 року). — <http://natoua.org/news.php?nid=29>.

Ірина Овчар

МІЖНАРОДНИЙ КОНТЕКСТ ТА ПОЛІТИЧНИЙ ПІДТЕКСТ ВИБОРЧОГО ПРАВА УКРАЇНИ

*Процес вироблення виборчого права і забезпечення дієвості виборчої системи пов'язаний з принципами і нормами, які застосовуються на міжнародному рівні, визначаються укладеними та ратифікованими угодами, а також уособлюються внутрішньо-політичними складовими української держави. В такому форматі подій виділяються закономірності та особливості виборчого процесу, встановлюються норми необхідності і доцільності, рівень політичної і правової культури, ступінь здійснення політичної реформи. **Ключові слова:** міжнародні договори, законодавство України в сфері виборів, виборче право, виборчі правовідносини, інститут виборів, адміністративний ресурс, політична реформа.*

*Iryna Ovchar. **The international context and political implied sense of the suffrage of Ukraine.** Process of becoming of the suffrage and maintenance of capacity of an electoral system are connected to principles and norms which are used at the international level, defined by the signed and ratified agreements, and also internal political components of the Ukrainian politics. In such format of events laws and features of selective process are allocated, necessary norms, a level of political and legal culture, a degree of realization of political reform are established. **Keywords:** the international contracts, the legislation of Ukraine in sphere of elections, the suffrage, selective legal relations, institute of elections, an administrative resource, and political reform.*

Система формування і дієвості виборчого права України забезпечується внутрішньодержавними складовими та перебуває під постійним контролем міжнародних демократичних організацій. Внутрішній розпорядок визначення правових процедур залежить від порядку прийняття і реалізації законодавчих норм, а також підсилюється політичними мотивами та стратегією міжвладної взаємодії. Зовнішній фактор реалізується через діяльність Парламентської асамблеї Ради Європи (ПАРЄ) і Венеціанської комісії (Європейської комісії за демократію через право) та прийнятих ними відповідних документів: кодексів, декларацій, рекомендацій і т.д. Щоправда, вони мають рекомендаційний характер.

Загалом вивчення виборчого права України здійснюється у трьох напрямках: парламентарями через аналіз чинних законів та напра-

цювання і внесення змін до них; науковцями на етапі спостереження процесів трансформацій та проведення політичних реформ; експертами громадських організацій у контексті моніторингу правових положень і їх застосування у практиці виборчих процедур. В Україні виборче право характеризується особливостями, які визначені внутрішніми пріоритетами держави та забезпечуються стандартними міжнародними нормами. Останні визначаються та регулюються правовими і політичними складовими.

Серед інституцій, які на різних рівнях та етапах вивчають виборчі процеси і процедури, слід назвати Інститут виборчого права, Інститут політики, Комітет виборців України (КВУ), Лабораторію законодавчих ініціатив, Центр політико-правових реформ, Український незалежний центр політичних досліджень тощо, які діють як громадські організації і об'єднують за спільними інтересами фахівців (теоретиків, практиків) у галузі виборчого права та виборчого процесу, в тому числі народних депутатів, науковців, членів Центральної виборчої комісії (ЦВК), суддів і т.д. Чимало напрацювань у цьому напрямі зроблено науковими установами, серед яких провідні позиції займають Інститут законодавства Верховної Ради України, Національний інститут стратегічних досліджень, Інститут політичних та етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України, Інститут держави і права ім. В.М.Корецького та ін. Окремо слід назвати правників, які роз'яснюють правові процедури й політичні мотиви проведення виборів в Україні: М.Ставніччук, Ю.Шемшученко, А.Магера, Н.Богашева тощо. Також внаслідок перманентності виборчого процесу доводиться плідніше працювати над виборчим законодавством суб'єктам права законодавчої ініціативи. Свою активність проявляли С.Власенко, Р.Зварич, Ю.Ключковський, Ю.Кармазін, Р.Князевич, О.Лавринович, О.Лукаш, Ю.Мірошниченко, М.Оніщук, В.Писаренко, М.Томенко та ін. Останні з метою наближення українського законодавства до європейських стандартів (принаймні такою є мотиваційна частина пояснення авторської позиції, викладеної у пояснювальній записці до проектів законів чи зведеної таблиці поправок до них) у своїх законопроектах пропонували чимало нововведень, зокрема вилучення граfi «не підтримую жодного кандидата», скорочення строків проведення виборчої кампанії, зміни щодо висунення кандидатів та загалом системи виборів, можливості обрання Президента в парламенті тощо. Також представники політичних кіл захищали дисертаційні роботи, присвячені інституту виборів [1].

Метою діяльністю широкого кола науковців та громадських експертів (хочеться до цієї категорії віднести також законотворців) є об'єднання зусиль для сприяння розвитку виборчої демократії в Україні через вдосконалення законодавства, практики його застосування на основі здобутків розвинутих європейських демократичних країн, напрацювань у цьому напрямі міжнародних структур, новітнього досвіду українського суспільства та підвищення рівня політичної і правової культури громадян України — учасників виборчого процесу. Особливою складовою законотворчої діяльності та науково-експертної оцінки чинних нормативно-правових актів є наближення нашого законодавства до європейських стандартів у рамках реалізації програми щодо євроінтеграційного курсу України.

Хочемо також відзначити, що зазначена тема стосується проблеми, яка має чи не найбільше наукове забезпечення як у правовій площині, так і в рамках політичних спостережень. Унаслідок великої кількості написаних законопроектів, відповідно до регламентної процедури їх розгляду, додаються висновки науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України. Тим не менше, чергові, позачергові або додаткові вибори усіх без винятку учасників виборчого процесу стоять перед рядом нез'ясованих, дискусійних питань, які викликають як критику, так і пояснення з боку експертів, науковців, представників влади. Виносячи в заголовок статті міжнародно-правовий контекст і внутрішньополітичні події, спробуємо проаналізувати та визначити основні акценти сучасного виборчого права України із залученням закордонної та вітчизняної нормативно-правової бази, а також показати міру владного впливу на забезпечення виборчої системи держави.

Документами міжнародного значення, які в різний час були ратифіковані державами, в тому числі й Україною, і в яких визначені універсальні міжнародні виборчі стандарти, вважаються: «Загальна декларація прав людини» (затверджена Генеральною Асамблеєю ООН 10.12.1948 р.) [2], «Статут Ради Європи» (05.05.1949 р., Лондон) [3], «Міжнародний пакт про громадські і політичні права» (16.12.1966 р.) [4], матеріали Копенгагенської наради з людського виміру НБСЕ від 29 червня 1990 р. [5], Перший протокол до Європейської конвенції з прав людини (Париж, 20.03.1952 р.) [6] та документи Наради з питань безпеки і співробітництва в Європі (Париж, 21.11.1990 р.) [7, 8, с. 138–139].

Загалом вказані нормативно-правові акти декларують демократичні принципи та визнають верховенство права, гарантії основних свобод людини і громадянина. Вказується, що демократія, яка має представницький і плюралістичний характер, закріплює підзвітність виборцям, зобов'язання державної влади дотримуватися законів і системи правосуддя. Виборчі процедури, за міжнародними стандартами, мають проводитися з розумною періодичністю в умовах, за яких будуть забезпечені права громадян на вільне волевиявлення. До стандартних європейських принципів виборчого права також належать: чесність підрахунку голосів, оприлюднення офіційних результатів голосування, забезпечення незалежної від влади системи інформатизації та політичної неупередженості ЗМІ, створення належних умов для діяльності партій і їх рівності перед законом та органами влади тощо [9, с. 3].

Оскільки формат зовнішньої міждержавної політики вміщує ще й регіональні відносини, важливо звернути увагу на Конвенцію про стандарти демократичних виборів, виборчих прав і свобод у державах-учасниках СНД [10], що була підписана 07.10.2002 р. в м. Кишиневі президентами Вірменії, Грузії, Киргизії, Молдови, Румунії, Таджикистану і України. Згідно з підписаним документом президенти семи країн СНД погодилися з тим, що розвиток і вдосконалення демократичних інститутів волевиявлення, процедур їхньої реалізації та стабільного забезпечення відповідно до загально визначених принципів і норм міжнародного права на основі національних конституцій та правових актів є метою й обов'язком правової держави, однією з невід'ємних умов громадської стабільності й подальшого зміцнення співробітництва між державами задля реалізації та захисту ідеалів і норм, що є їх загальним демократичним надбанням [8, с. 141–142].

Декларуючи первинність дії системи міжнародного права, відповідно до ст. 3 Декларації про право і обов'язок окремих осіб, груп та органів громадськості заохочувати і захищати загально визначені права людини та основні свободи від 09.12.1998 р., прийнятої на 53-й сесії Генеральної Асамблеї ООН. Внутрішнє законодавство будь-якої країни, узгоджене зі Статутом ООН та іншими міжнародними зобов'язаннями держави в царині прав людини й основних свобод, має утворювати юридичні рамки, в яких повинні здійснюватися і забезпечуватися права людини та основні свободи і відповідно до якого має реалізовуватися вся діяльність щодо заохочення, захисту та ефективного впровадження цих прав і свобод [8, с. 150].

Закон України «Про міжнародні договори на території України» також закріплює пріоритет норм міжнародного права в системі національного законодавства: «Чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства і застосовуються у порядку, передбаченому для норм національного законодавства. Якщо міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору» (ст. 19) [11].

Загалом систему комплексного інституту виборчого законодавства складають декілька груп нормативних актів: Конституція України [12]; Закони України (які стосуються виборів Президента України, народних депутатів місцевих рівнів, діяльності ЦВК); нормативно-правові документи конституційного законодавства (Закони України «Про громадянство», «Про об'єднання громадян», «Про державні символи», «Про політичні партії в Україні» тощо). Найбільшу складову системи виборчого права формують галузеві нормативно-правові акти суміжних галузей, якими регулюються певні процедури та інститути виборчого права)¹ (13, с. 12). Еволюційний характер ухвалення законів, які забезпечують дієвість інституту виборів, дозволяє сформулювати основні принципи виборчого права і відзначити позитив законодавчих змін: визнання загального, рівного і прямого виборчого права за таємного голосування; вільного та рівноправного висунення кандидатів у депутати; гласності й відкритості; рівності

¹ Забезпечення і здійснення виборчого процесу виражається через використання нормативно-правових документів: Законів України «Про вибори Президента України», «Про вибори народних депутатів України», «Про вибори депутатів ВР АРК, місцевих рад, сільських, селищних, міських голів», «Про ЦВК», «Про державну реєстрацію виборців», «Про громадянство», «Про об'єднання громадян», «Про державні символи», «Про політичні партії в Україні» з відповідними змінами та поправками, також рішень Конституційного Суду України, постанов ЦВК і КМУ, указів Президента України і т.д. Режим доступу — сайти ВРУ (www.rada.gov.ua), КМУ (www.kmu.gov.ua), Адміністрації Президента (www.president.gov.ua), ЦВК (www.cvk.gov.ua) тощо. Звертаємо увагу на першоджерела інформації, де є самі закони, зміни та поправки до них, прийняті за весь період незалежності України, які, власне, дають можливість простежити еволюцію демократичних перетворень виборчого процесу і міру присутності у ньому політичного впливу.

можливостей для всіх кандидатів у проведенні виборчої кампанії; неупередженості до кандидатів з боку державних органів, установ і організацій, органів місцевого самоврядування; свободи агітації; перехід від негативного до позитивного голосування (домінанта заперечення, протесту поступилася домінанті вибору); закріплене право на вибір, а не обов'язок голосування; зростання ролі політичних партій як суб'єкта виборчого процесу та ін. Втім, окрім позитиву в напрямі дотримання демократичних складових у процесі виборів, зокрема у виборчому праві, часовий фактор дає можливість простежити вплив державної влади на систему виборів, технології і механізми їх проведення, посилення адміністративного ресурсу [14], а також відзначити елемент становлення громадянського суспільства.

Дослідник О.Радченко вказує на п'ять дихотомій, які передбачають взаємозв'язок виборів та державних органів влади в інституційному плані: 1) вибори — законодавча влада (парламент); 2) вибори — інститут Президента; 3) вибори — виконавча влада (державний апарат); 4) вибори — судова влада; 5) вибори — спеціалізовані органи державної влади [8, с. 86]. Вважаємо, що до них слід додати ще дві: вибори — ЗМІ та вибори — громадянське суспільство (хоча б уособлене громадськими організаціями). Оскільки взаємозалежність визначених складових на сьогодні є більш ніж очевидною, такий розподіл дозволяє методом прогнозування та моделювання визначити вертикаль влади ще на етапі проходження виборчої кампанії. Російська політична школа взагалі вважає вплив виборів на державу, державну владу та її органи одним з основних суспільних законів. «Одна з найбільш загальних закономірностей політики полягає в тому, що особливості інституту виборів визначають характер державної влади, структуру партій та партійних систем, представництво інтересів виборців у парламенті та місцевих виборчих органах» [15, с. 293].

Слід звернути увагу також на те, що правові та процесуальні особливості й закономірності виборчого процесу визначаються через тип виборчої системи. Останній, зокрема, стосується засад формування виборчої влади (форми державного правління), відносин між виконавчою та законодавчою гілками влади (реалізація механізму стримувань і противаг), розвитку політичної (партійної) системи суспільства та форми державного устрою (ступінь децентралізації влади) [16, с. 9–10], участь судової гілки влади у виборчому процесі (в процедурі дотримання правових норм та виконання

судових рішень через провадження справ). Усі задіяні у ході виборів процедурні технології безпосередньо пов'язані з застосуванням виборчого права², яке вказує на реалізацію владних повноважень суб'єктами права законодавчої ініціативи, можливого та допустимого використання адміністративного ресурсу. Також вони характеризують рівень забезпечення виборчих правовідносин³ та спосіб їх здійснення. Формально це звучить як необхідність здійснення реформи виборчої системи, яка починається через внесення змін до чинного законодавства, або пропонуються і приймаються нові закони. Незважаючи на те, що реформа виборчої системи справді необхідна, зокрема в частині пошуку оптимального типу виборчої системи, забезпечення процесуальної технології реалізації виборчого права, підвищення рівня правової культури суб'єктів і учасників виборчого процесу, сучасний варіант запропонованих законодавцями процедур більше схожий на спроби посилити адміністративний ресурс і забезпечити тим самим тимчасовість дії виборчого права (діє схема від виборів до виборів). На цьому етапі спостерігається (відтак здійснюється) перехід від правових складових, законодавчої ініціативи, юридичної відповідності, структурованої підпорядкованості до політичної здійсненності та владної доцільності.

Серед теоретичних аспектів, які до недавнього часу взагалі були упущені в системі формування правової держави, виокремлюється те, що за час незалежності ми будували державу, але упустили необхідність формування громадянського суспільства. Цим пояснюється пасивність громадян до державотворчих процесів, подій суспільно-політичної значимості, проведення реформ, у т.ч. пов'язаних з виборчими процедурами. Натомість активність депутатського корпусу в питанні внесення змін до виборчого законодавства визначається інтересами лідерів політичних сил, які їм делеговано представляти у ВРУ. Зрештою, парламентарі не заперечують, що спостерігається тенденція, відповідно до якої «закони не ухвалюються, а лише скріплюються голосуванням карток більшості» (О. Доній, з інтерв'ю «5 каналу», липень 2010 р.). Суттєву дискусію щодо використання адміністративного ресурсу викликають нещодавно прийняті Закон України «Про вибори депутатів

² Виборче право як інститут конституційного права — це певна система, яка уособлює субінститути і норми конституційного права [17, с. 10].

³ Виборчі правовідносини виникають у зв'язку з реалізацією виборчого права і становлять певну систему [17, с. 12].

Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» [18] з поправками до нього, та зміни до Закону України «Про столицю України — місто-герой Київ» (щодо порядку утворення районних рад) [19]. Утім, чимала критичність зауважень не мінімізують можливість проведення виборів на законодавчо визначеній основі.

Комплекс аргументів і пояснень навколо питання про міжнародний контекст і політичний підтекст виборчого права України посилює проблему інституалізації виборів у національно-конституційному праві. Останні, будучи явищем суспільно-правовим, знаходять своє відбиття в існуванні об'єктивного виборчого права і адекватної йому системи виборчого законодавства [13, с. 9]. При цьому перша складова питання, яка характеризує міжнародний формат правових і політичних процедур, не порушується. Значною мірою індивідуалізується в плані політичної доцільності й адміністративної здійсненності друга частина тексту, виснесена у заголовок статті.

За визначенням і змістом питання, передбачені нормами міжнародного права в частині проведення виборчого процесу та українським законодавством, не мають розбіжностей в теоретичній площині і відповідають демократичним стандартам. Натомість механізми та технології ухвалення законів і процедура їх прочитання та застосування слугує фактом для визнання присутності адміністративного ресурсу і переваги політичної доцільності над правовими положеннями. При цьому окремо визначаються можливі наслідки таких процедур: правові та політичні. Комплекс використання владного ресурсу характеризує систему проведення виборів на різних адміністративних рівнях і дає можливість застосувати або обмежити засади демократії, принципи громадянського суспільства та визначити ступінь дієвості нормативно-правових актів.

Загалом, міжнародний контекст виборчого права визначається присутністю і застосуванням правових положень у внутрішньому праві з метою приведення українського законодавства у відповідність до міжнародних стандартів. Водночас політичний підтекст характеризується через ступінь впливу представників влади, суб'єктів права законодавчої ініціативи щодо вдосконалення законодавчого регулювання відноси у сфері проведення виборів, на процедуру прийняття відповідних правових документів, включаючи етап внесення змін до них та їх практичної реалізації.

Способи застосування владної ініціативи проявляються в процесі розгляду та прийняття нормативно-правових актів і, відповідно, дій, які супроводжують їх впровадження.

Вважаємо, що виборче право України вміщує і констатує норми міжнародно-правових відносин, які склалися в єдину систему характеристики виборчих процесів, прописані у вищезгаданих документах та перебувають під постійним контролем міжнародних організацій. Доцільними і зрозумілими є спроби внести зміни у законодавство з метою розширення демократії та якісного забезпечення процесу виборів на всіх рівнях. Водночас є чимало особливостей, які визначають внутрішній аспект застосування правових положень і механізмів, закономірностей їх впровадження через ініціативну присутність політичної доцільності та використання адміністративного ресурсу. Виборче законодавство має виконувати роль стимулюючих норм для суспільного прогресу поряд із віддзеркаленням суспільних настроїв. В умовах України це законодавство має динамічно розвиватися, створюючи умови для підвищення ефективності роботи державної влади, а не слугувати елементом критики і показником деструктивності у напрямі формування громадянського суспільства і розширення демократії.

1. Ставнічук М.І. Законодавство про вибори народних депутатів України: проблеми теорії і практики: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к. ю. н.: спец. 12.00.02 «Конституційне право» / Марина Іванівна Ставнічук. — К., 1999. — 18 с.; Лавринович О.В. Виборче законодавство України та проблеми його вдосконалення: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к. ю. н.: спец. 12.00.02 «Конституційне право» / Олександр Володимирович Лавринович. — К., 2001. — 14 с.; Пилипишин В.П. Принципи виборчого права України: теорія і практика забезпечення: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к. ю. н.: спец. 12.00.02 «Конституційне право, муніципальне право» / Віктор Петрович Пилипишин. — К., 2009. — 20 с.

2. Всеобщая декларация прав человека // Международное публичное право: [Сборник документов]. — М., 1996. — Т. 1. — С. 460–464.

3. Статут Ради Європи: [Збірка договорів Ради Європи]. — К.: Парламентське видавництво, 2000.

4. Международный пакт о гражданских и политических правах // Международное публичное право: [Сборник документов]. — М.: Издательская группа НОРМА-ИНФРА, 1998. — С. 138–148.

5. Документ Копенгагенского совещания по человеческому измерению СБСЕ // Международное публичное право: [Сборник документов]. — М., 1996. — Т. 1. — С. 653–664.

6. Протокол до конвенції про захист прав та основних свобод (4): [Збірка договорів Ради Європи]. — К.: Парламентське видавництво, 2000.

7. Підсумковий документ Наради з безпеки і співробітництва в Європі (Паризька хартія для нової Європи): [Збірка договорів Ради Європи]. — К.: Парламентське видавництво, 2000.

8. Радченко О.В. Влада і вибори: інституційна взаємодія в демократичних суспільствах / О.В. Радченко. — Харків: Вид-во ХарРІ НАДУ «Магістр», 2006. — 244 с.

9. Фурашев В.М. Системна інформатизація виборчих і референдумних процедур в Україні / В.М. Фурашев, М.І. Коваль, С.А. Маглюй. — К.: Парламентське видавництво, 2004. — 608 с.

10. Конвенция о стандартах демократических выборов, избирательных прав и свобод в государствах-участниках СНГ. — М.: РОССПЭН, 2003. — 40 с.

11. Закон України «Про міжнародні договори України», № 1906-IV від 29.06.2004 р. / [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>

12. Конституція України: чинне законодавство зі змінами та доповненнями станом на 01.08.2008 р. — К.: Паливода А.В., 2008. — 48 с.

13. Ставнійчук М. Вибори в Україні / Марина Ставнійчук. — К.: НАН України, Інститут держави і права ім. В.М.Корецького, 1998. — 48 с.

14. Афанасьєва М.В. Избирательные технологии в Украине: конституционно-правовое обеспечение / М.В.Афанасьєва. — Одесса: Изд-во Юридической литературы, 2007. — 198 с.

15. Категории политической науки / под ред. А.Ю.Мельвиля. — М.: МГИМО; РОССПЭН, 2002. — 656 с.

16. Еволюція виборчого законодавства України (1989–2006 роки): Деякі аспекти / Н.В.Богашева, Ю.Б.Ключковський, Л.В.Колісецька. — К.: ПЦ «Фоліант», 2006. — 146 с.

17. Виборче право України: Навчальний посібник / В.Ф.Погорілко, М.І.Ставнійчук. — К.: Парламентське видавництво, 2003. — 383 с.

18. Закон України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» від 10 липня 2010 року №2487-VI; Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» (№ 2491-VI від 30.08.2010) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/>

19. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про столицю України — місто-герой Київ» щодо порядку утворення районних рад» (№ 2500-VI від 07.09.2010) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/>

Федір Медвідь, Ярослав Медвідь

ВИБОРЧА СИСТЕМА УКРАЇНИ: ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ГЕНЕЗИ І СТАНОВЛЕННЯ

*Розглянуто політико-правові засади становлення виборчої системи України останніх років. Проаналізовано експертні підходи стосовно модифікації пропорційної виборчої системи України. **Ключові слова:** виборча система, пропорційна виборча система, виборче право, виборчий бар'єр, політична партія.*

*Fedir Medvid, Yaroslav Medvid. **Electoral system of Ukraine: political and law bases of genesis and becoming.** Political and law bases of becoming of the electoral system of Ukraine last years are considered. Expert approaches are analysed in relation to modification of the proportional electoral system of Ukraine. **Keywords:** electoral system, proportional electoral system, franchise, electoral barrier, political party.*

Вибори поряд з референдумом виступають формою безпосередньої демократії, народного волевиявлення, що передбачає формування складу представницьких органів державної влади та органів місцевого самоврядування шляхом голосування. Про це йдеться в ст. 69 Конституції України: «Народне волевиявлення здійснюється через вибори, референдум та інші форми безпосередньої демократії» [1, с. 32].

Порядок організації і проведення виборів до представницьких органів державної влади, місцевого самоврядування і здійснення громадянами своїх виборчих прав регламентує виборча система, що ґрунтується на принципах виборчого права [2, с. 175–185].

Виборче право як система правових норм, які регулюють суспільні відносини, тісно пов'язана з формуванням органів державної влади та органів місцевого самоврядування шляхом голосування, виступає одним з найдавніших інститутів конституційного (державного) права. Писане виборче право започатковане в конституціях країн Європи, які регулювали порядок формування парламентських інститутів. У акті «Правовий Уклад та Конституції щодо прав і вольностей війська Запорізького», названому Конституцією України 1710 р. гетьмана Пилипа Орлика, вперше закріплювалися періодичність скликання Генеральної Ради —

найвищого представницького органу в Україні тих часів і порядок виборів до неї [3, с. 74–111].

Сучасне виборче право як один із небагатьох інститутів конституційного права, стосовно якого розроблено єдині міжнародні стандарти як на загальносвітовому (ст. 21 Загальної декларації прав людини, 1948), так і на регіональному (ст. 23 Американської конвенції про права людини 1969, ст. 13 Африканської хартії прав людини і народів 1981, ст. 7 Документа Копенгагенської наради з людського виміру від 29 червня 1990) рівнях.

Формування нової моделі української політичної системи на засадах вільного політичного ринку, яке розпочалося після 2004 р., потребує і нової якості виборчої системи. Саме у межах виборчої системи мають бути закріплені загальні «прозорі» правила електоральної конкуренції, які створюватимуть рівні стартові умови для всіх політичних гравців. З огляду на це основними завданнями розвитку виборчої системи України є пошук оптимальних, з погляду сприяння демократичному розвитку суспільства, виборчих формул та забезпечення дійсно демократичного характеру виборів.

Національні інтереси України у виборчій сфері полягають у підтримці забезпечення функціонування демократичних виборів як ключового механізму формування органів державної влади та місцевого самоврядування. Виходячи з цього, держава, на думку експертів, повинна забезпечити: право на вільне волевиявлення усім громадянам України, рівність учасників виборчого процесу; запровадження варіанта виборчої системи, який гарантує представництво у ньому якнайширшого кола суспільних груп; постійне оновлення політичної еліти країни, формування дієвих органів державної влади; зрозумілість для переважної більшості громадян країни [4, с. 49].

Сучасна виборча система України, сформована ухваленими у 2004 р. Законами України «Про вибори народних депутатів», «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів», «Про Центральну виборчу комісію», характеризується такими основними ознаками: домінування пропорційної виборчої формули із закритими партійними списками; високий рівень законодавчого врегулювання різних аспектів функціонування виборчої системи; «партизація» виборчих комісій різного рівня — формування їх за принципом партійного представництва; конфліктогенність процедури реалізації повноважень Верховної Ради України щодо

призначення виборів до органів місцевого самоврядування [4, с. 50].

Найбільш суттєвий прогрес відбувся в організації виборчого процесу у напрямі його демократизації, яка виявилася, насамперед, у відмові від непередбаченого законом втручання органів державної влади у виборчий процес. На цій обставині наголошувалося у звітах спостережних місій ОБСЄ щодо виборів народних депутатів України 2006 р. та 2007 р., хоча зауваження щодо такого незаконного втручання висувалося у звітах щодо виборів 2002 та 2004 роках[5].

Ключовим фактором динаміки виборчої системи України протягом останніх п'яти років став перехід до нової, суто пропорційної виборчої формули, запровадження якої мало низку як негативних, так і позитивних наслідків.

По-перше, відбулося структурування українського електорату через концентрацію симпатій виборців навколо тих політичних сил, які здобували перемогу на парламентських виборах. По-друге, забезпечено компенсацію втрачених голосів виборців. По-третє, усунено диспропорції між результатами виборів у загальнонаціональному багатомандатному та територіальних одномандатних виборчих округах [4, с. 50–51].

Водночас виборчі кампанії останніх років та подальша діяльність обраних органів влади та місцевого самоврядування продемонстрували, на думку експертів, ряд недоліків чинної виборчої системи: однаковий загороджувальний бар'єр для політичних партій та виборчих блоків; відсутність у виборців можливості вплинути на персональний склад представницьких органів внаслідок закритого типу виборчих списків; надмірна політизація складу представницьких органів місцевого самоврядування; практика складання партійних списків в умовах слабкості місцевих партійних організацій; невідповідність принципу комплектування обласних і районних рад їх юридичному статусу [4, с. 52].

Отже, запровадження пропорційної виборчої системи спричинює непідконтрольність персонального складу виборчих списків самим виборцям, що сприяє розвитку авторитарних тенденцій всередині партій та суттєво ускладнює відповідальність суб'єктів виборчого процесу перед виборцями.

Запровадження пропорційної системи виборів до місцевих рад значно підвищило конфліктогенний потенціал діяльності органів місцевого самоврядування.

Через відсутність механізмів впливу громадян України на діяльність представницьких органів дискредитується не лише пропорційна система виборів, а й власне інститут виборів. Зрештою, це може призвести до делегітимізації демократичної політичної системи. Внаслідок цього серед проблем виборчої системи України останніх років основну увагу дослідників привернули наслідки впровадження нового виборчого законодавства та перебіг виборчих кампаній цього часу.

Аналіз експертних висновків свідчить про кількісну перевагу негативних висновків щодо чинної виборчої системи. На думку багатьох дослідників, нова виборча система внаслідок її практичного застосування не виправдала покладених на неї сподівань та зумовила нові проблеми. Разом з цим сам факт запровадження пропорційної виборчої системи не має однозначно негативних оцінок.

Найбільше зауважень експертів (М. Ставнійчук, Ю. Фрицький, Н. Бойко, Д. Лук'янов, Г. Пономарьова, Н. Гаєва) викликають такі особливості вітчизняної модифікації пропорційної виборчої системи:

1) Використання закритих загальнонаціональних виборчих списків, що має, на думку експертів, такі наслідки:

- порушення принципу індивідуальної відповідальності депутатів перед виборцями, втрату зв'язку між депутатами і виборцями [6];

- порушення прав інших потенційних суб'єктів висування громадян, крім політичних партій — зокрема, професійних спілок, а також позапартійних громадян, самовисуванців [7];

- формування партій вождистського типу, замість повноцінних політичних партій, неколегіальний характер ухвалення рішень парламентськими фракціями [6; 7];

- диспропорції представництва різних регіонів країни у законодавчому органі [6; 7];

- зниження професійного рівня депутатів та погіршення якості законодавчого процесу [6].

2) Занадто високий виборчий бар'єр, як і, власне, практика дискримінації малих політичних партій та перерозподілу за їх рахунок депутатських мандатів між суб'єктами виборчого процесу, які подолали загороджувальний бар'єр, спотворює принцип пропорційного представництва [8, с. 11–12].

Частину негативних наслідків експерти схильні пов'язувати з неготовністю суспільства до нової виборчої системи: слабкість

політичних партій на момент упровадження виборів за партійними списками [7]; незавершеність соціального структурування українського суспільства, що ускладнює структурування електорату за ідеологічним принципом та розвиток справжніх ідеологічних партій [9, с. 186–189].

Основні аргументи заперечення доцільності подальшого використання пропорційної виборчої системи зводяться до того, що вона сприяє тенденції до одержавлення політичних партій [7] і зумовлює невизначеність суб'єкта політичної відповідальності у разі, якщо жодна партія не спроможна самостійно створити парламентську більшість [10].

Найбільш поширеною пропозицією щодо реформування системи виборів народних депутатів серед експертів є перехід до відкритих списків — застосування голосування виборців за регіональні виборчі списки партій з можливістю підтримки виборцями окремих кандидатів з цих списків. Таку думку обстоюють О. Гарань [11], І. Жданов [12], В. Карасьов [13], Ю. Ключковський [14, с. 6–7], І. Коліушко [15, с. 56–59], В. Фесенко [16] та Ю. Якименко [17].

Щоправда, як противники, так і прихильники пропорційної системи застерігають від надмірних позитивних очікувань щодо впровадження системи відкритих списків: окремі модифікації такої системи, зокрема висування загальнонаціонального виборчого списку з обов'язковим закріпленням кандидатів за одномандатними округами дискримінує невеликі партії (Д. Денисенко) [18], а система регіональних виборчих округів, створених відповідно до меж адміністративно-територіальних одиниць, — встановлює фактичний нерівний виборчий бар'єр для партій у різних регіонах (Ю. Якименко) [19]; неспроможність значної частини громадян скористатися системою відкритих списків і, як наслідок, збереження впливу партійних керівників на остаточний перелік обраних депутатів (Н. Бойко [10], В. Фесенко [20]); складність здійснення такої реформи виборчої системи через незацікавленість парламентських політичних сил (І. Жданов [21], В. Небоженко [22]).

Отже, можна стверджувати, що чинна в Україні виборча система не є досконалою, особливо порівняно з іншими варіантами пропорційних виборчих систем, поширеними у демократичних країнах світу. Зокрема, досвід країн-членів ЄС свідчить, що у жодній з країн ЄС не використовується така пропорційна система, за якої голосування виборцем здійснюється за єдиним загальнона-

ціональним закритим виборчим списком, у чотирьох країнах — застосовуються закриті регіональні виборчі списки; у більшості країн з пропорційною виборчою системою кандидати можуть висуватися не лише політичними партіями, але й об'єднаннями виборців (крім Австрії, Латвії, Португалії, Словаччини), а в Естонії та Чехії — також порядком самовисування; мери (глави органів місцевого самоврядування) у більшості європейських країн (17 з 27) обираються непрямим шляхом (радами), що знімає проблему конфлікту між ними та депутатським корпусом [23, с. 76].

Головною метою є пошук і реалізація оптимальної виборчої моделі в Україні для формування легітимних та дієздатних представницьких органів різних рівнів, яка забезпечувала б більший вплив виборців на формування законодавчого органу, задовольняючи при цьому вимогу належного рівня персональної політичної відповідальності представників депутатського корпусу і сприяючи політичній структуризації суспільства та розвитку партійної системи країни.

Тому серед найважливіших завдань реформування виборчої системи є:

- забезпечення адекватного представництва інтересів різних соціальних груп; підвищення відповідальності депутатів рад різних рівнів перед виборцями;
- посилення контролю громадян за діяльністю представницьких органів;
- сприяння дальшому розвитку партійної системи, зокрема становленню дійсно загальнонаціональних політичних партій; підвищення ролі громадян у формуванні представницьких органів влади.

Досягненню цих завдань сприятимуть, на думку аналітиків, такі зміни виборчої системи на загальнонаціональному рівні:

1. Запровадження системи загальнонаціонального голосування за регіональними списками як засіб подолання диспропорційності регіонального представництва у Верховній Раді України.

2. Запровадження диференційованого виборчого бар'єра для політичних партій та виборчих блоків як засіб стимулювання партійного будівництва та набуття партійною системою України більшої сталості. Оптимальним варіантом є збереження бар'єра у 3% для політичних партій та збільшення його до 5% для виборчих блоків, що складаються не більш ніж з трьох партій, з підвищенням бар'єра на 1% за кожен додаткову партію у виборчому блоці.

3. Синхронізація президентського та парламентського електоральних циклів. В умовах «розділеного правління» між президентською та парламентсько-прем'єрською вертикалями цей крок зумовлений необхідністю партійно-політичної консолідації виконавчої та законодавчої влади за допомогою паралельно-синхронного результату парламентських та президентських виборів; процесу творення парламентської коаліції; призначення на посаду прем'єр-міністра людини, близької до президента за політичними поглядами.

4. Запровадження практики постійної ротації парламенту, що довела свою ефективність у багатьох країнах (США, Індія, Франція та ін.).

5. Запровадження відкритого партійного списку з преференціями.

6. Закріплення практики державного фінансування парламентських партій [24, с. 50–51].

Отже, запропоновані зміни виборчого законодавства дозволять, на думку експертів, стабілізувати політичну систему України, підвищити легітимність законодавчої влади, ефективність прийняття політичних рішень, рівень регіонального представництва в Верховній Раді України. Важливим наслідком удосконалення вітчизняного виборчого законодавства стане формування інституту політичної відповідальності як політичних партій, так і окремих депутатів, а також посилення ролі виборця в процесах формування представницьких органів влади.

---

1. Конституція України. Текст Основного закону з офіційними тлумаченнями Конституційного Суду. Огляд і коментарі В.Ф.Погорілка та В.Л.Федоренка. — К.: Наукова думка, 2006. — 211 с.

2. Шаповал В.Н. Сравнительное конституционное право. В. Н. Шаповал?. — К.: ИД «Княгиня Ольга», 2007. — 416 с.

3. Орлик Пилип. Конституція, маніфести та літературна спадщина: Вибр. твори. — К.: МАУП, 2006. — 736 с.

4. Україна в 2005–2009 рр.: стратегічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку: Монографія / За ред. Ю.Г.Рубана. — К.: НІСД, 2009. — 655 с.

5. Україна. Парламентські вибори 31 березня 2002. Заключний звіт / Бюро по демократичних інститутах і правах людини ОБСЄ. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.osce.org/documents/odihr/2002/05/1293_uk.pdf; Вибори до Верховної Ради України 2006 р. Заклучний звіт

місії ОБСЄ/БДПІЛ зі спостереження за виборами [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://oscepcu.org/files/documents/final%20report%202006.pdf>; Україна. Дострокові парламентські вибори 30 вересня 2007 р. Звіт місії ОБСЄ/БДПІЛ з оцінки потреб [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://oscepcu.org/files/documents/UKR_NAM%20report_final.doc; Ukraine. PreTerm Parliamentary Elections, 30 September 2007. OSCE/ODIHR Election Observation Mission Report [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.osce.org/documents/odihr/2007/12/29054_en.pdf

6. Ставнійчук М. «Закрита» виборча система вичерпала себе / М. Ставнійчук // Дзеркало тижня. — 2009. — № 11. — 28 березня.

7. Фрицький Ю. Пропорційна система виборів до Верховної Ради України — оціночний аспект / Ю. Фрицький // Право України. — 2006. — № 4.

8. Лук'янов Д. Правова і політична оцінка загороджувального бар'єра як інституту виборчого права / Д. Лук'янов, Г. Пономарьова // Право України. — 2005. — № 12.

9. Гаєва Н. П. Багатопартійність та пропорційна виборча система в Україні / Н.П.Гаєва // Держава і право. — 2005. — Вип. 28.

10. Бойко Н. Ілюзія вибору — 7 / Н. Бойко // Українська правда [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2007/7/3/61062.htm>

11. Експертна дискусія: «Виборча система України: шляхи та перспективи демократизації». Виступи учасників // Національний інститут стратегічних досліджень [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/Table/19082008/newsF1.htm>

12. Відкриті списки — бути чи не бути? // «Главред» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ua.glavred.info/archive/2009/04/08/161733-6.html>

13. Чи варто змінювати виборчу систему України? // Інститут глобальних стратегій. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.igls.com.ua/analytics/2159/>

14. Ключковський Ю. Потреба зміни виборчої системи / Ю. Ключковський // Демократія і вибори в Україні — 2007. — № 2.

15. Коліушко І. Виборча система повинна забезпечити еволюційне оновлення політичної еліти / І. Коліушко // Шляхи оптимізації виборчої системи на місцевих виборах в Україні: Матеріали «круглого столу». — К.: ПЦ «Фоліант», 2007.

16. Фесенко В. Відкриті партійні списки варто обмежити 20 кандидатами // Гарт [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.gart.org.ua/?lang=ua&page_id=2&news_type=5&element_id=3846

17. Зміни до виборчої системи потрібні, але не напередодні виборів // Центр Разумкова [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.ucerps.org/ukr/expert.php?news_id=1364

18. Денисенко Д. Відкриті списки: плацебо замість оновлення крові / Д. Денисенко // Українська правда [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://pravda.com.ua/news/2009/4/13/93157.htm>

19. Експертна дискусія: «Виборча система України: шляхи та перспективи демократизації». Виступи учасників // Національний інститут стратегічних досліджень [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/Table/19082008/newsF1.htm>

20. Фесенко В. Саме лише «відкриття» списків не знімає проблему політичної корупції і підкупу виборців // Гарт [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.gart.org.ua/?lang=ua&page_id=41&element_id=15398

21. Ігор Жданов: Всі політичні сили рівно готові і водночас не готові до компромісу // Гарт [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.gart.org.ua/?lang=ua&page_id=41&element_id=15427;

22. Віктор Небоженко: Насправді, всі сили у парламенті прагнуть жорсткої пропорційної системи // Гарт [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.gart.org.ua/?lang=ua&page_id=41&element_id=15403.

23. Вибори в Європейському Союзі / За ред. Д. С. Ковриженка. — К. : ФАТА ЛТД — 2006.

24. Послання Президента України Віктора Януковича до Українського народу (з Експертною доповіддю НІСД «Україна ХХІ століття. Стратегія реформ і суспільної консолідації») / укладач А.В.Єрмолаєв. — К.: НІСД, 2010. — 128 с.

Василь Мойсієнко

ПРОБЛЕМИ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАКРІПЛЕННЯ ПІДСТАВ І ПОРЯДКУ ВИЗНАННЯ ВИБОРІВ НЕДІЙСНИМИ У ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

*У статті висвітлено проблеми визнання виборів недійсними у законодавстві України та вказано на шляхи вирішення виборчих спорів. Акцентується увага на необхідності прийняття Виборчого кодексу України, який ліквідував би існуючі колізії та заповнив прогалини у виборчому законодавстві. **Ключові слова:** вибори, виборчий процес, виборче законодавство, визнання виборів недійсними, оскарження результатів виборів.*

Vasyl Moysiienko. Problems of legal securing of basis and order of election invalidation in Ukrainian legislation. The article deals with the problem of election invalidation in Ukrainian legislation. The author pointed out the ways of election dispute solution. The author also emphasizes the necessity of adoption of Electoral Code of Ukraine. This document would liquidate existing legal norm conflicts and fill up the gaps in elective legislations. Keywords: elections, electoral process, elective legislations, election invalidation, election results impugment.

Неодмінним атрибутом будь-якої виборчої кампанії в Україні стає оскарження результатів народного волевиявлення. Винятком не стали і нещодавні президентські вибори. Проте в контексті формування громадянського суспільства в Україні з усіма його атрибутами, зокрема і високою правовою свідомістю, суб'єктам виборчого процесу потрібно відійти від розуміння виборів як політичного процесу, адже це в першу чергу юридичний, чітко регламентований процес, а додержання виборчого законодавства — обов'язок кожного, хто бере в ньому участь.

На етапі встановлення результатів виборів постає питання їх легітимізації, тобто встановлення факту, що народне волевиявлення проходило без порушень, що не дозволяють встановити його результати, або кількість цих порушень явно спотворює результат виборів. Антиподом легітимності виборів є визнання їх недійсними.

Питанню визнання виборів недійсними, на нашу думку, приділяється недостатня увага в науковій юридичній літературі. Окремі питання судового розгляду виборчих спорів в Україні розглядаються у працях таких вчених, як С.Кальченко [10], Л.Букіна, О.Гашицький [9], М.Жушман [11], О.Лавринович [5], І.Самсін [8], Д.Голосніченко [7] та інші.

О.Лавринович розглядає недійсність виборів з політико-правової точки зору та вказує на можливі порушення прав громадян у виборчому процесі [5, с. 84]. Питання визнання виборів недійсними залишилися поза увагою інших досліджень. Так, С.Кальченко зосереджує в своїх працях увагу на відповідальності за порушення виборчого законодавства [10, с. 126]. Л.Букіна та О.Гашицький розглядають порядок судового захисту виборчих прав громадян [9, с. 24]. М.Жушман частково розглядає питання недійсності виборів в контексті аналізу механізму розгляду спорів під час проведення виборчих кампаній [12]. І.Самсін і Д.Голосніченко

зосереджують увагу на питаннях судового розгляду виборчих спорів у порядку адміністративного судочинства та повноваженнях державних органів у сфері захисту прав і свобод громадян на волевиявлення [8, с. 7].

Отож, українськими вченими недостатньо повно досліджено питання недійсності виборів загалом та підстав визнання виборів недійсними зокрема. Тому мета нашої розвідки полягає у аналізі правових проблем визнання виборів недійсними за законодавством України та формулюванні пропозицій щодо шляхів їх вирішення.

Вирішуючи поставлену мету, автор використав методологічний інструментарій, що забезпечує достовірність знання та вирішення поставлених перед автором завдань. Із застосуванням системного методу розглядається місце недійсності виборів в конституційному праві у співвідношенні з іншими галузями. Системно-структурний і формально-логічний методи використовуються для дослідження підстав, що впливають на визнання виборів недійсними. За допомогою порівняльно-логічного та методу тлумачення норм виборчого права порівнюється та роз'яснюється нормативно-правове регулювання порядку та підстав визнання результатів голосування недійсними за виборчими законами України.

Аналіз досліджуваної проблеми варто розпочати з визначення недійсності виборів. Відсутність дефініції у законодавстві спонукає до необхідності її формулювання.

На нашу думку, недійсність виборів можна визначити як кількісне співвідношення між узаконеними результатами народного волевиявлення та встановленими порушеннями виборчого законодавства. Оскільки такі порушення мають оціночний характер, то щодо встановлення недійсності результатів голосування враховуються не завжди, тобто можливе визнання недійсних виборів такими лише в разі досягнення відповідної кількості у відсотках таких порушень.

Правовими підставами визнання результатів народного волевиявлення недійсними в Україні є відповідні статті виборчих законів, що регулюють процедуру проведення виборів Президента України, народних депутатів України, депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів.

Українське законодавство передбачає подвійну, альтернативну можливість оскарження рішень до виборчої комісії або до суду на вибір скаргника. Наприклад, Закон України «Про вибори народ-

них депутатів України» в ч. 1 і ч. 2 ст. 105 передбачає, що суб'єктом розгляду скарги, що стосується процесу, призначення, підготовки і проведення виборів депутатів, є виборча комісія або суд [3].

Деяко інакше сформульована ця процедура в ч. 4–7. ст. 85 Закону України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів»:

- рішення, дії чи бездіяльність дільничної виборчої комісії, її члена може бути оскаржено до територіальної виборчої комісії, яка утворила відповідну дільничну виборчу комісію, або до суду;
- рішення, дії чи бездіяльність територіальної виборчої комісії, її члена може бути оскаржено до територіальної виборчої комісії вищого рівня з відповідних місцевих виборів або до суду;
- рішення, дії чи бездіяльність територіальної виборчої комісії, яка є вищою для всіх виборчих комісій з відповідних місцевих виборів, її члена може бути оскаржено до суду.
- скарга щодо бездіяльності територіальної виборчої комісії, яка є вищою для всіх виборчих комісій з відповідних місцевих виборів, також може бути подана до Центральної виборчої комісії [2].

Варто відмітити, що можливість встановлення порушень виборчого законодавства, що може привести до визнання виборів недійсними, є позитивним у встановленні законності, оскільки містить альтернативну можливість її забезпечення.

Але у будь-якому разі визнання результатів виборів недійсними загалом неможливе без встановлення порушень законодавства під час голосування на окремих виборчих дільницях. Зокрема, ч. 1 ст. 90 Закону України «Про вибори народних депутатів України», ч. 1 ст. 80 Закону України «Про вибори Президента України» та ч. 1 ст. 70 Закону України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» містять майже аналогічні положення щодо підстав визнання голосування недійсним на виборчій дільниці. Передбачається, що дільнична виборча комісія може визнати голосування на виборчій дільниці недійсним у разі встановлення нею порушень вимог Законів, внаслідок яких неможливо достовірно встановити результати волевиявлення виборців за визначених обставин.

Однією з таких обставин є виявлення фактів незаконного голосування у кількості, що перевищує десять відсотків кількості виборців, які отримали бюлетені на виборчій дільниці. Венеціанська

комісія критикує таку підставу визнання результатів голосування недійсним. Постає питання, чи відповідає 10-відсотковий бар'єр рішенню Верховного Суду України від 3 грудня 2004 р., яким було визнано недійсними результати другого туру голосування на президентських виборах. Під час розгляду цієї справи одним з аргументів, представлених суду на користь дійсності результатів другого туру голосування, було те, що 10-відсоткового рівня не було перевищено на конкретних дільницях. Верховний Суд відкинув такий аргумент та постановив, що відновлення порушеного виборчого права вимагається статтями 8, 71, 103 та 104 Конституції України та статтею 13 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, незалежно від факту перевищення 10-відсоткового бар'єра. Таким чином, збереження цього 10-відсоткового бар'єра в Законі суперечить рішенню Верховного Суду України 2004 р. [6, с. 37].

Згідно з ч. 1 ст. 73 Закону України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» дільнична виборча комісія приймає рішення про визнання голосування на виборчій дільниці недійсним у разі встановлення нею порушень вимог цього Закону, внаслідок яких неможливо достовірно встановити результати волевиявлення виборців, лише за таких обставин:

1) виявлення фактів незаконного голосування (вкидання виборчого бюлетеня до виборчої скриньки за виборця іншою особою, крім випадків, передбачених цим Законом; голосування особами, які не мають права голосу; голосування особами, які не занесені до списку виборців на виборчій дільниці або занесені до нього безпідставно; голосування виборцем більше одного разу) у кількості, що перевищує десять відсотків від кількості виборців, які отримали виборчі бюлетені на виборчій дільниці;

2) знищення або пошкодження виборчої скриньки (скриньок), що унеможлиблює встановлення змісту виборчих бюлетенів, якщо кількість цих бюлетенів перевищує десять відсотків кількості виборців, які отримали виборчі бюлетені на виборчій дільниці;

3) виявлення у виборчих скриньках виборчих бюлетенів у кількості, що перевищує більш як на десять відсотків кількість виборців, які отримали бюлетені на виборчій дільниці [2].

На противагу положенням Закону України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» інші виборчі закони Украї-

ни не передбачають можливості визнання виборчими комісіями виборів недійсними навіть на рівні Центральної виборчої комісії.

Так, відповідно до ч. 11 і ч. 12 ст. 93 Закону «Про вибори народних депутатів України» встановлює, що визнання голосування недійсним у межах територіального виборчого округу не допускається. При цьому окружна виборча комісія зобов'язана встановити підсумки голосування в межах територіального виборчого округу незалежно від кількості виборчих дільниць, на яких голосування було визнано недійсним. Більше того, у ч. 13 ст. 96 цього Закону зазначається, що Центральна виборча комісія зобов'язана встановити результати виборів депутатів незалежно від кількості виборчих дільниць, в яких голосування було визнано недійсним.

Згідно з ч. 8 ст. 83 Закону України «Про вибори Президента України» визнання голосування недійсним у межах територіального виборчого округу забороняється.

Таким чином, встановлення недійсності виборів шляхом звернення до виборчих комісій можливе на виборах Президента України, народних депутатів України, депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів. Проте, на відміну від територіальних комісій на місцевих виборах, окружні комісії та Центральна виборча комісія на виборах Президента України та народних депутатів України позбавлені права визнавати вибори недійсними в межах округу, незалежно від того, на скількох виборчих дільницях голосування визнане недійсним.

Отже, відсутність уніфікованих підстав визнання виборів недійсними створює проблеми реалізації норм виборчих законів та ставить загалом під сумнів можливість визнання результатів народного волевиявлення недійсними.

Усунути вказані проблеми в перспективі може прийняття Виборчого кодексу України. Проте зміст статей зареєстрованого у Верховній Раді України його проекту №4234 від 19.03.2009 р. так само не визначає уніфіковані до всіх виборів підстави визнання виборів недійсними.

Залишається відкритим питання про процентне співвідношення дільниць, на яких голосування має бути визнано недійсними для визнання недійсними виборів загалом. Так, 25-відсотковий бар'єр не є стандартом, проте виходить з міжнародної практики, застосування якої міститься у законодавстві інших держав. Наприклад,

у п. 2 ч. 5 ст. 76 Федерального Закону Російської Федерації від 10 січня 2001 р. «О выборах Президента Российской Федерации» [12].

Тому в рамках вдосконалення виборчого законодавства України доцільно нормативно визначити підстави визнання виборів недійсними на рівні виборчої дільниці та на рівні Центральної виборчої комісії шляхом закріплення норми:

Після визнання недійсності виборів на окремих дільницях Центральної виборчої комісії приймає рішення про визнання виборів недійсними у разі:

1) якщо в ході проведення виборів або під час підрахунку голосів допущено порушення Закону, яке вплинуло на результати виборів;

2) якщо кількість виборчих дільниць, на яких голосування було визнано недійсним, становить не менше 25 відсотків від загальної кількості виборчих дільниць.

Таким чином, проведення виборів на демократичній основі розуміється як право учасників виборчого процесу ставити питання про визнання виборів недійсними. Проте для такої постановки питання і для прийняття відповідного рішення про недійсність результатів виборів повинні бути серйозні підстави. Мають бути встановлені серйозні порушення закону, які не дозволяють довіряти отриманим результатам виборів. Водночас «полегшене» ставлення до використання процедури визнання виборів недійсними як до чергового туру проведення виборчої кампанії, внаслідок якого можна, доклавши певних зусиль, скорегувати результати волевиявлення виборців, є дефектом політичної та правової свідомості, бо ставить під сумнів саму цінність виборів як вищого безпосереднього вияву народовладдя. Тобто визнання виборів недійсними є досить небезпечною політичною та правовою зброєю, яка повинна використовуватися тільки в крайніх випадках. Якщо порушення питання про визнання виборів недійсними перетворюються з винятку з правил на норму, то обґрунтованим може бути і постановка питання про зміни у виборчому законодавстві.

Отож, питання недійсності виборів є актуальним у сучасній політико-правовій науці, а тому містить основу для подальших досліджень та наукових пошуків.

---

1. Конституція України. Прийнята Верховною Радою України 26 червня 1996 року. Із змінами від 8 грудня 2004 року // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — №30. — Ст. 141.

2. Закон України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» від 10 липня 2010 року // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=1&nreg=2487-17>.

3. Закон України «Про вибори народних депутатів України» від 25 березня 2004 року // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=474-14>.

4. Закон України «Про вибори Президента України» від 5 березня 1999 року. Із змінами станом на 5 лютого 2010 року // Відомості Верховної Ради України. — 1999. — №14. — Ст. 81.

5. Лавринович О. Проблема недійсності виборів // Право України. — 2000. — №6. — С. 84–85.

6. Висновок Європейської комісії «За демократію через право» (Венеціанська комісія) та ОБСЄ/БДПЛ щодо Закону України «Про вибори народних депутатів України» від 2 березня 2006 року // Вибори та демократія. — 2006. — №1(7). — С. 25–44.

7. Голосніченко Д. Повноваження державних органів щодо захисту прав виборців // Вибори та демократія. — 2007. — №2(12). — С. 13–17.

8. Самсін І. Судовий розгляд справ про вибори // Вибори та демократія. — 2007. — №1(11). — С. 5–24.

9. Букіна Л., Гашицький О. Судовий захист виборчих прав громадян України на виборах народних депутатів України, депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів у 2006 році (аналітичний огляд) // Вибори та демократія. — 2006. — №2(8). — С. 24–26.

10. Кальченко С. Дослідження новел законодавства щодо відповідальності за порушення виборчого законодавства // Вибори та демократія. — 2006. — №1(7). — С. 126–140.

11. Жушман М.В. Судовий розгляд справ, що виникають з законодавства про вибори: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юридич. наук: спеціальність 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / М.В.Жушман. — Х., 2004. — 20 с.

12. Федеральный закон Российской Федерации «О выборах Президента Российской Федерации» от 10.01.2003 // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.consultant.ru/online/base/?req=doc;base=LAW;n=89663;p=10>.

Владислав Мороко

РОЗВИТОК ВИБОРЧОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ У 1996–2007 РОКАХ

*У статті автор показує аналіз підвищення ролі політичних партій у суспільстві на тлі законодавчих змін виборчого права протягом 1996–2007 рр. Пропонується вважати цей процес віддзеркаленням намагання політичних еліт законодавчо врегулювати власні претензії на владу. **Ключові слова:** партії, вибори, виборче законодавство*

*Vladislav Moroko Growth of a sociopolitical role of parties through the legislation on elections (1996–2007). In article the analysis of increase in a role of political parties in a society on a background of changes of the law on elections is offered during 1996–2007. It is offered to count the given process by reflection of aspiration of political elites legislatively to settle own claims for authority. **Keywords:** parties, elections, the law on elections*

Ще в середині ХХ століття М.Дюверже стверджував, що партійні системи склалися внаслідок взаємодії численних та комплексних факторів, як специфічних, притаманних конкретній країні, так і загальних [1, с. 263]. На думку метра партійної теорії, серед останніх найбільше значення має «виборчий режим». Він не лише елемент партійної системи, а й прямо впливає на кількість партій, їх чисельність та блокування («союзи»). У кінцевому результаті система партій та виборча система пов'язані між собою так, що іноді їх важко відокремити навіть з метою аналізу [1, с. 264].

Подібних поглядів дотримується і більшість вітчизняних та зарубіжних авторів. Партії вони розглядають виключно в контексті їх місця в партійних системах, на конфігурації яких і впливають види виборів. Як наслідок, сформувалася тенденція, відповідно до якої партія, партійні та виборчі системи аналізуються під кутом умовних, але сталих принципів, статичних у часі. Історична ретроспектива впливу виборчого права на партії розглядається виключно як ілюстрація процесів, що відбувалися на теренах країни протягом століть, а то й тисячоліть [2; 33]. У поодиноких випадках, коли беруться до аналізу виборчі закони в період з початку 90-х рр. ХХ ст., об'єктом дослідження виступає виключно сам закон, суб'єктом — громадяни чи громадянське суспільство

в цілому [3, с. 46–48; 4, с. 65; 5, с. 137–140]. У більшості ж випадків взаємодія партій та законодавства про вибори розглядається на прикладі того закону, який діяв у країні напередодні публікації дослідження [6, с. 65–66, 69; 7, с. 9; 8, с. 5, 8–12; 9]. Тому вважаємо важливим для розуміння причин партійно-політичної кризи, що є головною рисою сьогодення, аналіз змін виборчого законодавства та процесу впливу конкретних політичних сил на нього саме в історичній ретроспективі.

Уже 14 листопада 1996 р. під час першого, після ухвалення нової Конституції України, обговорення проектів закону про вибори з'ясувалось, що парламентарі мають кілька напрацювань стосовно майбутньої виборчої системи і відповідно ролі в ній політичних партій. Було запропоновано дві системи виборів. Мажоритарно-пропорційна виписувалася в проектах, розроблених Комісією з питань правової політики і судово-правової реформи (доповідав О.Лавринович) та НДП (автори О.Карпов, Б.Безпалій, А.Матвієнко, Ю.Сахно, А.Толстоухов, В.Філенко) [10, с. 148–149, с. 175]. Пропорційну систему виборів передбачав закон, пропонований ДСУ, КУН, УРП, ДемПУ, УНКП, ЛПУ, НДП, ПЗУ [10, с. 163 зв.–165]. Об'єднувало ці акти те, що, якою б не була запропонована виборча система, політичним партіям відводилася провідна роль. Чи то відразу, чи то в перспективі — після структуризації суспільства на фундаменті зміцнення безпосередньо вже самих політичних партій, як провідного елементу демократичної держави.

Дискусія в парламенті щодо ролі партій у виборах виявила протилежність позицій парламентарів. ПСПУ виступила за перенесення акцентів виборчого процесу виключно на трудові колективи. Рух, підтримуючи О.Лавриновича, одночасно з цим вимагав для партій 10% бар'єра. Проте був готовий підтримати і суто пропорційний закон, аби не затягувати його розгляд. Лідер комуністів П.Симоненко схилився до проекту О.Стешенка. Втім, як і його політичні опоненти, був готовий взяти будь-який за основу, аби не переносити його розгляд. С.Соболев, І.Попеску, Ю.Іоффе та В.Носов у партійності виборів вбачали дискримінацію позапартійних громадян.

Розмаїття думок унеможливило прийняття закону й затягнуло його розгляд. Тому ані під час першого читання в березні 1997 р., ані під час другого в квітні закон прийнято не було. Незважаючи на те, що депутати від СПУ, СелПУ, КПУ та НРУ були одностайні в бажанні ухвалити закон за змішаною системою (не надавши

прав громадським організаціям та взявши за компроміс 3% бар'єр), проект було відправлено на повторне друге читання. Цьому посприяла протидія тепер не лише С.Соболева, а й груп МДГ, «Єдність», «Аграрії України» та членів ПСПУ В.Марченка та Н.Вітренко [11, с. 22]. Повернувшись до проекту вже 23–24 вересня 1997 р., Верховна Рада 230 голосами прийняла його як закон. Сталося це не лише завдяки партійним фракціям, а й, не в останню чергу, внаслідок підтримки «непартійних» на той час нардепів. За змішану систему публічно, поруч з лідерами ДемПУ, КПУ, КУН, НРУ, СелПУ, СПУ, виступили і Є. Марчук, П. Лазаренко, М. Сирота [12, с. 115–117].

Прийнятий за шість місяців до виборів, Закон відразу ж поставив партії в центр політичного життя. Чи не головною його родзинкою був перший розділ документа, яким проголошувався новий принцип виборів — мажоритарно-пропорційний. Залишаючи кількісний склад ВР України (450 осіб), закон поділяв країну вже на 225, а не 450 округів з одночасним створенням загальнодержавного багатомандатного округу для ще 225 нардепів, що обиралися за партійними списками. Таким чином, відкрилася можливість здобуття влади висуванням кандидатів через партії та їх блоки.

На позитивні наслідки такої системи обрання вищого представницького органу України для владної конструкції країни вказували чимало аналітиків. Зокрема, В.Токовенко стверджував, що саме в цей період «відбувається фактичне припинення дуалізму української виконавчої влади і досягнення відносно високого рівня стабільності політичного керівництва та політико-адміністративної системи в Україні» [13, с. 20].

Проте обрані за новою системою депутати ВР України III скликання вочевидь не поділяли таких думок. А тому майже відразу взялися за створення нового виборчого закону. Так, А.Білоус вніс свій законопроект у квітні 1999 р. У травні з'явився проект Г.Пономаренка й А.Пейгалайнена, у жовтні — В.Журавського й С.Кириченка. В листопаді було внесено варіант фракції «Батьківщина». Таким чином, першу скрипку в кількості поданих законопроектів тримали партійні нардепи, які, на думку Р.Панкевича, були впевнені в легкості власної перемоги у разі введення чисто пропорційної системи виборів [14].

На засіданні ВР України 18 листопада 1999 р. було розглянуто чотири законопроекти, якими передбачалися майбутні вибори на виключно пропорційній основі. Авторами виступили нардепи

від ХДПУ В. Журавський, НДП А. Білоус, ВО «Батьківщини» О. Турчинов та колективно КПУ разом з Комітетом з питань державного будівництва. Різнилися проекти в деталях — наявності (проект ВО «Батьківщини») або відсутності грошової застави (КПУ), кількості необхідних підписів на підтримку списку (200 тис. у НДП та 1 млн у КПУ), розміру прохідного бар'єра (4% у варіанті НДП та його відсутності в баченні ХДПУ) [15, с. 174]. У підсумку за основу було взято проект комуністів.

А через рік — 18 січня 2001 р. виборчий закон на виключно пропорційній основі було прийнято. Це можна вважати певною перемогою партій в боротьбі гілок влади [16, с. 36]. Знову солідарно голосували представники різних за ідеологією сил. Утім, на закон було накладено вето Президента. Мотивував гарант це тим, що висування кандидатів у депутати виключно партіями «...майже повністю усуває від участі у виборчому процесі не тільки громадян, а й інші суспільні сили» [17, с. 17]. Тому, як і в 1998 р., законопроекти було направлено на доопрацювання та двічі обговорено на пленарних засіданнях — 17 та 24 травня 2001 р. Відсутність конституційної більшості голосів у прихильників пропорційної системи змусила їх відступити. Було проголосовано за змішану систему виборів і доручено профільному комітету винести на наступне засідання узгоджений варіант виборчого закону. В цьому були солідарні і партійні фракції («Батьківщина», КПУ, НДП, НРУ, ПЗУ, «Реформи — Конгрес», СДПУ(о), СПУ, УНР, «Яблуко») і позафракційні мажоритарники [18, с. 140–144].

Компромісний варіант закону обговорили 7 червня 2001 р. За словами Г. Пономаренка (КПУ), нова редакція увібрала в себе пропозиції як Президента і КСУ, так і депутатів. Тепер пропонувалася змішана система, за якою 335 нардепів обиралися за партійними списками і 115 по мажоритарних округах. Незважаючи на жорстке публічне несприйняття і такого варіанта членами НДП (Р. Безсмертний) та «Демсоюзу» (О. Марченко), 289 голосами закон було прийнято. Не знайшов підтримки він у фракцій «Демсоюз», «Регіони України» «Солідарність», «Трудова Україна» [19, с. 253 зв.–259, 280–282]. Знову ж чітко простежувалася межа між «пропрезидентськими» та «антипрезидентськими» політичними силами. І ця межа — рівень співвідношення між мажоритарною, вигідною виконавчій гільці влади, та пропорційною системами. Останній варіант поступово отримувал прибічників тепер уже не лише в партійному таборі, а й в бізнес-колах, насамперед

у тих, що вийшли на авансцену наприкінці 90-х рр. І чим швидше ці ФПГ міцнішали, тим більше ставало шансів для введення повністю пропорційної системи виборів, а боротьба за зміни на їх користь ставала гострішою.

Але у 2001 р. перемогу ще святкували пропрезидентські сили. Двічі Президент накладав вето на рішення парламенту. Подолати його депутатам не вдалось. Як наслідок, 13 вересня 244 голосами за цілковитої незгоди фракцій КПУ та СПУ було прийнято рішення про проведення наступних виборів у попередньому форматі 50 на 50. Закон в цілому підтримали 230 голосами. Проти були лише нардепи від КПУ, ПСПУ, не голосували цього разу члени «Батьківщини» та СПУ [20, с. 250–254].

Утім, і за такої системи голосування новий закон продовжував підвищення ролі політичних партій. Так, за партіями закріплювалося виключне право висування кандидатів у депутати з паралельним правом громадян на самовисування. А серед суб'єктів виборчого процесу з усіх видів громадських об'єднань визнавалися лише політичні партії. Присутність інших асоціацій допускалася виключно спостерігачі [21]. Зберігав закон 4% бар'єр для потрапляння до ВР України партій та норму простої більшості для мажоритарників. Останнє на виборах 2002 р. дозволило 183 з 225 депутатів мажоритарників набрати менше 50%, а деяким з них взагалі від 10 до 20% голосів виборців. Крім того, новий закон не дозволив реально відобразити політичні уподобання громадян. Так, партії, які набрали більшість по загальнодержавному округу, програли в мажоритарних. Тобто, змішана система не фіксувала в реальній владі електорального вибору. Це, вочевидь, не закривало питання подальшого реформування виборчого законодавства.

А тому, не порушуючи традицію попередніх скликань, народні обранці ВР України четвертої каденції вже 25 вересня 2002 р. розпочали розгляд нового виборчого законодавства. Тоді було представлено декілька варіантів [49]. Перший, на основі пропорційної системи виборів, від імені СПУ презентував Й.Вінський. Утім, автор був згоден за необхідності підтримати проект Ю.Ключковського (фракція «Наша Україна», НРУ), вважаючи його аналогічним. З цим погодилися, знявши взагалі власні проекти на користь останнього, М.Рудьковський (СПУ) та Г.Пономаренко (КПУ). На підтримку цього ж варіанту виступав і лідер УРП «Собор» та член фракції БЮТ А.Матвієнко [22, с. 238].

Мажоритарна система виборів пропонувалася в інших двох проектах — С.Гавриша (група «Демократичні ініціативи») та представників фракції партій ППУ та Трудова Україна — Ю.Іоффе та Г.Дашутіна. Різнилися вони величиною прохідного бар'єра — 5% у першому випадку та 4% — у другому. Крім того, згідно з проектом С.Гавриша кандидати «прив'язувалися» до конкретного округу, а Ю.Іоффе та Г.Дашутін пропонували «рейтинговий принцип». Подібну схему розподілу мандатів зі збереженням пропорційної системи виборів за регіональними списками пропонував і нардеп від фракції «Наша Україна» В.Асадчев [22, с. 239–240].

Таке розмаїття думок за відсутності під час голосування фракцій БЮТ, КПУ, «Нашої України», СПУ та бойкоті з боку фракцій Єдина Україна, Народовладдя, СДПУ(о), Регіони України не дозволило парламентарям взяти за основу будь-який з проектів. Жоден з них 26 вересня 2002 р. не набрав необхідних 226 голосів. Тому розгляд питання було перенесено на наступну сесію [23, с. 26]. І вже 27 листопада депутати розглянули два законопроекти, які, в свою чергу, були узгоджені з Комітетом з державного будівництва на базі 10 проектів [24, с. 28].

Фактично обидва варіанти мали на меті підвищення ролі політичних партій як єдиного виду об'єднань, що здатний відстоювати інтереси всього народу. Проте щодо того, яким способом виборці повинні визначати склад парламенту, автори законів мали різні погляди.

За варіантом, запропонованим С.Гавришом, Ю.Іоффе, Г.Дашутіним, обиралося 450 депутатів за списками політичних партій по загальнодержавному багатомандатному виборчому округу на основі пропорційного представництва. Право розподіляти депутатські мандати отримують ті партії, за які віддано не менше, як 5% голосів виборців у загальнодержавному масштабі [24, с. 29].

Альтернативний проект було розроблено Ю.Ключковським, в якому пропонувалася суто пропорційна система виборів з 4% прохідним бар'єром. У цьому його беззастережно підтримували і ідеологічні антиподи з КПУ та СПУ. Вони вбачали в такій системі виборів запоруку становлення «міцних, розвинутих, популярних, авторитетних політичних партій..», — єдиної «...гарантії демократії» [24, с. 36].

Проте наступного дня під час голосування перший проект набув підтримки 85 законотворців, другий — 195, що не дозволило прийняти будь-яке рішення з цього питання. Не визначилися

парламентарі і під час наступних голосувань [25]. З лютого 2003 р. пропорційну систему відстоював спільний проект соціаліста М.Рудьковського та рухівця Ю.Ключковського. Стаючи поступово частиною конституційної реформи, проект не набрав потрібних голосів і в квітні.

Повернувшись до обговорення нової редакції закону про вибори в жовтні 2003 р., народні депутати мали вже три варіанти, один — з пропорційною системою виборів, два — партійно-мажоритарних: крім вищезазначеного, ще й за авторством Б.Губського та О.Задорожнього (фракція «Народовладдя») [26, с. 195]. Останній, на відміну від проекту Іюффе — Дашутіна — Гавриша, передбачав виключно партійне фінансування кандидата в депутати та виборчої кампанії взагалі.

Обговорення проектів вкотре чітко розмежовувало парламент на прибічників або пропорційної системи, або мажоритарної. І залежало це, в першу чергу, не від ідеологічних уподобань та бачення майбутнього розвитку політичної системи, а від того, як було обрано законотворця в цей парламент.

23 жовтня депутати отримали знов три проекти. Але з кожним наступним місяцем лави прихильників пропорційної системи зростали. Після вкрай гострої політичної боротьби й багатьох нерезультативних розглядів питання врешті-решт 25 березня 2004 р. відповідний закон більшість депутатів підтримала [27, с. 225–230; 45; 46, с. 176–180]. Це дозволило лідеру соціалістів О.Морозу, який і презентував законопроект, наголосити, що «...Верховна Рада прийняла закон, за який ми боролися 8 років ... Закон ми прийняли демократичний, який потрібен сьогодні для суспільства» [28].

Події 2004–2005 рр. та внесення змін до Конституції України змусили знову повернутися до виборчого законодавства вже в червні 2005 р. [29, с. 23–24]. Новий законопроект, озвучений Ю.Ключковським у липні, на думку автора, не мав політичного характеру, а лише удосконалював існуючий закон [30, с. 82–83]. Головним у ньому було недопущення фальсифікацій на виборах та вдосконалення процесу виборчої кампанії. Поряд з цим, від формування виборчих комісій відсторонялися позапарламентські партії. Проект став законом 7 липня 2005 р.

Незважаючи на те, що документ мав назву «Про внесення змін до Закону України «Про вибори народних депутатів України» [31], це був повноцінний новий законодавчий акт. Як і всі попередні, він був прийнятий в період гострого політичного протистояння

та вводився в дію за півроку до виборів, з 1 січня 2006 р. Нова редакція ст. 76 Конституції України зробила головним гравцем саме політичні партії, і новий закон було виписано з урахуванням цього — всі основні процедурні моменти замикалися на них.

Однак, незважаючи на те, що завдяки цьому закону роль політичних партій було знову підвищено, він мав для них і негативні наслідки. По-перше, покладання на партії функції наповнення виборчих комісій призвело до розмивання лав партійців за рахунок «масового» вступу неофітів під час виборів. Прості арифметичні підрахунки вказують на те, що навіть за формальними звітами жодна з партій не мала необхідної кількості членів, партійний стаж яких був би більшим, ніж рік до виборів [32]. По-друге, формування списків кандидатів у депутати до ВР України та місцевих рад робило членство в партії «проїзним квитком» до влади, що в поєднанні з попереднім пунктом підвищувало навантаження на партійні структури та вимагало знов-таки значного залучення до партійних лав громадян, роблячи тим самим партійні структури аморфними і, як наслідок, некерованими після закінчення виборчого процесу.

Ці та інші причини і призвели до політичної кризи 2006–2007 рр. Наслідком її стали дострокові вибори та зміни в законодавстві. Черговий закон про внесення змін було підписано 1 червня 2007 р. [34]. Проте нова редакція залишала незмінним визначене раніше місце партій у виборчій системі. Новим було лише те, що право подання кандидатур до виборчих дільниць визнавалося лише за партіями, що мали фракції у поточному скликанні ВР України.

Підводячи підсумок, зазначимо, що, показуючи процес еволюції виборчого законодавства, яке докорінно міняло місце партій у суспільно-політичному житті, ми намагалися розкрити механізми боротьби між прихильниками двох типів виборів — пропорційних та мажоритарних. Перехід від однієї системи до іншої був складним і з самого початку проходив під тиском, джерелом якого стали політичні сили поза парламентом. Невпевненість у можливості через партійні структури втримати владу була головною причиною того, що введення пропорційної системи в Україні затягнулося практично на десятиліття. Вся еволюція виборчого законодавства, з одного боку, підносила значення партій у суспільстві. З іншого, через намагання прописати кожен крок з одночасною відсутністю єдиного виборчого кодексу призводила

до прийняття значного масиву законів, які доповнюють, уточнюють, координують один одного, роблячи тим самим вибори не політичним процесом, а виключно юридичним. Тобто, віддаючи законодавчо провідну роль партіям, виборча система зробила останні заручниками фінансових та адміністративних ресурсів.

1. Дюверже. М. Политические партии / М. Дюверже. — М. : Академический проект, 2000. — 538 с.

2. Козюбра М.І. Виборчий процес, право, правосуддя./ М.І.Козюбра // *Вибори та демократія*. — 2005. — №. 2(4). — С. 6–14.

3. Мойсеєнко В. Становлення та розвиток виборчого законодавства в Україні / Василь Мойсеєнко, Олена Головка // *Вісник ЦВК*. — 2007. — № 1(7).

4. Марцеляк О. Вітчизняне і зарубіжне виборче законодавство : стан та перспективи розвитку / Олег Марцеляк // *Вибори та демократія*. — 2006. — № 4 (10). — С. 61–67.

5. Стецюк П.І. Зміни до Конституції України 1996 року : поступ чи криза конституціоналізму? / П.І.Стецюк // *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. — 2006. — Випуск № 42. — С. 132–142.

6. Ковтунець В.В. Про зміст та обсяги суб'єктивного виборчого права / В.В.Ковтунець // *Вибори та демократія*. — 2006. — № 2 (8). — С. 64–70.

7. Романюк А. Оцінка переваг і проблем пропорційної виборчої системи на прикладі країн Західної Європи та у світлі парламентських виборів в Україні у 2006 році / Анатолій Романюк // *Вибори та демократія*. — 2006. — № 3 (9). — С. 4–9.

8. Фесенко В. *Вибори — 2006 : практичне тестування пропорційної виборчої системи* / Володимир Фесенко // *Вибори і демократія*. — 2006. — № 4 (10). — С. 5–14.

9. Власик О.С. *Український соціум* / О.С.Власик, В.С.Крисаченко, М.Т.Степико та ін. за ред. В.С.Крисаченка. — К. : Знання України, 2005. — 792 с.

10. Стенограма. Засідання № 43. 14 листопада 1996 р. // Бюлетені 6-ї сесії ВРУ другого скликання. Том 9. № 41–45. Бюлетень № 43. ПАВРУ. — Ф. 1. — Оп. 22. — Спр. 13–2.

11. Стенограма. Засідання № 65. 23 квітня 1997 р. // Бюлетені 7-ї сесії ВРУ другого скликання. Том 15. № 65–69. Бюлетень № 65. Частина I. ПАВРУ. — Ф. 1. — Оп. 22. — Спр. 13–5.

12. Стенограма. Засідання № 18. 24 вересня 1997 р. // Бюлетені 8-ї сесії ВРУ. Том 4. № 16–20. Бюлетень № 18. ПАВРУ. — Ф. 1. — Оп. 22. — Спр. 13–5.

13. Токовенко В.В. Оптимізація взаємодії політичного керівництва та державного управління в умовах модернізації політико-адміністративної

системи України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра наук з держ. управління : спец. 25.00.01 «Теорія та історія державного управління» / В.В. Токовенко. — К., 2004. — 36 с.

14. Панкевич Р. Проблеми типології виборчих систем / Р.Панкевич // Етнокультурні проблеми політичного процесу в Україні / Мельник В.П., Денисенко В.П., Колодій А.Ф., Лисий В.П. та ін. — Львів, 2001. Режим доступу до файлу <http://westukr.itgo.com/Pankevich.html>

15. Стенограма. Засідання № 35. 18 листопада 1999 р. // Бюлетені 4-ї сесії ВРУ третього скликання. Том 8. № 33–36. Бюлетень № 35. ПАВРУ. — Ф. 1. — Оп. 42. — Спр. 12–2/2.

16. Долежан В. Оновлення виборчого законодавства : на користь чи на шкоду? / В.Долежан С. Василюк // Право України. — 2001. — № 3. — С. 36–39.

17. Стенограма. Засідання № 44. 17 травня 2001 р. // Бюлетені 7-ї сесії ВРУ третього скликання. Том 11. № 44–48. Бюлетень № 44. ПАВРУ. — Ф. 1. — Оп. 42. — Спр. 12–2/2.

18. Стенограма. Засідання № 51. 24 травня 2001 р. // Бюлетені 7-ї сесії ВРУ третього скликання. Том 12. № 49–52. Бюлетень № 51. ПАВРУ. — Ф. 1. — Оп. 42. — Спр. 12–2/2.

19. Стенограма. Засідання № 57. 7 червня 2001 р. // Бюлетені 7-ї сесії ВРУ третього скликання. Том 13. № 53–57. Бюлетень № 57. Частина II. ПАВРУ. — Ф. 1. — Оп. 42. — Спр. 12–2/2.

20. Стенограма. Засідання № 5. 13 вересня 2001 р. // Бюлетені 8-ї сесії ВРУ третього скликання. Том 1. № 1–5. Бюлетень № 5. ПАВРУ. — Ф. 1. — Оп. 42. — Спр. 12–2/2.

21. Закон України «Про вибори народних депутатів України» від 18.10.2001р. № 2766–III // Відомості Верховної Ради України. — 2001 р. — № 51–52. — Ст. — 265.

22. Стенограма. Засідання № 10. 25 вересня 2002 р. // Бюлетені 2-ї сесії ВРУ четвертого скликання. Том 2. № 6–10. Бюлетень № 10. ПАВРУ. — Ф. 1. — Оп. 42. — Спр. 12–3/3.

23. Стенограма. Засідання № 11. 26 вересня 2002 р. // Бюлетені 2-ї сесії ВРУ четвертого скликання. Том 3. № 11–15. Бюлетень 11. Частина II. ПАВРУ. — Ф. 1. — Оп. 42. — Спр. 12–3/3.

24. Стенограма. Засідання № 36. 27 листопада 2002 р. // Бюлетені 2-ї сесії ВРУ четвертого скликання. Том 8. № 36–39. Бюлетень № 36. ПАВРУ. — Ф. 1. — Оп. 42. — Спр. 12–3/3.

25. Стенограма. Засідання № 38. 28 листопада 2002 р. // Бюлетені 2-ї сесії ВРУ четвертого скликання. Том 8. № 36–39. Бюлетень № 38. ПАВРУ. — Ф. 1. — Оп. 42. — Спр. 12–3 /3.

26. Стенограма. Засідання № 21. 14 жовтня 2003 р. // Бюлетені 4-ї сесії ВРУ четвертого скликання. Том 5. № 18–21. Бюлетень № 21. ПАВРУ. — Ф. 1. — Оп. 42. — Спр. 12–3/3.

27. Стенограма. Засідання № 27. 23 жовтня 2003 р. // Бюлетені 4-ї сесії ВРУ четвертого скликання. Том 5. № 26–27. Бюлетень № 21. ПАВРУ. — Ф. 1. — Оп. 42. — Спр. 12–3/3.

28. Стенограма. Засідання № 29. 25 березня 2004 р. // Бюлетені 5-ї сесії ВРУ четвертого скликання. Том 9. № 29–30. Бюлетень № 29. Частина I, II. ПАВРУ. — Ф. 1. — Оп. 42. — Спр. 12–3/3.

29. Стенограма. Засідання № 54. 22 червня 2005 р. // Бюлетені 7-ї сесії ВРУ четвертого скликання. Том 13. № 54–57. Бюлетень № 54. ПАВРУ. — Ф. 1. — Оп. 42. — Спр. 12–3/3.

30. Стенограма. Засідання № 62. 7 липня 2005 р. // Бюлетені 7-ї сесії ВРУ четвертого скликання. Том 15. № 62–64. Бюлетень № 63. Частина I. ПАВРУ. — Ф. 1. — Оп. 42. — Спр. 12–3/3.

31. Закон України «Про вибори народних депутатів України» від 07.07.2005 р. № 2777-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2005. — № 38–39. — Ст. 449.

32. Матеріали засідання Політбюро СДПУ(о). 25 січня 2005 року. — К. : Виконком СДПУ(о), 2005. — 34 с.; Партиєне життя. СПУ // Офіційний сайт СПУ. Режим доступу: <http://www.spu.in.ua/archives.php>; Сайт ПРУ. Режим доступу: <http://partyofregions.org.ua/meetcongress>.

33. Рибачук М. Історичні аспекти становлення виборчої системи в Україні / Микола Рибачук, Іван Шкурат // Політичний менеджмент. — 2004. — № 1. — С. 83–96.

34. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про вибори народних депутатів України»... // Відомості Верховної Ради України. — 2007. — № 28. — Ст. 383.

ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПОЛІТИКО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИБОРЧОГО ПРОЦЕСУ В УКРАЇНІ

*Удосконалення політико-правового забезпечення є необхідним, оскільки на законодавчому рівні визначається і тип виборчої системи загалом, і конкретизується кожен крок виборчого процесу. Наближення фундаменту законодавчої бази до європейських стандартів та врахування специфіки Української держави дасть змогу впроваджувати безпосереднє волевиявлення народу як основну передумову легітимності влади. **Ключові слова:** політика, політичні відносини, виборче законодавство, виборчий процес, демократизація суспільства.*

***Olga Borynska. Ways to Improve Political and Legal Support of the Election Process in Ukraine.** As the type of the election system in general as well as each step of the election process is determined on the legislation level, the improvement of political and legal support is necessary. Adjusting the basics of the legislation framework in compliance with European standards and taking into consideration peculiarities of Ukraine will provide a possibility to ensure a free expression of the electors' will as a fundamental precondition of legitimacy of state authority. **Keywords:** politics, political relations, election legislation, election process, democratization of society.*

Визначаючи шляхи гармонійного розвитку держави, мета якої консолідована демократія, необхідно усвідомлювати два основні напрями впровадження структурних змін. Перший напрям — удосконалення політико-правового забезпечення, оскільки на законодавчому рівні визначається і тип виборчої система загалом, і конкретизується кожен крок виборчого процесу. Наближення фундаменту законодавчої бази до європейських стандартів та специфіки кожної національної держави дасть змогу впроваджувати безпосереднє волевиявлення народу як основну передумову легітимності влади. Другий напрям — побудова громадянського суспільства, основне місце в якому належить політичній культурі громадян, на етапі формування якого важливу роль відіграють неурядові організації, які діють всередині держави.

У цій статті більш детально зупинимось на першому напрямі. Отже, зміни у політико-правовому забезпеченні (у напрямі більш

уніфікованих за формою і більш демократичних за наповненням) є необхідною складовою для демократичного поступу Української держави.

Після розпаду СРСР і до сьогодні в Україні спостерігається активна трансформація політичної системи. Покращання виборчого законодавства, рекомендованого міжнародними організаціями чи ініційованого всередині держави, необхідно за умови, якщо держава прагне зробити виборчий процес максимально прозорим і таким, який відповідав би основним правам людини. Одним із визначальних чинників цього аспекту є еволюція виборчої системи, алгоритм дії якої закладено у виборчому законодавстві.

Ґрунтуючись на методологічних дослідженнях відомого політолога А.Лейпхарта, спробуємо з'ясувати, яка виборча система (мажоритарна, пропорційна чи змішана) та яка форма правління (парламентська чи президентська) є найбільш доцільними для розвитку держави, яка ще перебуває на перехідному етапі. Відповідно, вирішення цього питання є основою удосконалення виборчого законодавства [11].

Порівняльний аналіз показав, що тип виборчої системи тісно пов'язаний із розвитком партійної системи держави, з типом чинної виконавчої влади — тобто однопартійний чи коаліційний уряд. Держави, у яких на виборах діє принцип більшості, швидше за все утверджують двопартійні системи, однопартійні уряди. Там домінує становище виконавчої влади стосовно законодавчих органів. Перераховані ознаки узгоджуються з вестмінстерською або мажоритарною виборчою системою, тоді як пропорційне представництво відповідає багатопартійній системі, коаліційним урядам і більш поміркованому співвідношенню виконавчої та законодавчої гілок влади [11]. Проводячи паралелі, зазначимо, що практично всі держави, серед них і Україна, після розпаду СРСР обрали мажоритарну систему, але у жодній з них вона не привела до вищеперерахованих ознак, дестабілізуючи суспільство і надаючи можливостей виконавчій владі в особі президента закріпити свої повноваження шляхом внесення змін до конституцій.

Розглядаючи другу альтернативу конституційного устрою — парламентську і президентську форми правління, варто відзначити, що вони також впливають на трансформацію політичної системи у мажоритарну чи пропорційну. Зокрема, президентська форма впливає і на партійну систему, і на тип виконавчої влади, схильючи у напрямі мажоритарної, тоді як на співвідношення

виконавчої та законодавчої частин — в напрямі пропорційної. Президентські системи, формально розмежовуючи виконавчу і законодавчу гілки влади, зазвичай досягають їх певної рівноваги. У той же час, президентська форма сприяє утвердженню двопартійної системи. Якщо вибори у законодавчі органи збігаються з президентськими, то навіть за пропорційного представництва пропрезидентська партія зазвичай отримує більшість [11]. На прикладі Середньоазійських республік можемо спостерігати, як президент не просто зміцнив свою одноосібну владу, але і практично нівелював функції законодавчої. Щодо України, то розподіл гілок влади зберігався за весь період незалежності.

Суперечність між ефективністю президентської і парламентської формами правління ґрунтуються на розбіжностях між виборчими системами. Прихильники президентської форми розглядають як важливу демократичну цінність пряме всенародне обрання головного носія виконавчої влади. Натомість парламентаристи вважають зосередження влади в руках однієї особи таким, що не відповідає демократичному духу. Основним питанням цілого ряду дискусій стало з'ясування ефективності: одні прихильники підкреслювали роль Президента, що забезпечує сильне та ефективне керівництво, інші — небезпеку конфлікту у співпраці виконавчої та законодавчої влади [4].

Особливістю політичного розвитку України можна вважати часту зміну виборчого законодавства: проведення практично кожних чергових виборів народних депутатів України та Президента України регулюється іншим законодавчим актом. З одного боку, це ускладнює практику застосування закону під час виборчого процесу, з іншого — такі постійні зміни були викликані швидким суспільно-політичним розвитком українського суспільства, бурхливим проявом якого стали події кінця 2004 р. За останні роки додатковим фактором, що вплинув на еволюцію не лише законодавчого регулювання виборчих механізмів і процедур, а й власне виборчої системи, стали постійні намагання змінити конституційні засади стосунків між законодавчою та виконавчою владою у державі, змістити центр тяжіння у змішаній (президентсько-парламентській) формі державного правління в Україні, зафіксованій Конституцією 1996 р., у бік парламенту [14].

Незважаючи на те, що свого часу закон України «Про вибори Президента України» був найбільш процедурно виписаним у системі виборчих законів, під час виборів вади його правового регулювання

доводилося виправляти Центральній виборчій комісії. Нагадаю, що саме цей закон, конкретизуючи цілу низку загальних повноважень Центральної виборчої комісії, вперше надав їй права безпосереднього прийняття обов'язкових для застосування виборчими комісіями роз'яснень з питань його реалізації. Зважаючи на неповноту регулювання виборчих процедур, Центральна виборча комісія в межах своїх повноважень за період президентської виборчої кампанії 1999 р. ухвалила близько 50 положень, методичних роз'яснень, рекомендацій щодо порядку застосування виборчого закону з питань організаційно-методичного та документального забезпечення виборів Президента України. Така практика складається не лише в Україні. В Російській Федерації Центральна виборча комісія, готуючись до чергових парламентських виборів 2002 р. та президентських виборів 2003 р., опрацювала ряд роз'яснень до абсолютно нових федеральних законів «Про вибори депутатів Державної Думи Федеральних Зборів Російської Федерації» від 20 грудня 2002 р. та «Про вибори Президента Російської Федерації» від 10 січня 2003 р. [3].

В Україні прийняття 25 березня 2004 р. Закону України «Про вибори народних депутатів України» фактично засвідчило початок нового відліку часу та кардинальних змін у визначенні основних засад формування вищого законодавчого органу держави, який в умовах проведеної політичної реформи є керівним органом влади, що формує стратегію розвитку суспільства в цілому. Надбанням демократії як віддзеркаленням дії конституційного принципу багатоманітності ідеології та політики в суспільстві необхідно розцінювати перехід на пропорційну систему формування парламенту за виборчими списками кандидатів у депутати від політичних партій, виборчих блоків політичних партій [14].

Такі засади виборів народних депутатів України узгоджуються з конституційними принципами народного волевиявлення на основі загального рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування, виходячи з яких, безпосереднє виборче право громадян необхідно розцінювати як їх участь в управлінні державними справами та обранні органів державної влади. Таке право може бути забезпечене лише за умови, що виборчий закон має передбачити критерії, які дали б змогу визначити реальне волевиявлення кожного громадянина брати участь в управлінні державними справами способом безпосереднього прямого голосування за партію чи блок, представники яких, на його переконання, по-

винні представляти його інтереси у Верховній Раді України як вищому державному органі.

Мета законопроекту полягала у необхідності уточнення ряду положень закону України «Про вибори народних депутатів України», які стосуються голосування проти підтримки кандидатів у депутати та розподілу мандатів депутатів, виборчі списки яких за підсумками голосування на виборах депутатів набрали не менше трьох відсотків голосів виборців.

У країнах розвинутої демократії закони містять положення, відповідно до яких відсоток голосів виборців, набраний партією (блоком), вираховується не від загальної кількості бюлетенів, а — від загальної кількості бюлетенів, які було визнано дійсними, а рядок у бюлетені «проти всіх» — відсутній. Голосування «проти всіх» є нічим іншим, як узаконеним способом формування у виборців громадянської апатії, своєрідного тиску на їх реальний вибір та реалізацію волі і спотворенням самої суті виборів [15].

На нашу думку, варто відзначити, що міжнародні організації неодноразово у вигляді рекомендацій щодо поліпшення виборчого законодавства наголошували на позиції виключити можливість голосувати «проти всіх», оскільки вона відкриває шлях для голосів невизначеного статусу. Крім того, у країнах ЄС відсутній механізм щодо врахування бюлетенів «проти всіх» в остаточному визначенні відсотку голосів виборців на підтримку партій (блоків).

Українська дослідниця О.Тодика зазначає, що у прийнятті засадничих положень виборчого Закону були взяті за основу принципи виборів народних депутатів України, що діяли у період мажоритарної та змішаної системи виборів. Саме в цьому було закладено хибний вибір методології регулювання виборчого процесу, методики підрахунку голосів та визначення реального волевиявлення громадян України. У такому разі представниками інтересів громадян, які проголосували проти всіх або бюлетені яких визнані недійсними, будуть особи, представлені у парламенті поза волею цих громадян. Якщо хто не брав участі у голосуванні, чи, відповідно, голосував проти всіх, або якщо його воля не визначена у зв'язку із визнанням його бюлетеня недійсним, немає підстав вважати, що цей громадянин шляхом голосування делегував свої права на представництво його інтересів у парламенті партіями чи блоками, зазначеними у виборчому бюлетені [18].

Огляд виборчого законодавства України свідчить, що загалом обрані правильні напрями розвитку цієї галузі. Однак відсутність

системності призводить до помилок, які інколи можуть закінчуватися відмовою від загалом правильних норм та напрямів розробки. В перспективі така несистемна робота парламенту над нормами виборчого права може сприяти погіршенню виборчого законодавства і відповідного погіршення якості виборчого процесу [5].

На нашу думку, практика реалізації виборчого законодавства в Україні все ж схиляє до того, що суди мають долучатися до виборчих справ лише тоді, коли виникають відповідні спори, коли йдеться про поновлення порушених виборчих прав тих чи інших суб'єктів виборчого процесу. Всі інші питання організації підготовки та проведення виборів відповідно до законодавства про вибори Президента України мають належати виключно до компетенції системи виборчих комісій.

На сьогодні можемо назвати низку положень, які могли б покращити чинне виборче законодавство: узгодження прийнятого Закону з Конституцією України та, відповідно, з правовими позиціями Конституційного Суду України, викладеними, насамперед, у Рішенні від 19 жовтня 2009 р. у справі про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виборів Президента України; врахування міжнародних стандартів щодо виборів, у тому числі і положень європейських рекомендацій, що викладені, зокрема, у спільному висновку Європейської комісії «За демократію через право» (Венеціанська комісія) спільно з Бюро демократичних ініціатив та прав людини ОБСЄ; усунення неузгодженостей, що мають місце в положеннях чинної редакції Закону «Про вибори Президента України» [15].

Запропоновані зміни стосуються насамперед таких ключових виборчих процедур, як зміни в частині утворення й організації роботи виборчих комісій. А саме — зняття обмежень прав громадян на участь у роботі виборчих комісій залежно від місця проживання; уточнення щодо складу дільничних виборчих комісій спеціальних виборчих дільниць, утворених у стаціонарних лікувальних закладах або в установах виконання покарань чи слідчому ізоляторі, до яких не можуть входити працівники відповідних закладів або установ; вдосконалення механізму розподілу керівних посад у дільничних виборчих комісіях залежно від класифікації виборчих дільниць на малі, середні, великі; порядку організації роботи виборчих комісій та прийняття ними рішень [16].

У рекомендаціях міжнародних організацій, як приклад, вказується, що практично в усіх державах ЄС на законодавчому рівні

закріплено механізми, спрямовані на забезпечення незалежності, неупередженості та стабільності роботи виборчих комісій:

- забезпечення представництва партій та інших суб'єктів виборчого процесу у складі виборчих комісій (цей механізм особливо поширений у країнах Східної Європи);

- забезпечення представництва суб'єктів виборчого процесу під час роботи виборчих комісій (цей механізм застосовується практично в усіх країнах);

- занесення до складу виборчих комісій заступників членів комісій, які виконують повноваження членів комісій під час їхньої відсутності [1].

Отже, можемо підтвердити необхідність наближення національного виборчого законодавства до міжнародних стандартів. Особливої уваги заслуговують положення, що регламентують права виборців. Відповідно, за певною кількістю виборців має бути закріплене право законодавчої ініціативи. Необхідно передбачити можливість затвердження, скасування чи внесення змін до законів на загальнодержавних референдумах, розширити можливості для здійснення безпосереднього народовладдя на місцевому рівні.

Важливість реалізації прав громадян щодо участі в мирних зборах і мітингах в період після дня голосування і до оголошення підсумків виборів безумовна. Будь-які обмеження в цьому відношенні є недемократичними, оскільки такі дії є основним засобом висловлення мирного протесту і фундаментальним правом людини. Суттєві зауваження викликає введення двох видів голосування: електронного і паперового. Аналіз емпіричних даних та висновків експертів свідчить, що ці два види не можуть визнаватись як рівноцінні процедури волевиявлення громадян. Відповідно, рекомендується законодавчо визначитися у виборі одного з видів голосування і бажано віддати перевагу паперовому варіанту. Встановлений у більшості країн порядок голосування за відкритими посвідченнями також викликає серйозні зауваження, тому що фактично залишається поза сферою спостереження і контролю [1].

Особлива увага зосереджена на необхідності удосконалення політико-правового забезпечення виборчого процесу під час президентських виборів в Україні. Закон України «Про вибори Президента України» набув чинності у серпні 2009 р., лише за п'ять місяців до призначених виборів. Суд визнав неконституційним положення, згідно з яким усі члени окружних виборчих комісій (ОВК) та дільничних виборчих комісій (ДВК) повинні проживати

в межах відповідного територіального округу чи дільниці, а також положення, яке визначає перебування на консульському обліку громадян, що проживають чи перебувають за кордоном, обов'язковою умовою реалізації виборчого права на виборах Президента. Внаслідок цього рішення суду на розгляд Верховної Ради були винесені нові зміни до закону про вибори [16].

Зміни стосовно покращання виборчого законодавства, рекомендовані міжнародними організаціями чи ініційовані всередині держави, необхідні за умови, якщо держава прагне зробити виборчий процес максимально прозорим і таким, який відповідає основним правам людини. Інститут політичних виборів сьогодні перебуває у стадії становлення і тому досить важливим завданням є удосконалення політико-правового забезпечення виборчого процесу, який повинен вирішувати наступні питання: якнайповніша реалізація волі громадян в основі виборчого законодавства; підвищення ефективності виборчого процесу; сприяння утвердженню партій у суспільстві і піднесення їх авторитету; структурування парламенту; сприяння політичній структуризації суспільства тощо.

---

1. АСЕЕЕО (Асоціація виборчих органів країн Центральної та Східної Європи). — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.aseeeo.org>

2. Андрущенко Т. Зовнішні чинники президентської виборчої кампанії 2004 р. / Т. Андрущенко // Політичний менеджмент. — 2005. — № 3. — С. 71–79.

3. Аузан А.А. «Колея» российской модернизации / А.А. Аузан // *Общественные науки и современность*. — 2007. — № 6. — С. 54–60.

4. Білоус А. Виборча система України: проблеми й перспективи вибору / А. Білоус // *Політологічні читання*. — 1992. — № 2. — С. 46–52.

5. Вибори і референдуми в Україні: проблеми теорії і практики: Збірник / Редкол.: М.М.Рябець (голова) та ін. — Київ: Центральна виборча комісія, 2001. — 360 с.

6. Гончарук В. Особливості трансформації виборчої системи сучасної України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / В. П. Гончарук. — К., 2001. — 16 с.

7. Дмитренко М. А. Тенденції розвитку політичної системи України // *Трансформація політичних систем на постсоціалістичному просторі: Матеріали міжнародної науково-теоретичної конференції: 8–9 лютого 2006 р.* / [укл. Г.О. Нестеренко; за ред. В.П. Беха]. — К. : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2006. — С. 74–77.

8. Іванілов О. Політико-правові норми та їх вплив на функціонування політичної системи / О. Іванілов // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія, Соціологія, Філософія. — 2008. — № 9. — С. 39–47.

9. Кочубей Л. Виборчі технології: політологічний аналіз (на прикладі виборів до парламенту сучасної України) / Л. Кочубей. — К.: ТОВ Вид-во «Юрид. думка», 2006. — 280 с.

10. Крап А. Роль нормативно-процедурних чинників політичної стабільності в суспільствах, що трансформуються / А. Крап // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія. Соціологія. Філософія. — 2008. — № 9. — С. 52–58.

11. Лейпхарт А. Конституционные альтернативы для новых демократий / А. Лейпхарт. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks

12. Лендъел М. Передумови та особливості децентралізації влади у Центральній та Східній Європі / Мирослава Лендъел // Політичний менеджмент. Спецвипуск. — 2007. — С. 167–178.

13. Лінецький С.В. Виборче законодавство та перспективи еволюції державного режиму сучасної України / С.В. Лінецький // Вісник політологічних наук. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.naiu.kiev.ua>

14. Новакова О. В. «Помаранчева революція» як криза легітимності владної еліти / О. В. Новакова // Політичний менеджмент. — 2005. — № 4. — С. 29–37.

15. Организация Безопасности и Сотрудничества в Европе (ОБСЕ). — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.osce.org>

16. Проект закону про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо виборів Президента України. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/15574.html>

17. Романюк О. Виборчі системи посткомуністичних країн: проблема раціональності в контексті демократичного транзиту / О. Романюк // Політичний менеджмент. — 2007. — Спецвипуск. — С. 186–196.

18. Тодика О. Ю. Вибори в парламенти країн СНД (порівняльно-правовий аспект): автореф. дис. на здобуття наук. степеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право» / О. Ю. Тодика. — Харків, 2002. — 20 с.

19. Фетеску І. А. Поняття прозорості політичних виборів та її нормативно-правове підґрунтя в Україні / І. А. Фетеску // Актуальні проблеми державного управління: зб. наук. праць ОРІДУ. — Вип. 1 (25). — Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2006. — С. 58–63.

20. Шаповал Є.В. Демократичний аудит як метод тестування електронних процесів / Є.В. Шаповал [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.politik.org.ua>

21. Шведа Ю.Д. Референдум як політичний інститут в умовах сучасної демократії / Ю.Д. Шведа. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.politik.org.ua>

22. Щедрова Г.П. Формування політичної культури в контексті розвитку громадянського суспільства / Г. Щедрова // Гілея (науковий вісник): Збірник наукових праць. — К., 2010. — Вип. 30. — С. 387–394.

23. Юрійчук Є. Вибірчі процеси в постсоціалістичних державах: шляхи демократизації / Є. Юрійчук // Вісник Центральної Вибірчої Комісії. — 2006. — № 4 (6). — С. 81–86.

ТЕХНОЛОГІЇ ВИБОРЧОГО ПРОЦЕСУ

Анатолій Павко

ПРОБЛЕМИ ЕВОЛЮЦІЇ ЕЛЕКТОРАЛЬНОЇ СТРАТЕГІЇ І ТАКТИКИ ВИБОРЧИХ КАМПАНІЙ

*У статті здійснено аналіз науково обґрунтованих принципів і складових виборчого маркетингу, висвітлено проблеми маркетингової еволюції виборчих кампаній, привернуто увагу до розробки концепції вітчизняної моделі політичного маркетингу. **Ключові слова:** виборчий маркетинг, політичний маркетинг, політичний ринок.*

*Anatoly Pavko. **The problems of evolution of strategy and tactic of electoral campaigns.** The article analyzes the principles and components of marketing campaign, elucidates the problems of marketing evolution, of electoral campaign, attracts the attention to the conception of national model of political marketing. **Keywords:** electoral marketing, political marketing, political market.*

Поняття виборчого маркетингу тісно пов'язане з такими новітніми політичними категоріями, як політичний ринок та політичний маркетинг. Зазначимо, що виборчі технології, тобто методи підготовки, організації і проведення виборчих кампаній — складова частина політичного маркетингу як загалом і політичного ринку. Тому одним із вихідних загальних принципів виборчого маркетингу є розуміння сутнісних засад та особливостей функціонування політичного ринку та політичного маркетингу. Важливо також підкреслити, що адаптація найбільш продуктивних у науковому та прикладному сенсі зарубіжних теорій політичного ринку та політичного маркетингу до умов України, вивчення і творче застосування фахівцями позитивного світового досвіду проведення електоральних кампаній є однією з актуальних проблем вітчизняної політичної науки та політичної практики. Слід наголосити, що впровадження до наукового вжитку поняття «політичний ринок» не лише сприяє удосконаленню категоріального апарату політології, але і збагачує наукові уявлення про сутність та форми політичного процесу.

На думку російських дослідників, політичний ринок — це система виробництва і розподілу політичних товарів і послуг (ідей,

програм, стилю управління, іміджу лідера), яка відносно ефективно забезпечує узгодження значної кількості конкурентних між собою продавців (партій, політиків, бюрократії), так і покупців (виборців, громадян). Політичний ринок — це простір, на якому відбувається обмін голосів виборців на передвиборчі обіцянки кандидатів, лояльності та підтримки громадян — на проєктовані політиками та управліннями рішення. При цьому всі актори політичного ринку діють заради досягнення власних цілей [4, с. 5].

Доцільно зробити особливий акцент на тому, що політичний ринок — це не тільки ефективна вербальна конструкція чи абстракція, яка інтегрує уявлення про політику як особливу форму обміну політичних товарів та послуг на голоси виборців, лояльність та підтримку громадян. Політичний ринок — це досить авторитетний у світовій політичній науці теоретико-методологічний інструмент вивчення політичного життя шляхом застосування формалізованих до потреб економічного аналізу гіпотез та концепцій.

Як свідчить сучасна українська політична практика, політичне поле України має загалом ринковий вимір (оскільки як систему включає в ринок іміджі політичних лідерів і партій), у межах якого «просувається товар», орієнтований на різні смаки «покупців». Трансформаційність українського соціуму є підставою поширення маркетингових технологій щодо формування громадянської думки відносно «політичного товару» [2, с. 7]. Потрібно зазначити, що соціальна роль і значення сучасного вітчизняного політичного ринку полягає у тому, щоб забезпечити демократичне функціонування політичної сфери, вивчення попиту і підготовку пропозиції «політичного товару», цивілізоване змагання різних політиків, партій та програм [6, с. 11].

На підставі аналізу провідних тенденцій українського політичного життя можна стверджувати, що в Україні цивілізований політичний ринок остаточно ще не сформувався. Натомість домінує «напівдикий» політичний ринок з властивими йому такими негативними ознаками, як: корупційність, олігархічний характер чинної влади, застосування різноманітних «брудних» політичних технологій, методів силового тиску, маніпулювання громадською думкою. Про нерозвиненість українського ринку влади і покупця-громадянина свідчить відсутність єдиних правил гри на політичному ринку і невпевненість населення у власній спроможності впливати на політичні процеси. Слід також зазначити, що розвиток цивілізованого політичного ринку, до якого прагне й Україна,

потребує незалежного, партійно незаангажованого політичного консультування і формування професійної спілки консультантів. Відомо, що у світовій практиці визначено 5 критерій професіоналізму політичних консультантів: 1) застосування загальноновизнаного теоретико-методологічного інструментарію для дослідження політичного ринку; 2) компетентність, яка визнається користувачами послуг менеджера; 3) компетентність, яку визнають колеги по професії; 4) наявність професійної асоціації, яка займається підготовкою кадрів та підвищенням кваліфікації своїх членів; 5) дотримання менеджером професійної етики [4, с. 109].

Проте політичний консалтинг, який є однією з головних ознак цивілізованого політичного ринку, ще не пройшов етапу інституціоналізації і не став усталеною індустрією в Україні. У цьому контексті набуває актуальності створення українських професійних асоціацій політичних консультантів, зважаючи на те, що залучення зарубіжних фахівців та використання західних методів в українському політикумі без процесу їх адаптації до умов нашого ринку іноді є досить ризикованим.

Попри недосконалість вітчизняного політичного ринку наявність сталих демократичних традицій, подальший розвиток демократичних інститутів і процесів в українському суспільстві, підвищення політичної культури населення є важливою передумовою удосконалення всіх засобів політичного маркетингу. У «Політичному енциклопедичному словнику» розкрито сутність політичного маркетингу: маркетинг політичний, — це різновид некомерційного маркетингу, діяльність, спрямована на створення, підтримку чи зміну поведінки людей щодо конкретних політичних лідерів, організацій, ідей, які мають громадське значення. Змістом політичного маркетингу є вивчення існуючої та формування бажаної громадської думки щодо образу (іміджу) політика, політичної організації чи ідеї [5, с. 324].

Отже, політичний маркетинг доцільно розглядати як теорію і водночас сукупність практичних засобів, за допомогою яких суб'єкти політики визначають свої цілі, програми, цінності, досліджують суспільні проблеми, забезпечують прийняття політичних управлінських рішень.

Автори французького підручника з політичного маркетингу, який є обов'язковою навчальною дисципліною для майбутніх юристів, політиків, соціологів та психологів, досить влучно і лаконічно розкрили сутність політичного і виборчого маркетингу, вказали

на їх відмінність. Якщо, на думку зарубіжних дослідників, політичний маркетинг є сукупністю теорій і методів, що використовують політичні організації та органи влади з метою визначення своїх стратегічних і тактичних завдань, забезпечення їх впливу на поведінку громадян, то виборчий (електоральний) маркетинг, який є складовою політичного маркетингу, має більш конкретне завдання: допомогти політичним партіям та їх кандидатам розробити і провести ефективну виборчу кампанію [3, с. 5].

М.Бонгран — основоположник політичного маркетингу, відомий французький фахівець з організації виборчих кампаній, запропонував більш розгорнуте визначення політичного маркетингу стосовно виборчих кампаній. На його переконання, політичний маркетинг є сукупністю технічних засобів, які ставлять за мету забезпечення більш тісного зв'язку кандидата зі своїм потенціальним електоратом, ознайомлення кандидата з максимальною кількістю виборців, встановлення різниці між ним та його конкурентами і на основі мінімальних затрат отримання оптимальної кількості голосів, необхідних для перемоги [3, с. 6].

Важливо звернути увагу на те, що маркетинг будь-якої політичної, в тому числі виборчої кампанії, передбачає вивчення кон'юнктури «політичного ринку», настроїв виборців, їх здатності підтримати ті чи інші програми. На основі соціологічного дослідження політичного ринку розробляється стратегія і тактика кампанії, засоби і методи їх реалізації. При цьому політична пропаганда повинна мати чітко окреслену спрямованість на окремі категорії виборців, а організація кампанії — відповідати певним правилам і бути максимально раціональною. Такими є засадничі принципи політичного маркетингу.

Однією з прикметних рис розвитку сучасного політичного маркетингу у зарубіжній та вітчизняній практиці є маркетингова еволюція виборчих кампаній. Слід зазначити, що маркетинговий підхід до організації виборчих кампаній є об'єктивною необхідністю, яка продиктована конкурентним характером сучасного політичного життя. Важливо при цьому пам'ятати глибинну суть маркетингу і не зводити новий теоретико-технологічний підхід до банальної пропаганди чи примітивної реклами.

На сучасному етапі політичний маркетинг розглядається, насамперед, як засіб раціоналізації виборчих кампаній, їх економного проведення з метою отримання найкращого співвідношення витрат та прибутку. Проте в будь-якому разі вибори коштують

великих грошей. Відчуваючи ностальгію за «добрим старим часом», експерти згадують унікальний приклад з Авраамом Лінкольном, який висунув у 1846 р. свою кандидатуру на вибори до конгресу США. Оскільки грошей у майбутнього президента не було, то його друзі зробили пожертвування на виборчу кампанію в сумі 200 доларів. Після перемоги на виборах завжди пунктуальний Лінкольн того ж дня повернув своїм друзям невикористані 199 доларів 25 центів. На решту 75 центів, яких не вистачало для сплати фінансового боргу, було куплено бочку віскі, яким і відсвяткували перемогу. Заради справедливості слід сказати, що Лінкольн жодного разу не виїжджав за межі рідного міста і не виступив із жодною промовою перед виборцями.

Традиційна рутинна виборча кампанія, позбавлена активного використання комунікативних технологій, застосовувалась у світовій політичній практиці до середини ХІХ століття. На думку відомого французького маркетолога Б.Крієфа, в основу попередньої електоральної моделі було покладено принцип політизації. Його сутність полягала у досягненні попередніх домовленостей з місцевими елітами, жорсткому ідеологічному протиборстві з суперниками [34, с. 92–93].

У сучасних умовах проблема еволюції електоральної стратегії і тактики полягає не тільки у переході до маркетингового (політико-програмного) варіанту виборчих кампаній, але і у формуванні національних моделей політичного маркетингу. Базовою його моделлю традиційно вважається американська модель, в якій найбільш рельєфно втілено як позитивні, так і негативні риси нового політичного стилю. Історичне коріння політичного маркетингу сягає початку 1930-х років, коли журналіст Клем Уайтекер та рекламний агент Леона Бакстер створили в Каліфорнії перше в історії консультативне агентство з проведення виборчих кампаній «Кампейн інкорпорейтед». Важливо вказати і на те, що виникнення американської моделі політичного маркетингу пов'язано також зі становленням професійних соціологічних служб та з проведенням президентських виборів 1936 р., на яких переконливу перемогу здобув Ф.Рузвельт, скориставшись послугами професіоналів.

З позиції сьогодення американська маркетингова формула проведення виборчих кампаній містить такі елементи:

1) перехід керівництва щодо проведення кампаній від політичних лідерів до спеціалістів електорального маркетингу — незалежних консультантів, електоральних менеджерів;

2) проведення ґрунтовних маркетингових досліджень перед початком виборчих кампаній, збір інформації про конкретний округ, настрої та проблеми виборців, здійснення моніторингу в процесі виборчої кампанії, що дозволяє відслідковувати характер і ступінь впливу кампанії на виборців, своєчасно вносити корективи в стратегію і тактику боротьби;

3) широкомасштабне використання ЗМІ, насамперед телебачення, яке досить ефективно «просуває» політичний товар, докорінна зміна політичного стилю за допомогою стилістики телевізійного жанру;

4) висунення в центр виборчих кампаній не політичних ідей і дискусій, а особистості та іміджу політиків.

Становлення цієї моделі електорального маркетингу зумовлено особливостями і тенденціями розвитку політичної системи США, характером політичної участі з рельєфно окресленими принципами раціоналізму, послаблення ролі «партійних машин», посиленням груп інтересів, винятковим значенням особистісного чинника в американській політиці.

Значною мірою історико-культурні та соціально-політичні обставини впливають на характерні риси тієї моделі виборчого маркетингу, яка сформувалася, наприклад, у Франції. Зберігаючи вірність тим сутнісним характеристикам, які лежать в основі базових конструкцій політичного маркетингу, французька модель, проте, суттєво відрізняється від американської. Ця відмінність виявляється, насамперед, у тому, що у Франції політичний маркетинг бере початок лише з середини 1960-х рр. Він пов'язаний з проведенням президентської виборчої кампанії 1965 р., в якій класичному стилю генерала Шарля де Голля вперше протистояв американізований маркетинговий стиль кандидата-центриста Ж.Леканюе, а також з діяльністю команди консультантів — професіоналів, які об'єдналися навколо Мішеля Бонграну у фірмі «Сервісеметод» [4, с. 95].

Вказуючи на відмінність французької моделі виборчих кампаній від американської, слід зазначити, що французи, вживаючи термін «політичний маркетинг», наголос роблять на слові «політичний», а американці — на слові «маркетинг». Якщо для перших це, насамперед, мистецтво, то для других — наука [4, с. 97]. У цьому зв'язку варто підкреслити, що у французьких наукових та прикладних виданнях політичний та виборчий маркетинг розглядається як мистецтво пропаганди та переконання. Зокрема,

в брошурі, яка є методичним посібником для активістів Французької соціалістичної партії, як один з найважливіших маркетингових засобів досягнення мети виборчих кампаній розглядається саме пропагандистська робота з населенням, яку потрібно проводити «регулярно і постійно». У брошурі сформульовані також вимоги до високого професійного рівня пропагандистів. Вони мають бути: 1) добре проінформовані про життя партії; 2) впевненими в собі та партії; 3) здатними спілкуватися з людьми, вміти слухати, відповідати на запитання, узагальнювати та аналізувати інформацію, знаходити консенсус між різними точками зору [8, с. 6].

Усе це свідчить про те, що хоч би як престижно було б вивчати зарубіжний досвід розробки та функціонування виборчого маркетингу, проте досить актуальною проблемою стає формування вітчизняної концепції політичного маркетингу й електоральних технологій, яка б спиралась на досягнення політології, соціології, психології [7, с. 6]. З нашого погляду, вітчизняна модель політичного маркетингу має базуватись як на науково обґрунтованих принципах і складових політичного маркетингу, так і розумінні його як особливого жанру мистецтва переконання, що органічно поєднує раціональні, інтуїтивні та психологічні елементи. Вона, з одного боку, повинна активно протидіяти тенденціям «американоцентризму», які сформувалися в українській політичній науці, а з іншого — у виробленні стратегії і тактики виборчих кампаній враховувати особливості української історії, культури, ментальності.

Слід наголосити, що українська політична історія має імпульсивний, стрибкоподібний характер, важливою рисою її політичних традицій є наявність слабких позицій центристських сил, низький рівень політичної культури консенсусу та компромісів, ігнорування владними структурами спадщини попередників та проголошення ними чергового «історичного вибору».

Важливим є також розуміння того, що політичний та виборчий маркетинг — це особлива сфера суспільних наук, яка передбачає інтеграцію знань з теорії організації управління, політології, психології, соціології, юриспруденції, навички професійної журналістики, вміння чітко переконливо і зрозуміло пояснити всі складнощі виборчої кампанії. На наш погляд, розробка концепції національної моделі політичного і виборчого маркетингу має бути спрямована на подолання стійкого психологічного стереотипу, який полягає в тому, що населення сприймає вибори переважно

як чергове шоу, як час додаткового заробітку, час подарунків від кандидатів і час, коли можна висловити в обличчя чиновнику все, що думає пересічний громадянин про владу, суспільний порядок та комунальне господарство [1, с. 9].

Слід також наголосити, що застосування у сфері політичного маркетингу електоральних моделей і технологій, в основі яких покладено використання таких категорій, як «свобода», «вибір», «раціональність індивіда», вимагає особливої обережності. Адже політичний ринок не є природним інститутом, а тому потребує юридичних, інституційних та моральних регуляторів, цивілізованих правил поведінки суб'єктів політичного процесу. У противному разі українське суспільство очікує знову купівля — продаж депутатських мандатів, «профінансоване» голосування парламентських фракцій, мати кримінальних елементів на державних посадах, тотальну корупцію та необмежену владу олігархів.

---

1. Гришин Н.В. Основы проведения избирательных кампаний. — М.: РИП — холдинг, 2003. — 185 с.

2. Золотухін Е.В. Політичний маркетинг в сучасній Україні: автореферат дис. на здобуття наук. ступеня к. політ. н. — Дніпропетровськ, 2008. — 16 с.

3. Ковлер А.И. Избирательные технологии: российский и зарубежный опыт. — М.: Институт государства и права РАН, 1995. — 115 с.

4. Морозова Е.Г. Политический рынок и политический маркетинг: концепции, модели, технологии. — М.: РОСС ПЭН, 1998. — 247 с.

5. Політологічний енциклопедичний словник / Упорядник В.П.Горбатенко. За ред. Ю.С.Шемшученка, В.Д.Бабкіна, В.П.Горбатенка — 2-е вид., доп. і перероб. — К.: Генеза, 2004. — 735 с.

6. Петракова Є.Р. Політичний маркетинг в Україні: сутність і функціональна роль.: автореферат дис. на здобуття наук. ступеня к. політ. н. — Оdesa, 2004. — 16 с.

7. Політичний маркетинг та електоральні технології. — Запоріжжя: Гарт, 2002. — 250 с.

8. Политический маркетинг. Практические советы. — М.: Фонд Жана Жореса, 1993. — 40 с.

ПРАЙМЕРІЗ ЯК ІНСТРУМЕНТ ОПТИМІЗАЦІЇ ВИБОРЧИХ ТЕХНОЛОГІЙ В УКРАЇНІ

*У межах цієї статті здійснено ґрунтовний теоретико-методологічний аналіз праймерізу як інструменту оптимізації виборчих технологій в Україні, відповідно до цього з'ясовано сутність праймерізу у контексті сучасних дослідницьких підходів, простежено ґенезу його становлення та запровадження у різних політичних системах, розкрито роль кокусної технології у реалізації праймерізу, вказано основні шляхи його запровадження в політичній практиці України. **Ключові слова:** праймеріз, кокус, попередні вибори, виборчі технології, політичні технології, виборчий процес, політичні партії, політична система, політична практика, державне управління, внутрішньопартійна конкуренція, міжпартійна конкуренція.*

***Radmila Voitovich. Primaries as a tool for optimization of polling technology in Ukraine.** As part of this article is a thorough theoretical and methodological analysis of the primaries as a tool for optimization of polling technology in Ukraine, according to the essence of primaries in the context of current research approaches, the genesis of its formation and zaprorvadzhenya in different political systems and role of technology in kokusnoyi primaries, given on ways to introduce it in political practice in Ukraine. **Keywords:** primaries, Caucus, previous elections, election technology, political technologies, the electoral process, political parties, political system, political practices, governance, internal party competition, party competition*

Сучасний етап розвитку Української держави, модернізації її публічно-адміністративних та політико-правових інститутів в особливому контексті ставить питання про розроблення та запровадження новітніх технологій організації виборчого процесу. Однією із таких технологій є праймеріз, який слугує своєрідною оптимізаційною основою для результативності процедур попереднього голосування в межах окремої партії, аби тим самим сприяти демократизації її діяльності у напрямі реалізації реальних виборчих інтересів громадян.

Розроблення праймерізу як науково-практичної проблеми в межах вітчизняної науки має опосередкований характер, завдяки

чому окремі методологічні підходи до її вирішення відрізняються виключно декларативно-публіцистичним чи політико-популістським характером. Це, безпосередньо, зумовлює теоретико-методологічну та практико-прикладну доцільність аналізу праймерізу як інструменту оптимізації сучасних виборчих технологій в Україні в межах сучасної політологічної та державно-управлінської науки.

Уперше праймеріз як окрему процедуру у структурі виборчих технологій було використано у США в 1842 році. Протягом майже двох сотень років він переживав різні етапи свого розвитку — від активної підтримки до абсолютного несприйняття як в США, так і в різних країнах світу, які характеризуються намаганням демократизації внутрішньопартійної практики. Найбільшого розквіту технологія праймерізу набула у 70-ті роки ХХ ст., коли світ фактично визнав, що політика не може бути ефективною, якщо висунення кандидатів на виборах від партії базується на «внутрішньоколуарних домовленостях та торгах ... оскільки реальний вплив на «висувальницький» процес мала лише партійна еліта та частково делегати з'їздів, і аж ніяк не рядові члени партії» [1]. Таким чином, це свідчить про те, що технологія праймерізу у західноєвропейському світі фактично змінила підхід до висунення кандидатів на вибори та відкрила широкі можливості для демократизації внутрішньопартійного життя, а головне — декорупціонізації процесу формування виборчих списків

Під праймерізом у США розуміються «попередні (первинні) вибори, у ході яких висуваються кандидати у депутати центральних та місцевих рівнів, кандидати на інші виборні посади, делегати національних партійних конвентів, члени партійних комітетів Демократичної та Республіканської партії» [2]. Це свідчить про те, що праймеріз є окремою внутрішньопартійною процедурою, яка забезпечує здійснення первинного вибору основних претендентів від партії на відповідний пост.

Окремі методологічні корективи у розуміння праймерізу внесені деякими західноєвропейськими вченими, під яким вони розуміють «сукупність усіх первинних виборчих заходів перед президентськими виборами» [3]; засіб підвищення внутрішньопартійної конкуренції [4]; інструмент формування ефективної демократії у партійному житті [5]; демократичний механізм боротьби за владу в середині еліти [6]. Загальнометодологічний контекст розуміння праймерізу у більшості дослідницьких підходів «являє собою сукупність безпосередньо праймерізу та кокусів» [7].

З певним застереженням до ефективності запровадження праймерізу ставився М.Вебер. На його думку, «праймерізм протиставляє абсолютно безпринципні партії, які є виключно кар'єристськими організаціями. Завдяки йому партії спрямовують свій інтерес лише на передвиборчу боротьбу, а не на інтереси громадян» [8]. Вчений також переконаний у тому, що саме праймеріз перетворює реальну демократію у формальну, завдяки цьому втрачається потреба у ефективному професійному чиновнику, якого фактично підміняє народний чиновник і який не завжди має «професійне покликання до політики».

Однією із проблем запровадження праймерізу як інструменту оптимізації виборчих технологій в Україні є його нормативно-правове забезпечення. Це ставить питання про необхідність прийняття спеціального закону, який би регламентував процедури проведення праймерізу та ефективність його реалізації в межах вітчизняних виборчих технологій.

Формулювання цілей статті (постановка завдання).

Метою цієї статті є здійснення теоретико-методологічного аналізу праймерізу як інструменту оптимізації виборчих технологій в Україні. Досягнення цієї мети зумовлює вирішення відповідних завдань, а саме: з'ясувати сутність праймерізу у контексті сучасних дослідницьких підходів, простежити генезу його становлення та запровадження у різних політичних системах, розкрити роль кокусної технології у реалізації праймерізу, вказати на основні шляхи його запровадження в політичній практиці України.

Праймеріз має дві форми: закрити та відкрити. У першому випадку до голосування долучаються лише члени партії, у другому — будь-який виборець приходять на дільницю і бере бюлетень лише тієї партії, яку він підтримує і ставить позначку навпроти того кандидата від партії, який може найкраще представити її на виборах. Потім відбувається підрахунок голосів по кожному кандидату. Як показує практика, «якщо партія сильна і згуртована, то зазвичай вона вибирає «закрити» систему, а якщо партія слабка, аморфна і перебуває в опозиції — відкрити» [9].

Праймеріз являє собою ефективну технологію проведення партійних виборів, у межах яких має бути визначений єдиний партійний кандидат у Президенти. З огляду на це, в Україні варто поставити питання не лише про законодавче, а й про ідеологічне забезпечення утвердження праймерізу. У зв'язку з цим, праймеріз як інструмент реалізації виборчих технологій в Україні повинен

перетворитися на ефективний інститут залучення до політики партії не лише суб'єктів, задіяних у структурних підрозділах партій, і тих, хто має високі показники довіри з боку громадян, а також і самих громадян, які є ідеологічними прихильниками партії.

Технологічно праймеріз має запроваджуватися на всіх структурних рівнях партії (на районному, обласному на центральному). Кожен із цих рівнів має визначити для себе форму голосування самостійно. В той же час, слід зазначити, що у ХХ ст. праймеріз став альтернативною технологією, яка мала на меті обмежити вплив місцевих партійних керівників на прийняття відповідних партійних рішень стратегічного рівня. У цьому відношенні, праймеріз повинен гарантувати демократичні критерії організації виборчого процесу, до якого мають залучатися кращі із кращих у партії на засадах власного волевиявлення та волі більшості членів партії. Більше того, праймеріз являє собою своєрідну форму активізації участі у партійному будівництві не лише лідерів партії, але й пересічних партійних активістів та безпосередніх виборців. Це свідчить про те, що запровадження праймерізу як окремого інструменту здійснення виборчого процесу в Україні сприятиме залученню громадян до вибору єдиного кандидата, оскільки, таким способом, громадяни відчужують частину своїх прав членам партії і делегують їм завдання — відстоювати їх політичні інтереси.

У межах нашого аналізу слід зазначити, що практичною альтернативою праймерізу протягом усього ХХ ст. була технологія кокусу. Але вона повною мірою не відповідала оптимізаційним критеріям демократичної організації виборчого процесу, оскільки кокус, на відміну від праймерізу, є пасивною виборчою формою. Але проводити праймеріз, минаючи процедури кокусу, не завжди доцільно. Результати кокусу можуть бути визначальними лише у тому разі, якщо партія не проводить праймеріз.

Слово «кокус» первинно позначувало «ситуацію, коли люди збираються разом і створюють великий балаган» [10]. У загальному контексті кокус являє собою: «партійне зібрання або референдум» [11]; «зібрання прихильників або членів політичної партії чи політичного руху» [12]; партійно-фракційну закриту нараду для вирішення організаційних чи стратегічних питань партії, яка спрямована на висунення кандидатів від партії на політичні пости [13]; закрите зібрання для офіційних осіб партії з метою обговорення політично важливих питань [5]. Технологічно кокуси як окрема виборча процедура проводяться з метою первинного

просування кандидатів у Президенти від конкретної політичної партії. І, що дуже важливо, вони не є обов'язковим і формальним заходом (на відміну від праймерізу, який є формальним заходом у структурі технології виборчого процесу). Здебільшого кокусна технологія передбачає відповідні форми об'єднання політиків задля реалізації спільних інтересів та потреб і спрямована на безпосереднє прийняття рішень щодо висунення кандидатів від партії на відповідний політичний пост у державі. Загалом кокуси є оптимізаційною технологією, яка дозволяє приймати рішення щодо участі окремих членів партії у загальнопартійному з'їзді.

Кокусна технологія у виборчому процесі виступає у ролі первинного етапу багаторівневої стратегії формування партійної делегації на з'їзд партії, де будуть обирати кандидата від партії у Президенти. Треба також зазначити, що у більшості країн світу кокуси як окрему виборчу технологію також використовують не лише з метою демократизації адміністративного управління партією, але і для встановлення партійної дисципліни. Найбільш популярними у західноєвропейському світі є такі форми кокусів, які уособлюють неформальну організацію, що складається з членів, пов'язаних спільними інтересами, які проводять відповідні консультації з метою внесення змін у порядок денний та змін у стратегію розвитку держави. Брати участь у таких кокусах можуть не лише члени окремої політичної партії чи її прихильники, але й члени різних партій.

У загальностратегічному відношенні кокуси є одним із оптимізаційних інструментів успішності проведення партійної конференції. Будь-яка партія незадовога до виборів завжди має дві основні амбіції: обрати єдиного кандидата від партії, який буде представляти її на виборах, а також визначитися зі змістом політичної програми, яку він буде відстоювати на цих виборах. Традиційно у більшості країн демократичного світу, аби стати «офіційним кандидатом від партії, необхідно набрати мінімум дві третіх голосів делегатів партії» [3]. Слід зазначити, що така кокусна технологія організації виборчого процесу спрямована на демократизацію внутрішньопартійних процесів та децентралізацію в управлінні партією, а завдяки цьому партія дістає максимальну можливість наблизитися до інтересів громадян. Однак кокусна технологія, на відміну від праймерізу, не містить технологічно-функціонального навантаження, а тому практично вона має структурно передувати останньому.

Практика праймерізу майже у всьому світі є гарантією демократизації та популяризації політичного життя суспільства, а отже, і ефективності проведення виборчої кампанії. Запровадження практики крокусу і праймерізу у виборчі процеси України дозволить передусім позбутися тієї ситуації, з якою досить часто стикаються виборці, коли їм не подобається жоден із кандидатів, представлених партією у Президенти. Виходячи із цього, на думку У.Беккера, праймеріз є саме тією виборчою технологією, яка «визначає ідеальну політичну демократію, що забезпечує інституційний устрій вироблення політичних рішень, в якому особистості змагаються за політичні посади у вільній конкуренції за голоси широких верств виборців» [14].

Аналізуючи сутність та функціональний зміст праймерізу як інструменту оптимізації виборчих технологій, варто поставити питання про його результативність. Цей аспект необхідно обов'язково враховувати, оскільки результати праймерізу можуть бути як формально-обов'язковими, так і консультативними [15]. Формально-обов'язковий характер праймерізу свідчить про те, що необхідною функціональною складовою структури виборчого процесу є проведення праймерізу, оскільки він зобов'язує членів партії віддати свій голос певному кандидату на відповідній партійній конференції (з'їзді). Консультативний зміст праймерізу характеризує його технологічний потенціал, тому що тут члени партії залишають за собою право самостійно ухвалювати рішення, оскільки побажання виборців для них мають лише консультативне значення [15]. Такий підхід до розуміння праймерізу дозволяє здійснити структурно-функціональний аналіз демократизації внутрішньопартійної політики. На думку С.Даунса, це підтверджується тим, що «визначальним моментом демократії є всезагальні вибори, а тому, виходячи із цього, партіям доводиться вибирати найкращих кандидатів для підвищення рейтингу своєї привабливості» [14].

Цінним у практико-прикладному відношенні щодо оптимізації виборчих технологій і проведення первинних виборів в Україні зокрема є запровадження американського досвіду одночасного проведення праймерізу всіма політичними партіями на території всієї держави так званого «супервівторка» (у США — перший вівторок лютого). Безумовно, досвід США, в буквальному сенсі, не слід переймати Україні, однак окремі аспекти його адаптації можуть забезпечити демократизацію вибору кандидатів від партії на відповідних виборах.

В умовах розвитку інформаційно-комунікативного суспільства проведення праймерізу значно спрощується технологічно. Процедура вибору кандидатів від партії можуть бути переведенні в електронну систему. Кожному члену партії під час вступу у її ряди має присвоюватися електронний індивідуальний код, який дозволить би йому робити свій вибір в електронному бюлетені, а також і вписувати окремого від себе кандидата у депутати. За результатами такого електронного голосування на всіх рівнях партійної організації вдасться сформувати список найбільш достойних кандидатів від партії на виборах. Однак технологічно такий електронний праймеріз необхідно проводити таким чином, аби голосування лишалося абсолютно таємним і при цьому абсолютно прозорим, аби керівництво партії не мало жодного впливу на його результати. Це, безумовно, потребує розроблення спеціального програмного забезпечення, яке б гарантувало належну результативність запровадження механізмів демократизації відбору кандидатів від партії.

Виходячи із того, що праймеріз є новаційною технологією демократизації партійного життя, він є ще й генераційною основою для оновлення партії, її максимальної адаптації до реальних потреб суспільства, а тому процедури його проведення мають бути регламентовані чітким нормативно-правовим забезпеченням. У цьому відношенні, йдеться про необхідність прийняття відповідного Закону України «Про праймеріз» та відповідних доповнень до Законів України «Про вибори Президента України», «Про вибори народних депутатів України», «Про вибори депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів», які б чітко прописували внутрішньопартійні механізми проведення праймерізу політичними партіями, що є суб'єктами виборчого процесу. Таким чином, праймеріз у політичному житті України надасть реальні конкурентні переваги партіям, які вдаються до його запровадження, а отже, слугуватиме відкритості формування списків та прозорості відбору кандидатів від партії.

Однак запровадження праймерізу як інструменту оптимізації виборчих технологій в Україні має також і своє відторгнення з боку окремих політичних сил. У зв'язку з цим, очільників політичних партій більше цікавлять проблеми відкритих списків, ніж їх якість, яку можна досягнути за допомогою технології праймерізу. Партійне будівництво в Україні спрямоване передусім на формування таких іміджевих характеристик партії, які забезпечать їй формальну привабливість серед інших. На нашу ж думку,

саме праймеріз і є тим оптимізаційним інструментом демократизації партійного будівництва, який слугуватиме своєрідним стимулом для внутрішнього розвитку партій, а отже, і принципом формування довіри до неї з боку громадян. Ефективна технологія реалізації праймерізу у жодному разі не приведе до внутрішньопартійних проблем, втрати рейтингів партією, розпалювання ворожнечі, формування внутрішньопартійних кланів, на чому наголошують окремі керівники вітчизняних партій. Більше того, саме праймеріз шляхом стимулювання внутрішньопартійної конкуренції забезпечить реалізацію ефективної діяльності партії. Також слід зазначити, що праймеріз як оптимізаційна виборча технологія дозволить в Україні успішно розв'язати проблему формування списків із широким використанням адміністративного ресурсу, занісши до них безпартійних кандидатів. Наприклад, партія «Сильна Україна» чи не першою запровадила технологію праймерізу, яка передбачала участь у ній кожного громадянина України, хто підтримує програму партії, вилучивши членство в партії як необхідну умову для участі у попередніх виборах.

Треба також зазначити, що у сучасному варіанті праймеріз як інструмент оптимізації виборчих технологій в Україні є своєрідним демократичним тестом, який дозволяє виявити, наскільки партійні кадри володіють необхідним потенціалом для участі у виборах і відповідають ефективним критеріям реалізації політичної практики. У цьому відношенні, особлива увага має приділятися відповідним методикам політичного маркетингу, які б дозволили залучити політиків, яким найбільше довіряє громадськість і які, таким чином, можуть бути долучені до участі у праймерізі. У більшості країн західноєвропейського світу праймеріз може і не проводитись, якщо кандидат набирає 65–70% голосів (довіри), якщо менше — то праймеріз проводиться, щоб знайти альтернативну йому кандидатуру [4]. Це стосується як виборів Президента держави, так і виборів до місцевих органів влади.

У зв'язку з цим також постає питання, за якими критеріями мають оцінюватися кандидати, які долучаються до участі у праймерізі. У більшості країн світу перевага надається саме тим кандидатам, які «володіють потенціалом успішного проведення виборчої кампанії і здатні її виграти. Зокрема, це харизматичні особистості, які мають досвід адміністративної роботи» [2]. На думку американського дослідника Г.Стівенсона, особистість кандидата в президенти мусить мати самостійну привабливість, «він повинен

менше роздумувати про зовнішню політику (відповідно до американської традиції, цим має займатись еліта) і більше опікуватися внутрішніми проблемами рядових партійців, доводячи їм, наскільки близько він переймається їхніми проблемами» [1].

Праймеріз також є достатньо успішною технологією подолання волюнтаризму та корупції серед партійних керівників, які завжди користуються своїми повноваженнями щодо впливу на прийняття відповідних політичних рішень. Традиційно партійні вожді, особливо коли це стосується суспільств, далеких від реальної демократії, намагаються силоміць просувати свою політичну лінію, ігноруючи тим самим волю більшості членів партії. Це, безумовно, ставить питання про доцільність запровадження новітніх інструментів демократизації внутрішньопартійного життя таким способом, аби безпосередньо вибирати політиків, які будуть відстоювати інтереси громади. Загальностратегічна спрямованість праймерізу саме і полягає в тому, «яким чином обмежити вплив партійних босів та апарат партії, які володіють потужними можливостями у просуванні вигідного для них кандидата, спонукаючи політиків до розуміння того, що для них важливим є сама партія, а не її «вершки» — учасники партійного з'їзду, які офіційно оголошують ім'я кандидата від партії» [16].

Головним принципом запровадження праймерізу в Україні має бути забезпечення як внутрішньопартійної конкуренції, так і міжпартійної конкуренції. Фундаментальною основою побудови та розвитку будь-якої партії є її ідеологічна платформа, яка впливає не лише на зміст її функціонування, але і визначає конкурентні переваги серед інших партій. Виходячи із того, що кожна партія структурно побудована із двох елементів — керівників (президії партії) професійних політиків та рядових членів, які є прихильниками ідеологічної платформи партії, постає питання «примноження потенційних кандидатів партії», а це стає можливим лише за допомогою технології праймерізу. Отже, це свідчить про те, що праймеріз є ефективною технологією посилення внутрішньопартійної конкуренції завдяки своєму мотиваційному інструменту. З іншого ж боку, міжпартійна конкуренція досить часто може приводити до зниження внутрішньопартійної конкуренції, таким чином партія на виборах не набуває відповідного рівня підтримки з боку громадян. З цього приводу варто також звернути увагу і на той факт, що саме внутрішньопартійна конкуренція спонукає до більшої ідеологічності лідера партії, а це підвищує

саму конкуренцію для відбору лідерів партії. Такі партії зазвичай є орієнтованими не на «здобуття влади», а на безпосередню участь партії у політичному житті держави.

Висновки і перспективи подальших досліджень.

Здійснений нами аналіз праймерізу як інструменту оптимізації виборчих технологій в Україні дозволив розкрити його сутність, зміст та функціональні особливості, які передусім полягають у посиленні внутрішньопартійної та міжпартійної конкуренції, що є основою для демократизації політичної системи та підвищення її довіри з боку громадян. Це безпосередньо підтверджується тим, що довіряють більше тим партіям, які мають ефективну внутрішньоорганізаційну структуру і запроваджують демократичні форми самоорганізаційного розвитку, однією із яких і є праймеріз. З огляду на те, що технологія праймерізу не є належно апробованою в Україні, позбавлена необхідного нормативно-правового забезпечення, а отже, потребує своєрідної національної регламентованості щодо її реалізації, постає питання практико-прикладного обґрунтування механізмів її запровадження. Методологічне вивчення цього аспекту і закладає перспективи подальшого розроблення зазначеної проблематики у майбутньому в межах політологічної та державно-управлінської науки.

---

1. Стивенсон Грайер. Принципы демократических выборов. <http://www.infousa.ru/government/dmpaper3.htm>

2. Keefe W.J. Parties, politics and public policy in America / seventh edition. — Washington D.C.: Congressional Quarterly Inc., 2007. — P. 386.

3. Mark E. Bush, Does Redistricting Make a Difference? Partisan Representation and Electoral Behavior. — Johns Hopkins University Press, 2003. — 387 p.

4. Кастанейра М., Крутцен Б., Сагет Н. Внутрипартийная политика и электоральная конкуренция. — М., 2006. — 478 с.

5. Alexander Keysser. The Right to Vote: The Contested History of Democracy in the United States. — Basic Books, 2000.

6. Pareto V. Transformazioni della democrazia. — Mil., 2004. — 417 p.

7. Samuel Huntington, The Third Wave: Democratization In The Late Twentieth Century. — University of Oklahoma Press, 2003.

8. Вебер М. Политика как призвание и как профессия // Избранные произведения. — М., 1990. — С. 680–683.

9. Donald W. Rogers, ed. Voting and the Spirit of American Democracy: Essays on the History of Voting and Voting Rights in America. — University of Illinois Press, 2002.

10. Bernard Grofman and Arend Lijphant, eds. Electoral Laws and Their Political Consequences. — Agathon Press, 2006.

11. How Does the Primary Process Work? — Project Vote Smart // www.vote-smart.org

12. Стивенсон Грайер. Избирательные кампании и суд. — М., 2005. — 517 с.

13. Американа / Под ред. В.П. Астахова и др. — Смоленск: Полиграфма, 1996. — 813 с.

14. Американское конституционное законодательство: вступительные очерки и отдельные примеры // У.Беккер, С.Даунас и др. — М., 2006. — 589 с.

15. Simon Jeffery. FAQ: The US primaries. — Guardian Unlimited, 04.01.2008 // ThePrimaries.Historylearningsite.co.uk

16. Бородин В.А. Законодательное регулирование первичных выборов президента США // Вопросы гуманитарных наук. — 2004. — №1. — С. 203–213.

Юрій Шайгородський

ПОЛІТИЧНІ МІФИ ВИБОРЧИХ КАМПАНІЙ

*На думку автора, політичне міфотворення є неодмінною ознакою сучасної складної і багатовимірної дійсності. Міф став потужним засобом впливу на масову свідомість, невід'ємною складовою політичного управління. Зокрема, визначення міфологічної складової виборчих кампаній дає змогу розширити теоретичні уявлення про політичні процеси, а також проаналізувати практику політичних виборів. **Ключові слова:** політичне міфотворення, виборчий процес.*

*Yurii Shaihorodskiy. The political myths of election campaigns. The author considers political myth creating to have become indispensable feature of modern complicated and multi-dimensional reality. Myth has become a powerful means of the influence upon mass consciousness, an integral constituent of political management. In particular, the distinguishing of mythological constituent of election campaigns helps to broaden theoretical conception of political processes and to analyze the practice of political election. **Keywords:** political myth creating, election process.*

Політичне міфотворення стало неодмінною ознакою сучасної складної і багатовимірної дійсності. Міф — потужний засіб впливу на масову свідомість, засіб маніпулювання нею, невід'ємна складова політичного управління.

Без міфів не обходиться сьогодні жодна виборча кампанія. Адже вибори — це не лише процедура волевиявлення громадян, за допомогою якої формується влада і визначається персональний її склад. Вибори — це складний процес, участь у якому бере, як правило, більшість населення. Виокремлення міфологічної складової виборчих кампаній дає змогу не лише розширити теоретичні уявлення про політичні процеси, але й проаналізувати практику політичних виборів зокрема.

Технологія творення міфів (як мистецтво, майстерність, метод перетворення даного на необхідне) ґрунтується на розумінні ступеня впливу міфу на свідомість людини, на його особливостях, зокрема, на тому, що він оперує не дійсністю, а психологічними станами, очікуваннями людей. Тож стихійна міфотворчість замінюється свідомим конструюванням міфів. Інформаційне суспільство, як виявляється, стає найбільш пристосованим для міфологізації політичного життя, оскільки однією з головних функцій міфологічного світобачення є нівеляція сутнісних суперечностей суспільної свідомості [1, с. 201].

У міфологічній картині світу зникають гострі кути, суперечності, варіативність їх розв'язання. Політичні міфологеми через «присвоєння» подіям, явищам, суб'єктам процесів ознак «хороший — поганий» вибудовуються на протиставленні добра і зла. Це призводить до того, що нагальні соціальні проблеми не вирішуються, а знімаються, а це дозволяє не просто впливати на громадську думку, конструювати політичні та соціальні міфи, а й використовувати їх як засіб «мобілізації електорату». Непохитність міфологізованих уявлень про явище, процес чи особу зумовлюється й тим, що в міфі вони завжди ототожнюються з моральним ідеалом. Тому будь-яка критика та об'єктивний аналіз втрачають сенс, оскільки міф, поєднуючися з моральним ідеалом, сам стає вищою інстанцією будь-яких оцінок. У такий спосіб міф не лише впорядковує інформаційні потоки, але й набуває ознак передбачуваності подій, спонукає до наслідування певних зразків поведінки.

Пронизуючи суспільну свідомість, міф здатний стабілізувати політичне середовище, зменшувати рівень невизначеності політичних процесів. Тому від політичних лідерів залежить, чи стануть міфи, які ними поширюються, позитивним інтегруючим началом, а чи перетворяться на чергову маніпулятивну технологію впливу на «свідомість електорату».

Міфологічний світогляд існує за законами внутрішніх ціннісних взаємозв'язків, з яких вибудовується та ідеалізується більшість символів сучасності. У процесі міфологізації формується світобачення, життєві плани, спосіб життя, які «переводять» ідеї та символи в практичну площину. Відтак міфологічний світогляд наповнюється реальними образами. У створеній реальності образ дій людини, її культура, наука, суспільний устрій — все настільки пов'язане, що міфологічність стає системною характеристикою світогляду. Щораз актуалізуються не лише образи, знаки і символи стародавніх міфів, але й сам підхід, сам принцип внутрішнього взаємозв'язку. Наповнені позитивним змістом знаки, символи, ідеї слугуватимуть добрим підґрунтям для формування нової ціннісної парадигми.

Таким чином, міфотворчість стає однією із сутнісних ознак мислення сучасної людини, а існування особистості у штучно створеному просторі політичних міфів стає характерним явищем суспільно-політичного життя. Зрештою, міфологічна свідомість тісно переплітається з політичною свідомістю, а відтак перетворюється на складову політики. Це свідчить, з одного боку, про посилення взаємодії реальності та міфу в політичних процесах, а з іншого — призводить до технологізації політики. Використання політичних технологій безпосередньо пов'язується з маніпулятивним впливом на суспільну свідомість, елементом якого стають політичні міфи.

Для фахівців з конструювання міфів передвиборчі кампанії — час «багатих жнив». Предвиборча кампанія передбачає цілий комплекс організаційних, організаційно-політичних, агітаційних заходів, метою яких є забезпечення перемоги кандидата (партії, блоку політичних партій) у виборах. Вибори як демократична процедура і виборчі кампанії як її складові є показником рівня політичної культури громадян, професійності і моральності тих, хто відповідає за реалізацію виборчих технологій і політичних комунікацій. Більшість виборчих кампаній розвивається за певним алгоритмом. На кожній стадії передвиборчого марафону кандидати повинні для реалізації своїх цілей вирішувати конкретні завдання, актуальні саме для цього періоду боротьби: створення передвиборчих штабів, організація мережі збирачів підписів та агітаторів, підготовка і поширення інформаційних матеріалів, виступи в ЗМІ, зустрічі з виборцями тощо. Важливим у цьому процесі є етап створення програм і пропагандистських стратегій. Як і будь-які політичні процеси, підготовку і проведення виборів супроводжують міфи. Це ознака практично всіх етапів кампанії, починаючи з процесу

вирішення організаційних її аспектів і завершуючи публічним аналізом результатів виборів.

За радянських часів, коли існувала однопартійна система і практикувалися безальтернативні вибори, передвиборча кампанія виконувала переважно інформативну функцію. Газети та інформаційні плакати містили біографічні дані кандидата, за якого потрібно було голосувати, перелік його заслуг перед партією, державою і народом. За багатопартійності і можливості вибору з кількох кандидатів простого інформування замало. З'явилася необхідність дещо іншого впливу на виборця. Таким чином, інформативна функція поступається місцем функції впливу на свідомість, і, передусім, через міфологічну його складову.

Парламентські вибори 1994 року в Україні відбувалися ще під значним впливом стереотипу, напрацьованого в попередні десятиліття. Агітаційні матеріали крім інформації про кандидата містили його обіцянки (зобов'язання) щодо вирішення конкретних проблем виборчого округу, міста, села. Прагматичний виборець оцінював можливості виконання тим чи іншим кандидатом його обіцянок. Не випадково у Верховній Раді України II скликання багато депутатів були керівниками підприємств, районів, областей. Крім того, свій вибір громадяни робили під тиском тогочасних міфів про «реформаторів» і «консерваторів». Міфи про український «червоний електоральний пояс», про «червоних директорів» ще довго панували у свідомості і впливали на прийняття виборцями рішень. Виборчі технології, технології міфотворення в той час лише напрацьовувались.

Домінували й «героїчні» міфи. Серед найбільш поширених був міф, що кандидат є особою, яка зможе поліпшити життя «пересічного» українця. Випускалися листівки на підтримку кандидата за підписами відомих вчених, політичних діячів, священослужителів тощо. В кожному виборчому окрузі вибудовувались міфи «про героя», яким, безперечно, був той чи інший кандидат у депутати. «Брудні» технології впливу на масову свідомість ще не набули значного поширення.

Перші парламентські вибори в Україні за змішаною системою принесли нові методи політичної боротьби. Змагались не лише кандидати в округах. До участі у виборах долучились партійні команди. Удосконалювались політичні технології, широко використовувався компромат стосовно суперників, виборчі стратегії вибудовувались на бінарних опозиціях «свій/чужий», «ворог/друг».

Під час парламентських виборів 1998 року широко використовувалася не лише пряма негативна реклама, але й непрямая — через подачу негативної інформації, що, з точки зору політичної психології, як зазначає А. Почепцова, дуже вигідно [2, с. 5]. Потрібний обсяг негативу може «додати» сам виборець з власного досвіду, що відчутно посилює вплив такої реклами.

Президентська виборча кампанія 1999 року будувалась на домінуванні міфу про «можливість лівого реваншу». Група експертів здійснила аналіз передвиборчих програм кандидатів у президенти України [3]. Було розвінчано основний міф виборчої кампанії і засвідчено, що можливості «лівого реваншу» в Україні не існуватиме навіть у випадку перемоги кандидата від лівих. Більше того, програма-мінімум лідера комуністів П. Симоненка передбачала створення економіки з ринковими механізмами. М. Томенко відзначав, що в процесі виборчої кампанії штучно роздувається «протистояння комунізму й демократичного спектра». Узагальнена програма кандидатів у президенти мала такий вигляд: наведення порядку й боротьба з корупцією, формування коаліційного уряду, утвердження народної багатокладної економіки, забезпечення безплатної освіти й охорони здоров'я, рівноправне функціонування української і російської мов, миролюбна зовнішня політика і партнерські відносини з Росією. Питання інтеграції в Європу в програмах кандидатів була «завуальованою або майже відсутньою». Водночас «російська тема» звучала у основних суперників досить сильно [3]. Як засвідчила політична практика десятиліття після виборів 1999 року, основні елементи конструкції, що вибудовувалась під час тих перегонів, продовжують підживлювати політичні міфи й сьогодні.

З часом передвиборчі кампанії все більше «технологізуються». Удосконалюються прийоми і розширюються засоби впливу на свідомість виборця. Навіть, звертаючись під час виборчих кампаній до близьких кожному понять: соціальний захист, пенсія, зарплата, медичне обслуговування, благоустрій тощо, на емоційному рівні, «технологічно» викликається із підсвідомості потреба в «справедливому батькові», «матері-підклубальниці», «героеві», що враз позбавить від пекучих проблем. Міф «про героя» залишається центральним у виборчих кампаніях.

Разом з тим, як зауважує Г. Почепцов, «варто виходити з того, що вибори кожного разу інші. Для роботи в період виборів можуть застосовуватись одні і ті ж методи, але рішення виборчої кампанії пропонуються кожного разу інші» [4, с. 14].

Експерти зазначають, що політична реклама стала в останні роки більш професійною саме завдяки експлуатації її міфологічних складових. Однією з ознак парламентських виборчих кампаній 2006 і 2007, президентських 2010 років була ретельно відпрацьована політтехнологіями рекламна стратегія. Вона будувалась на міфах «про героя», «про Європу», «відродження» тощо.

Серед міфів, що доволі часто супроводжують передвиборчі кампанії, впливаючи на політичну свідомість і буття, можна назвати наступні.

Міф «про свого хлопця». Основа його конструкції полягає в ідентифікації кандидата з виборцями, в тому, що певна частина електорату, пам'ятаючи про те, що «і кухарка може управляти державою», хотіла б побачити серед політичних діячів одного з «своїх», такого, як вони самі. При побудові передвиборчих текстів застосовуються звороти на кшталт: «Ми з вами, як і всі розумні люди...». У президентській кампанії 2004 року навіть факт судимостей В. Януковича було використано для формування міфу «про свого хлопця». Інший міф — про «лінії долі»: «Будь-який твій вчинок може стати визначальним у житті. Це і є доля. Не можна впадати у відчай і пливти за течією. Треба вміти перемагати. І перш за все — самого себе. Тоді змieniш долю. Він (В. Янукович) довів це всім подальшим життям» [5, с. 14].

Поряд з цим використовується **міф «про героя, месію»**. Прикметно, що міфологізована свідомість виборця некритично ставиться до посилянь, які, здавалося б, заперечують одне одного: «свій хлопець — месія». З підвалів свідомості випливає сподівання на «героїчного спасителя», який у разі приходу до влади кардинально змінить ситуацію, що склалася, швидко вирішить усі проблеми. В контексті цього міфу розгортається міф «про ворога (ворогів)», яких і має здолати «герой».

Суттєвим фактором деформації масової свідомості, а отже, і впливу на буття, є політичний **міф про «недоцільність змін»**. Він зводиться до того, що заміна одного політика іншим жодних позитивних змін не викличе. Міф конструюється в інтересах чинної влади, оскільки, по-перше, зменшує інтерес електорату до політичного життя, а по-друге, породжує байдужість до вибору як такого.

Певні надії покладають політичні технологи на **міф про те, що «переможець вже відомий»** («від мого голосу нічого не залежить»). Вибудовується він через ЗМІ із залученням до цього процесу авторитетних людей, «результатів» опитувань громадської

думки. Слід зазначити, що розвиток політичних процесів після «помаранчевої революції» лише посилив цей міф.

Найяскравіше політична активність українців проявилася під час президентських виборів 2004 року. Так чи інакше, але майже все населення долучилося до передвиборчої кампанії. «Помаранчева революція» викликала сплеск політичної активності мас. Як не раз відзначалося, саме у періоди соціальних потрясінь і криз, у періоди невизначеності стан напруженого очікування провокує суспільну свідомість на міфотворчість. Саме 2004 року сформувався міф, що перемога «помаранчевих» покладе край корупції і наблизить Україну до Європейського Союзу.

Український дослідник А. Мороз, вивчаючи міфологічну складову президентської кампанії 2010 року, проаналізував передвиборчі програми В. Ющенка, Ю. Тимошенко, В. Януковича, А. Яценюка, О. Тягнибока, С. Тігіпка, А. Гриценка. На його думку, найпоширеніші міфи президентської кампанії 2010 року ґрунтувалися на таких політичних цінностях: **соціальна справедливість** («Від соціальної незахищеності — до соціальних гарантій» (В. Янукович), «Перемога над бідністю та соціальною несправедливістю» (Ю. Тимошенко); **сильна економіка** («Інноваційна економіка та прогресивні реформи» (Ю.Тимошенко); «Сильна економіка — успішна країна» (В. Янукович); **безпека** («Перехід на контрактну армію з 2011 року» (В. Янукович), «Сучасна професійна армія — гарант незалежності» (Ю. Тимошенко); **здоров'я людей** («Здоровий народ» (Ю. Тимошенко), «Здорові люди» (А. Яценюк, В. Янукович); **боротьба з корупцією** («Я вірю: корупційний союз влади й олігархії буде знищено» (Ю.Тимошенко), «Моя країна зламає хребет корупції» (А. Гриценко) [6, 25–26].

Безумовно, кожна виборча кампанія несе з собою новостворені, зорієнтовані на потребу часу політичні міфи. Разом з тим, треба зазначити, що нові міфологеми є новими, скоріше, за часом їх створення, ніж за змістом. Обов'язковим елементом творення «нових» українських політичних міфологем залишається образ «месії», «спасителя», «героя», який «почує кожного», швидко та в потрібному напрямі реалізує антикризові програми з найбільшою вигодою для пересічних громадян. «Спаситель» є важливим творчим архетипом, оскільки відповідає уявленням людини про краще майбутнє. Образ героя з його видозміненими ознаками (раніше — пращур, творець, навіть Бог) реальної людини, яка уособлює суспільну свідомість, так само актуальний і нині, як і багато століть тому. І він, треба думати, буде вічним.

В цілому сучасна міфотворчість значною мірою є результатом діяльності тих, хто створює і впроваджує політичні технології. Ж. Сегела, французький спеціаліст з виборчих технологій і політичних комунікацій, закликає дотримуватися таких принципів: голосувати за людину, а не за партію; за ідею, а не за ідеологію; за майбутнє, а не за минуле; за образ соціальний, а не за політичний; за людину-легенду, а не за посередність; за долю, а не за буденність; за переможця, а не за невдачу; за цінності справжні, а не надумані [7, с. 263].

Міфи можуть зазнати поразки тільки тоді, коли масова свідомість замінюється індивідуальною, посилюються критичні настрої в суспільстві та розвиваються незалежні засоби масової інформації. Безумовно, на місце старих прийдуть нові міфи, але це мають бути міфи, спрямовані на розвиток політичної свідомості, коли «міф втрачає свій характер колективного вірування і стає методологічною основою теорії розвитку суспільства» [8, с. 99].

За умови послаблення легітимації існуючої системи, наростання суперечностей, нестабільності міф стає необхідною передумовою їх подолання. «Відомо, що міфологеми є ефективним механізмом адаптації в складних умовах. За допомогою міфів спочатку віртуально, а потім і в реальній дійсності долають перепони, переборюють негаразди, перемагають ворогів» [9]. Якщо основу міфотворчості становить система позитивних символів, то вона може і має бути використана для здійснення прогресивних суспільних змін.

1. Леви-Стросс К. Структурная антропология / К. Леви-Стосс; [пер. с франц. В. В. Иванова]. — М.: Академический проект, 2008. — 555 с.

2. Почепцова А. Телевізійна політична реклама-98 / А. Почепцова // Нова політика. — 1998. — № 3. — С. 3–13.

3. УНІАН. Выборы'99. — 23 сентября 1999 г. — № 054. [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://www.unian.net/products/d_detail.php?id=53201.

4. Почепцов Г. Как становятся президентами: избирательные технологии XX века. / Г. Почепцов. — К.: Т-во «Знання», КОО, 1999. — 380 с.

5. Бедзик Ю. Лінії долі Віктора Януковича / Ю. Бедзик // Репортер. — 2004. — № 188. — С. 10–28.

6. Мороз А. [154](http://e-catalog.mk.ua/cgi/base_npb/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=NPB_PRINT&P21DBN=NPB&S21STN=1&S21REF=&S21FMT=fullw_print&C21COM=S&S21CNR=&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=M=&S21STR=Міфологізація політичних цінностей у контексті президентської кампанії 2010 року / А. Мороз // Віче. — 2010. — № 2. — С. 23–25.</p>
</div>
<div data-bbox=)

7. Сегела Ж. Национальные особенности охоты за голосами. Так делают президентов / Ж. Сегела. — М.: Вагриус, 1999. — 264 с.

8. Петруччани А. Вымысел и поучение / А. Петруччани // Утопия и утопическое мышление: антология зарубежн. лит.: пер. с разн. яз. / [сост., общ. ред. и предисл. В. А. Чаликовой]. — М.: Прогресс, 1991. — 405 с.

9. Лисенко В., Вірний В. Символи позбавляються шат, або Руйнування політичних міфів [Електронний ресурс]/ В. Лисенко, В. Вірний // Персонал. — 2006 р. — № 46 (197). — Режим доступу до журн: <http://www.personal-plus.net/197/1449.html>.

Анатолій Береза

СУЧАСНІ ТЕХНОЛОГІЇ ГОЛОСУВАННЯ

*Проаналізовано зарубіжний досвід запровадження системи електронного голосування, розглянуто особливості її застосування та стан справ в Україні. **Ключові слова:** електронне голосування, електронний уряд, демократія.*

*Anatoly Bereza. **Modern technologies of voting.** The foreign experiences of introduction the e-election are analyzed. The specific of its application and situation in Ukraine are discovered. **Keywords:** e-election, e-governance, democracy.*

Основною тенденцією виборчого процесу в сучасному світі є його насичення автоматизованими електронними засобами голосування. Розвиток інформаційних і комунікаційних технологій багато в чому визначає суспільний і політичний прогрес кожної держави. Одним з перспективних напрямів використання сучасних інформаційних технологій є розвиток електронного голосування виборців.

Відповідно до технічних стандартів, експерти Ради Європи електронним голосуванням вважають таке голосування, в якому проведення виборів або референдуму пов'язане з використанням комп'ютерних засобів або принаймні з реєстрацією голосів у комп'ютерній формі [1]. Таке визначення охоплює всі технології, що існують на сьогодні, з яких можна виділити два основні типи:

– голосування через Інтернет, що дозволяє людям використовувати свій персональний комп'ютер для голосування шляхом виходу на безпечний веб-сайт і вводом особистого пароля.

– електронне голосування в кабінці для виборця: в цьому випадку виборці приходять на свою традиційну дільницю для голосування. Їх особа, як правило, встановлюється завдяки електронній картці, і вони роблять свій вибір через комп'ютер, встановлений у кабінці, або через сенсорний екран, або використовуючи оптичне перо.

Однак технологія голосування через Інтернет викликає побоювання у деяких експертів, які говорять про можливість стороннього втручання в процедуру голосування. В першу чергу йдеться про типові комп'ютерні вразливості системи (віруси, трояни, Ddos атаки на сервер голосування тощо). Крім того, заволодівши чужою смарт-карткою (і двома PIN-кодами), теоретично можна вкрасти чужий голос на виборах. Тим не менше, за продуманої і прозорої процедури голосування абсолютно неможливо здійснити масову підтасовку результатів. Багато фахівців упевнені, що електронне голосування набагато безпечніше, ніж маніпуляції з паперовими бюлетенями.

Якщо говорити про проблему Інтернет-виборів з правової точки зору, то в першу чергу викликає питання дотримання основних принципів виборчого права, таких як таємниця голосування, гласність і достовірність результатів [2, с. 27].

Таємне голосування передбачає, що кожному виборцю має бути надана можливість такого голосування без намагання дізнатися про його вибір до або після акту волевиявлення. Більше того, ніхто не має права намагатися отримати від виборців, прямо чи опосередковано, відомості про те, як вони голосували або мають намір голосувати.

В умовах Інтернет-виборів дотримання принципу таємного голосування стає практично неможливим. По-перше, існуючі технології фактично не забезпечують анонімність голосування. Ця проблема залишається навіть за організації багатоступінчатого доступу на сервер для голосування і використання динамічного адресу. Неможливо виключити зберігання унікальних ключів, які уже проголосували, в базі даних на сервері, оскільки це дасть можливість повторного голосування однією і тією самою особою і зробить неможливим перерахунок голосів.

По-друге, слабким місцем є ідентифікація виборця, за якої можливі дві ситуації: А) виборець заздалегідь отримує ключ електронного цифрового підпису для доступу на сервер для голосування. Тривалий період зберігання (від виборів до виборів) різко знижує

надійність цих ключів, оскільки вони можуть бути або викрадені з бази даних виборчої комісії, або у самого виборця. Б) Виборець отримує новий електронний ключ напередодні виборів, що робить електронне голосування менш зручним, бо необхідно особисто з'являтися на виборчу дільницю для отримання ключа доступу.

Що стосується гласності, то внаслідок великої територіальної розкиданості комп'ютерних терміналів для доступу в мережу Інтернет стає неможливим будь-який контроль за процесом голосування з боку громадськості, преси, спостерігачів і виборчих комісій різного рівня. Навряд чи група з декількох десятків чоловік зможе проконтролювати роботу комп'ютерної інформаційно-комунікаційної системи, що складається з величезної кількості одиниць комунікаційного устаткування, сотень тисяч кілометрів ліній зв'язку тощо.

Достовірність результатів також не може бути 100% гарантована на цьому етапі розвитку електронного голосування. Можливіх варіантів втручання у процес голосування безліч, від атаки на сервер з результатами голосування до створення різних вірусів та інших шкідливих програм, які підмінятимуть волю виборця безпосередньо на його персональному комп'ютері. Також не слід виключати банальних технічних чинників (відмова техніки, збій програмного забезпечення), які можуть перешкодити процесу голосування на окремих дільницях і поставити під сумнів загальний результат виборів.

Однак, незважаючи на зазначені вище недоліки, система електронного голосування має низку переваг, які нівелюють значну частину можливих негативних наслідків, а саме:

- швидкість обробки результатів голосування (як правило, протягом 24 годин після закриття дільниць);
- можливість програмування інструкції для голосування і самого електронного бюлетеня на різних мовах, що є особливо актуальним для багатонаціональних держав;
- доступність процедури голосування для людей з обмеженими фізичними можливостями (наприклад, можливість для сліпих прослуховувати аудіо запис, можливість голосування вдома).

У 2008 р. Експертним центром з електронного голосування і участі у виборах Європейської Комісії був опублікований рейтинг готовності до запровадження електронної участі майже 30 країн [3]. Завданням його авторів був аналіз і порівняння умов для запровадження нового виду голосування, а також чинників, які забезпечують готовність до його використання. Під час розрахунку рейтингу

готовності до електронного голосування використовувалися такі критерії:

1) контекст інформаційного суспільства (стан із запровадженням електронного уряду, електронна інфраструктура, ціна виходу на ринок інформаційно-комунікаційних послуг і вартість користування ними, поширеність інформаційних та комунікаційних послуг, витрати на інформаційні технології, кількість покупок он-лайн тощо);

2) правовий вимір (виборча система, реалізація положень додаткових протоколів з прав людини і рекомендацій Ради Європи);

3) політичний вимір (правління закону, стабільність демократичних інститутів, виборча система і явка, політична участь, політичні цілі);

4) сфера використання електронного голосування (публічні дебати, вибори).

Станом на 2008 рік найбільш готовими до запровадження системи електронних виборів з 31 країни, досліджуваної авторами індексу, виявилися Великобританія, США та Естонія. У першу десятку також увійшли Нідерланди, Швейцарія, Австрія, Швеція, Німеччина, Бельгія, Фінляндія. Менш готовими до змін у сфері виборів виявилися країни другої десятки: Франція, Данія, Іспанія, Португалія, Італія, Словаччина, Ірландія, Люксембург, Греція і Словенія. До фінальної десятки увійшли такі країни, як Угорщина, Венесуела, Мальта, Росія, Чехія, Литва, Латвія, Румунія, Польща, Болгарія і Кіпр.

Законодавче використання електронних систем голосування в Європі ґрунтується на Рекомендації (2004) 11 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам про юридичні, оперативні і технічні стандарти електронного голосування [4]. У цьому документі Рада Європи визнає факт широкого використання нових інформаційних і комунікаційних технологій у повсякденному житті європейців і вважає за необхідне враховувати ці зміни в практиці демократії. Впроваджуючи електронне голосування, Рада Європи ставить перед собою такі цілі: полегшення процесу подачі голосів виборцями; розширення доступу до процесу голосування для виборців-інвалідів або виборців, що мають інші труднощі для фізичної присутності на виборчій дільниці; підвищення явки виборців шляхом надання додаткових каналів для голосування; зниження з часом загальних витрат для виборчих органів, пов'язаних

з проведенням виборів або референдуму; оголошення результатів виборів на надійнішій основі та в коротші терміни.

У своїй Рекомендації Рада Європи також висловлює стурбованість щодо рівня безпеки і проблем надійності, які можуть виникнути під час використання конкретних систем електронного голосування. Прийнята Рекомендація містить вказівку урядам держав-членів виконувати загальні стандарти і вимоги щодо юридичних, операційних і технічних аспектів електронного голосування, викладених в Додатках до Рекомендації. Загальні принципи передбачають, що в рамках електронного голосування повинні дотримуватися всі принципи демократичних виборів і референдумів. А саме голосування має бути таким же надійним і безпечним, як і демократичні вибори і референдуми, в яких не використовуються електронні засоби.

Росія досягла значного прогресу на шляху переходу до електронного голосування. Так, у квітні 2010 р. Центральною виборчою комісією Російської Федерації була підготовлена програма щодо технічного переоснащення виборчих дільниць, унаслідок чого держава може перейти на повністю електронні вибори вже у 2015 р. Вартість проекту, який сьогодні перебуває на розгляді уряду, становить 7–10 млрд рублів. Згідно з бюджетом, на виконання програми потрібно буде від 6,3 до 9,4 млрд рублів, а остаточна сума залежатиме від вартості обладнання — комплексів обробки виборчих бюлетенів, пристроїв сенсорного голосування, автоматизованого робочого місця, з якого будуть передаватися дані про результати голосування, веб-камер і маячків ГЛОНАСС.

В Україні проблеми та перспективи використання електронного голосування хоч і активно обговорюються спеціалістами [5], однак реальний прогрес у цьому напрямі відсутній. Останнім важливим кроком на цьому шляху стало завершення роботи зі створення Центру сертифікації ключів (ЦСК УСС) на Державному підприємстві «Українські спеціальні системи» Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України у серпні 2010 р. [6]. Створений ЦСК УСС дає змогу організувати захищений обмін електронною поштою та електронними даними, захистити електронний документообіг, забезпечити електронну комерцію та Інтернет-банкінг. Завдяки надсучасним технологіям відкриваються можливості застосування в державних програмах: електронний уряд, електронне голосування, електронні послуги (митні, податкові), електронна комерція. Центр має стати одним із основних

елементів системи захищеного документообігу Національної системи конфіденційного зв'язку України.

На нашу думку, запровадження у вітчизняний виборчий процес сучасних інформаційно-комунікаційних технологій дало б змогу підвищити довіру до результатів голосування (які б отримувалися протягом кільканадцяти годин, а не днів) та активніше використовувати такий інструмент прямої демократії, як референдум, як на загальнонаціональному, так і на місцевому рівнях.

Отже, незважаючи на недоліки, властиві системі, та економічні труднощі, у світі дедалі ширше запроваджуються системи електронного голосування, які є складовим елементом концепції електронного уряду. І у цьому напрямі Україна значно відстає не лише від розвинених демократичних держав, але й від своїх сусідів — постсоціалістичних держав, що має негативний вплив на становлення демократичних інститутів у країні.

---

1. Council of Europe. Recommendation on legal, operational and technical standards for e-voting — explanatory memorandum. Rec(2004)11. — September 2004. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=778189>.

2. Дурнова И.А. Зарубежный опыт проведения Интернет-выборов и проблемы для России / И. А. Дурнова // Информационное право. — 2007. — №2. — С. 22–32.

3. Krimmer R., Schuster R. The E-Voting Readiness Index // Working Paper Series on Electronic Voting and Participation. — 2008. — №1.

4. Council of Europe. Recommendation on legal, operational and technical standards for e-voting — explanatory memorandum. Rec(2004)11. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=778189>.

5. Див.: Ключковський Ю. Стабілізація виборчого законодавства — одне з основних завдань сучасного розвитку України / Ю. Ключковський // Вісник Центральної виборчої комісії. — 2008. — №3(13). — С. 19–23; Онішко О. Шляхи вдосконалення технології виборчого процесу / О. Онішко // Вісник Центральної виборчої комісії. — 2006. — №4(6). — С. 67–70; Стельмах О. Електронне голосування з використанням штрих-коду / О. Стельмах // Вісник Центральної виборчої комісії. — 2007. — №1(7). — С. 77–81.

6. Держспецзв'язок: Центр сертифікації ключів ДП «Українські спеціальні системи» пройшов державну експертизу в галузі комплексної системи захисту інформації. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=243593504

ФІНАНСОВИЙ ВИМІР ВИБОРЧОГО АЛГОРИТМУ

Закон про вибори, який діяв під час місцевих виборів 2010 року, лібералізував фінансування виборчих кампаній, однак не зміг вивести тіньових грошей із цього процесу. Тому за наявності «диких капіталів» в економічному і політичному середовищі України анулюється сутність політичних ідеологій, політичної відповідальності електоральних орієнтирів. Вибори стали інструментом захисту «диких капіталів», а участь суспільства у цьому процесі набула декоративних ознак.

Rostyslav Balaban. Financial code of electoral algorithm. Election Act, which was valid at the local elections of 2010, it made the financing of the election campaigns more liberal. But herewith it did not derive shady money from this process. Thus, if there is a «a wild capital» in economic and political environment of Ukraine, the point of political ideologies, political accountability of electoral guidelines will be canceled. Elections became the instrument of protection of available «wild capital», and it made community involvement ornamental.

Говорячи про виборчу систему, часто звужується увага на виборче законодавство і цим підмінюється розуміння виборчої системи, як такої. Насправді виборче законодавство¹ є формальним алгоритмом. У свою чергу, виборча система є інституцією, яка поєднує політичних акторів з їх мотивацією, культурою і так далі, з одного боку, з іншого — суспільство, відповідно з його ментальністю, настроями, культурою тощо. І лише третя складова — виборчий алгоритм у вигляді відповідної правової бази.

Одним, ніби із дрібних, елементів системи є джерела фінансування виборчої кампанії.

Зрозуміло, що одна і та сама правова база буде давати відмінні результати при різних складових. Один і той самий виборчий закон буде по-різному функціонувати в різних політичних системах.

Ми спробуємо концентрувати увагу вужче, аніж політична історія, культура, ментальність, ідеологеми, мотивація, орієнтири. Максимально прагматично і банально, а саме — принципи фінансування виборчого процесу.

¹ У це поняття ми включаємо, окрім виборчого закону, закон про рекламу та інші, які дотичні до виборчого процесу і регламентують його.

Фінанси у виборчому процесі є у трьох іпостасях, кожна з яких принципово важлива і системоутворювальна:

Перше. Це державне фінансування виборчого процесу.

Друге. Це фінансування виборчої кампанії.

Третє. Це те, що говоритья у виборчій агітації про гроші.

Розглянемо по черзі.

Перше. Державне фінансування передбачає матеріальне забезпечення виборчого процесу. Українська практика така, що майже завжди фінансування процесу запізнюється, проте учасники знають і переважно спокійні, що воно відбудеться. Разом з тим складається хибна практика, що виборчі комісії неофіційно звертаються за допомогою до кандидатів у таких достатньо примітивних питаннях, як забезпечення папером, оргтехнікою та інше. Це, по своїй суті, не впливає на результати виборів, але за своєю природою є хибною практикою, створює корупційні канали.

Також держава забезпечує заробітну плату членів комісії. Досвід демонструє, що основну плату, до речі, теж не офіційно, виплачує членам комісії виборчий штаб. Розуміючи те, що члени комісії є представниками різних політичних сил і, відповідно, різні штаби опікуються своїми членами виборчих комісій — ніби нормальна практика. Проте прогресивна норма, коли виборча комісія складається з представників конкуруючих політичних сил, має зворотний бік. А саме — те, що на фоні «мертвих партій», або так званих «технічних партій», чи «технічних кандидатів» спостерігається, що один із учасників балотування «скуповує» вільних, або технічних, членів виборчих комісій, створюючи цим самим ситуацію, коли один суб'єкт може мати більшість голосів певної комісії. Єдиний запобіжник цьому — це наявність кількох «сильних» гравців з відповідними капіталами. Тоді виборчі комісії де-факто заповнюються представниками цих політичних сил з балансом голосів, або з перевагою в один-два голоси, хоча формально в комісії ніби представлені різноманітні політичні сили.

Зрозуміло, що партійна система має позбавитися сегмента «мертвих партій». Це достеменно не вилікує ситуацію, хоча буде кроком у цьому напрямі. Проте за такого «лікуванням» може статися, що постраждають реальні партійні утворення, а технічні про всяк випадок будуть залишені. Норма, що може сприяти чистці, наприклад, як у Німеччині, може бути такою, що політичні партії, які не беруть участі у виборах, ліквідовуються, як партії.

Держава, окрім фінансування виборчого процесу, фінансує і виборчу кампанію. В Україні це обмежується незначним, ніби для створення рівних умов. А саме — надання в рівних частках телерадіоєфіру та випуск типових офіційних прокламацій. Ця частка є мізерною щодо вартості всієї виборчої кампанії, а тому вона не створює ані впливу, ані рівних умов і є формальною даниною. В свою чергу, європейська практика така, що держава долучається до фінансування політичних сил. Мета такого фінансування — сприяти стійкості, стабільності, сталості політичних сил. Німеччина фінансує політичні сили не тільки під час виборчої кампанії, а весь період між виборами. Принцип такий, що фінансуються партії переможці пропорційно до здобутих мандатів. Державне фінансування політичних партій досить солідне і може бути використане, однозначно, прозоро, тільки на партійну роботу, партійну і політичну освіту, різноманітні семінари тощо. Чим і мають займатися політичні партії, поширюючи свої ідеї і виховуючи партійні, бюрократичні кадри, зрештою, еліту. Те, чим політичні партії в Україні не займаються.

Таким чином, державне фінансування в Україні виборчого процесу є пасивним, без забезпечення впливу чи сприяння.

Друга фінансова складова, це фінансування самої виборчої кампанії. Зазначимо, що контроль фінансів є системним питанням незалежності і самостійності. Тут може діяти просте розуміння: скажи, хто тебе фінансує, і я скажу, які цілі ти відстоюєш. Цей сегмент в Україні найбільш непрозорий. І тільки опосередковано, фактично без доказової бази, аналітики можуть робити припущення.

Так, свого часу радянська система не передбачала фінансування виборчої кампанії, фактично, за відсутності такої. Після краху СРСР перші вибори були найдешевшими і найчеснішими — це перші 90-і рр. минулого ХХ ст. Завдяки тому, що адміністративно сильна партійна номенклатура виявилася пасивною, а приватних капіталів як таких у принципі ще не було, відбулось таке, що ті вибори могли вигравати рядові вчителі і дільничні міліціонери з однією пачкою примітивних листівок і проведенням особистих зустрічей. Ще до парламентських виборів 1994 р. діяла така норма, що виборчий фонд кандидата не може бути більшим певної межі, яка в еквіваленті становила 40 доларів США [1, с. 112]. Це з позицій сьогодення видається, щонайменше, дивно.

Вартість виборчих кампаній зростала, проте тема фінансів у виборчій кампанії не актуалізувалася. Зрозуміло, що це закладало лицемірство майбутніх законодавців.

Уже в 1998 р., фактично вперше після парламентських виборів, один з обраних народних депутатів публічно озвучив, що до нового складу Верховної Ради України обрано ряд підприємців і сто з них між собою (тобто в середньому) з'ясували, що витратили 1 млн доларів на виборчу кампанію. Звісно, що були кандидати, які витрачали менше і вигравали, так само, як і ті, що витрачали принципово більше. Питання в іншому, що ці витрати на виборчі перегони були поза правовим полем, тобто прямим порушенням. І це не мало жодних правових наслідків. Звичайно, що витратна частина в таких умовах є тіньовою. Витрати на виборчі перегони здійснювались із паралельних фондів, до яких кандидат нібито не мав відношення і, таким чином, не порушував закон.

Насправді, за великим рахунком, перша фаза виборчої кампанії — це збір коштів на ці перегони. Джерела фінансування де-факто вказуватимуть, чиї інтереси відстоюватимуться. Проте в українській політичній практиці джерела фінансування максимально утаємничені. Можемо припустити, що вони переважно не консолідовані, а моноджерело. Партиїні вибори з 1998 р. (тоді була введена змішана виборча система) стимулювали до спільного фінансування політичного проекту, що в подальшому виявлялося в розколах по лінії груп інтересів — представників від різних джерел.

В Україні зберігається практика, згідно з якою виборчий процес фінансується великим капіталом, для якого матеріальний ресурс середнього класу не є конкурентним, а останній немає практики відповідної ініціативи і участі у політичних процесах.

Цікава модель прийнята в Білорусії де будь-яке приватне і стороннє фінансування виборчої кампанії заборонене. Зрозуміло, що в таких умовах домінує та політична сила, яка має доступ до адміністративного ресурсу. Умовно кажучи, альтернативний кандидат отримує обмежений телерадіофір, а чинна влада просто користується телерадіофіром. Ця модель фінансування відповідає чинному режиму і буде змінена із зміною режиму. Реформування системи фінансування означатиме демонтаж чинного режиму, оскільки інші принципи фінансування означатимуть іншу політичну систему.

В Україні ж політики часто виступають самі учасниками бізнес процесів. Ми, швидше, можемо почути позиціонування як успішного бізнесмена, заможного, аніж успішного громадського діяча в політиці, активного законотворця тощо.

Таким чином, політики є представниками капіталів, а не громади (прошарків, груп, класів). Це системна характеристика, що забезпечує відірваність політичного класу від суспільного життя.

В Україні малий і середній бізнес з ряду причин неспроможний фінансувати конкурентні загальнодержавні виборчі кампанії, а тому де-факто не представлений у загальнодержавних представницьких органах. На місцевому рівні спрацьовують аналогічні моделі, про які ми говоримо взагалі. Щоправда, тематика про малий і середній бізнес у виборчій та політичній риторичі актуалізується більш-менш активно з президентської кампанії 2004 р. і триває до сьогодні. Це говорить, що кількість учасників малого і середнього бізнесу стає електорально помітною, проте не йдеться про вплив їхніх інтересів у законотворчому процесі. Потрібно розуміти, що до «армії» малого бізнесу в Україні належать «солдати» ринків, лотків і т. д., статки яких достатні для утримання сім'ї, а про капітали, інвестування тут не йдеться.

Звичайно, коли великий капітал мовить вустами політика, він може говорити і про малий бізнес, і про інше — переважно соціальні дотації і захист, щоб сподобатися виборцю, але діяти в інтересах великого капіталу.

Специфіка оцінки політичного середовища в Україні така, що вона переважно здійснюється за аналізом публічних виступів. Натомість народна мудрість говорить, що політика не потрібно оцінювати за те, що він говорить і що робить. Політика потрібно оцінювати за те, чого він не сказав і не зробив. Ми пропонуємо прагматичний варіант оцінок, коли потрібно аналізувати прийняті законопроекти і поправки та їх наслідки.

Зауважимо, що в сучасній Україні ідеться не просто про великий капітал, а про «дикий капітал». Специфіка «дикого капіталу» така, що він має не бізнес походження, а переважно державно-адміністративне і є вільним, не задіяним в економіці. Відповідно, має відмінну природу поведінки. Якщо ми говоримо про мільярдні статки в бізнесі, то це означає вартість нерухомого майна, вартість обладнання, вартість товару, який продається. Бізнес може конвертувати (вийняти з обороту) певний обмежений ресурс. Перевищення межі може спричинити проблеми для бізнесу або крах. Те, що ми називаємо «диким капіталом», має іншу природу походження — це великі статки, гроші, які, як правило, належить окремій особі і є вільними — тобто готові бути витраченими на проєкт. Відмінність від бізнесу у тому, що він зростає не у вигляді

відсотків від капіталу, як наслідок бізнесу, а просто поповнюється, як наслідок адміністративно-політичних рішень. Ми зазначили, «дикий капітал» може використовуватися в економічних проєктах, проте більш зацікавлений реалізовуватися в політичних проєктах, оскільки бізнес може давати певний відсоток прибутків згідно з рентабельністю, а політичний проєкт і доступ до влади — поповнювати ресурс в рази.

Таким чином, доки в економічному просторі наявний «дикий капітал», вибори, як такі, є неадекватними, а громадські настрої неважливими, оскільки під них можна камуфлюватися. Що ми і маємо — не політичні партії, а політичні проєкти і переважно популістські кампанії під час виборів.

Наявність тіньових капіталів є загрозою і спростуванням демократії, навіть за наявності формальних інститутів демократії.

Жодна політична сила в Україні достеменно не може продемонструвати походження капіталів. А з іншого боку, це ніби не цікавить ані журналістів, ані громадськість.

Отже, за наявності не просто великих, а гігантських ресурсів на тлі бідної держави і бідного суспільства втрачається сенс в ідеологіях політичних сил, навіть у громадських орієнтирах і настроях. Таким чином, соціологія демонструє певні настрої, які не мають нічого спільного з подальшим вибором і політичним життям. Завдяки невідомим і неконтрольованим ресурсам створюються політичні проєкти з новими брендами під будь-які орієнтири. Можуть з'являтися навіть нові обличчя, але обслуговувати вони будуть той самий капітал, а не суспільні чи державні інтереси.

Змінити ситуацію призвані ті, хто перемагає завдяки такій моделі, коли влада здобувається заради захисту і регенерування нових «диких капіталів». Очевидно, що такий варіант змін — малоімовірний.

Зміна такої ситуації буде відбуватись із зміною природи самого капіталу. Як ми зазначили, гігантські капітали зазнаватимуть процесу розпаду і відгалуження. Нові капітали, як правило, динамічні і будуть становити конкуренцію «старим». Перший прояв цього були події «помаранчевої революції», коли була створена протидія «старому» домінуючому клану. Одна з інтерпретацій «помаранчевої революції» така, що це був виступ мільйонерів проти мільярдів. Хоча, як ми бачили, використовувалася загальнодемократична риторика. Тільки зростання реального бізнесу, який спроможний протистояти «диким капіталам», змінюватиме ситуацію на електоральному полі.

Сьогодні виборче законодавство лібералізоване в сфері регламентації фінансування виборчої кампанії. Верхня межа виборчого фонду не обмежується. Він може поповнюватися внесками фізичних осіб: від однієї особи не більше 10 мінімальних заробітних плат, тобто близько 1 тис. доларів. При цьому внески від юридичних осіб виключені [2]. Проте походження капіталів, їх легальність і власники не регламентуються, не демонструються. Принаймі знята потреба скривати виборчі витрати, хоча не виключаються паралельні фонди. І цим самим ситуація ще не виліковується.

Сьогодні (2010) найбагатші кандидати в мери міст України декларують минулорічний дохід понад 1 млн грн. (таких тільки п'ять), один з них задекларував 63 млн [3]. Аналітики підозрюють, що заявлені статки — це лише частина їх. Самі дослідники вказують, що значна частина кандидатів навіть не прагне вказати адекватні доходи. Зазначимо, що такий стан речей в європейських країнах викликав би громадське виключення з політичної арени таких неправдивих кандидатів.

Третя база фінансів у виборчій кампанії — це те, що говориться про гроші в агітації. Вказана тема, в принципі, непомітна і ніби неактуальна та і не проаналізована. Проте вона вкрай важлива. Агітація, з одного боку, відображає настрої суспільства очима політиків і технологів, а з іншого боку, форматує певний код. Перші вибори (90-х р. ХХ ст.) носили таку інформаційну парадигму — що ми такі самі бідні, як і ви, проголосуйте за нас (мене). Кінець 90-х у агітації домінує: що ми (кандидати) будемо боротися, щоб усім було добре, а саме — забезпечимо і підвищимо заробітну плату, соціальні гарантії. Зрештою, останні парламентські вибори ознаменувалися тим, що всі партії заявили про матеріальні гарантії — виплату студентам, виплату пенсіонерам, виплату по народженні і т.д. Ми продемонстрували, досить примітивно, парадигму, згідно з якою виборець розглядається як пасивна маса, мовляв, чекайте. Кампанії з декларацією: заробляйте, будьте успішними, будьте підприємцями не озвучуються, бо приречені на поразку. Суспільство чекає месію, доброго царя-батюшку, що хтось щось зробить. Останнє є лише проявом того, про що згадувалося вище, а саме — за панування «дикого капіталу» його провайдери зацікавлені в загальнодемократичній риторичній, соціальних гаслах — і жодних прагматичних кроків в інтересах суспільства.

Таким чином, виборче законодавство має бути колективним договором між суспільством та елітою. В нашому випадку воно

є договором між елітами без участі суспільства. Останнє відіграє парадно-фасадну функцію. Зміна законодавчої бази не виправить ситуацію. Необхідно «лікувати» економіку і виховувати нову соціальну базу.

1. Балабан Р.В. Теорія виборчої системи. — К.: Либідь, 2007. — 112 с.
2. Закон України «Про вибори депутатів Верховної Ради, Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів».
3. Декларация и намерения. Высоцкий С. И. др. // Фокус — 2010. — № 42. — 15 октября. — С. 8.

Катерина Меркотан

МАНІПУЛЯТИВНИЙ ПРИСМАК ВИБОРЧИХ ПРОЦЕСІВ

*У статті досліджуються проблеми вітчизняного виборчого ринку в сучасних умовах. Автор звертає увагу на повсюдне застосування маніпулятивних технологій, внаслідок чого зростає недовіра громадян до влади. **Ключові слова:** вибори, маніпулятивні технології, виборчий ринок*

Kateryna Merkotan. Manipulative taste of electoral processes. The problems of home election market in present-day situation are researched in the article. The author pays attention on the applying of manipulative technologies that leads to the increasing of people's distrust to power. **Keywords:** election, manipulative technologies, election market.

Повсюдне опанування партіями виборчого ринку призводить до суттєвих змін у електоральному просторі. Внаслідок цього адресатом виборчих перегонів здебільшого стає не представник певної соціальної групи, зорієнтований на ідеологічні засади політичної партії, а пересічний виборець. Наразі боротьба щораз посилюється у електоральному середовищі і загострюється, власне, під час виборчої кампанії.

Водночас наростання ринкових тенденцій у політиці є загальносвітовим явищем. Зокрема, у західній політології й соціології вже склалася традиція аналізу політики з точки зору попиту та пропозиції. Відомий французький соціолог П. Бурд'є розглядав поле політики як ринок, де відбувається виробництво, попит та пропозиція особливого товару — політичних партій, програм,

думок тощо. «Політичне поле — це одночасно поле сил і поле боротьби, спрямованої на зміну співвідношення цих сил, що визначає структуру поля в кожний момент... Через нерівномірний розподіл засобів виробництва в тому або іншому уявленні про соціальний світ політичне життя може бути описане категоріями попиту та пропозиції: політичне поле — це місце, де в конкурентній боротьбі політичних агентів народжується політична продукція, проблеми, програми, аналітика, коментарі, концепції, події, з яких мають вибирати звичайні громадяни, які здебільшого і стають «споживачами», тим паче ризикують помилитися, віддаляючись від місця виробництва» [1, с. 181–182].

Розвиток ринкових відносин посилює залежність партійної діяльності від маркетингових стратегій, водночас віддаляючи їх від електорату. Натомість значення й зміст перебігу партійних процесів органічно пов'язані з факторами, що впливають на електоральну поведінку. Методологічною базою дослідження взаємодії партій з електоратом є теорії (іноді їх називають моделями) голосування — теорія ідентифікації виборця з партією, соціологічна теорія, теорія раціонального вибору, теорія пануючої ідеології. Всі перераховані теорії певним чином переосмислюються в сучасних умовах розвитку партій. Це пов'язано з розмиванням соціальної бази партій, зі зростаючою фрагментацією партій, а також із поширенням маніпулятивних технологій. Останні стрімко поширюються через засоби масової інформації, Інтернет, які перетворюються на дієвий простір політичної комунікації. Відповідно до недавніх досліджень, проведених у Великій Британії, молодь віком від 15 до 24 років утричі частіше, ніж люди старшого віку, віддають перевагу віртуальним формам політичної участі.

Політичні реформи багатьох країн, розпочаті з метою інтеграції суспільства, призводять до формування «електронних держав» і «електронної демократії». Такі новотвори змінюють механізм взаємин партій і держави, партій і виборців, усіх політичних суб'єктів. Так, електронна держава відкриває громадянам нові канали політичної участі, що дозволяють їм безпосередньо спілкуватися з політиками. У рамках електронної демократії партії вкотре відчувають зміни, а саме — зростає роль виборів і зменшується значення ідеологічних факторів. Змінюються й партійні стратегії. Вони націлені на короткострокові програми взаємодії з виборцями. Отже, посилюється ринкова стратегія, реалізація якої пересудіс спрямована на купівлю електоральних голосів.

При цьому український ринок влади визначається, з одного боку, поєднанням патріархального, підданського і частково активістського типів політичної культури «покупців» [2], а з іншого — низькою якістю «політичного товару». На політичному ринку України покупець, як правило, не намагається задовольнити свій «соціальний інтерес» (оскільки не вірить у таку можливість), а згоден на щось матеріальне, корисне сьогодні, і готовий продати свій голос тому, хто добре заплатить. На жаль, вітчизняний покупець значною мірою такий же безвідповідальний, як і продавець [3, с. 6].

За таких умов формуються тунелі подвійних соціальних реальностей. Неформальні мережі людських стосунків, серед яких протекціонізм, клієнтизм тощо відтворюються як «альтернативні» спільноти та системи комунікації. Таким чином для переважної більшості українських виборців бажання жити в кращих умовах стає основним мотивом голосування. Це свідчить про низький рівень політичної ідентифікації та політичної культури загалом. До того ж низький рівень політичної культури призводить до збільшення кількості виборців, які голосують, керуючись думкою родичів, знайомих, колег або ж зовсім не йдуть на виборчі дільниці. Останнє додає шансів політичним маніпуляторам та фальсифікаторам. Видається, така ситуація на вітчизняному політичному ринку визначається тим, що Україна ще й досі перебуває у стані посткомуністичного переходу до демократії і дотепер не має стандартів загальнонаціональної політичної культури.

Цілком зрозуміло, що на найцивілізованішому ринку інтереси продавців і покупців не завжди збігаються. З огляду на це останнім часом брендами політичного товару стають не політичні інституції, а їх лідери. Втім, щоб точніше змалювати ситуацію, увага зосереджується на іміджі того чи іншого політичного лідера. Так само виграють і партії, які перемогли у маркетингових війнах за популярні ідеологічні бренди, тобто у назвах яких бачимо слова: «демократичний», «соціал-демократичний», «християнський», «народний» тощо.

Така ситуація спричинена тим, що на політичному ринку продавці знаходять покупців за допомогою реклами, а це вимагає презентації «товарів» (кандидатів на владні посади) або варіантів вирішення суспільно значущих проблем у вигляді символів, які позитивно сприймаються електоратом. Якщо раніше владу ототожнювали не лише з сакральною персоною правителя, а з певними

символами, то в сучасному світі процес десакралізації влади супроводжується відокремленням реального політичного лідера від владної символіки та від його віртуального іміджу [4]. На думку російської дослідниці С. Пшизової, ринкові механізми відтворення влади вимагають символів-брендів, іміджів-етикеток, які замінюють традиції, ритуали і міфи, тобто орієнтири у політичному просторі і, як правило, є віртуальними [3, с. 6]. Вони витісняють реальних суб'єктів владної взаємодії в процесі політичних комунікацій. Як наслідок, створюється штучний (віртуальний) світ політики, який вимагає відповідного інструментарію. Така ситуація сприяє активному застосуванню маніпулятивних технологій, особливо під час виборчих кампаній.

Варто підкреслити, що вивченням кон'юнктури політичного ринку та організацією виборчих кампаній займаються зазвичай спеціальні фірми, які надають політичні послуги. Отже, поряд з основними суб'єктами політичного ринку — політичними партіями та їх лідерами — виникають організації фахівців із продажу політичного товару, які вивчають і формують попит, а також надають споживачу необхідну інформацію про політичних акторів. Такі організації виступають повноправними, а інколи і «головними» суб'єктами політичного ринку. Йдеться, насамперед, про політтехнологів та політконсультантів. Причому, якщо, наприклад, експерти із захисту прав споживачів дійсно представляють інтереси своїх клієнтів, то політичний експерт лише робить вигляд, що захищає інтереси виборця, оскільки він не є незалежним: його наймає не покупець, а продавець.

Як за покупця-виборця борються політики, так за покупця-політика борються фірми, що надають відповідні послуги: PR-агентства, політичні консультанти, іміджмейкери тощо. Вони зацікавлюють свого покупця цілком ринковими способами і пропонують йому «розкручений» товар. Ідейно-нейтральні політтехнологи можуть виготовити товар, що найбільше відповідає кон'юктурі ринку, тобто імідж-проект лідера або партії, а потім знайти й потрібного замовника. Надалі сконструйований імідж може як відповідати, так і не відповідати цілям замовника. А ось наскільки відрізняється товар, який було запропоновано покупцю-виборцю, від того, який він отримує у вигляді реальної політики, залежить від соціально-політичного контексту країни [3, с. 7]. В Україні через слабкість демократичних традицій, розвинутого громадянського суспільства, контролю за владою з боку громадян

відмінність між реальним і сконструйованим іміджем влади виявляється досить відчутною. Натомість виникає проблема легітимності влади внаслідок використання її спотвореного образу під час виборчої кампанії.

Доводиться визнати, що маніпулятивними взаємодіями охоплюється щораз все більше коло виборців. Крім того, поширеними стають віртуальні маніпуляції. Незалежно від того, відбувається маніпуляція процесами (зокрема, використання адміністративного ресурсу) чи маніпуляція свідомістю (емоційний вплив, дозування інформації, нейролінгвістичне програмування тощо) в остаточному рахунку йдеться про мотивування певного типу поведінки, тобто голосування за певного кандидата чи політичну силу. В цьому контексті, як слушно зауважує А. Купцов, демократичні вибори є маніпуляцією голосами виборців заради завоювання владних повноважень на підставі ілюзії незалежності адресата впливу від постійного втручання, а також ілюзії самостійності прийняття рішень та виконання дій [5, с. 105].

Одним з найбільш використовуваних маніпулятивних ресурсів на виборах є негативна реклама або антиреклама. Зокрема, антиреклама на парламентських виборах 2006 р. перевищила 30% загального обсягу і сягала часом 40% (лютий 2006 р.) [6]. Напередодні позачергових парламентських виборів 2007 року частка повідомлень з антирекламою становила 34%, а за часом — 64%. Диференціація каналів більш помітніша за показниками часу, ніж за кількістю повідомлень. Відповідно, найбільше часу для негативної реклами було відведено на «Інтері» (81%) і 5-му каналі (75%), найменше — на Новому каналі (24%) та СТБ (21%). Серед персоніфікованої антиреклами її частка в показниках часу найбільша була у Партії регіонів (23%), «Нашої України — Народної самооборони» (20%), БЮТу (18%) та КПУ (17%). Серед політичних лідерів основними фігурантами антиреклами були В. Ющенко (3% прайм-тайму), В. Янукович (2%), О. Мороз та Ю. Тимошенко (по 1%, відповідно).

Невід'ємною складовою негативної політичної реклами є формування негативного іміджу, який, на думку Г. Почепцова, свідомо конструюється, а не виникає спонтанно [7]. Вдале створення такого іміджу здебільшого є гарантією перемоги на виборах. На президентських виборах 2004 р. В. Ющенко і В. Янукович активно критикували один одного. В. Ющенку дорікали залежністю від зовнішніх сил, у першу чергу — американських, у намірі розі-

рвати братні відносини з Росією тощо. Кандидата на пост Президента України В. Януковича ж асоціювали зі злочинною владою. Саме вона була мішенню критики (за браком свободи слова в Україні, про що багато говорилося на Заході). Оскільки ж В. Янукович, обіймаючи посаду Прем'єр-міністра України, два роки уособлював владу, то він і сприймався негативно — як спадкоємець цієї влади [8, с. 218]. 2010 р. В. Янукович вже виступав з негативною критикою проти Ю. Тимошенко — проти її політики заробітної плати та працевлаштування, пенсій, високих цін, медичного обслуговування тощо. Загалом же, на жаль, можна відзначити використання на останніх президентських виборах апробованих маніпулятивних технологій 2004 р. За результатами експертного опитування «Україна після виборів: чи є підстави для оптимізму?», проведеного з 19 лютого по 3 березня 2010 р. Українським центром політичного менеджменту, рівень маніпулятивного впливу (за 10-бальною шкалою) з боку В. Януковича становив 5,7, з боку Ю. Тимошенко — 6 балів.

Не цураються суб'єкти виборчого процесу і спотворених соціологічних даних, іноді навіть від неіснуючих соціологічних служб. З наближенням виборів до місцевих рад варто пригадати про опитування киян, нібито проведені якимось Центром інформаційних та маркетингових досліджень «Оазис» 3–6 травня 2007 р. напередодні позачергових виборів київського міського голови та депутатів Київради, що стало яскравим свідченням маніпуляції передвиборчими рейтингами. Розбіжності результатів ТВК та вищезазначеного міфічного Центру на виборах до Київради становили для БЮТ — 20,7% (22,8% і 43,5%, відповідно), для Блоку Черновецького — 13,7% (30,5% і 16,8%, відповідно) [9, с. 21].

Окрім сумнівного «Оазису», перед виборами часу від час заявляють про себе деякі начебто соціологічні фірми, зокрема «Україна-2000», «Юкрейніан соціолоджі онлайн груп», Всеукраїнський центр політичних досліджень, Київська соціологічна академія, Київський центр соціологічних досліджень та ін. Усі вони так чи інакше націлені на спотворення громадської думки та формування замовного іміджу кандидата. І тут у нагоді стають різноманітні рейтинги, які впливають на поведінку громадян, формують громадську думку й створюють певну емоційну атмосферу «зараження» чужими емоціями.

Використання різних підстав для розрахунку рейтингів дає змогу маніпулювати думками виборців, їхньою довірою до того

чи іншого кандидата або партії. Наприклад, для підвищення довіри до «свого» кандидата публікується рейтинг, отриманий з відповідей на «закрите» запитання й на «відкрите» — для кандидата-суперника [10, с. 93].

Останнім часом досить поширеною є технологія перенесення рейтингів, отриманих в Інтернеті під час проведення інтерактивних опитувань на весь масив респондентів. Зокрема, задаючи комуністам та їх прибічникам питання щодо необхідності вступу України до НАТО, можна дістати відповідь, яка не відображатиме думки всього населення. Втім, маніпулюючи отриманими даними, тобто не беручи до уваги інших позицій, складається хибна думка і подається як основна від імені народу.

Спостерігається й перехід від традиційних виборчих технологій до так званих мікротехнологій із використанням психологічного впливу на свідомість виборців. Найпоширенішим механізмом маніпулювання масовою свідомістю в Україні виступають ЗМІ та їх здатність формувати певні умонастрої та уподобання громадян. Мас-медійний вплив посилюється методами психологічного впливу, наприклад, нейролінгвістичного програмування (НЛП). За допомогою НЛП політики «бомбують» виборців, схиляють їх на свою користь і, врешті-решт, замість можливості самостійно й свідомо визначатися зі своїм вибором, громадяни дістають накази для підсвідомості. Зрештою, «задоволений електорат крокує тісними рядами до виборчих урн, упевнено проставляючи хрестик навпроти імені «потрібного кандидата» [11, с. 39]. Однак без інших технологічних засобів НЛП безсиле. Тому від виборів до виборів живуть та утверджуваться міфи про краще життя, повернення вкладів Ощадбанку, пенсійну реформу, підвищення пенсій (без підвищення цін і тарифів!), доступність житла, перемогу над корупцією, те, що чиновники працюватимуть на людей, а не проти них. Цей перелік можна продовжувати і продовжувати. Щораз читаючи передвиборчі програми, виникає відчуття якогось дежавю з колоритом чергової виборчої кампанії.

З часом маніпулятивні ресурси стають дедалі складнішими. Великою проблемою сучасного українського політикуму є маніпулювання законодавством. Здається, народні депутати України ще не опанували принципу верховенства права, тож вважають за доцільне замінити його верховенством закону. Отже, відбувається перманентний процес внесення законодавчих змін. Особливою популярністю у народних обранців користується виборче законо-

давство, до того ж напередодні чергової виборчої кампанії. Наразі пильна увага народних обранців сконцентрована на Законі України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів». Каме-нем спотикання виявився пункт 3 ст. 35 Закону, за якою «місцева організація партії може висувати кандидатів на місцевих виборах за умови, що відповідна місцева організація політичної партії зареєстрована у встановленому законом порядку». Власне з цього приводу точилися запеклі суперечки, особливо в лавах нещодавно створених партій. Йшлося про те, що місцева організація має бути зареєстрована не пізніше як за 365 днів до дня виборів. Це яскравий приклад політичної доцільності, а не верховенства права. Крім того, складається враження, що законотворчість втрачає ознаки об'єктивності та стає суб'єктивним процесом задоволення певних приватних інтересів.

Повсюдне використання маніпулятивних технологій забирає останню надію на покращання політичної ситуації, зокрема, та щодо оптимістичного сценарію розвитку нашої країни загалом. Утім ще жевріє слабка надія, що переможе здоровий глузд і нові сили, які намагаються вибороти владні посади, керуючись іншими принципами у виборчому і післявиборчому процесі. Натомість громадяни будуть менше зважати на передвиборчі обіцянки або ж вимагатимуть їх виконання. Лише за таких умов інтереси громадян будуть максимально враховані, легітимність влади зміцниться, а отже, відпаде (наразі зменшиться) потреба у застосуванні маніпулятивних технологій на виборах.

---

1. Бурдые П. Социология политики / П. Бурдые; [пер. с франц.]. — М.: Socio-Logos, 1993. — 336 с.

2. Almond G.A. The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations / Almond G.A., Verba S. — Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1963. — 562 p.

3. Пшизова С. Н. Демократия и политический рынок в сравнительной перспективе / С. Пшизова // Полис. — 2000. — № 2. — С. 6–17.

4. Пшизова С. Н. «Два тела» президента (Модели репрезентации власти на пороге третьего тысячелетия) / С. Пшизова // Полис. — 1999. — № 2. — С. 122–133.

5. Купцов А. Маніпулятивна складова соціальної взаємодії в контексті політичного маркетингу / А. Купцов // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2004. — № 2. — С. 92–106.

6. Політична реклама на телебаченні [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.aup.com.ua/upload/1144745906admarch2006.pdf>. — Назва з титул. екрану.

7. Почепцов Г. Имидж: от фараона до президента / Г. Почепцов. — К.: Адеф-Україна, 1997. — 328 с.

8. Культура — суспільство — особистість: Навчальний посібник / [за ред. Л. Скокової]. — К., 2006. — 250 с.

9. Меркотан К. Індикатор громадської культури / К. Меркотан // Народний депутат. — 2010. — № 7–8 (67–68). — С. 18–21.

10. Полторак В. Избирательные кампании: научный подход к организации / В. Полторак, О. Петров. — К.: Знання України, 2004. — 120 с.

11. Биденко А. НЛП от управления к манипулированию / А. Биденко // BUSINESS communication. — 2003. — № 11–12. — С. 37–43.

Ігор Савченко, Андрій Осаволук, Дмитро Прокопчук

ДО ПОШУКІВ ОПТИМАЛЬНОЇ ВИБОРЧОЇ СИСТЕМИ: ВІДКРИТІ СПИСКИ

*Стаття присвячена дослідженню сучасної (змішаної) виборчої системи в Україні, її негативному впливу на якість місцевого самоврядування та легітимність центральних органів влади. Автори статті наголошують на необхідності відкритих списків як способу оптимізації виборчої системи. **Ключові слова:** вибори, виборча система, місцеве самоврядування, легітимність, відкриті списки.*

*Igor Savchenko, Andriy Osavolyuk, Dmytro Prokopchuk. **Looking for the optimal electoral method: the open lists.** This article is dedicated to the research of modern (mixed) electoral method in Ukraine, its negative influence on the quality of local government and the legitimacy of central government. The authors argue that open-lists are an effective way of electoral method optimization. **Keywords:** elections, electoral method, local government, legitimacy, open lists.*

Оптимізація виборчої системи держави є важливим елементом упорядкування суспільного життя загалом. Проблемою демократії і, зокрема, виборчого процесу є те, як у результатах виборів найповніше і найчіткіше відобразити суспільну преференцію, а отже, її агрегувати суспільне благо. На практиці виходить, що внаслідок різних систем виборів перемогти можуть зовсім різні актори.

Чіткі правила гри забезпечують її легітимність та стабільність. Найявний перебіг виборчого процесу в Україні яскраво ілюструє

те, як недосконалість правил «гри» (форми) впливає на її результат (зміст). Проблема полягає не в тому, щоб максимально спростити правила, запобігши можливим маніпулюванням ними, а виробити, науково обґрунтувати модель організації виборчого процесу, яка б забезпечувала рівність усіх претендентів і реальну залученість громадян у процес обрання цих претендентів.

Не кон'юнктурні інтереси політичної еліти, а раціональна аргументація та ефективний міжнародний досвід повинні бути основою для вироблення оптимальної виборчої системи в Україні. Інакше, користуючись сентенцією С. Рябова, вибори, замість ідеї втілення народоправства, перетворяться на «квазідемократичне декорування непривабливої залаштункової борні» [7]. Таким чином, короткострокові цілі політичних гравців бути обраними нівеликують цінність самого вибору.

У цьому контексті роль політичної науки у поєднанні з юридичною є дуже важливою, адже суспільству треба не лише допомогти усвідомити принципи виборчого процесу, але й виробити найбільш оптимальну систему, за якої кожен громадянин зможе особисто долучатися до процесу державотворення, запобігши його здійсненню на основі клановості та вузьких кулуарних інтересів. Цю проблему розглядають багато дослідників. Зокрема, у цій статті ми спиралися на дослідження таких науковців, як Ю. Ключковський, І. Коліушко, О. Майборода, Н. Попадюк та ін. Також вартими уваги є доповіді учасників круглого столу, організованого Інститутом виборчого права у березні 2007 року [9].

Згідно із Законом України «Про вибори народних депутатів України» народні депутати обираються за пропорційною системою із закритими списками у багатомандатному загальнодержавному виборчому окрузі. Натомість чинний Закон України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» визначає таку структуру виборчої системи на місцевому рівні:

– *мажоритарна система відносної більшості в одномандатних виборчих округах* — для обрання депутатів сільських, селищних рад і сільських, селищних, міських голів; для обрання половини складу Верховної Ради АР Крим, обласних, районних, міських, районних у містах рада;

– *пропорційна виборча система із закритими списками у багатомандатних виборчих округах* — для обрання половини складу Верховної Ради АР Крим, обласних, районних, міських, районних у містах рада.

Донедавна вибори до місцевих рад проходили виключно за пропорційним принципом. Але сьогодні на різних рівнях органів місцевого самоврядування застосовуються різні виборчі системи. Теоретично змішана виборча система повинна поєднувати у собі переваги мажоритарної та пропорційної. У нас же, навпаки, аналізуючи чинні нововведення у законодавство про місцеві вибори, складається враження, що вони органічно поєднали недоліки цих систем.

Стаття 35 реформованого в липні цього року Закону лише формально декларує відхід від суто пропорційного принципу розподілу влади у місцевих радах. Фактично ж нова норма ситуацію не змінює, адже право висунення кандидатів у ці ради по мажоритарних округах мають лише місцеві організації партій. Це нововведення прямо суперечить статті 38 Основного закону, згідно з якою громадяни мають право вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та місцевого самоврядування.

Як бачимо, зміни до Закону не зменшили залежність депутата місцевої ради, міського голови від політичних партій і не наблизили їх до громадян. Основними суб'єктами виборчого процесу (серед тих, які борються за владу) залишаються партії, які обмежують вибір громадян тими кандидатурами, висунути яких вважають за потрібне.

Останні роки засвідчили повну нездатність пропорційної виборчої системи забезпечити ефективне самоврядування на місцях, а саме:

А. Підміна реальних справ ідеологічним просторікуванням

Після 2006 р. партійні списки радикально змінили специфіку роботи рад. Адже коли люди голосують за партію, вони вибирають певну політичну платформу (позиція щодо мовного питання, визнання ролі УПА тощо), безвідносно до того, що ця політична сила пропонує на місцевому рівні. Насправді ж місцеве самоврядування — це, насамперед, водопостачання, каналізація, вивіз сміття, утримання житлових будинків, транспорт, об'єкти торгівлі тощо. Ніхто, крім органів самоврядування, не може забезпечити цього комплексу заходів. Партії використовують риторику загальнодержавного характеру і дуже рідко проявляють ініціативи у питаннях муніципальних. Голосуючи на місцевому рівні за партійними списками, громадяни вибирають не сумнівних виконавців, що забезпечують утримання інфраструктури міста, а за бренд певної політичної сили, від чого в місті не стане чистіше і тепліше.

Б. Падіння рівня роботи органів місцевого самоврядування з населенням

Місцеві ради повністю формуються (а отже, і контролюються) політичними партіями. У виборчому законі не прописано вимог кваліфікаційного характеру до депутатів місцевих рад, а зважаючи на «чолобитний» статус депутатів, їх цінність як управлінців практично нульова. При закритих списках виборець, голосуючи за партію, може зовсім не знати людей, які складають ці списки. Коли ж депутат іде на вибори за мажоритарною виборчою системою, так чи інакше його особиста роль та відповідальність зростають в рази, як і вимоги до кандидата. Останні ж роки ми мали змогу спостерігати ситуацію, коли в окремих областях на виборах до місцевих рад майже не велися передвиборчі кампанії, адже електорат у будь-якому разі, наприклад, у Луганську, голосуватиме за Партію регіонів, яка потім завдяки своїм «бійцям» здійснюватиме контроль на місцевому рівні. Таким чином, робота органів місцевого самоврядування з громадами скоротилася у рази.

В. Відсутність реального територіального представництва

У чинному Законі до кандидатів у депутати місцевих рад немає вимоги реєстрації на території громади, яка належить до певної територіальної одиниці. Якщо ж у ради можуть проходити люди, які ніколи й не проживали на території певної територіальної громади, то як вони можуть адекватно захищати інтереси цієї громади? Разом з тим, депутата місцевої ради, який проходить за партійними списками, практично неможливо відкликати через його тісний зв'язок не з громадою, а з партією (цей зв'язок залишається таким попри відміну імперативного мандата для депутатів місцевих рад). Колізія в законодавстві полягає в тому, що депутата, навіть якщо й можна виключити з партії, неможливо виключити з фракції відповідної партії у місцевій раді, адже цілісної картини правового зв'язку депутата й партії поки що не вироблено.

Г. Зростання конфліктності між міськими головами та радами

Те, що депутати міської ради є дуже залежними від політичних партій, а міський голова обирається за мажоритарною системою, створює високий ризик того, що ці суб'єкти будуть належати до різних політичних сил та йтимуть на конфронтацію одне з одним. Тому будь-який міський голова змушений заручитися прихильністю депутатів ради ще на початку своєї каденції. Причому заручитися можна будь-якими засобами: елементарним підкупом

чи навіть вступом до політичної сили, якою представлена більшість у раді. Інакше міський голова ризикує взагалі не приступити до виконання своїх обов'язків через зрив опозиційною більшістю засідання ради, на якому, за Законом, оголошується новообраний міський голова.

Д. Монополізація публічної влади в регіонах

У багатьох областях є вірогідність того, що в радах не просто більшість, і навіть не $2/3$, а майже 100% місць можуть належати представникам однієї партії. В такому разі населення платить податки не за управління справами громади, а за втілення партійних програм.

Подібні проблеми пропорційної виборчої системи із закритими списками стосуються і загальнодержавного рівня:

1. Фактичне запровадження партійного цензу

Пасивне виборче право громадян України може бути реалізоване лише опосередковано — через належність до політичної партії. Цим, як, зокрема, вважає О. Мучнік, було порушено права громадян, передбачені ст. 24 Основного закону, яка вважає недопустимими будь-які привілеї чи обмеження за політичними та іншими ознаками [5, с.142].

2. Збільшення ролі політичних лідерів партій

За умов нерозвиненості інституту парламентаризму спостерігається зростання авторитарних тенденцій у діяльності партій, коли рішення в партії ухвалюються вузьким колом осіб, що диктують свої умови народним обранцям, які суттєво втрачають свій зв'язок з виборцями. Створюється сприятливий ґрунт для активного впливу олігархів на владу. Про це, зокрема, наголошує О. Майборода, наводячи думки інших аналітиків щодо нівелювання ідеї народного представництва чинною пропорційною виборчою системою [4, с. 50].

3. Виникнення можливостей для спотворення, перекручення волі виборців.

Склад парламентської більшості не завжди ідеологічно відповідав результатам волевиявлення, коли, приходячи до влади, політичні домовленості та інтереси ставилися вище від суспільної відповідальності партій, які вступали в коаліцію зі своїми ідеологічними супротивниками. Під час виборів критика своїх опонентів була для партій джерелом поповнення електорального багажу, а після виборів домовленості з цими «опонентами на час виборів» давали можливість мати реальний доступ до владних ресурсів.

4. *Негативний вплив на репрезентативність парламенту*

Наявна система жорстких списків позбавляє депутата зв'язку з регіонами. За словами М. Ставнійчук, серед 450 народних депутатів, обраних за результатами позачергових виборів 2007 р., в Києві проживало близько 61% від загальної кількості. І це при тому, що частка киян у населенні України становить лише близько 6% [8, с. 4].

5. *Обмеження можливостей вибору, наданих громадянам*

М. Дюверже зазначав, що факт складання виборчого списку партією, яка тим самим вирішує — хто, скоріше за все, пройде, а хто — ні, прямо суперечить ідеї демократичності виборів [1]. При чому порядок визначення місць у списку партії є достатньо корумпований. Виборці лише фіксують попередній вибір партій. Вибори відбуваються, але не на виборчих дільницях. На виборах просто визначається — скільки місць у парламенті матиме кожна партія. Питання ж про те, хто буде посідати ці місця, не виноситься. Ця практика чимось нагадує «вибори» в Радянському Союзі, де основні обрання відбувалися через систему рад, а на всенародних виборах має місце лише процедура затвердження (легітимації) обранців.

Міжнародний досвід застосування «відкритих» списків і можливість його імплементації в Україні

Важливим у цьому контексті механізм виборів до парламентів Литви та Чеської Республіки — держав колишнього соціалістичного табору, які суттєво випередили Україну щодо ефективності власної виборчої системи.

а) *Механізм виборів до парламенту Литви.* Відповідно до «Закону про внесення змін до закону про вибори до Сейму» [2], вибори до парламенту Литви відбуваються за змішаною виборчою системою. Половина складу парламенту (70 членів) обирається за пропорційною виборчою системою в багатомандатному загальнонаціональному окрузі, друга половина (71 депутат) — в одномандатних округах. Висування кандидатів у члени сейму здійснюється політичними партіями або коаліціями партій в одномандатних та багатомандатних округах. Також в одномандатних округах можуть висувати свою кандидатуру будь-які інші громадяни Литовської Республіки (самовисуванці), які можуть бути обрані членами Сейму, якщо таке самовисування підтримується підписом щонайменше 1000 виборців відповідного округу.

У багатомандатному виборчому окрузі висування кандидатів відбувається партією/коаліцією шляхом подачі списку кандидатів.

Партія/коаліція сама визначає порядок розміщення кандидатів у цьому списку, але завдяки наявності преференційної системи голосування списки партії/коаліції можна вважати відкритими. Під час голосування виборець голосує окремо за партію/коаліцію, а також може **віддати перевагу п'ятьом кандидатам зі списку** цієї партії/коаліції. Таким чином, виборець має шанс безпосередньо впливати на порядок розташування кандидатів.

Щоб підбити підсумки виборів по багатомандатному округу, вираховується особистий рейтинг кожного кандидата, який залежить від того, скільки виборців віддали йому перевагу. Таким чином, кандидати з найвищим рейтингом посідають перші місця у виборчому списку партії/коаліції і мають більші шанси стати членами парламенту.

б) *Механізм виборів до парламенту Чеської Республіки.* Виборчий процес до чеського парламенту регламентується «Законом №247. Про вибори до парламенту Чеської Республіки та про зміни до деяких інших законів» [3].

Чеський парламент є двопалатним і складається з нижньої (Палати Делегатів) та верхньої палати (Сенату). Нас, передусім, цікавлять вибори до нижньої палати парламенту та принцип застосування відкритих списків на виборах до неї.

Вибори до Палати Делегатів відбуваються за пропорційною виборчою системою з регіональними списками (регіоналізація списків підвищує вірогідність того, що склад новообраної нижньої палати буде максимально відображати регіональні вподобання виборців). Партія або коаліція партій може подавати списки кандидатів на голосування у кількох виборчих округах, але ці списки не повинні містити одних і тих самих осіб, **кандидат у делегати може балотуватися лише в одному виборчому окрузі.**

Висування кандидатів відбувається через подання регіональних партійних списків. Самовисуванці також можуть подавати свою кандидатуру, хоча це також відбувається через партійний список. У такому разі в списку буде вказано, що такий кандидат є позапартійним.

Розподіл місць у нижній палаті відбувається в два тури. В першому турі є регіональна виборча квота: залежно від того, скільки виборців проголосувало загалом у першому турі в певному регіоні, визначається, скільки місць буде мати цей регіон у представницькому органі.

На виборах до нижньої палати також діє система преференційного голосування. У першому турі виборець може голосувати як

за певну партію, так і за окремих кандидатів зі списку цієї партії (але не більше, ніж за чотирьох). Як і в Литві, чеський виборець має безпосередню можливість впливати на порядок розміщення кандидатів у списку партії.

Кількість місць, які матиме партія/коаліція у парламенті від певного регіону, буде залежати від того, скільки голосів отримала партія/коаліція у цьому регіоні.

У другому турі виборів виборці не беруть участі. Головними суб'єктами тут є Центральна Виборча Комісія, голови політичних партій або особи, уповноважені діяти від імені коаліції. У другому турі дорозподіляються місця у Палаті Делегатів, які залишилися вільними після першого туру. Місця розподіляються між тими політичними силами, яким вдалося пройти встановлений відсотковий бар'єр. Таким чином, партії/коаліції, які набрали найбільшу кількість голосів на виборах, мають право на кілька додаткових місць у Палаті Делегатів.

Потрібно зазначити, що процедура застосування відкритих списків є досить поширеною сьогодні в Європі. Іноземний досвід міг би підказати нам, який вигляд повинна мати система з відкритими списками в Україні. Над аналізом та можливою імплементацією європейських систем преференційного голосування серйозно замислюються науковці, зокрема Н. Попадюк, яка вважає, що запровадження такої системи в Україні суттєво змінило б політичну палітру держави [6, с. 53]. На нашу думку, на виборах до Верховної Ради України та обласних рад найоптимальнішою є пропорційна виборча система з відкритими регіональними списками. На базовому ж рівні (село, селище, місто, район у місті) та районному найдоцільнішим є запровадження мажоритарної системи виборів.

Разом з тим, ми не заперечуємо недоліків такої системи у вигляді «купування» округів та народження місцевих «панків». Але це вже проблема іншої категорії, адже нам треба створити необхідні умови для справедливого волевиявлення, а те, чи приходитимуть «панки» до влади, чи купуватиметься голос на виборах, залежить від самих виборців і рівня їх раціональності у власному виборі.

Як ми змогли переконатися, принцип використання відкритих списків базується головним чином на впровадженні **системи преференційного голосування**. Головний плюс такої системи полягає в тому, що до парламенту проходять особи, які користуються найбільшою підтримкою населення. Таким чином, система преференційного голосування відображає об'єктивні настрої

суспільства, а тому є більш демократичною. Парламент, обраний за такою системою, користується більшою легітимністю в суспільстві. Система преференцій також передбачає, що виборець має змогу голосувати відразу за кількох кандидатів, які йому найбільше подобаються, і не обмежувати себе вибором лише одного варіанта.

Висновок. Чинна виборча система позбавляє громадян можливості реального вибору. Вони бачать не свого представника у владі, а лише партійний популізм або риторичку лідера, який грає на конфронтації суспільних настроїв. Сучасна виборча система є однією з причин «тупцювання» на місці місцевого самоврядування та загальної корумпованості центрального апарату влади. Крім того, наша виборча система позбавляє суспільство почуття причетності до процесів вироблення публічної політики, а тому призводить до катастрофічно низького рівня довіри до влади. Потрібно надати виборцю реального права обирати, а не просто голосувати. Поки що ж «справжній вибір було зроблено до нас», — як говорить у культовому фільмові «Матриця».

Теоретично виборче законодавство має регулювати процес перебігу та здійснення політичної боротьби («politics»). Коректно продумана виборча система ставить політичні суб'єкти у певні рамки. Система з відкритими списками дійсно сполучає в собі позитивні сторони як пропорційної, так і мажоритарної виборчих систем, замінюючи обидві з них. Вона, з одного боку, надає переваги тим кандидатам, які щось реально робили і, таким чином, стали відомими людям, з іншого, її зручно застосовувати на загальнонаціональному рівні. Базуючись на досвіді наших західних сусідів, ми можемо вирішити проблему регіонального представництва у Верховній Раді завдяки відкритим спискам із можливістю надання преференцій конкретним кандидатам.

Такого роду оптимізація виборчого законодавства дасть змогу демократизувати виборчий процес, зробити владу більш відповідальною, ближчою до суспільства, зміцнить довіру до неї. Головне — така система сама підштовхуватиме великі партії до активізації діалогу з населенням, наприклад, у вигляді проведення «праймеріз» (зادля визначення, яких кандидатів вигідно взагалі виставляти в список).

---

1. Дюверже М. Политические партии / [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.democracy.ru/library/misk/political_parties_duv/

2. Закон про внесення змін до закону про вибори до Сейму // Збірник Виборчих Законів Країн Центральної Та Східної Європи. — Міжнародна фундація виборчих систем, Вашингтон, Д.К, 2002 р. — С. 151–186.

3. Закон № 247. Про вибори до Парламенту Чеської Республіки та про зміни до деяких інших законів // Збірник Виборчих Законів Країн Центральної Та Східної Європи. — Міжнародна фундація виборчих систем, Вашингтон, Д.К, 2002 р. — с.509–536.

4. Майборода О.М. Модель виборчої системи і політична відповідальність депутата: проблема взаємозалежності / О.М. Майборода // Наукові записки / ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАНУ. — 2008. — Вип. 38. — С. 45–56.

5. Мучнік О. Конституційна реформа: цілі, алгоритм, форми реалізації / О. Мучнік // Стратегічні пріоритети. — 2008. — № 2. — С. 141–144.

6. Попадюк Н. Преференційне голосування: європейський досвід і можливості застосування в Україні / Надія Попадюк // Юридичний журнал. — 2008. — № 7/8. — С. 52–53.

7. Рябов С.Г. Вульгаризми політичної думки [відеозапис]. — К.: Телестудія НаУКМА: Міжнародний благодійний фонд Відродження Києво-Могилянської академії, 2004.

8. Ставнійчук М. «Закрита виборча система вичерпала себе / Марина Ставнійчук // Дзеркало тижня. — 2009. — 28 берез. — 3 квіт. (№11). — С. 4.

9. Шляхи оптимізації виборчої системи для парламентських та місцевих виборів в Україні: доповіді, виступи. Матеріали круглого столу. — К.: ПЦ «Фоліант», 2007. — 158 с.

Ксенія Квітка

ПРОФЕСІОНАЛІЗАЦІЯ ВИБОРЧИХ КАМПАНІЙ (ДІЯЛЬНІСТЬ ПОЛІТИЧНИХ КОНСУЛЬТАНТІВ В УКРАЇНІ)

*Політичне консультування є комерційною галуззю, яка активно розвивається в світі. Практично кожна політична кампанія відбувається з використанням послуг консультантів. Проте галузь політичного консультування досі потребує детального теоретичного осмислення. Ця стаття має на меті проаналізувати теоретичну базу політичного консультування в розгляді американських, російських й українських науковців. Крім того, ми розглянули розвиток цієї сфери в Україні й участь політичних консультантів у вітчизняних політичних кампаніях. **Ключові слова:** виборчі технології, політичне консультування, політичні кампанії, вибори, імідж.*

Kseniya Kvitka. Professionalization of the election campaigns (activity of political consultants in Ukraine). Political consulting is a commercial sphere that develops throughout the whole world. Almost all political campaigns in the world use services of political consultants. However this sphere needs to be theoretically developed and comprehended. This article analyzes the theoretical bases of the political consulting in the works of American, Russian and Ukrainian scientists. We also analyzed the development of this sphere in Ukraine and participation of the national political consultants in the campaigns. Keywords: electoral technologies, political consulting, political campaigns, elections, image.

Партії чи окремі політики здобувають державну владу шляхом перемоги на виборах. Задля отримання електоральної переваги політичні актори мають створити відповідні установки серед людей, які мають право обирати. Вплив на їх переконання здійснюється за допомогою низки технологій.

Подібними технологіями оперують політичні консультанти — посередники між суспільством і суб'єктами політики. На сьогодні жодні кампанії в світі не відбуваються без участі політичних консультантів [1]. Відмова від професійної допомоги, навіть для проведення кампаній на місцевому рівні, означає величезну втрату політичного ресурсу, навіть для найдосвідченіших політиків. Використання політичного консультування стало стандартом проведення будь-яких виборів [2].

Феномен політичного консультування є недостатньо дослідженим в українській науковій думці. У зв'язку з цим є актуальним систематизувати знання про цей напрям і його основні особливості.

Практика політичного консультування з'явилася задовго до його теоретичного осмислення. Першим консультантом називають Арістотеля, який був консультантом Олександра Македонського. Конфуцій надавав подібні послуги правителям царств Лу і Вій, Мерлін — Королю Артуру з Камлота, кардинал Рішельє — Людовіку XIII. В Росії послуги політичного консультування надавав Олександр Меньшиков (Петру I), Михайло Суслов — Леоніду Брежневу [3].

Першим, хто теоретично торкнувся питання політичного консультування, був Ніколло Макіавеллі. В своїй праці «Державець» він сформулював проблеми, з якими стикалися сучасні йому політики, а також найхарактерніші й найефективніші методи їх розв'язання [4].

Класичним, в західній літературі, вважається визначення політичного консультування, що дав Ларрі Сабато: «Політичний консультант — один із учасників кампанії, що бере участь у сфері консультування і надання послуг (анкетування, медіа-супровід, фандрейзінг) для кандидатів, їх кампаній й політичних комітетів» [5, с. 15–17]. Він зазначає, що не кожен учасник кампанії, що отримує заробітну плату, може називатися політичним консультантом [5, с. 15–17].

Російський фахівець Алла Горчева розглядає політичне консультування як форму експертної діяльності, в якій консультант досліджує конкретну політичну ситуацію, враховує соціоінженерну діяльність, видає точний рецепт того, як треба діяти, щоб вирішити всі питання, прогнозує результати тощо. Політичні консультанти в Росії спеціалізуються на наданні послуг стратегічного планування виборчих кампаній, пошуку та підготовки нових політичних лідерів, підбору виборчого округу, юридичного супроводу кампаній, захисту від провокацій, іміджмейкінгу, медіа-планування, реалізації повного комплексу виборчих технологій, розробки технологій трансформації суспільної думки під заданий результат тощо. Тобто надаються послуги, починаючи від діагнозу проблеми і до забезпечення перемоги на виборах [6, с. 98–99].

Олексій Ситников, Ірина Огарь і Наталія Бахвалова трактують політичне консультування як «науковий напрям, що вивчає діяльність, забезпечує потреби суспільства, виділених груп й індивідумів у досягненні цілей, спрямованих на зміну існуючої соціально-політичної ситуації» [7, с. 18–20]. Функціями політичного консалтингу вони називають дослідження існуючої політичної ситуації, прогнозування, реалізацію маркетингового аспекту, створення і перетворення структур, що є суб'єктом політичної ситуації й що впливають на неї, оцінку ефективності проектів і заходів, що впливають на ситуацію, реалізацію стратегічних і тактичних планів впливу, оперативне реагування та зміна політичної ситуації [7, с. 18–20].

Класифікація політичного консультування залежить від клієнтів, особи самого консультанта й території надання послуг. Розрізняють внутрішній і зовнішній консалтинг (коли певна структура функціонує в межах партії, й тоді, коли залучаються сторонні спеціалісти до співпраці, відповідно); неформальний, формальний і змішаний консалтинг (різниться за суб'єктами, джерелами, формою і стилем запиту, порад і рекомендацій — люди, що не

пов'язані з політиком договорами, домовленостями чи платними послугами; люди, що спеціально, внаслідок свого становища, професії чи переліку наданих послуг наймаються спеціально для консультування; і поєднання цих форм, відповідно); глобальний і локальний консалтинг (вимірюється масштабом діяльності — чи це є вся держава, чи навіть кілька, чи окремо взята область або регіон); виборний, кризовий і супроводжувачий (орієнтований на участь клієнта в виборах, на подолання будь-якої ситуації, що може негативно вплинути на образ і репутацію клієнта і на консультацію замовника поза часом кампанії чи кризи, відповідно) тощо [7, с. 18–20].

Дослідниця політичного консультування в Росії Ольга Березкіна окреслює термін як «професійну діяльність спеціалістів, що забезпечують індивідів і групи людей інтелектуальною підтримкою в досягненні поставленої ними ж політичної мети» [8, с. 8–10]. Вона характеризує політичних консультантів як таких, що супроводжують політика як рівноправні партнери впродовж кампанії на умовах радників.

Наукова база дослідження політичного консультування в Україні є недостатньою. Так, науковці Сергій Телешун і Анатолій Баронін характеризують політичне консультування як «процес надання спеціалістом або групою спеціалістів у галузі політики порад суб'єкту, що приймає політичні рішення з питань його професійної діяльності» [9].

Олексій Валецький і Валерій Ребкало зупиняються на визначенні особливостей політичного консультування залежно від суб'єктів, що його здійснюють — апарат політика (внутрішнє) чи незалежні експерти (зовнішнє) [9]. Особливе місце, стверджують дослідники, в Україні належить політичному консультуванню, пов'язаному з виборами чи PR — конструюванням іміджу замовника. Для вирішення таких завдань найчастіше діють групи як зовнішніх, так і внутрішніх консультантів [9].

Ми вважаємо, що політичне консультування — процес надання специфічних послуг суб'єктам політики за допомогою технологій політичного менеджменту і маркетингу, політичного PR тощо, які спрямовані на вирішення поставлених клієнтом завдань. Політичні консультанти — команда спеціалістів у різних галузях, які об'єднуються для роботи в політичній сфері й завдяки сукупності своїх знань й навичок досягають спільного результату, що необхідний замовникові.

Розвиток політичного консультування в Україні відбувався доволі повільно й з подоланням безлічі зовнішніх перешкод.

У 1991–1993 рр. партії, які утворилися в Україні після розпаду СРСР, були поставлені у складне становище — з одного боку, вони створювалися за певним ідеологічним принципом, а з іншого, у них бракувало знань і вмінь донести свої ідеї до електорату.

Опорою політичних партій і рухів стає молодь. Саме студенти були активними учасниками подій 1990 р. й надалі стали активними політичними діячами. Крім того, партіям і лідерам бракувало незаангажованої інформації. Допомогти в зборі й аналізі необхідних фактів політикам мали дослідницькі й аналітичні центри. Вони створюються з 1991 р. (Український незалежний центр політичних досліджень (УНЦПД), Український центр економічних та політичних досліджень ім. О. Разумкова тощо). Дослідники цих центрів не лише самі були активними учасниками політичних подій у державі (спеціалісти УНЦПД брали активну участь у діяльності студентської демократичної організації «Громада», Української студентської спілки й у голодуванні в жовтні 1990 р. [10]), але й мали певний вплив на тогочасну політичну еліту. Спеціалісти здійснювали дослідження й аналітику різних галузей життєдіяльності держави, надавали поради окремим політикам і партіям. За наявності коштів проводилися соціологічні дослідження.

Перші вибори Президента України відбулися в 1991 р. На них з великим відривом переміг Леонід Кравчук, активний діяч Комуністичної партії України й член Політбюро ЦК КПУ. Його основним конкурентом називали В'ячеслава Чорновола — представника Народного Руху України (НРУ). Вибори характеризувалися широким використанням адміністративного ресурсу (ефірний час) й значним партійним впливом. На основі партій організувалися штаби, які в основному відповідали за зустрічі кандидата з виборцями й друк агітлістів.

У 1993 р. в Україні була випробувана технологія, що передувала серйозним змінам у політичному житті країни. Відбувся страйк шахтарів у Донецьку. Зупинка життєво важливої для усієї країни галузі змусила владу піти на поступки організаторам. Наслідком став референдум щодо недовіри Президентові й парламенту. Аби не допустити масштабних акцій протесту, на 1994 р. були призначені дострокові парламентські й президентські вибори. Вони проводилися за мажоритарною системою. Через це діяльність політичних консультантів практично не мала сенсу — кандидати

балотувалися за «своїми» округами, в яких вони вже мали репутацію й могли спілкуватися безпосередньо — без допомоги будь-яких технологій. Проте мали місце випадки використання технологій виборчої інженерії: на одних виборчих округах були зняті кандидатури переможців на користь інших кандидатів, Верховна Рада не визнавала повноваження обраних кандидатів тощо [11]. На тих же виборах почали розвиватися «брудні» технології: від імені Левка Лук'яненка на окрузі були розповсюджені агітлистівки з явними радикальними поглядами [11]. Як далі з'ясувалося, ані він, ані партія, яка його підтримувала, подібної продукції не випускала. На виборах 1994 р. так само, як і в попередні роки, спостерігалось широке використання адміністративного ресурсу, особливо з боку Комуністичної партії України. Технологічний аспект кампанії зосереджувався в основному на організації зустрічей кандидатів з електоратом та створенні програми майбутнього депутата, на створенні «технологічних» кандидатів, на розповсюдженні агітлистівок тощо.

Наступні вибори до Верховної Ради України та президентські (1998, 1999 і 2002 рр.) характеризувались масштабним використанням послуг російських політичних консультантів. Спеціалісти Іскандер Валітов і Тимофій Сергєйцев працювали на команду чинного на той час Президента України Леоніда Кучму [12]. Консультанти працювали в кількох напрямках, у тому числі й на створенні проектів реформ, які б були вигідними для окремих груп електоратів. Так, Іскандер Валітов працював над створенням медичної реформи, над організацією комунікації між медиками і кандидатом. Був навіть підписаний договір сторін, за яким лікарі обіцяли підтримати Леоніда Кучму, а він, у свою чергу, реформувати медичну галузь [12]. Після виборів логічного завершення реформа охорони здоров'я не набула.

У 2002 р. у виборчих кампаніях брали участь майже всі провідні російські агенції: Фонд ефективної політики Глеба Павловського працював на Соціал-демократичну партію України (об'єднану), київське Агентство гуманітарних технологій залучило до роботи росіян із «Школи культурної політики» Марата Гельмана, Юхима Островського і Петра Щедровицького — проект «Команда озимого покоління» тощо. З іншого боку, на виборах у 2002 р. вперше масштабно були запрошені поляки й американці («Наша Україна»), французи (блок «За єдину Україну») тощо [13]. Технологічні рішення західних колег виявилися вдалими — «Наша Україна» здобула 23,57%, «За єдину Україну» — 11,77%.

З іншого боку, робота російських політичних консультантів не відрізнялася помітним успіхом. СДПУ(о), витративши більше 2 млн дол. і розраховуючи на 10–12% голосів, здобула лише 6,27%. Із вказаної суми 97% було витрачено на телевізійну рекламу, 2% — на друковані ЗМІ, 1% — на радіорекламу. Глібом Павловським, команда якого обслуговувала партію, були використані такі технології: створення масштабного інтернет-проекту Україна.Ру, використання «прихованої реклами», організація розважальних заходів тощо. Зазначимо, що кількість користувачів Інтернет на 2002 р. була досить невеликою. У той же час кошти, витрачені на дизайн і підтримку порталу, були значно перевищеними. Російські політичні консультанти ще до початку перегонів почали використовувати «приховану рекламу». У вигляді соціальної реклами подавалися ролики й замітки щодо партії й її членів. Загалом зазначена кампанія характеризувалася масштабними перетвореннями іміджів лідерів (як от — Віктора Медведчука, образ якого намагалися створити більш розкутішим і відкритим для людей), використанням недостовірних фактів під час реклами і виступів, обслуговуванням ресурсів, які абсолютно не корелювали з технологічними можливостями електорату на той час тощо [13].

«Команда озимого покоління», яка використовувала послуги російських політичних консультантів, планувала набрала 10–12%, пізніше — 5–6% й отримала, врешті-решт, 2,02%. Кампанія партії характеризувалася найбільшим використанням «чорних» технологій, як от — заангажованістю на їх користь телеканалів, проведенням необ'єктивних дебатів тощо [13].

Визначальними в сфері політичного консультування в Україні є кампанії основних кандидатів на посаду Президента України у 2004 р. — Віктора Ющенко і Віктора Януковича. На штаб Віктора Ющенко працювали американські політичні консультанти (група Aristotle International, які у 2005 р., на щорічній конференції Американської асоціації політичних консультантів, отримала спеціальну нагороду в номінації «Найкраща передвиборча кампанія року» за організацію «помаранчевої революції» в 2004 р. в Україні і за внесок у розвиток передвиборчих технологій і комунікацій [14, с. 146–170]), а на Віктора Януковича — російські (вже згадані Тимофій Сергєйцев, Дмитро Куліков й Іскандер Валітов).

В Україні під час передвиборчої кампанії 2004 р. створювався ефект протистояння двох команд консультантів — російської та американської. Подібним чином і кандидати асоціювалися як

«просхідний» і «прозахідний». Така сама закономірність спостерігалася й після визнання результатів другого туру виборів (коли Віктор Янукович переміг з перевагою в більше ніж 2% голосів) Президентом Росії Володимиром Путіним й обурення такими цифрами урядів США, Канади й багатьох європейських країн [15]. Зазначимо, що в Україні вперше протистояння відбувалося не лише між самими кандидатами, але й командами консультантів, які на них працювали.

Американські політичні консультанти сфокусувалися на проведенні сучасної кампанії кандидата в Президенти: створили імідж Віктора Ющенка як професіонального банкіра, демократа, поціновувача мистецтва й захисника українських цінностей. Російські спеціалісти зосередилися на агітації в східних областях України, загострювали увагу на «проблемних» питаннях, як от щодо статусу російської мови.

Вибори 2004 р. характеризувалися масштабним використанням «брудних» технологій. У країні штучно здійснювалася поляризація суспільства, нагніталосся почуття страху, невизначеності, штучний розподіл людей на різні боки барикад тощо [16]. Найпомітнішими технологіями стали «отруєння Віктора Ющенка», листівки щодо «мапи трьох сортів України» тощо. Спостерігалися масові фальсифікації на користь провладного кандидата, як от технології «мертвих душ», «протоколу», «обміну» тощо [2]. Відкрите нехтування законодавством було стимулом для початку «помаранчевої революції». Приклад ведення цих виборів ще раз засвідчив, що в Україні має існувати чіткий законодавчий контроль за веденням кампаній і політичні консультанти повинні нести кримінальну відповідальність за свої дії та вчинки [16].

Починаючи з 2004 р., спостерігається поступова відмова від використання послуг російських спеціалістів на виборах в Україні. Через декілька причин. Політичні консультанти з Росії дискредитували себе, працюючи в команді Віктора Януковича. Їх діяльність в Україні не була виправдана витраченими матеріальними ресурсами. Російських політичних консультантів почали сприймати як «агентів Кремля». Подібна асоціація була занадто шкідливою для репутації окремих політичних сил. Натомість в Україні розпочинається період використання послуг американських політичних консультантів й залучення до роботи українських спеціалістів.

Так, Партія регіонів на чолі з Віктором Януковичем постійно співпрацює з американськими кампаніями «Davis Manafort &

Freeman, Inc» та «Black, Manafort, Stone, and Kelly», які, серед інших, допомагали режимам Нігерії, Заїру і Анголи. Зазначимо, що в той же час персонально Рінат Ахметов для створення свого іміджу в політичній сфері користувався послугами інших компаній — «Ogilvy & Mather» і «Burson-Marsteller».

Блок Юлії Тимошенко, як і сама лідерка, прагнули залучити до роботи вітчизняних спеціалістів. В основному вся робота концентрувалася навколо Олега Медведєва, Миколи Томенка, Олександра Турчинова, Миколи Баграєва і фірми «Белка та Стрелка», які розробляли символіку блоку й рекламні матеріали.

Арсеній Яценюк на виборах 2009 р. використовував послуги українських менеджерів, в основному наближених для нього осіб, вітчизняних спеціалістів на чолі з Ростиславом Павленком (які невдовзі покинули штаб), а також команду російських спеціалістів, які працювали на Віктора Януковича в 2004 р. [12].

З наведеного матеріалу можна зробити висновок, що політичне консультування використовує технології політичного менеджменту і маркетингу, політичного PR тощо, які спрямовані на вирішення поставлених клієнтом завдань (в основному це організація й проведення виборчих і політичних кампаній, проведення специфічних досліджень тощо). Помітно, що політичне консультування в Україні — галузь, що лише розвивається. Політичні партії й окремі кандидати почали запрошувати до роботи російських й американських політичних консультантів. Українські компанії залучалися в основному на етапах соціологічних досліджень, аналітичних висновків, купівлі інформаційного простору тощо. Проте на сьогодні, особливо після виборів 2004, 2006 і 2009 рр., спостерігаємо покращання тенденцій на ринку українського політичного консультування. Політична еліта поступово відмовляється від послуг закордонних політичних консультантів й більше орієнтується на співпрацю з вітчизняними фахівцями. Проте доволі значний період часу має пройти, перш ніж українські спеціалісти стануть повноцінними гравцями політичного ринку України, повністю замінивши своєю діяльністю закордонних фахівців.

---

1. Petracca, P. Mark. Political Consultants and Democratic Governance // Political Science and Politics. — 1989. — №1 (Vol. 22). — P. 11–14.

2. Національний інститут стратегічних досліджень. Теорія та практика політичного консультування в Україні в контексті розвитку демократичних

інституцій. — Режим доступу: www.niss.gov.ua/book/Krysachenko/10-3-Ukr_Socium.pdf

3. Політичний консалтинг. Загальна інформація. — Режим доступу: <http://yednist.kiev.ua/zagalna-informaciya/>

4. Бульчев А. Золотой век еще не наступил // Сообщение . — Режим доступу: <http://soob.ru/n/2003/4/concept/4>

5. Sabato, L. Political Influence, the News Media and Campaign Consultants // Political Science and Politics. — 1989. — № 1(Vol. 22). — Р. 15–17.

6. Горчева А.Ю. Политический менеджмент постсоветской России. — М.: Московский университет, 2003. — С. 98–99.

7. Ситников А., Огарь И., Бахвалова Н. Политический консалтинг. — М.: Издательский дом ГУ ВШЭ, 2004. — С. 18–20.

8. Берёзкина О.П. Политический консалтинг: учебник для студ. высш. учеб. заведений. — М.: Издательский центр «Академия», 2008. — С. 8–10.

9. Гурієвська В.М. Особливості та види процесу консультування у вищих органах державної влади. — Режим доступу: www.academy.gov.ua/ej7/doc_pdf/gurievska.pdf

10. Український Центр Незалежних Політичних Досліджень. Загальна інформація. — Режим доступу: http://www.ucipr.kiev.ua/index.php?name=EZCMS&menu=2&page_id=5

11. Вибори в Україні. Перші демократичні вибори до Верховної Ради України відбулись 1994 року//Укрінформ. — Режим доступу: <http://photo.ukrinform.ua/ukr/current/photo.php?id=298640>

12. Найєм М. Арсеній Яценюк: Однокласники.RU // Українська правда. — 2009. — Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/articles/2009/07/6/4071368/>

13. Березовець Х.В. Російські політичні консультанти під час парламентської кампанії 2002 року: міфи і реальність. — Режим доступу: <http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1831>

14. Марченко Г. Политическое консультирование в контексте интернационализации // Космополис. — 2005. — № 2(12). — С. 146–170.

15. Помаранчева революція. — Режим доступу: <http://www.pomarranch.org.ua/about.php>

16. Як фальсифікувати вибори // Український тиждень. — Режим доступу: <http://www.ut.net.ua/art/165/0/3445/?print=1>

СИМУЛЯЦІЯ ПОЛІТИКИ В ПОЛІТИЧНІЙ РЕКЛАМІ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВИБОРЧИХ КАМПАНІЙ

Стаття присвячена аналізу проблеми симуляції політики за допомогою політичної реклами в Україні. Автор звертається до результатів соціологічних опитувань та контент-аналізу новин і політичної реклами. Аналізуючи широку емпіричну базу дослідження, окрему увагу автор звертає на «феномен Юлії Тимошенко». Особливий акцент зроблено не лише на симуляції, а й на віртуалізації політики в Україні.

The article is dedicated to the analysis of simulation of the politics through political advertisement in Ukraine. The author's analysis is based on the results of the sociological surveys and content-analysis of the news and political advertisement. Among the myriads of the empirical facts the author focuses her attention of the phenomenon of Yuliya Tymoshenko. Deep research is provided not only on the question of simulation but also on virtualization of the politics in Ukraine.

Кожна виборча кампанія в Україні приносить нову хвилю політичної реклами. Політична реклама проникає повсюди і намагається використати всі канали доступу до виборця. Складається враження, що на сьогодні вже не залишилося нічого, що не стосується політики, всі теми стають певною мірою політичними і актуалізуються через політичну рекламу. За кожним кроком політиків встановлено пильний нагляд засобів масової інформації, які перетворюють політичне життя у захоплююче видовище. Хоча політичні рішення приймаються окремими людьми, далеко від пересічних виборців, здається, що політичне життя розгортається поруч з нами — на екранах телевізорів та сторінках журналів, обличчя політиків стали до болю знайомими, а інколи й навіть рідними, їхні слова цитують, а їх одяг та поведки намагаються наслідувати, адже вони здаються такими живими, реальними, такими близькими. Проте, на думку французького соціолога та філософа Ж. Бодріяра, саме реальності в політичному житті й не вистачає. У своїх роботах він описує сучасне політичне життя як стан симуляції та примарності, заміни символічного змісту сукупністю знаків, як період існування симулякрів, основним способом передачі яких стає реклама.

Проаналізувавши концепти «симулякр» і «симуляція» Ж. Бодрієра, автор дійшов висновку, що симулякр — це образ, знак, який не відображає дійсність і не має свого прототипу в реальному житті, він формується і поширюється засобами масової інформації внаслідок поєднання різних елементів реального, комбінаторики ознак реального, але не смислу. Симуляція — процес заміни реального знаками реального, внаслідок чого знаки, образи, символи стають самодостатніми та починають існувати незалежно від своїх реальних прототипів у сфері гіперреальності — просторі, який складається з комбінаций знаків, функціонування яких спирається на наші стереотипи та очікування, в ній міститься надлишок реальності. Тому симулякри здаються більш реальними, ніж справжнє життя.

Вплив фактора віртуальності залежить від рівня виборів: чим вищий рівень виборів (парламентські, а не міські), тим більшою є необхідність створення симулякру. Варто наголосити, що народження симулякру у віртуальному просторі політики є своєрідним призом кандидату та всій команді політтехнологів, адже симулякр виступає перепусткою в політику, тому народження симулякру важливіше, ніж сама перемога на виборах на цей момент [2]. Успішно сформований та надалі підтриманий симулякр може принести визначні перемоги в майбутньому. Яскравим підтвердженням цього твердження є симулякр «Юлі» — образ Юлії Тимошенко, сформований за останні роки зусиллями багатьох політтехнологів. Це один з найуспішніших і найцікавіших симулякрів у сучасному політикумі України.

По-перше, він поєднує більшість тих позитивних рис, які намагаються підкреслити всі іміджмейкери у своїх творіннях. Починається все, звісно, з зовнішності. В умовах ідеологічної невизначеності політичних сил та великої кількості партій і політиків люди найчастіше, в першу чергу, звертають увагу саме на зовнішність [3, с. 28–30]. Жіночність, елегантність до кінчиків пальців, особливий стиль одягу стали визначальними для образу Ю. Тимошенко. Вона легко перевтілюється в різні образи за допомогою зміни одягу. Найчастіше вона виступає в одній з чотирьох ролей: «воїн світла» (білий одяг), «своя дівчина» (джинсовий одяг, найчастіше на неформальних зустрічах зі студентами), «зразковий політик» (переважають чорний та сірий кольори, ділові костюми), «справжня україночка» (стилізований народний одяг, зокрема в якому Ю. Тимошенко була на з'їзді БЮТ у 2007 р.). Ці моменти

акцентують увагу на її зовнішній привабливості, що вже дуже великий плюс для сучасного політика. Непересічна зовнішність політика неодноразово привертала увагу ЗМІ. Згадаємо, в квітні 2005 р. Ю. Тимошенко з'явилася на обкладинці всесвітньо відомого глянцевого журналу ELLE [4], а згодом, у червні 2005 р., вона зайняла перше місце в рейтингу польської версії журналу Playboy [5]. Сьогодні вже не почуємо крикливий, дещо надірваний голос Ю. Тимошенко тих часів, коли вона була віце-прем'єр-міністром з питань паливно-енергетичного комплексу в уряді В. Ющенка, натомість з екрану долинає спокійний, рівноважений, мелодійний голосок.

По-друге, крім зовнішніх характеристик, образ Ю. Тимошенко наповнений багатьма особистісними рисами, які певною мірою тяжіють до чоловічих. На протипагу тендітній зовнішності постає стійкий характер, прямолінійність, впевненість, чітке окреслення цілей, наполегливість, готовність до боротьби та революційність (що виявляється навіть у назві політичної програми Блоку Юлії Тимошенко).

Зміна каналів комунікації у ХХ ст., що привело до домінування телебачення, зумовила необхідність появи у політичних лідерів однієї дуже важливої характеристики — щирості. Спеціалісти вважають, що цю рису перейняли з кінофільмів, адже людей в першу чергу мають цікавити саме думки та ідеї політика, а не щирість їх висловлення. Проте телебачення потребує видовища, що веде до більшого акценту на формі подачі, ніж на самому змісті повідомлення [6, с. 69]. Щирість — невід'ємна частина образу Ю. Тимошенко, що виявляється в її словах та манері говорити. Також Ю. Тимошенко постійно намагається підтримувати зв'язок зі своїми виборцями і застосовує політичну рекламу не лише під час офіційних виборчих кампаній. Так, була зовнішня реклама від Ю. Тимошенко як привітання до 8 Березня, Нового року, а після перемоги на виборах з'явилися білборди з подякою виборцям, а у зображення Ю. Тимошенко ніби стікала сльоза вдячності.

По-третє, відома ще група характеристик, які, незважаючи на дорогий одяг та високі посади, роблять Ю. Тимошенко близькою до людей, тому в народі вона «просто Юля» (хоча ніхто не скаже «Вітя» на Президента чи лідера опозиції), а її запальні промови, використання найболючішої теми в рекламі — справедливості, манера говорити без нотаток стали вже «притчею во язицех».

Є цікава фраза щодо реклами, її приписують А. Сент Екзюпері, сенс якої полягає в тому, що фабрика виробляє жувальну гумку

для споживання людини, а реклама робить людину для споживання жувальної гумки [7]. Ця ідея дещо перегукується з думками Ж. Бодріяра про те, що не споживання зумовлює виробництво, а виробництво стимулює споживання, не маси є джерелом попиту на сенси, а влада сама його продукує. Саме тому політична реклама відіграє важливу роль у створенні та утвердженні симулякрів — вона сприяє формуванню попиту на них, забезпечує своєрідну легітимацію та стає підґрунтям для формування позитивного ставлення виборців до рекламних образів, а зрештою, і до конкретних політичних дій.

Симулякр Ю. Тимошенко існує вже самостійно від реальної людини. Це забезпечується за допомогою використання трьох основних знаків, які його складають: зачіска у формі коси, білий колір та серце.

Головна перевага цієї зачіски в тому, що вона не раз привертала увагу ЗМІ до персони Ю. Тимошенко, що завжди забезпечує безкоштовну рекламу в новинах та пресі. Вперше Юлія Тимошенко довела, що її коса не фальшива, у березні 2002 р., розпустивши косу прямо на прес-конференції на очах у журналістів. Крім того, «коса» відображає збереження народних мотивів, водночас вона є простою та елегантною, тому навіть зірки шоу-бізнесу повторюють її (наприклад, відома голлівудська акторка й модель Сієна Міллер прийшла на церемонію нагородження премією «Золотий глобус» у Лос-Анджелесі зі знаменитою косою а-la Ю.Тимошенко [8]).

Білий колір як характерна риса симулякру Ю. Тимошенко почав активно експлуатуватися ще під час виборчої кампанії у 2006 р., а вже після виборів на перші засідання парламенту всі члени фракції приходили в білому. Не варто недооцінювати роль кольорової гами у політичній рекламі, адже саме кольори звертаються до почуттів, а не до логіки людини: вони підкреслюють якість, настрої, почуття, створюють тепле або холодне середовище, стосуються відчуттів, задоволення, приємного зовнішнього вигляду тощо, а також мають фізіологічні наслідки як продовжені чи негативні оптичні подразники [9]. Цей колір дає багато переваг, він виступає як символ чистоти, чесності, спокою, миру і злагоди. Лідер блоку навіть називала свою команду «лікарями, які вилікують хворе суспільство». Цей колір означає звільнення від усякого супротиву, абсолютну свободу від усіх перешкод, свободу для всіх можливостей, також він сприяє фокусуванню уваги. Тому у теле-

візійних роликах БЮТ не було нічого зайвого на екрані — тільки білий фон та зображення їх лідера. Таким чином білий колір остаточно закріпився за образом «Юлі». Проте саме цей колір дав можливість політичним опонентам БЮТ з Партії регіонів асоціювати цей блок і його лідера з Білим Братством та Марією Деві Христос [10], що негативно вплинуло на політичний образ блоку.

Перевагою БЮТ стало використання власного символу: серця-галочки, символічне представлення якого відбулося 14 лютого 2005 р. у день св. Валентина. Завдяки цьому символу БЮТ виграє, наприклад, в Партії регіонів та Блоку В. Литвина, в яких взагалі нема власної емблеми. В той же час емблема Нашої України — Народної Самооборони (кулак, підкова та знак оклику) — дещо складна і не завжди зрозуміла. Тому Ю. Тимошенко виграє тут відразу кілька разів: по-перше, цей символ простий і легко запам'ятовується, по-друге, він безпосередньо асоціюється з галочкою у виборчому бюлетені, по-третє, він поєднується з білим кольором одягу, листівок, плакатів, а головне — він гармонійно вписується у весь образ Ю. Тимошенко, яка закликає голосувати серцем і в своїй рекламі апелює в основному до емоцій виборців.

У процесі впровадження в медіа-простір симулякру «Юлі» можна простежити застосування основних психологічних методів впливу в політичній рекламі: навіювання, яке засноване на некритичному сприйнятті інформації (апелювання до емоцій у рекламі), повторюваність інформації з постійним внесення чогось нового, але зі збереження основного змісту (використання різних роликів з однією провідною ідеєю), поступове виникнення наслідування, прийняття і відтворення певних рис поведінки людини та зображення, яке включає неусвідомлене сприйняття певної інформації та зразків поведінки через передачу емоційного стану [11] (що веде до копіювання стилю одягу, зачіски, манер поведінки Ю. Тимошенко).

На прикладі зазначеного симулякру можемо побачити, як були втілені в життя вісім заповідей успішної виборчої кампанії, сформульовані відомим французьким спеціалістом з виборчих технологій [12, с. 502]:

- голосують за людину, а не за програму (акцент на особі Ю. Тимошенко);
- голосують за ідею, а не за ідеологію (акцент на ідеї справедливості та прориву);
- голосують за майбутнє, а не за минуле (обіцянки кращого майбутнього проявляються у гаслі «Мрії збуваються»);

- голосують за соціальний образ, а не політичний (у Ю. Тимошенко є кілька образів, в які вона періодично перевтілюється);
- голосують за людину-легенду, а не за посередність (містифікація образу та біографії Ю. Тимошенко зробили її живою-легендою);
- голосують за долю, а не за буденність (Ю. Тимошенко називають «єдиним чоловіком в українській політиці»);
- голосують за переможця, а не за невдах (Ю. Тимошенко постійно закликає до боротьби і прориву);
- голосують за справжні цінності, а не удавані (ідея боротьби за справедливість як найвищу цінність доводить свою успішність).

Проте симуляція політики через політичну рекламу виявляється не лише в створенні симулякрів політиків, але й у віртуалізації політичних проблем та симуляції джерела влади. В умовах ідеологічної невизначеності політичних партій у рекламі намагаються уникати наголосів на ідеологічних розбіжностях, оскільки політичним силам (а особливо блокам) важко окреслити свою лінію і дотримуватися своєї політичної платформи. Тому в минулорічній передвиборчій кампанії значна увага приділялася не ідеологічним лозунгам, а соціально-економічним питанням. Крім того, було піднято на-гора та роздуто питання скасування депутатської недоторканності. Це стало один з основних гасел кампанії Нашої України — Народної Самооборони, тому представники цього блоку наполегливо переконували електорат, що ця проблема набагато важливіша, ніж соціальний рай, який обіцяє Партія регіонів, та контроль над владою і боротьба з корупцією БЮТ.

Як уже згадувалося, однією з характеристик симуляції політики через політичну рекламу є симулякр демократії (заміна божественної інстанції на інстанцію народу як джерела влади) і симулякр влади (влада розглядається вже не як еманация, а репрезентація). Тому все частіше в політичній рекламі використовуються образи з народу. Наприклад, у БЮТ був ролик з шахтарем (про підвищення зарплат), з водієм (про ціни на бензин), з простою жінкою (про ціни на продукти).

Варто зазначити, що іміджеві структури лежать в основі сприйняття політичної структури країни, оскільки поняття «демократія», «капіталізм», «комунізм» у своїй основі мають іміджевий характер, так само як і соціальні норми. Виборець завжди робить вибір у межах певних іміджів. Якщо в радянські часи обирали членів райкому, а в період перебудови дисидентів [12, с. 503], то на сьогодні голосують за поборників демократичних цінностей.

Змінюють лише назви і певні характеристики образів, але система координат залишається тією самою. Таким чином, реакцію виборців на певні параметри завжди можна передбачити, тому головне — створити відповідний симулякр, який буде об'єднувати всі потрібні віртуальні характеристики.

Симуляція політики як цілеспрямованої діяльності для реалізації конкретних ідей та програм полягає також у тому, що в сучасному світі сфера політичного трактується як міжперсональні відносини з відтінком скандального характеру. Підтримка інтриги, розгортання скандалу, наголос на катастрофічних наслідках приходу до влади опонента — характерні риси сучасної політичної реклами. І якщо первинна функція реклами — повідомляти про певні характеристики та сприяти «продажу» товарів та ідей, то на сучасному етапі від інформування реклама перейшла до навіювання, потім до непомітного навіювання, і тепер її мета — керувати вибором [13, с. 180]. Як зазначає Д. Томпсон, автор книги «Political Scandal; Power and Visibility in the Media Age», сексуальні та корупційні скандали завжди супроводжували політиків світу, проте «тільки в останні 50–60 рр., з розвитком медійних можливостей, ці скандали стали дійсно впливати на кар'єри політиків». У свою чергу, А. Голобуцький, заступник директора київського Агентства моделювання ситуацій, стверджує, що «в Україні кар'єру політика може знищити хіба що сексуальний скандал з гомосексуальним підтекстом, а всі інші нюанси наше суспільство сприймає досить терпляче» [14]. Під час виборчої кампанії з'явилося кілька цікавих інформаційних приводів, що стосувалися особистого життя політиків: ЗМІ знову порушили тему про можливий роман Ю. Тимошенко та Н. Шуфрича, у продажі з'явилася книга Ю. Рогози «Убить Юлю-2», А.Кінах розпочав рекламу власної книги, назва якої випадково збігалася з назвою передвиборчої програми БЮТ, що викликало нові дискусії у ЗМІ.

Варто наголосити, що політичними скандалами та вирішенням особистих стосунків між політиками відволікається увага виборців від важливіших проблем та потреб суспільства, внаслідок чого політика перетворюється на фарс і «пародію на політику». Свідченням цього стала заява А. Данилка (більш відомого під сценічним іменем В. Сердючки) балотуватися на виборах від блоку «Проти всіх», а потім назва була змінена на «За своїх!». Проте блок так і не зареєструвався у ЦВК. Також журнал «Главред» опублікував список з п'яти моментів, якими запам'ятається кампанія 2007 р.,

і ними були не виступи чи визначні промови політиків, а інші цікаві факти з кампанії, а саме: як В. Луценко шукав м'ясо на ринках, Ю. Тимошенко доїла корів, В. Янукович їздив на лікування до алтайських шаманів та літав на гелікоптері, на парканах і стінах будинків з'явилися написи «Цушко герой» і «Цушко спас Україну», а також як Н. Шуфрич та В. Ющенко штовхали машину під час лісової пожежі на Херсонщині [15].

Крім того, вже після виборів мережа супермаркетів «Велика кишеня» переробила під рекламу своєї бакалії та галантереї майже всі основні політичні слогани. Так, під гаслом «Країні потрібен «Клінекс» рекламують, відповідно, цю марку туалетного паперу. Існують також варіанти «Країні потрібна вода» (томатна паста, ковбаса) як переспів провідного гасла В. Литвина. Реклама БЮТ нерозривно пов'язана зі словом справедливість, тому й з'явилася її переробка у гаслі «Справедливі ціни» (тут підставляємо будь-яку ціну) за мелену каву (горілку, сушену рибу абоцо). Слоган «Нашої України — Народної Самооборони» «Закон один для всіх — скасуємо депутатську недоторканність» перероблено так: «Ціна для всіх одна — скасуємо великі ціни». Гасло Партії регіонів «Щаслива родина — успішна країна» також переробили на: «Мала ціна — щаслива родина», а гасло КПУ перероблено так: «Зробимо ціни низькими — всю владу низьким цінам!». Таку ситуацію прокоментували політичні експерти. Кость Бондаренко, керівник Інституту імені Горшеніна, сказав, що тут дається взнаки надмірна політизованість українського суспільства, яке реагує на гасла не так популярні, як впізнавані. Керівник соціологічної служби «Барометр» В. Небоженко сказав: «Річ у тім, що зростає наша і ваша цинічність. Тобто цинічність політиків стикається з цинічністю виборців». А О. Доній, директор Центру досліджень політичних цінностей, стверджує, що людям просто бракує видовищ, а ще — кумирів поза політикою [16].

Досягнення рекламою своїх цілей забезпечується завдяки визначальній ролі засобів масової інформації, що проявляється навіть у появі вислову «четверта влада». Ж. Бодріяр зазначає, що мас-медіа актуалізують і підсилюють демонстративну природу будь-якої політичної дії. Крім того, телебачення позбавляє необхідності існування влади як паноптикуму (М. Фуко), воно забезпечує той факт, що люди все менше і менше розмовляють один з одним, вони стають щораз більше ізольовані, а наявність телевізора чи відеокамери не відкриває нові можливості для встановлення

відносин та символічного обміну [17, с. 193-226]. Однією з визначальних рис телебачення, яке впливає на формування віртуального образу політика, є фрагментарність. Вона включає мозаїчність, серійність та дискретність.

За М. Маклюєн, телевізійне зображення — плоска двовимір-на мозаїка, мозаїчна сітка з кольору та крапок, а глядач формує образи з цього набору цяток. Телебачення залучає не лише зоровий та слуховий канали сприйняття, а використовуючи різноманітні нюанси та спираючись на пануючі стереотипи, воно також намагається включити уяву глядачів. Цікавим є застосування методу «Беранже» на телебаченні та у рекламі, який полягає у нейтралізації ефекту резонансної події. Для цього збільшують інформаційні приводи для привернення уваги виборців до менш значних, дрібних подій, а також переносять увагу не на головний зміст події (текст), а на те, в яких умовах відбувалася ця подія (контекст) [18]. Таким чином намагаються сформувати образ кандидата за принципом мозаїки з маленької позитивних частинок.

Варто наголосити, що силу політичної реклами не варто переоцінювати, адже вона швидко викликає перенасичення, а реклами різних політичних сил нейтралізують одна одну. Згідно з даними опитування, яке проводилося з 6 по 12 вересня 2007 р. у всіх регіонах України Всеукраїнською соціологічною службою, телевізійна передвиборча реклама політичних партій і блоків вплинула на вибір 34,1% українських виборців. Зовнішня передвиборча політична реклама вплинула на 22,8% українців, а на 75,2% — не вплинула [21]. Отже, сама реклама не сильно впливає на притік електорату, вона скоріше є трибуною для публічних заяв та місцем, де формуються образи політиків та політичних сил.

Необхідно зазначити, що рекламний дискурс може працювати у двох напрямках: переконувати як в позитивному, так і в негативному. Тому антиреклама стала невід'ємною частиною виборчих кампаній. За результатами моніторингу Академії Української Преси, в пропорції Pro & Contra в рекламі за показником часу переважає принцип Contra, адже, як відомо, імідж найчастіше будується на контрасті з іміджем опонента [23, с. 18]. У фокусі антиреклами — основні претенденти на більшість у новій Верховній Раді, а її лейтмотив: жорстка конкуренція явної реклами Партії регіонів, БЮТ та «Нашої України — Народної Самооборони». В серпні частка повідомлень з антирекламою становила 34%, а за часом 64%, тоді як в березні 2007 р. її було 11% у повідомленнях

та 49% у показниках часу [24]. І хоча Партія регіонів заявила про підписання «Кодексу честі», який передбачає консолідацію зусиль для проведення чесних демократичних виборів та запобігання будь-яким порушенням закону під час виборчої кампанії, і закликала інші політичні сили до нього приєднатися [25], проте антиреклама та формування негативного образу опонентів використовувалися в рекламі більшості політичних сил, у тому числі й Партії регіонів, а до Кодексу так ніхто і не приєднався.

Таким чином, симуляція політики через політичну рекламу виявляється не лише в створенні симулякрів політиків, але й у віртуалізації політичних проблем та симуляції джерела влади. Симуляція політики як цілеспрямованої діяльності для реалізації конкретних ідей та програм полягає також у тому, що в сучасному світі сфера політичного трактується як міжперсональні відносини з відтінком скандального характеру, що приводить до перетворення політики на фарс та «пародію на політику».

-
1. Бодріяр Ж. Симулякри і симуляція. — К.: Основи, 2004.
  2. Котов С. Политическая реклама // <http://www.l-art.ru/notes.php?ID=2>
  3. Коберник К. Иконостас власти // Кореспондент. — 2008. — №11. — 22 березня.
  4. Юлия Тимошенко снялась для обложки всемирно известного журнала // <http://korrespondent.net/ukraine/events/119662>
  5. Фотография Юлии Тимошенко появилась на первой странице журнала Playboy // http://www.federalpost.ru/out/issue_19099.html
  6. Почепцов Г. Профессия: имиджмейкер. — 2-е изд., испр. и доп. — К.: ИМСО МО Украины, НВФ «Студцентр, 1998.
  7. Набруско І. Вплив реклами на образ споживання: українські реалії // http://www.edportal.org.ua/books/Conference_2005/Nabrusko.pdf
  8. Голлівудська зірка «вдягла» зачіску Тимошенко // <http://www.tymoshenko.com.ua/ukr/exclusive/informal/3848/>
  9. Аландаренко Н. Психологія кольору в друкованій рекламі // <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1555>
  10. Тимофеев И. Ты давай, начинай, крысолов, у тебя будет славный улов // <http://www.partyofregions.org.ua/contrprop/behind/42aaa982c7386/>
  11. Раковська-Башмакова О., Русанова Т.М. Психологічний вплив рекламної діяльності на суспільство http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/VMSU/2007-02/07rbosioo.htm/
  12. Почепцов Г. Имиджеология. — 2-е изд., испр. и доп. — М.: Рефл-бук, 2002.

13. Бодрийяр Ж. Система вещей. — М.: Рудомио, 2001.
14. Глумин П. Секс в большой политике // Корреспондент. — 2008. — №11 (300). — 22 марта.
15. Хоменко С. Ляп-кампанія // <http://glavred.info/archive/2007/09/24/110329-6.html>
16. Лебідь Н. «Ціна для всіх одна...» // <http://www.ukrrudprom.com/digest/dfdfdgddf181007.html>
17. Бодрийяр Ж. Реквием по масс-медиа. Поэтика и политика. Альманах Российско-французского центра социологии и философии Института социологии Российской Академии наук. — М.: Институт экспериментальной социологии, Спб.: Алетейя, 1999.
18. Мороз В. Принципи інформаційного заміщення як запорука успішної стратегії на виборах // <http://www.spa.ukma.kiev.ua/article.php?story=20080229170640174&mode=print>
19. Емелин В. Телевидение: стиль и образ постмодерна // http://www.geocities.com/emelin_vadim/TV.htm
20. Громыко Ю. Образование в эпоху Интернета: конфликт знания и информации // http://www.futurerussia.ru/conf/forum_education.html
21. 34% українських виборців піддалися впливу телевізійної політреклами // <http://newsru.ua/ukraine/13sep2007/polreklam.html>
22. Політичні сили почали боротьбу за доступ до рекламного ринку // <http://newsru.ua/ukraine/07jun2007/reklamamama.html>
23. Почепцов Г.Г. Имидж и выборы. Имидж политика, партии, президента. — К.: АДЕФ-Украина, 1997.
24. Результати контент-аналізу новин (серпень 2007) та політичної реклами (серпень 2007) // <http://www.aup.com.ua/?cat=materials&subcat=press>
25. Партия регионов презентовала «Кодекс чести» политических сил, участвующих в досрочных выборах // <http://www.partyofregions.org.ua/pr-east-west/46dea7d6ad5d7/>

Іванна Ломака

ПОЛІТТЕХНОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ УЧАСТІ
РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ УКРАЇНИ У ВИБОРАХ

*У статті з'ясовано, в яких головних вимірах релігія проявляє себе в політичному та виборчому процесах у сучасній Україні, яку систему цінностей, уявлень, звичаїв та норм поведінки використовує задля впливу на виборців. Обґрунтовано роль, значення та вплив поліконфесійності українського суспільства на особливості підтримки релігійними організаціями тих чи інших політичних сил. Зроблено висновки щодо ступеня участі та значимості ролі релігійних організацій у передвиборчих кампаніях. **Ключові слова:** релігія, церква, релігійні організації, політична партія, політичний лідер, вибори, передвиборча агітація, поліконфесійність.*

Ivanna Lomaka. Features of the participation of religious organizations in pre-election political technologies in Ukraine. The article defines the main dimensions in which religion manifests itself in political and electoral processes in modern Ukraine, which system of values, ideas, customs and norms of behavior used to influence voters. The role, significance and impact on Ukrainian society polyconfessional features support for religious organizations of various political forces. The conclusions about the degree of involvement and importance of the role of religious organizations in election campaigns. **Keywords:** religion, church, religious organizations, political parties, political leaders, elections, campaigning, polyconfessionality.

Практика сучасного політичного життя свідчить: вплив релігії на політичні процеси не є ані вирішальним, ані нескінченно малим. Релігія сьогодні має абсолютно чіткі межі і напрями цього впливу, одним з яких є, наприклад, релігійний вплив на суб'єкта політичної дії. Він доволі складний і багатоплановий. Величезні зрушення захоплюють з собою і релігію, виводять її з традиційного стану зосередженості на індивідуально-особистісному та надприродному, змушують взаємодіяти з різними структурами суспільного життя, серед яких знаходиться і політика [6, с. 174].

Застарілою помилкою багатьох дослідників були і залишаються традиційні намагання розглядати політичний процес ізольовано від релігійної ситуації. Повне розділення політики та релігії, здійснене в академічній політології є природним породженням дискур-

сивного, диз'юнктивного мислення, поширеного в індустріалізованому суспільстві. Це не приносило особливих евристичних чи практичних успіхів, адже у людській свідомості немає бар'єру між політичними та релігійними поглядами, вони живуть там нерозривно, практично невіддільно одне від одного.

Якщо релігійні установи відмовляться від участі у розв'язанні важливих соціально-політичних проблем, то репрезентована ними релігія істотно звужить сферу свого впливу. Тому всередині різних релігій їхні лідери неодмінно доходять висновку, що релігійна віра має бути співвіднесена з тією дійсністю, у якій живе і діє конкретна людина, з політикою, від якої життя багато в чому залежить.

Історія політичної думки фіксує певну закономірність, яка полягає у поступовому, проте постійному звуженні сфери впливу релігійних цінностей і засобів організації людності на політичне життя й думку. Якщо в стародавньому світі й до середньовіччя релігія підпорядковувала собі в основному сферу політичного життя (зокрема її публічно декларованого змісту), то вже за Нового часу політична думка досягла такого рівня розвитку, за якого вона змогла висунути обґрунтовану систему власних концепцій, що почали ефективніше, ніж раніше, сприяти досягненню актуальних політичних цілей [6, с. 173].

У сучасному світі релігія може помітно впливати на зміст політичного життя і форми політичних відносин, зіставляючи їх з релігійними традиціями, настановами і приписами. Релігія впливає на взаємодію між індивідами і соціальними групами, а також між соціальними групами як такими. Впливає вона й на взаємодії індивіда і суспільства. Тому за релігійною ознакою можуть створюватися і діяти громадські об'єднання і партії, складовою програм яких є відстоювання окремих релігійних ідей або вчень. Ці партії можна умовно поділити на дві групи. Одна з них висуває на передній план релігійну належність як визначальну ознаку певного політичного об'єднання. Такими є ісламські партії в мусульманських країнах, як-от, «Брати мусульмани» або ж рух Талібан в Афганістані. Друга передбачає згуртування людей з різними поглядами (навіть світських, вільнодумно налаштованих громадян, якщо вони визнають позитивне значення християнських цінностей) [4, с. 91].

Досвід зарубіжної політичної історії демонструє, що керівництво релігійних об'єднань може прямо або опосередковано орієнтувати свою паству у політичних питаннях. Таким чином, релігія

впливає через численні церковні установи, різні релігійні чи напіврелігійні партії, молодіжні, жіночі, професійні об'єднання, які тримають у полі зору особу від юності і до старості. Через них здійснюється особлива роль релігії у виробленні, формуванні громадської думки щодо багатьох політичних питань. Сучасна практика переконливо засвідчила таку здатність релігійних вірувань у царині сучасної політики, як згуртування народу задля досягнення загальнонаціональних політичних цілей. З цього приводу Г.Лебон вважав релігійні вірування «єдиним фактором, який може одномоментно дати якомусь народові повну спільність інтересів, почуттів і думок. Релігійний дух замінює, таким чином, відразу поступові спадкові надбання, що є необхідними для утворення національної душі. Народ, охоплений якимось віруванням, не змінює, ясна річ, душевного складу, але всі його здібності звернені до однієї мети: до торжества його релігії, і вже лише через це одне міць його стає страшною» [2, с. 121].

Якщо розглядати особливості проявів політизації церкви в Україні, то можна констатувати, що на сьогодні ми маємо змогу спостерігати, як церва відходить від виконання свого основного обов'язку — духовної опіки віруючих людей. Вона перетворюється на меркантильну політичну структуру, що керується у своїй діяльності не моральними настановами Євангелія, а візантійськими принципами цезаропапізму та звичайної практичної доцільності. Нині залучення релігійних організацій до політичної діяльності є однією з форм використання їхнього суспільного впливу в політичних цілях. Варто зауважити, що від років незалежності жодна з виборчих кампаній в Україні не проходила без участі релігійних діячів. Це могло відбуватися у формі використання церковних амвонів для політичної агітації, участі духовенства у виборчих списках, а найчастіше — у цих двох формах.

Релігійна ситуація в Україні певною мірою відображає суспільно-політичну ситуацію. Тому цілком природним є взаємотяжіння окремих церков і певних політичних сил. Так УПЦ КП користується підтримкою націонал демократичних партій: Народного Руху України, Української республіканської партії, Республіканської християнської партії, Української національної асамблеї. У цьому разі контакти між церквою і партіями є досить відвертими: Патріарх Філарет особисто привітав останні з'їзди НРУ та РХП, а один із його єпископів — перший з'їзд виборчого блоку «Національний фронт». Кілька відомих політичних діячів —

народних депутатів входять до Вищої церковної ради УПЦ КП. На захист її інтересів у Верховній Раді минулого скликання було депутатське об'єднання «На захист Українського Православ'я».

Відносини УПЦ МП з політичними силами є більш обережними. Церква намагається демонструвати свою дистанційованість від політики. Втім, у Верховній Раді було депутатське об'єднання «На підтримку канонічних традиційних Церков», акції й заяви якого були скеровані передусім на підтримку УПЦ МП. До цього об'єднання входили переважно депутати лівої орієнтації — представники Соціалістичної і Комуністичної партії України. У передвиборчих програмах цих партій було висловлено підтримку ідеї об'єднання православ'я в Україні на тих засадах, якими керується УПЦ МП. Їй також симпатизують деякі центристські партії. Так, декілька архієреїв УПЦ МП були занесені на парламентських виборах 1998 року до виборчого списку Партії регіонального відродження України, яка вимагала, крім усього іншого, «надати канонічним конфесіям, передусім УПЦ, усі пільги, необхідні для відновлення духовності нашої Батьківщини» і «гарантію державного захисту громадян від ідеології та практики націоналізму». Другим номером у списку партії, очолюваної донецьким мером, був єпископ Вишгородський Української православної церкви Московського патріархату, намісник Києво-Печерської лаври Павло (Лебідь).

Напередодні парламентських виборів 2002 р. партії та блоки, а також кандидати, які балотувалися до Верховної Ради за мажоритарними округами, традиційно розглядали релігійні організації як серйозний додатковий ресурс для залучення голосів виборців. Однак, порівняно з виборами 1998 р., звернення політичних партій до проблем релігії і церков у своїх передвиборчих програмах були помітно стриманішими. Так, блок Юлії Тимошенко висловився у своїй програмі за впровадження добровільної духовної освіти у школи, інші обіцяли «з повагою ставитися до різних світоглядних і релігійних переконань» (блок «За єдину Україну!»), «сприяти гармонізації міжнаціональних і міжконфесійних відносин; розвивати «...релігійну самобутність» (СПДУ(о)), сприяти створенню умов для задоволення релігійних потреб віруючих і засуджували релігійний екстремізм (Компартія України), дотримуватися принципів свободи совісті та віросповідань («Жінки України»).

Дуже виразну «ідеологічну» позицію щодо релігійної ситуації у країні зайняли три суб'єкти. Селянська партія висловилася за підтримку «канонічного православ'я», «Русский блок» звинуватив

державу в дискримінації канонічної УПЦ і також оголосив про «намір захищати інтереси канонічного Православ'я і Церкви», а виборчий блок «Народний рух України» заявив про підтримку тих церков і «релігійних конфесій», які стоять на ґрунті самостійної української держави і її повної політичної незалежності, виступають за єдину українську помісну церкву. Лише одна партія (відвертий аутсайдер виборчих перегонів) — Народна партія вкладників та соціального захисту заявила про свій намір «боротися проти розвитку сект».

Деякі учасники передвиборчого марафону (наприклад, блок В. Юценка «Наша Україна», Партія зелених України, Соціалістична партія) взагалі не торкалися релігійних проблем у передвиборчих програмах. Дуже цікавою є відсутність релігійної проблематики у програмі «Нашої України», до якої увійшли, серед інших, Християнський народний союз і Республіканська християнська партія, та досить чутливий до церковних питань Конгрес українських націоналістів [5]. Варто також зазначити, що більшість партій, які визначають себе як християнські і які брали участь у парламентських виборах 1998 р., 2002 р. не ризикнули піти на вибори самостійно й розчинилися у блоках. Разом з тим, згідно з опитуванням, здійсненим Українським інститутом соціальних досліджень і центром «Соціальний моніторинг» (опитано понад 2000 осіб), 6% респондентів висловили впевненість у тому, що проголосують на майбутніх парламентських виборах за партію, яка керується християнськими ідеями. Ще 33% вважали, що подібний вибір для них цілком імовірний [3, с. 17]. Очевидно, саме на цих виборців розраховували дві християнські партії, які ризикнули самостійно взяти участь у виборах, — Всеукраїнське об'єднання християн та «Християнський рух». Програмним Всеукраїнського об'єднання християн стало гасло «Жити, працювати і вчитися за Біблією!» На відміну від «ХР», об'єднання запропонувало виборцеві доволі докладну концепцію побудови держави на християнських принципах, яку підтримали представники найбільш впливових церков і релігійних спільнот України. Про це свідчить те, що за списком ВОХ балотувалися: помічник президента Всеукраїнського Союзу християн віри євангельської, відомий проповідник, публіцист та історик церкви В.Франчук, молодий священник УПЦ в єдності з Московським патріархатом В.Скнар, ректор Київського християнського університету С.Волосюк.

У рамках виборчої кампанії 2002 р. особливо цікавим є звернення до ідей церкви та релігії Комуністичної партії України.

Роль цієї партії у радянський період у винищуванні української церкви є очевидною і не є приводом для дискусії. Не варто також подавати нескінченний перелік безцінних пам'яток мистецтва, в тому числі культових, що були зруйновані та понівечені, вивезені або продані за кордон за час панування на теренах України «диктатури пролетаріату».

Однак уже у 2002 р. комуністи виявилися найбільш послідовними серед тих, хто боровся за здобуття «голосів Церкви». Комуністична партія України впродовж 2001 — початку 2002 рр. значною мірою зблизилася з УПЦ в єдності з Московським патріархатом і зробили кілька кроків, які не могли залишитися не оціненими з боку священноначалля цієї церкви. Сюди можемо віднести такі вагомні кроки, як вибачення за репресії радянських часів; жорсткий спротив візитові Папи Івана Павла II в Україну; проголошення особливого ставлення до УПЦ і засудження діяльності «політико-церковних розкольніцьких угруповань, які ведуть боротьбу з канонічним православ'ям». Лідер КПУ Петро Симоненко виступає проти спроб переорієнтації України на західну модель розвитку, «в підґрунті якої знаходяться цілковито чужі українському народові протестантсько-католицькі погляди й уявлення». Як зазначає П. Симоненко, саме західний вектор розвитку, який відстоюють «католики, уніати й розкольніки», робить їх ворогами комуністів, а прагнення УПЦ зберегти цілісність «культурно-історичного простору східного слов'янства, духовну єдність трьох братніх народів» — відповідно, уможлиблює співпрацю УПЦ і КПУ. Комуністи виявилися найбільш впливовою силою, яка виступає за реінтеграцію радянського простору і проти конкурентів УПЦ, а їх лідер П. Симоненко двічі за півроку був прийнятий патріархом Московським і всієї Русі Алексієм II.

По-іншому розгорталася подія під час президентських виборів 2004 р. Напередодні другого туру виборів усі політичні сили розмежувалися на два великі табори: один підтримував кандидата від влади В. Януковича, другий — лідера опозиції В. Ющенка. Схожа картина склалася і у релігійному сегменті українського суспільства. Проте конфесійний вимір виборчого процесу вирізнявся також і власним специфічним забарвленням, порівняно з політичним. Ідеться, передусім, про міру включення релігійного чинника у політику. А ця міра виглядала зовсім нетотожною з погляду дотичності різних конфесій до президентської кампанії.

У процесі розвитку передвиборчої президентської кампанії простежується суттєва поляризація релігійного фактора. Причому критерієм цієї поляризації виступає не географічний чи етнічний чинник, як це часто трапляється у подібних випадках, а прагнення і готовність вболівати за правду. Як наслідок, на одному полюсі опинилася Українська православна церква Московського патріархату, на другому — цілий спектр релігійних організацій — членів Ради представників християнських церков України (УПЦ КП, УГКЦ, УЛЦ, РКЦ, церква християн віри євангельської України, Українська християнська євангельська церква тощо). Ставлення цих двох таборів до виборів було справді відмінним, як у методологічному, так і сутнісному аспектах. Об'єднання християнських церков України вдалося до таких дій, які не суперечили ані чинному законодавству щодо свободи совісті та релігійних організацій, ані церковним канонам. Отже, правова норма про невтручання церкви в політику зазначеними конфесіями фактично була дотримана. Вони не займалися агітаційною пропагандою на підтримку В. Януковича чи В.Ющенко, не давали благословення жодному із кандидатів на пост глави держави, а свої зусилля зосередили на проведенні молебнів за чесність та прозорість президентських перегонів.

Після першого туру виборів, коли стали відомими для широкого загалу масові фальсифікації результатів виборчого процесу, вказані релігійні об'єднання виступили на захист конституційних прав українського народу, який вийшов на публічні акції протесту. Ними були підготовлені звернення, адресовані як пересічним громадянам, так і представникам владних структур та Президентів України. У цих документах засуджувалися протиправні засоби впливу на волю виборців, лунали заклики виправити ситуацію, не допустити обрання нового Президента нелегітимним шляхом, наголошувалося на необхідності відстоювати свої права, але тільки законно.

Цілком протилежною була позиція Української православної церкви Московського патріархату, що відверто підтримала експрем'єра. Так, напередодні першого туру предстоятель УПЦ МП митрополит Володимир благословив участь у виборчій кампанії лише В.Януковича, охарактеризувавши його як людину духовну та єдино гідну очолити українську державу. Це Благословення стало знаком для відкритої й активної агітпропаганди з боку священноначалля, кліру та вірних УПЦ МП за кандидата у Президенти України В. Януковича.

На парламентських та місцевих виборах 2006 р. активність духовенства була меншою, порівняно з 2004 р. Вибори відбувалися за іншою, ніж попередні вибори, системою — пропорційною. У списки до Верховної Ради від різних партій та політичних блоків увійшли 10 духовних осіб (згідно з даними Центральної виборчої комісії [5, с. 3]). Натомість у списки до різного рівня місцевих рад балотувався не один десяток духовних осіб. Чи не рекорд встановили священнослужителі Хмельницької єпархії УПЦ КП, які на чолі зі своїм єпископом посіли 15 місць у різних радах. Найбільшу реакцію в мас-медіа викликав факт, що виборчий список Партії регіонів до Одеської облради очолив місцевий митрополит УПЦ (МП) Агафангел (як відомо, він завжди цікавився політикою, був задіяний у виборах 2004 р., а починав свою депутатську діяльність ще в радянські часи).

Загалом важко уявити, що участь представників різних церков та релігійних організацій у виборах (це їх законне право як громадян) могла проходити без порушень чинного законодавства, яке забороняє церкві займатися політичною діяльністю. Розуміючи складність проблеми, багато церков виступили із заявами про заборону участі їх духовенства у виборах до Верховної Ради, а УГКЦ строго заборонила участь її священнослужителів у виборах до будь-якого рівня представницьких органів влади взагалі [7].

З метою недопущення політизації релігійного життя за ініціативи Президента В. Ющенка 3 березня 2006 р. на зустрічі з ним члени Всеукраїнської ради церков і релігійних організацій підписали декларацію про заборону використання авторитету церков і релігійних організацій у передвиборчій агітації.

Аналізуючи президентську виборчу кампанію 2010 р., можна ствердити, що відбулося помітне зменшення політичної активності релігійних організацій, особливо якщо порівнювати з попередніми президентськими виборами. Хоча під час передвиборчого турне Віктор Янукович відвідав велику кількість храмів і монастирів, здійснив «фірмову» прощу на Афон, отримав силу-силенну благословень від правлячих архієреїв й активно використовував образ «православного кандидата», священноначалля УПЦ (МП) було цього разу набагато обережнішим, ніж 2004 р., а її Предстоятель Митрополит Володимир уникав безпосередньої підтримки лідера Партії регіонів. Деяко різноманітнішою виявилася «релігійна складова» передвиборчої кампанії Юлії Тимошенко. Вона зустрічалася з єрархами всіх Українських православних

церков, з Римо- й Греко-Католицькими владиками, з представниками Константинопольського патріархату, доторкнулася до Стіни Плачу в Єрусалимі і отримала аудієнцію у Папи Римського Бенедикта XVI. Як Прем'єр-міністр — прагнула завоювати прихильність релігійних організацій, знижуючи для них тарифи на газ.

Як і в випадку президентських виборів 2004 р., досить цікаво розгорталися події після першого туру голосування президентських виборів 2010 р. Гостру громадську дискусію викликали звернення Предстоятелів УПЦ КП й УАПЦ, які закликали вірних не голосувати проти всіх, а зробити вибір між двома кандидатами. Пізніше Всеукраїнська рада церков і релігійних організацій також оприлюднила офіційне Звернення до українського народу з нагоди другого туру виборів Президента України, де наголошувалося: «Якщо ми будемо байдужі до вибору Президента або проголосуємо проти всіх — ми втратимо свій шанс, а вибір все одно буде зроблений, але вже без нашої участі». Але найбільшого резонансу набув коментар Глави УГКЦ кардинала Любомира (Гузара) до звернення Синоду єпископів Києво-Галицького Архієпископства з нагоди другого туру виборів. Власне, само «Звернення» цілком відповідало соціальному вченню Католицької церкви і нагадувало вірним про відповідальність перед Богом і Його Творінням. Але, коментуючи «Звернення», владику Любомир наголосив на тому, що «...не голосувати або голосувати «проти всіх» — це не є вибір, це є до певної міри втеча, тому ми цього не схвалюємо». Заклик Глави УГКЦ, переважну більшість вірних якої зосереджено в Галичині, обов'язково обрати між В.Януковичем і Ю.Тимошенко, означав підтримку Прем'єр-міністра. Щоправда, «Інструкція про вибори» УГКЦ (1994 р.) виключає саму можливість для церкви «хилитися в користь конкретної партії чи кандидата», лишаючи їй право «подавати етичні принципи і вимоги, необхідні в політиці» [1, с. 2].

Таким чином, висновуємо, що церква не може повністю відсторонитися від політики, а сутність політизації церкви полягає в самій природі феноменів «суспільство» і «церква», та неідеальності реального суспільства. Церква змушена, окрім своїх головних функцій, вступати з інститутами суспільства в політичні відносини. Постійна боротьба за думки та душі віруючих змушують церкву вступати в політичну боротьбу з іншими конфесіями, а часто і з політичними силами. Найбільш яскраво це видно в церковно-державних відносинах. Не маючи державної ідеології,

влада постійно намагається на базі тієї чи іншої конфесії штучно створити національну релігію. Це загострює міжконфесійні відносини, розгортає політичні конфлікти в середині конфесій. Під час виборів політичні сили активно використовують релігійно-церковний фактор. Політичні лідери, партії та блоки вводять релігійний елемент у свої програмні документи, використовують релігійну термінологію задля впливу на виборців, а після виборів уже також традиційно забувають про обіцяний захист інтересів церкви.

---

1. Єленський В. Релігія і церква в Україні : початок 2010 / В.Єленський // www.risu.org.ua [Електронний ресурс]. Дата звертання: 04.09.2010 р.

2. Лебон Г. Психология народов и масс / Г. Лебон. — СПб. : Макет, 1995. — 311 с.

3. Матеріали соціологічного дослідження «Релігія і церква в Україні». — К., 2004. — 36 с.

4. Онищенко О.С. Клерикалізм — ідейне знаряддя імперіалізму / О.С.Онищенко. — К. : Вид-во Акад. наук УРСР, 1963. — 140 с.

5. Офіційний сайт Центральної виборчої комісії України // www.risu.org.ua [Електронний ресурс]. Дата звертання: 04.09.2010 р.

6. Рибачук М.Ф. Релігія і політика / М.Ф.Рибачук, М.І.Кирюшко. — К.: Наукова думка, 1998. — 279 с.

7. Священники УГКЦ не мають права брати участь у виборах і займатися фінансовими операціями... // www.risu.org.ua [Електронний ресурс]. Дата звертання: 04.09.2010 р.

ПАРТІЇ ТА ОРГАНІЗАЦІЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У ВИБОРАХ

Юрій Древаль

ВИБОРЧІ БЛОКИ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ ТА ДЕМОКРАТИЧНЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО: ПРОБЛЕМИ СПІВВІДНОШЕННЯ

*Стаття присвячена аналізу блоків політичних партій як суб'єктів виборчого процесу. На прикладі парламентських виборів доведено, що суто технологічні показники ефективності виборчих блоків значно поступаються принциповим недолікам та негараздам. **Ключові слова:** вибори, виборчий блок, виборчий поріг, демократичне представництво, політична партія.*

*Yuri Dreval. Electoral blocs of political parties and democratic representation: the problems of correlation. The article deals with the analysis of political parties as subject of electoral process. It has been proved on example of parliamentary elections that merely technological indexes of electoral blocs effectiveness are significantly inferior to key drawbacks and amisses. **Keywords:** election, electoral threshold, democratic representation, political party.*

Політичні партії є однією з найбільш універсальних форм політичної організації суспільства, спеціально пристосованими для політичної діяльності в умовах представницької демократії. Доцільність існування політичних партій полягає в реалізації власних завдань, що вимагає участі в політичних виборах та представництва у владних структурах. Проте деякі партії неспроможні самотійно виконати навіть «програму-мінімум», тобто здолати виборчий поріг і потрапити до органу представництва. Насамперед, для подолання виборчого порога не досить впливовими політичними силами і створюються виборчі блоки політичних партій.

На сьогодні питання міжпартійних передвиборчих об'єднань залишається недостатньо дослідженим, що підтверджується, зокрема, відсутністю спеціалізованих робіт із зазначеної проблематики. Деякі аспекти питання досліджуються в руслі проблематики пропорційної виборчої системи, виборчого порога («бар'єра»)

та «втрачених голосів». Зокрема, заслуговують увагу дослідження позитивних якостей та недоліків виборчого порога, адже його підвищення є одним з основних стимулів на користь блокового характеру виборчих перегонів (це напрацювання з відповідної проблематики відомих західних дослідників Дж.Д. Дербишайра та Я. Дербишайра [1], Дж. Сарторі [2], а також українського вченого Д. Лук'янова [3]).

Проблем у дослідженні виборчих блоків залишається більше, аніж позитивних зрушень. Лише в поодиноких працях простежується і взаємозв'язок між кількістю суб'єктів виборчих перегонів та системою демократичного врядування загалом. Як основні підходи до уточнення такого взаємозв'язку слід розглядати напрацювання з теми забезпечення під час виборів дієвого політичного представництва (А. Іванченко, А. Киньов, А. Любарев [4, с. 17]), а також тлумачення виборчого порога як «представницького порога» чи «порога представництва» (Е. Штирбу [5, с. 86]). У руслі дослідження виборчих міжпартійних блоків ще недостатньо опрацьоване й положення «колективної раціональності» у ході виборчого процесу (Е. Маклін, П. Мішу [6, с. 259]) та в разі ймовірного підписання виборчих угод між основними політичними гравцями появи дуалістичного характеру виборчих перегонів («еквілібріум Дюверже» [7]). Недостатньо уваги приділяється й суті виборчих блоків політичних партій, адже при цьому наголос ставиться виключно на «забезпеченні справедливості» та підвищенні прохідного порога. Як виняток з цього правила, необхідно відзначити думки практика українського парламентаризму та вченого Б. Беспалого, який запропонував оцінювати сутність виборчих блоків в історичному контексті [8, с. 54–55]. Не набули належної наукової рефлексії й висловлені ще в 2004 р. пропозиції учасників «круглого столу» за назвою «Політичні партії — провідний чинник розвитку політичної системи в Україні», що «Верховній Раді необхідно приділити увагу вдосконаленню нормативно-правової бази створення і функціонування виборчих блоків та, і це насамперед, сформованих на їхній основі парламентських фракцій» [9, с. 16].

На сьогодні залишається нез'ясованою й позиція Венеціанської комісії стосовно наведеної проблематики. Так, у «Доповіді про участь політичних партій у виборах» (2006 р.) особливо наголошено на тому, що розуміння виборів як одної з головних причин існування політичних партій вимагає аналізу усіх елементів «виборчої гри» [10, с. 265]. Проте «Висновок щодо Закону «Про

вибори народних депутатів України» (2006 р.) не містить будь-яких зауважень щодо зафіксованого в ньому положення про виборчі блоки [10, с. 138–162].

З урахуванням зазначеного стану досліджень потрібно з'ясувати місце виборчих блоків у здійсненні демократичного врядування. Для цього, зокрема, вимагається виконання таких операційних завдань: уточнення позитивних якостей та недоліків блоків у виборчому процесі, визначення взаємозв'язків блоків та стану багатопартійності, а також аналізу такої виборчої практики на прикладі виборів до Верховної Ради України.

Виборчий блок політичних партій (або «міжпартійний виборчий блок», «виборчий блок» чи просто «блок») — це тимчасове єднання декількох політичних партій з метою перемоги на виборах та проходження в представницький орган (як правило, до парламенту).

Практика виборчих блоків поширена у колишніх соціалістичних країнах. Причому, для політичних партій та блоків передбачається різний виборчий поріг. Наприклад, у Польщі до розподілу мандатів у парламенті допускаються політичні партії, списки яких набрали не менше 5% голосів виборців у країні, а для виборчих блоків ця цифра становить 7% [11, с. 127]. У Словаччині для окремих партій цей поріг становить 5%, для блоків з двох або трьох учасників — 7%, із чотирьох — 10% (причому, за певних обставин передбачаються й випадки зниження відповідних показників на 1-2%) [12, с. 266].

До переваг такого єднання передусім належить можливість лідерів недостатньо авторитетних політичних партій перемогти на виборах та бути представленими у владних структурах. Засобом наведеного виборчого прийому, у свою чергу, підтримуються невеликі чи навіть взагалі «карликові» партії. Отже, блоки надають можливість не досить значним суспільним сегментам бути представленими у владі. До того ж, практика виборчих блоків спрощує організацію виборчого процесу (адже, скажімо, організаторам виборчого процесу значно простіше й економніше мати справу з п'ятьма виборчими блоками і представленими в них тридцятьма партіями, аніж з окремими тридцятьма учасниками виборчих перегонів).

Доцільність функціонування таких блоків оптимально узгоджується з принципом «колективної раціональності», дозволяючи витратити його учасникам лише ту частку власних ресурсів, які сумарно з урахуванням потенціалу тимчасових союзників дозво-

ляють претендувати на перемогу (на відміну від політичних партій як окремих суб'єктів виборчих перегонів, які змушені спиратися винятково на власні ресурси та максимально їх використовувати). У свою чергу, намагаються діяти раціонально і виборці, які загалом не схильні даремно витратити власний ресурс та голосувати за відверто непрохідні політичні сили. Отже, принаймні на теоретичному рівні можна припустити, що набрана блоком сумарна кількість голосів має бути дещо вищою за ту кількість, яку б спромоглися здобути всі його учасники за умови окремої участі у виборчих перегонах.

Разом з тим, виборчим блокам політичних партій властиві й деякі суттєві негаразди. Найперше слід зазначити, що всі наведені вище переваги відповідно до критерій представницької демократії водночас можуть вважатися і недоліками (у цьому відношенні справедливою має бути наступна, почасти парадоксальна характеристика: «переваги як недоліки, недоліки як переваги»).

Практика виборчих блоків сприяє консервуванню мультипартійної системи, адже при цьому невеликі чи навіть «карликові» політичні партії отримують чи не найголовніший імпульс для легального існування. При цьому певною мірою ущемляються й ідеологічні та програмні засади окремих партій, що врешті-решт приводить й до ущемлення принципів представницької демократії. Виборчий блок має ґрунтуватися на якихось спільних для його учасників засадничих принципах, а не лише на суто технологічній стороні виборчих перегонів. У разі перемоги окремі учасники мають реалізовувати саме ці загальні принципи, а не власні програми та обіцянки. За наявності споріднених та досить близьких поглядів взагалі має ставитися питання про об'єднання окремих сегментів партійно-політичного життя, а не про утворення блоку. До того ж, практика блоків приводить до суттєвого ущемлення політичних партій як окремих суб'єктів виборчих перегонів, які самотужки мають долати всі перешкоди та максимально витратити власний ресурс. Певною мірою цей недолік виправляється неоднаковим виборчим порогом для партій та блоків, але й він не забезпечує повної справедливості (адже в остаточному підсумку кожному учаснику блоку роздільно відводиться менший виборчий поріг, аніж для партії як окремого суб'єкта виборчих перегонів).

В Україні, починаючи з 1998 р., тобто з часу запровадження змішаної та з часом суто пропорційної системи, блоки політичних партій нарівні з політичними партіями визнано повноцінними

суб'єктами виборчих перегонів. Досвід формування та функціонування Верховної Ради України III–VI скликань уже дозволяє говорити про певні закономірності у практиці виборчих блоків, які суто кількісно відображені в нижченаведених таблицях (табл. 1, 2).

Таблиця 1

Участь політичних партій та блоків політичних партій у виборах до Верховної Ради України III–VI скликань (за даними Центральної Виборчої Комісії України [13])

Рік виборів	Скликання Верх. Ради	Кількість партій та блоків як суб'єктів виборчих перегонів			Кількість партій та блоків, які здолали виборчий поріг		
		Заг. к-ть	З них партії	З них блоки	Заг. к-ть	З них партії	З них блоки
1998	III	33	21 або 63,64%	12 або 36,36%	8	7 або 87,5%	1 або 12,5%
2002	IV	33	21 або 63,64%	12 або 36,36%	6	3 або 50%	3 або 50%
2006	V	45	28 або 62,22%	17 або 37,78%	5	3 або 60%	2 або 40%
2007	VI	20	10 або 50%	10 або 50%	5	2 або 40%	3 або 60%

Таблиця 2

Кількість народних депутатів України, обраних за списками партій та блоків (за даними Центральної Виборчої Комісії України [13])

Рік виборів	Скликання Верх. Ради	Чисельність депутатського корпусу	Кількість депутатів, обраних за списками партій та блоків		
			Загальна кількість	З них ті, що пройшли за списками партій	З них ті, що пройшли за списками блоків
1998	III	450	225	196 або 87,1%	29 або 12,9%
2002	IV	450	225	98 або 43,56%	127 або 56,4%
2006	V	450	450	235 або 52,22%	210 або 46,67%
2007	VI	450	450	202 або 44,89%	248 або 55,11%

Наведені в таблицях дані підтверджують, що виборчі блоки є важливим та доволі ефективним механізмом формування депу-

татського корпусу в українському парламенті. Щоправда, за винятком виборів 1998 р., внаслідок яких виборчий поріг подолав всього один блок, що першочергово можна пояснити особливостями «стартових умов» (незвичністю такої виборчої практики та відсутністю відповідного досвіду). Результати тодішніх парламентських виборів, до речі, не підтверджують висновків Б. Беспалого, що «коли багатопартійність в Україні ледь започатковувалася, то виборчі блоки відігравали дуже корисну, консолідуючу роль» [8, с. 53]. Скоріше, навпаки. Перша спроба застосування такої практики у 1998 р. загалом виявилася невдалою, адже громадяни на той час цілком цивілізовано виявили свою прихильність не блокам, а партіям. І лише в подальшому, тобто під час виборів до Верховної Ради IV–VI скликань, виборчі блоки стали потужним фактором українського партійно-політичного життя. Отже, з урахуванням наведеної обставини доцільно аналізувати досвід функціонування виборчих блоків на підставі парламентських перегонів 2002–2007 рр.

В Україні під час парламентських виборів блоки, порівняно з партіями, загалом успішніше долають виборчий поріг. Кількість блоків-переможців виборчих перегонів, порівняно з кількістю блоків-претендентів, перевищує аналогічний показник політичних партій (пропорційний коефіцієнт ефективності становить: для виборів 2002 р. — 1,37 і 0,63, для виборів 2006 р. — 1,05 і 0,95, для виборів 2007 р. — 1,05 і 0,95). Суто формально доволі потужною є й кількість народних депутатів, обраних за списками блоків (в останніх трьох скликаннях це, відповідно, 56,4% , 46,67% і 55,11%).

Проте, під кутом зору демократичного врядування, наведені вище суто технологічні показники ефективності виборчих блоків значно поступаються принциповим недолікам та негараздам. Українська практика виборчих перегонів дозволяє додати до вищенаведених на початку статті проблемних факторів й власні «ноу-хау».

Найперше слід звернути увагу на процес формування виборчих блоків. У п. 4 ст. 57 Закону України «Про вибори народних депутатів України» вказано, що висування кандидатів має проходити на міжпартійному з'їзді (зборах, конференції) [14]. Але ж сторонам доволі складно чи навіть неможливо дійти згоди стосовно такого принципового питання безпосередньо на з'їзді, без його попереднього обговорення. І на цій стадії переважаючий вплив на прийняття рішень здійснюють окремі впливові особистості (наприклад, в останній виборчій кампанії це — В. Ющенко, Ю. Тимошенко

та В. Литвин). Особистісний фактор очевидно виявляється і на інших стадіях виборчого процесу (що взагалі необхідно віднести до однієї з головних особливостей участі блоків у виборчих кампаніях). Наведена обставина лише почасти свідчить про зростання персоніфікації партійного життя, скоріше тут має йтися про кризу політичних партій (адже при цьому не збільшується роль окремих «персон», що представляють невеликі політичні партії) та суттєве ущемлення принципів демократичного представництва.

У ст. 24 Закону України «Про політичні партії в Україні» передбачено, що в разі невисування партією своїх кандидатів на президентських та парламентських виборах протягом десяти років орган, який зареєстрував політичну партію, має звернутися до Верховного Суду України з поданням про анулювання реєстраційного свідоцтва [15]. Таким чином, виборчі блоки сприяють не лише консервуванню української «мультипартійності», а й її розвитку. Відомо ж, що на сьогодні, порівняно з 1998 р., кількість офіційно зареєстрованих партій зросла більше ніж удвічі, і виборчі блоки стали надійним правовим «дахом» для невеликих партій.

Українській виборчій та парламентській практиці притаманна ще одна суттєва особливість, яка пов'язана з формуванням парламентських фракцій на основі блоків та запровадженням згідно з конституційними нововведеннями від 8 грудня 2004 р. «партійним імперативним мандатом». При цьому слід враховувати, що в Україні, на відміну від інших європейських країн, детально вписана правова процедура формування та функціонування коаліції депутатських фракцій. З іншого боку, парламентські фракції, що сформовані на основі виборчих блоків, відзначаються доволі слабкою внутрішньою дисципліною. І на сьогодні саме представники таких фракцій становлять левову частку формально дозволених «позафракційних» та «індивідуальних» учасників коаліції. Але ж суто формально ці «позафракційні» та «індивідуальні» учасники мають представляти ту політичну силу, якій висловили довіру виборці під час парламентських перегонів.

Висновки та перспективи подальших досліджень. В Україні дискусії щодо вдосконалення правових засад функціонування виборчих блоків ведуться зазвичай навколо питання «справедливості» та збільшення виборчого порога для таких суб'єктів виборчих перегонів (називають і 5%, і 8%, і навіть 10%). Проте наведений у рукописі фактичний та аналітичний матеріал дозволяє вказати на зовсім інший спектр політичного дискурсу. Переважна

більшість аргументів свідчить, зокрема, що практика виборчих блоків суперечить принципам демократичного врядування. Отже, за нашою оцінкою, на порядок денний має бути винесено питання про скасування виборчих блоків як недемократичного інституту виборчого права.

1. Дербишайр Д. Д. Политические системы мира: в 2 т. / Д. Д. Дербишайр, Я. Дербишайр; [пер. с англ. И. Ю. Кунерус]. — М.: РИПОЛ КЛАССИК, 2004. — Т. 1. — 2004. — 512 с.

2. Сартори Дж. Порівняльна конституційна інженерія: дослідження структур, мотивів і результатів / Джованні Сарторі; [пер. з англ. О. І. Мороз]. — К.: АртЕк, 2001. — 224 с.

3. Лук'янов Д.В. Загороджувальний бар'єр — недемократичний інститут виборчого права / Д.В. Лук'янов // Соціально-політичні та соціально-правові проблеми сучасності: зб. наук. тез (За матеріалами XV Харківських політологічних читань). — Х., 2004. — С. 124–126.

4. Иванченко А. В. Пропорциональная избирательная система: история, современное состояние, перспективы / А.В. Иванченко, А.В. Кынев, А.Е. Любарев. — М.: Аспект-Пресс, 2005. — 333 с.

5. Штирбу Е. Досвід і перспективи вдосконалення виборчого законодавства в Республіці Молдова / Еудженіу Штирбу // *Вибори-2006: Досвід. Проблеми. Перспективи*. Зб. матеріалів науково-практ. конф., Київ, 31 жовт. — 1 листоп. 2006 р. — К., 2007. — С. 84–89.

6. Маклин Э. Формы представительства и системы голосования / Эйн Маклин // *Современная политическая теория* / авт.-сост. Д. Хэлд; пер. с англ. под общ. ред. В.И. Даниленко. — М., 2001. — С. 242–277.

7. Дюверже М. Политические партии / М. Дюверже; [пер. с фр. Л. А. Зина]. — М.: Академ. Проект, 2000. — 558 с. — (Серия «Концепции»).

8. Беспалий Б. Механізм виборчих блоків — засіб консервації дрібно-партійності / Борис Беспалий // *Шляхи оптимізації виборчої системи для парламентських та місцевих виборів в Україні: доповіді, виступи*. Матеріали круглого столу. — К., 2007. — С. 53–55.

9. Політичні партії — провідний чинник розвитку політичної системи в Україні: матеріали «круглого столу». — К.: НІСД, 2004. — 67 с.

10. Европейський демократичний доробок у галузі виборчого права. Матеріали Венеціанської комісії, ОБСЄ/БДПЛ, ПАРЕ / за ред. Ю. Ключковського. — К.: ФАДА, ЛТД, 2008. — 340 с.

11. Шукліна Н.Г. Пропорційна виборча система як етап становлення виборчої системи в Україні / Н.Г. Шукліна // *Вибори-2006: Досвід. Проблеми. Перспективи*. Зб. матеріалів науково-практ. конф., Київ, 31 жовт. — 1 листоп. 2006 р. — К., 2007. — С. 125–131.

12. Збірник виборчих законів країн Центральної та Східної Європи: [Міжнародна фундація виборчих систем (IFES)]. — К.: IFES, 1995. — 390 с.

13. [Результати виборів до Верховної Ради України 1998 р., 2002 р., 2006 р., 2007 р.]: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2006/6P001>

14. Про внесення змін до Закону України «Про вибори народних депутатів України»: Закон України: від 7.07.2005 р., № 2777-IV // Офіційний вісник України. — 2005. — № 33. — Ст. 1983.

15. Про політичні партії в Україні: Закон України: від 05.04.2001 р., № 2365-III // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 23. — Ст. 118.

Юрій Опалько

ОРГАНІЗАЦІЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ЯК ЧИННИК ВПЛИВУ НА ВИБОРЧИЙ ПРОЦЕС

*Показане значення громадських організацій у перебігу виборчого процесу. Виділені фактори, що сприяють посиленню їх впливу. Проаналізовані основні напрями впливу громадських організацій на виборчий процес. **Ключові слова:** громадянське суспільство, громадські організації, виборчий процес.*

*Yuriy Opalko. **Civil Society Organizations as a factor of influence on the election process.** The social organizations' importance in course of election process is elucidated in this article. The author focuses attention on the factors that favour their influence. The principal directions of the social organizations' influence on the election process are analysed. **Keywords:** civil society, nongovernmental organizations, election process.*

З часу поновлення незалежності розвиток громадянського суспільства був і залишається одним із стратегічних пріоритетів демократичної трансформації України. Нова влада, яка прийшла до управління країною внаслідок президентських виборів 2010 р., також задекларувала свою відданість принципам державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства. Адже особливо зростає актуальність розбудови громадянського суспільства на сучасному етапі становлення української демократії, коли на порядок денний як першочергові виступають завдання суспільно-політичної консолідації нації для успішного виходу із кризи

та здійснення структурних економічних перетворень. Як підкреслив з цього приводу Президент України Віктор Янукович у своєму Посланні до Українського народу: «Завданням державної політики є створення політико-правових умов для зміцнення громадянського суспільства, становлення громадських організацій як повноцінних учасників у вирішенні соціально-економічних та соціокультурних питань» [1].

Зазначені вище стратегічні пріоритети щодо громадянського суспільства були закріплені на законодавчому рівні у Законі України «Про засади внутрішньої та зовнішньої політики», прийнятому Верховною Радою України за президентським поданням у липні 2010 р. Зокрема, у ст. 5 «Засади внутрішньої політики у сфері формування інститутів громадянського суспільства» визначено: «Основними засадами внутрішньої політики у сфері формування інститутів громадянського суспільства є: утвердження громадянського суспільства як гарантії демократичного розвитку держави; завершення політичної реформи, посилення взаємодії органів державної влади та органів місцевого самоврядування і об'єднань громадян, запровадження громадського контролю за діяльністю влади; забезпечення незалежної діяльності об'єднань громадян, посилення їх впливу на прийняття суспільно важливих рішень; підвищення ролі та відповідальності політичних партій, сприяння політичній структуризації суспільства на засадах багатопартійності, створення умов для забезпечення широкого представництва інтересів громадян у представницьких органах влади; проведення регулярних консультацій з громадськістю з важливих питань життя суспільства і держави; проведення всеукраїнських та місцевих референдумів як ефективних форм народного волевиявлення, участі народу у прийнятті суспільно важливих рішень» [2].

Важливою сферою активної участі громадських організацій у політичному житті став виборчий процес. Однак слід констатувати, що такому напрямку їх діяльності приділяється поки що недостатньо уваги вітчизняними науковцями. Цій проблематиці були присвячені свого часу роботи О. Винникова [3], О. Держалоюка, О. Здіорук [4], М. Лациби [5], П. Манжоли [6], у яких досліджуються переважно певні конкретні питання вказаної тематики. Відчувається брак робіт із її системним баченням. Тому завдання цієї статті полягає у тому, щоб окреслити основні напрями впливу громадських організацій на виборчий процес в Україні.

Посилення впливу громадських організацій на перебіг виборчого процесу в Україні на всіх його стадіях зумовлене рядом факторів, що об'єктивно склалися на сучасному етапі демократичних перетворень суспільства.

1) Органічне зростання протягом тривалого часу (як кількісне, так і якісне) різноманітних інституцій громадянського суспільства в цілому як суттєвого чинника системної трансформації українського соціуму. Так, за даними Державного комітету статистики України, станом на початок 2010 р. були зареєстровані (в це число сукупно входить міжнародні, всеукраїнські, місцеві організації, їх філії та відокремлені структурні підрозділи) 63899 громадських організацій (у 2009 р. їх було 59321), 24649 профспілок та їх об'єднань (у 2009 р. — 22678), 12267 благодійних організацій (у 2009 р. — 11660). Тільки протягом 2009 р. було взято на облік 5156 громадських організацій (що становить зростання їх кількості на 8,1%), 2201 профспілок та їх об'єднань (зростання на 8,9%), 754 благодійних організацій (зростання на 6,1%) [7].

2) Досить висока питома вага серед недержавних організацій таких, що тією чи іншою мірою причетні до політичної діяльності та формування громадської думки і спроможні, таким чином, прямо чи опосередковано впливати на хід і результати виборчих перегонів. За результатами експертного опитування Творчого центру Каунтерпарт у галузі захисту прав людини працюють 26% громадських організацій, громадянської освіти — 32%, політики, законодавства і держави — 15%, дослідницької діяльності та аналітики — 24%, вироблення суспільно-політичних рекомендацій — 12% [8, с. 24–25].

3) Сформованість та удосконалення відповідного правового поля, яке хоча і містить певні недоліки, за основними параметрами не суперечить сучасним міжнародним стандартам (складається з Конституції України, Закону України «Про вибори народних депутатів України», Закону України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» та інших нормативно-правових актів).

4) Набуття громадськими організаціями значного досвіду під час парламентських та президентських виборчих кампаній за всі роки існування незалежної Української держави.

5) Співробітництво та обмін досвідом українських громадських організацій із зарубіжними та міжнародними неурядовими організаціями.

6) Зацікавленість широких верств суспільства та впливових політичних сил у використанні стабілізаційного потенціалу громадських організацій у виборчому процесі, враховуючи всю складність та неоднозначність його складових.

Зростання впливу громадських організацій на виборчий процес супроводжується урізноманітненням форм, методів та заходів, що застосовуються ними у своїй повсякденній практиці. Розширюється з часом і коло питань, до вирішення яких залучаються громадські організації. Найбільш значущими та резонансними у соціально-політичному відношенні слід визнати, зокрема, такі напрями впливу громадських організацій на підготовку до виборів, їх перебіг та результати:

1. Використання політичними партіями та блоками — безпосередніми учасниками виборчого процесу — створених ними громадських організацій (або таких, що перебувають у сфері їх впливу) для досягнення своїх конкретних стратегічних та тактичних цілей у боротьбі за голоси виборців.

Кожен з основних гравців українського політикуму оточений сьогодні цілим багатofункціональним комплексом формувань такого типу. Їх можна класифікувати за тривалістю існування, за напрямом і специфікою діяльності та направленістю на певну цільову аудиторію. За тривалістю існування досить чітко вирізняються: 1) постійно діючі організації; 2) організації, що існують у «пульсуючому» режимі (тобто більшу частину часу знаходяться у «законсервованому» стані і активуються у разі необхідності, скажімо, від виборів до виборів); 3) проекти, що створюються «під ключ» виключно на час виборів — так би мовити, «одноразового використання».

Основною місією переважної більшості таких НДО залишається показова підтримка певної політичної сили. До «класичного набору» кожної поважної політичної партії входять, як правило, відповідні профспілкові, молодіжні, жіночі організації, осередки підприємців тощо. За рахунок їх залучення вирішуються одночасно як мінімум два важливі завдання: по-перше, проводиться направлена агітаційно-пропагандистська робота серед відповідних верств та соціальних груп населення, по-друге, посилюється враження масової підтримки партії, особливо — через створення інформаційних приводів для ЗМІ.

Діяльність подібних структур у рамках правового поля не викликає заперечень. Однак інколи застосовуються для виконання

«брудної роботи»: використання дезінформації та «чорного» піару проти конкурентів, свідомий обман виборців, застосування маніпулятивних технологій, проведення акцій, які мають відверто протиправне і антиконституційне спрямування, розпалювання соціальної, міжнаціональної, міжконфесійної ворожнечі. Такі дії вже становлять безпосередню загрозу національній безпеці України, шкодять її національним інтересам. Тому для національної безпеки України необхідно, щоб усім подібним випадкам негайно була дана належна правова оцінка та рішуча відсіч з боку органів державної влади і правоохоронних органів.

2. Перетворення самих громадських організацій або їх коаліцій на політичні партії та блоки, які, у свою чергу, є вже безпосередніми суб'єктами виборчого процесу. Громадські організації у цьому разі виступають як зародкова форма, прототип творення повноцінної політичної партії на початковому етапі її розвитку, а також своєрідний випробувальний стенд для відпрацювання ідеологічних, організаційних, кадрових питань майбутньої партії, пошуку її електоральної ніші.

Український політикум демонструє, як в минулому, так і тепер, багато прикладів подібної практики в усіх сегментах свого спектра. Саме як громадські організації починали свою діяльність (свого часу) «Братство» Д.Корчинського, громадянська партія «Пора», «Віче» І.Богословської, «Громадський актив Києва» (ГАК), ВГО «Сильна Україна» та ін. Очевидно, що подібна тенденція буде проявлятися і в майбутньому, оскільки вона не суперечить чинному законодавству та практиці країн розвиненої демократії і є одним із каналів подальшої політичної структуризації суспільства.

3. Діяльність незалежних дослідницьких центрів з вивчення відповідності правового та організаційного забезпечення виборчого процесу в Україні сучасним світовим стандартам, спостереження та аналіз ними політологічних і соціологічних аспектів виборчого процесу, напрацювання відповідних рекомендацій з його удосконалення.

Виборчою тематикою займаються як українські «мозкові центри» широкого профілю, які розглядають її як один з аспектів системних перетворень соціуму загалом, так і організації, що спеціалізуються саме в цій галузі. До перших належать такі добре знані та авторитетні аналітичні інституції, як Український центр економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова (УЦЕПД), Агентство гуманітарних технологій (АГТ), Інститут місцевої де-

мократії (ІМД), Асоціація молодих українських політологів і політиків (АМУПП), Інститут політики (ІП), Міжнародний центр перспективних досліджень (МЦПД), Український незалежний центр політичних досліджень (УНЦПД), Інститут трансформації суспільства (ІТС), Інститут масової інформації (ІМІ) та ін.

Фахівці з виборчого права та виборчого процесу, об'єднані Інститутом виборчого права, вважають основною метою його діяльності сприяння розвитку виборчої демократії в Україні через вдосконалення виборчого законодавства, практики його застосування на основі здобутків розвинутих демократичних країн, новітнього досвіду українського суспільства та підвищення рівня політичної і правової культури громадян України, зокрема членів виборчих комісій, інших учасників виборчого процесу. Чимало корисних пропозицій у цій галузі обґрунтовано Лабораторією законодавчих ініціатив та рядом інших недержавних організацій.

Уже традиційною стала у передвиборчий період інтенсифікація аналітичними НДО різноманітних соціологічних досліджень електоральних настроїв та очікувань; проведення екзит-полів безпосередньо під час виборів. Однак часто напередодні виборів виникають сумнівні фірми з небездоганною репутацією, «дослідження» яких мають явно замовний характер та є свідченням застосування певними політичними силами маніпулятивних технологій для впливу на виборців.

Небезпека таких маніпуляцій полягає не тільки у викривленні громадської думки, але і в тому, що підривається престиж соціологічної науки загалом (у тому числі й учених), ставиться під сумнів легітимність проведених виборів, підривається довіра громадян взагалі до інститутів демократії. Така ситуація викликає серйозну стурбованість серед фахових представників соціологічної спільноти, представників ЗМІ та широких кіл виборців і вимагає відповідного реагування з боку органів державної влади.

4. Діяльність неурядових організацій для забезпечення чесних та прозорих виборів.

Організації громадянського суспільства, що довели свою дієвість під час численних парламентських та президентських виборів в Україні, залишаються суттєвим чинником забезпечення їх демократичного та прозорого характеру. Низка громадських організацій здобули собі авторитет як структури, здатні захищати надбання демократії, відстоювати політичні права і свободи виборців, забезпечувати широку інформованість та освіченість населення

щодо суспільно-політичних процесів у країні. Серед них, зокрема, Комітет виборців України (КВУ), Коаліція громадських організацій «Свобода вибору», Комітет «Рівність можливостей» та інші.

Основними напрямками їх активності є організація та підтримка діяльності громадських приймалень, робота з молодими виборцями, співпраця з територіальними громадами, підтримка діяльності міжнародних спостерігачів, моніторинг передвиборчої кампанії, опитування на виході з виборчих дільниць (exit-pol), спостереження за процесом голосування та підрахунку голосів, паралельний підрахунок голосів, просвіта та підвищення активності виборців, підготовка спостерігачів та членів комісій, ініціювання пропозицій щодо удосконалення виборчого законодавства, спостереження за виборами в інших країнах, інформаційно-аналітична діяльність тощо. Особливого значення, безпосередньо під час проведення виборів, набуло залучення громадських організацій до участі в них як офіційних спостерігачів.

Так, у березні 2006 р., вперше в історії сучасної України, Центральна виборча комісія зареєструвала та надала дозвіл мати офіційних спостерігачів на виборах народних депутатів України 16 громадським організаціям, причому 5 з них на території всієї України. До останніх належали: Всеукраїнська громадська організація «Комітет виборців України», Всеукраїнське громадське об'єднання «Нова генерація», Всеукраїнське жіноче об'єднання «Солідарність», Всеукраїнське об'єднання профспілок «Федерація професійних спілок України», громадська організація «Інститут виборчого права» [9].

Однак постійні і не завжди обґрунтовані зміни у виборчому законодавстві призвели до того, що під час президентських виборів 2010 р. громадські організації, значною мірою, були відсторонені від безпосереднього контролю виборчого процесу. Напередодні місцевих виборів 2010 р. чергові законодавчі новели, тепер вже в Законі України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів», надали громадським організаціям право бути офіційними спостерігачами, але лише тим із них, які мають статус всеукраїнських. Ця, безумовно, дискримінаційна норма зазнала справедливої критики з боку громадськості, незалежних експертів та фахівців. Так, наприклад, колишній голова ЦВК Ярослав Давидович заявив з цього приводу: «У новому законі представники громадських організацій матимуть право спостерігати за хо-

дом виборів. Ніби-то все добре. Але далі з'ясовується, що ідеться про спостерігачів від організацій зі статусом всеукраїнських. Хоча це дивно, бо ж вибори місцеві, і в регіонах достатньо місцевих громадських організацій. Окрім того, є абсурдом, що усіх спостерігачів реєструватиме Центральна виборча комісія» [10].

Таким чином, аналіз активності громадських організацій та об'єднань за вказаними напрямками у процесі підготовки та проведення виборів в Україні свідчить про серйозне зростання їх ролі як впливового чинника політичного життя, а також демонструє помітний поступ у розвитку громадянського суспільства. Разом з тим, подальшого законодавчого унормування потребують деякі аспекти їх діяльності, зокрема питання надання громадським організаціям статусу офіційного спостерігача на виборчих дільницях.

Подальші дослідження зазначеної тематики мають глибше розкрити змістовні складові вказаних напрямів впливу громадських організацій на виборчий процес із залученням, узагальненням та аналізом досвіду останніх виборчих кампаній.

---

1. Послання Президента України Віктора Януковича до Українського народу // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/17307.html>

2. Про засади внутрішньої та зовнішньої політики [Закон України від 2 липня 2010 року] // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/12069.html>

3. Винников О. Прозорі вибори та ЗМІ в Україні: правове регулювання / О. Винников, Л. Чорній. — К.: УНЗЦПД, 2003. — 168 с.

4. Держалюк О. Роль громадських організацій у реалізації виборчих прав громадян України / О. Держалюк, О. Здіорук // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/Monitor/Juli08/14.htm>

5. Лациба М.В. Громадські організації на виборах / М.В. Лациба. — К.: Український незалежний центр політичних досліджень, 2006. — 56 с.

6. Манжола П.Г. Активність інституцій громадянського суспільства у виборчому процесі / П. Г. Манжола, Ю. В. Опалько // Стратегічна панорама. — 2006. — №2. — С. 58–63.

7. Показники Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України (ЄДРПОУ) на 1 січня 2010 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/express/expr2010/01_10/13.zip

8. Паливода Л. Стан та динаміка розвитку неурядових організацій України 2002–2009 рр.: Звіт за даними дослідження/Любов Паливода, Софія Голота. — Київ: ТОВ «Видавничий Дім «КуПол», 2010. — 112 с.

9. Опалько Ю. Вплив громадських організацій на виборчий процес / Ю. Опалько // *Вибори та демократія*. — 2006. — №4 (10). — С. 15–19.

10. Давидович Я. При формуванні дільничних виборчих комісій демократією і не пахне / Я. Давидович // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://glavcom.ua/articles/1322.html>

Світлана Савойська

МОВНО-ПОЛІТИЧНІ СЕПАРАТИСТСЬКІ ТЕНДЕНЦІЇ У ПЕРЕДВИБОРЧИХ ПРОГРАМАХ І ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ УКРАЇНИ: РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ

*У статті розглядаються мовно-політичні сепаратистські тенденції у передвиборчих програмах та діяльності лівих і ліво-центристських політичних сил незалежної української держави, які актуалізуються під час виборчих перегонів, роз'єднують українське суспільство за мовною ознакою та призводять до мовно-політичних конфліктів. **Ключові слова:** мова, політика, сепаратизм, партія, передвиборчий, програма, блок, Україна, незалежний, ліво-центристський, правий*

*Svitlana Savojsky. Language and political separative tendencies in electoral programmes and activity of political parties of Ukraine: the retrospective analysis. In article language and political separative tendencies in electoral programmes and activity of the left and is left-centrist political forces of the independent Ukrainian state which are staticized during the pre-election companies are considered, disunite the Ukrainian society behind a language principle and lead language and to political conflicts. **Keywords:** language, a policy, separatism, party, pre-election, the program, the block, Ukraine, independent, is left-centrist, right*

Якщо ж розглянемо зазначену проблему ретроспективно, то побачимо, що український мовно-політичний сепаратизм існує з того часу, коли українські землі були завойовані і розділені між Польщею, Московією та Угорщиною, коли українцям доводилося боронити свою рідну мову і культуру від ополячення, окатоличення, російщення, мадяризації, онімечення та латинізації тощо. Тому мовно-політичний сепаратизм братств, масонів, громадівців,

просвітян, католицьких священників, народовців, Д.Донцова, М.Міхновського тощо існував у вигляді боротьби українського народу з польськими, російськими, австрійськими, угорськими, румунськими та іншими загарбниками за своє національне визволення, а також право користуватися рідною мовою, розвивати її і поширювати в усіх сферах суспільного життя. Що торкається виникнення цього явища у незалежній Україні, то його було трансформовано з СРСР ще під час перших виборчих перегонів до Верховної Ради України у першій половині 90-х рр. минулого століття лівими і проросійськими політичними силами України з метою дискримінації етнічних українців, української мови як державної і православної культури. Мовно-політичний сепаратизм національно-демократичних сил УРСР було спрямовано на боротьбу за підвищення статусу української мови та здобуття державної незалежності.

Виходячи з цього, ставиться мета: привернути увагу громадськості, політиків, державних службовців і вчених до мовно-політичного сепаратизму проросійських політичних сил, які під час кожної виборчої кампанії маніпулюють російською мовою, обіцяючи надати їй статусу другої державної мови в Україні, що може призвести до втрати української мови і державної незалежності. Деякі аспекти цієї проблеми уже висвітлені в працях В.Бурдяк, П.Ворони, І.Діяка, О.Заремби, Л.Ковач, В.Котигоренка, О.Кривицької, І.Кураса, О.Майбороди, Л.Масенко, Л.Нагорної, В.Панібудьласки, М.Панчука, С.Римаренка, Ф.Рудича, В.Скляра, В.Уколова, Т.Флоринського, В.Яворського та ін. Доцільно більш конкретно зупинитися на дослідженні професора В.Панібудьласки «Етнополітичний сепаратизм — поняття, зміст, форми і природа». На його думку, розпад Радянського Союзу відбувся шляхом сепарації. Такий тип сепаратизму вчений називає дуалістичним, в основі якого, як вважає автор, лежить подвійна природа, коли на першому етапі етнічні спільноти ведуть боротьбу за вихід зі складу великих імперських держав (Австро-Угорщина і Російська імперія) і створюють свої держави; на другому — ведуть боротьбу за вихід зі складу тоталітарних держав (СРСР, Югославія) і проголошують незалежні держави [1, с. 308–309].

Отже, мовно-політичний сепаратизм під час парламентських виборів 1990 року консолідував електорат на Заході і Центрі України, що дало змогу опозиційним політичним силам набрати майже 120 місць у Верховній Раді першого скликання. Але, коли Українська держава стала незалежною, тоді гасло В.Хвильового

«Геть від Москви!» було остаточно зреалізовано, а естафету мовно-політичного сепаратизму було перехвачено лівими політичними партіями, які у 1994 р., як вважає В. Уколов, «використали перевірену мовну тактику з точністю до навпаки, ділячи електорат на «свій» і «чужий». «Чужий — це україномовний Леонід Кравчук, який хоче відібрати у наших дітей те, що залишилося — російську мову». «Свій! — це борець з корупцією, який наведе порядок у державі і захистить Вітчизну і російську мову — Леонід Кучма» [2].

Звичайно, що перемогу на цих виборах здобув захисник російської мови Л.Кучма. Власне, гасло про захист російської мови і поширення її в Україні в як другій державній з цього моменту тенденційно використовується лівими, а пізніше — ліво-центристськими політичними силами під час кожних виборчих перегонів. А в передвиборчих програмах партій лівого спрямування можна знайти усе, що може забезпечити перемогу на виборах, — це також захист російськомовного населення в Україні, орієнтація на СЄП та інтеграція з Російською Федерацією, виплати під час народження другої дитини 50000, третьої 100000 тисяч; боротьба з корупцією, відкриття робочих місць, підвищення зарплат і пенсій, «покращання життя уже сьогодні» тощо. Обіцянкам таких претендентів, які заради перемоги на виборах готові відкривати україномовні групи і садки, класи, школи і вищі навчальні заклади, яких катастрофічно не вистачає на Півдні і Сході України, немає меж.

А що маємо насправді? І все це уже стало тенденцією, бо повторюється з кожними наступними виборами чи то до місцевих рад, чи до Верховної Ради України. Але далі обіцянок справа не просувається, якщо зважити на кількість україномовних шкіл і ВНЗ, наявних в АРК та на Донеччині. Є й інша проблема: місцева влада, обрана шляхом фальсифікації виборів, не працює в інтересах етнічних українців. Тому україномовні класи і школи на Донеччині, у Дніпропетровську, Запоріжжі, Одесі та в інших містах і районах не відкриваються взагалі або закриваються ті, що були. Отже, будь-які вибори мають проводитися чесно, відкрито і демократичним шляхом, на яких перемогу здобувають ті, кого дійсно бере народ. А обирати сільських і селищних голів, на думку І.Савченка, доцільно за мажоритарною системою [3].

Тоді місцева громада буде знати свого депутата в обличчя, а народний обранець буде зустрічатися зі своїми виборцями і розв'язувати їх проблеми.

Але, як відомо, справжня демократія вибудовується не лише роками, а й століттями, тому рухатися шляхом демократичних перетворень — це головне завдання молодій Українській державі. А як це зробити — над цим мають думати народні обранці. Але повернення до авторитаризму і тоталітаризму, як зазначає екс-Президент Л.Кравчук, — це шлях у нікуди. Отже, вибори, які відбулися 31 жовтня, покажуть, яким шляхом і куди рухається держава. А поки що адмінресурс і мовно-політичний сепаратизм тенденційно використовуються на кожних виборах лівими і лівоцентристськими політичними силами з тим, аби досягти бажаного результату, що супроводжується, як запевняють депутати від опозиції, тиском влади на кандидатів, виборчі комісії і виборців. Українська влада, на думку лідерів від правих політичних сил, має неабиякий досвід з практики застосування адмінресурсу: досить пригадати президентські, парламентські та інші вибори, починаючи з 1994 і закінчуючи 2007 рр. Власне, мовно-політичний сепаратизм дав можливість лівим політичним силам, зокрема Комуністичній партії України, яка є постійним ініціатором надання російській мові офіційного або державного статусу в Україні, про що свідчать її передвиборчі програми і найвищі відсотки голосів виборців, набрані на парламентських виборах 1994 р., утримувати високий рейтинг протягом 90-х рр. ХХ ст., у чому нас переконують показники таблиці 1. Такі успіхи мають негативні сторони: вони поглибили розкол у державі і роз'єднали виборців на російськомовних, які мешкають на Південному Сході та у Криму, та україномовних, що проживають у Центрі і на Заході держави. Перші, як правило, віддавали свої голоси за Комуністичну партію України, про що свідчить її високий рейтинг на виборах до Верховної Ради 1994 р. [4] і 1998 р. [5]. У той же час, за національно-демократичні політичні сили голосували україномовні виборці Заходу і Центру, які віддали перевагу Народному Руху України (див. дані табл. 1) [6, с. 4].

Таблиця 1

Вибори до Верховної Ради України у 90-х рр. минулого століття

№ п/п	Назва партії	Рік 1994	Рік 1998
1	Комуністична партія України	80%	24,65%
2	Народний Рух України	20%	9,40%
3	Соціалістична партія України	14%	8,55%

Як видно з таблиці, найбільшою популярністю серед виборців протягом 90-х рр. минулого століття від лівих політичних сил користувалася Комуністична партія України, передвиборчі програми якої з самого початку незалежності і до цього часу тенденційно захищають інтереси російськомовного населення України та орієнтуються на союз з Російською Федерацією. Серед правих політичних партій найвищий рейтинг протягом 90-х рр. ХХ ст. утримував Народний Рух України, який і нині є незмінним захисником української мови як єдиної державної, української незалежної унітарної держави і національної православної церкви, що також є тенденцією.

Щоб перемогти на виборах у 2004 і зберегти державу від розколу, а україномовних мешканців Півдня, Сходу та Криму від повної асиміляції, на політичну арену у 2002 р. виходить нова національно-демократична політична сила — Блок Віктора Ющенка «Наша Україна», який на парламентських виборах 2002 р. мав найбільшу підтримку виборців (див. табл. 2) [7].

Але до виборів 2006 р. рейтинг цієї політичної сили суттєво знижується і на політичну арену виходить інша — Блок Юлії Тимошенко, авторитет якої стрімко зростає: за неї проголосувало 22,29% виборців [8], а на дочасних виборах 2007 р. — 30,71% [9, с. 5]. Спостерігаються зміни й у лівому таборі: на зміну Комуністичної партії України, яка почала втрачати підтримку виборців, прийшла інша — Партія регіонів, за яку на парламентських виборах 2006 р. було віддано 32,14% голосів виборців [10], а у 2007 році — 34,37% [11, с. 5], що відображено в табл. 2.

Таблиця 2

Вибори до Верховної Ради України

№ п/п	Назва партії	2002 р.	2006 р.	2007 р.
		у %	у %	у %
1	Партія регіонів	—	32,14	34,37
2	Блок Юлії Тимошенко	7,26	22,29	30,71
3	Блок Віктора Ющенка «Наша Україна»	23,57	13,95	—
4	Комуністична партія України	19,98	3,66	5,39
6	Соціалістична партія України	6,87	5,69	—
7	Соціал-демократична партія України (об'єднана)	6,27	—	—
8	Блок Наталії Вітренко «Народна опозиція»	—	2,93	—

Отже, використавши на дочасних парламентських виборах 2007 р. демократичні свободи, висунувши традиційні мовно-політичні сепаратистські гасла та набравши найбільшу кількість голосів, Партія регіонів вдруге висунула свого кандидата у Президенти на наступних виборах 2010 року і перемогла. На цьому, як вважають депутати від опозиції, зокрема І.Кириленко, О.Доній, І.Геращенко, К.Ляпіна, В.Кириленко та ін., демократія в Україні закінчилася: нова влада неконституційним шляхом створила коаліцію, узурпувала владу, скасувала імперативний мандат і паралізувала в Україні опозиційну діяльність. А щоб максимально обмежити участь опозиційних та інших партій у виборчих перегонах 31 жовтня 2010 р., партія влади заборонила їм об'єднуватися у блоки та ухвалила нову редакцію закону про місцеві вибори, що, на думку Ю.Поташнього, стало черговим політичним шоком для України. Щоб здобути якомога кращий результат у Західній та Центральній Україні, де підтримка у Партії регіонів є найменшою, на думку політиків від правих політичних сил, партія влади проводитиме до місцевих рад своїх людей за списками опозиційних сил, а небажаних депутатів буде позбавляти мандатів. Тобто, на місцевих виборах державна влада, за словами голови Комітету виборців України О.Черненка, буде знімати конкурентів з перегонів та залякувати членів комісії, що, за словами Л.Грача, уже і відбувається в АРК. Більше того, щоб до влади на місцях не пройшли кандидати від нових потужних партій, зокрема політсили «Фронт змін» А.Яценюка, «Сильна Україна» С.Тігіпка, «За Україну» В.Кириленка, реєстрація якої була скасована, та інших, висувати кандидатів у мажоритарних округах, як вважає О.Черненко, зможуть не всі партійні осередки, а лише ті, що були зареєстровані рік тому. Зокрема, змішана виборча система, на думку багатьох політиків, дасть змогу партії влади маніпулювати виборами і фальсифікувати їх результати. Тобто жовтневі вибори спрямовуються проти національно-демократичних сил: окремим партіям відмовляють у реєстрації, через судові рішення блокується переобрання керівника обласної організації ВО «Батьківщина», яким нині є народний депутат, перебіжчик до провладної коаліції І.Денькович тощо [12].

Власне, такі маніпуляції ліво-центристських політичних сил спостерігаються не лише під час виборчих перегонів, а й у повсякденній діяльності, зокрема у освітній сфері, коли за вказівкою чиновників у ВНЗ відміняються іспити з української мови як

державної, а зі шкільних підручників вилучаються теми про героїв Крут, Українських січових стрільців, визвольну боротьбу УПА в роки Другої світової війни, «Помаранчеву революцію» та інше. Водночас, діяльність лівих і ліво-центристських політичних сил спрямовується проти ОУН–УПА, Романа Шухевича та Степана Бандери, поширення української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на Півдні і Сході держави, а також у сфері релігії тощо, що негативно впливає на формування свідомості молодого покоління. У той же час, діяльність правлячої партії спрямовується на захист російської мови. Власне, цим питанням, як уже було зазначено, вона маніпулює під час виборчих перегонів: для прикладу достатньо навести заяву кандидата у президенти 2010 р. В.Януковича, який сказав, що «зробити російську мову офіційною у місцях компактного проживання російськомовного населення можливо лише тоді, коли у Партії регіонів буде 226 голосів, а також — Президент, який підпише такий закон» [13].

Отже, якщо проаналізувати всі «заслуги» лівих і ліво-центристських політичних сил під час виборчих перегонів і повсякденної діяльності, то можна вважати, що є така мовно-політична сепаратистська політтехнологія, яка на виборчих перегонах у 2006, 2007 і 2010 рр. допомогла Партії регіонів здобути найбільшу підтримку виборців і перемогу. Не менше відношення до цієї політтехнології має лідер Прогресивної соціалістичної партії — Н.Вітренко, яка постійно відстоює інтереси російської мови і Російської Федерації в Україні, що уже давно стало тенденцією й інших проросійських політичних сил, яким не вдалося потрапити до Парламенту у 2007 р. (див. табл. 2). Така доля на місцевих виборах 31 жовтня 2010 року може спіткати й інші політичні партії, такі як Наша Україна, За Україну, Єдиний центр, Народна партія України та інші. Власне, обрані політики від проросійськи налаштованих політичних сил, як переконані члени групи АЦ «Академія», після перемоги на виборах про свої обіцянки відразу забувають, щоб на наступних перегонах знову внести їх до свого «бойового арсеналу» [14].

Тобто, підкуп, маніпуляція, обіцянки, які щедро роздаються кандидатами у депутати під час виборчих кампаній, а також мовно-політичний сепаратизм лідерів проросійських політичних сил — це ті чинники, які знищують авторитет будь-якої політичної сили. Власне, схожу думку на цю проблему має В. Яворський, який вважає, що лідери вищезазначених політичних сил маніпулюють

ідеєю державної двомовності і використовують її як засіб передвборчої «обробки електорального поля». Все це нагадує, на його думку, азійську модель демократії, де людське життя нічого не варте, де «усі без винятку передвборчі програми, кожна з яких нав'язує громадянам України ту чи іншу ідеологію, зорієнтовані на малоосвічену людину, котра не може мислити концептуально, якій байдужі політичні й громадянські права...» [15].

А поширена агітаційна ідея про надання російській мові статусу другої державної, що спрямована на маніпулювання свідомістю виборців, яка весь час масується передвборчими програмами проросійських партій і блоків, починаючи від 1994 року, наразі не видається такою уже й безнадійною та безперспективною, якщо зважити на подання до Верховної Ради депутатами від влади нового законопроекту №1015-3 «Про мови в Україні» [16].

Цей законопроект нашоухує на думку, що партія влади прагне раз і назавжди поставити крапку на політичних спекуляціях навколо мовного питання, прагнучи вирішити його в інтересах російської мови, а заодно — і Російської Федерації. Адже зазначений законопроект не зобов'язує український народ вивчати і застосовувати українську мову як державну навіть у сфері освіти, а навпаки: він надає повне право приватним і державним навчальним закладам України обирати ту мову навчання, яку вони забажають, тобто російську. Проти цього, а також надання обласним радам права вирішувати, якою мовою вести документацію і провадити викладання в освітніх навчальних закладах, виступили праві політичні сили, зокрема Всеукраїнське об'єднання «Свобода» [17]. Проти ухвалення законопроекту «Про мови в Україні» виступили вищі навчальні заклади України, зокрема НАУКМА [18], а також обласні ради, зокрема Львівська [19]. Тому цей документ, що визнає українсько-російську двомовність важливим надбанням українського народу і який підкинуто під час виборчої кампанії як цукерку проросійськи налаштованим українцям, є, безсумнівно, сепаратистським за своєю суттю і характером. З таким висновком згідна також і Рівненська облрада, яка закликала Президента не надавати російській мові статусу другої державної, про що сказано у її зверненні 26 лютого 2010 р. [20].

Отже, лідери правих політичних сил нагадують, що партія влади свої обіцянки про «покращання життя уже сьогодні» не виконала. Більше того, вона узурпувала владу, тому на чергових виборах на підтримку народу не сподівається, а розраховує на тотальну

фальсифікацію і впевнена у перемозі. У той же час, чинна влада планує поширювати мову сусідньої держави — російську в усіх сферах суспільного життя України, чим актуалізує мовно-політичний сепаратизм, який не дає змоги вирішити цю проблему конструктивно, порушує мир і спокій у державі, що може призвести до мовно-політичних конфліктів, розколу держави та іредентизму.

1. Панібудьласка В. Етнополітичний сепаратизм — поняття, зміст, форми і природа. — Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України. — К., 2009. — Вип. 44. (підсерія «Курасівські читання»). — С. 306–313.

2. Уколов В. 26.05.2006 / <http://www.tymoshenko.com.ua/ukr/news/press/3229/>.

3. Савченко І. Громада повинна знати свого депутата не лише в обличчя // Віче. — К., 2010. — 13 липня. — С. 4.

4. 1994 http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B0%D1%80%D0%BB%D0%B0%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%81%D1%8C%D0%BA%D1%96_%D0%B2%D0%B8%D0%B1%D0%BE%D1%80%D0%B8_%D0%B2_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96_

5. 1998 http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B0%D1%80%D0%BB%D0%B0%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%81%D1%8C%D0%BA%D1%96_%D0%B2%D0%B8%D0%B1%D0%BE%D1%80%D0%B8_%D0%B2_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96_1998.

6. Виборча платформа Народного Руху України: Новий шлях України // Голос України. — 1998. — 18 березня.

7. Передвиборча програма Блоку Віктора Ющенка «Наша Україна». http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=38474.

8. Програма виборчого блоку політичних партій «Блок Юлії Тимошенко» // Голос України. — 2006. — 10 лютого.

9. Передвиборча програма «Блоку Юлії Тимошенко» // Голос України. — 2007. — 14 вересня.

10. Передвиборча програма Партії регіонів // Голос України. — 2006. — 17 лютого.

11. Передвиборча програма Партії регіонів. Стабільність і добробут // Урядовий кур'єр. — 2007. — 8 вересня.

12. Поташній Ю., Прокопчук О. Гра у перегони // Віче. — Київ. — 2010. — 15 серпня — С. 22–24.

13. В.Янукович: треба 226 голосів, і російська мова буде офіційною // 18 листопада 2009 <http://ukranews.com/uk/news/ukraine/2009/11/18/6362>.

14. Експертна група АЦ «Академія» з політичного аудиту. Нереалістичні передвиборчі обіцянки як засіб маніпулювання свідомістю виборців / <http://www.academia.org.ua/?p=867>.

15. Яворський В. Загальний огляд передвиборчих програм політичних партій і блоків крізь призму прав людини /17.03.06 <http://64.237.104.51/index.php?id=1142610453>.

16. Проект Закону про мови в Україні /http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=38474.

17. «Свобода» починає кампанію на підтримку української мови / 23 лютого <http://ukranews.com/uk/news/ukraine/2010/02/20/12774>.

18. Про ставлення Вченої ради НАУКМА до законопроекту «Про мови в Україні» / 23 вересня 2010 р. http://ukma.kiev.ua/news/addm/uhvala_VRNauKMA.pdf.

19. Львівська облрада закликала Верховну Раду не вводити преференцій для російської мови / 23 лютого <http://ukranews.com/uk/news/ukraine/2010/02/23/13003>.

20. Рівненська облрада закликала Януковича не надавати російській мові статусу державної / <http://ukranews.com/uk/news/ukraine/2010/03/01/13438>.

Артем Курас

РОЛЬ ПАРТІЙ У СУЧАСНОМУ ВІТЧИЗНЯНОМУ ВИЗНАЧЕННІ І ФОРМУЛЮВАННІ БЕЗПЕКИ

У цій статті зроблена спроба окреслити з точки зору теоретичної політології роль і місце партій сучасної України у одному з основних багатогранних факторів — факторі безпеки. Актуалізована ленінська партійна теорія. Відображена взаємозалежність внутрішніх політичних процесів і зовнішніх пріоритетів.

Artem Kuras. The role of parties in modern shaping of the definition of security. In this article there is an attempt to define role and place of political parties represented in modern Ukraine from the viewpoint of theoretical political science and their importance in state security factor. Lenin's party theory actualized. Also the interdependency of internal political processes and external state priorities represented.

На сучасному етапі політичної боротьби саме визначення, поняття й філологічне розуміння простого та цілком зрозумілого у побуті слова «безпека» набуває непересічного значення для розуміння

як у політологічній науці, так і у повсякденному житті. Ціла низка відверто різних тлумачень щодо змісту «національної безпеки» [1, с. 117], «національних інтересів», «значення статусу української мови як визначального фактора для безпеки України», «можливий федеральний устрій країни — це загроза територіальній єдності країни та її безпеці» і т. д. і т. п. Все це постійно присутнє у інформаційному просторі, на транспарантах та офіційних доктринальних засадах різноманітних політичних партій, громадських організацій, рухів, об'єднань тощо. До всього вищесказаного варто додати величезний обсяг соціальних, національних та правових цілей своєї діяльності й самого існування відповідних політичних і громадських структур, таких як боротьба за соціальну справедливість [3, с. 247], рівність та захист прав та інтересів національних меншин або вічний чи навіть споконвічний заклик профспілок (з моменту їх історичної появи) про гідну зарплату, проти безробіття, про право найманих робітників впливати на своїх роботодавців та профільне законодавство тощо.

Класики політичної думки Ж-Ж. Руссо, Д. Юм, Е. Берк, В. Ленін (дуже прикро, що сьогодні в Україні часто плутають Леніна-політика з Леніним-філософом й мислителем!) стверджували, що партія — це універсальний ідейний майданчик та політичний інструмент для розробки і втілення на практиці найрізноманітніших ідей, ідеологем, доктрин, проєктів. Усе це можливо за умов існування дієвого, перш за все, внутрішнього партійного механізму, наявності необхідних матеріальних, інтелектуальних, організаційно-технічних ресурсів. Найголовнішим фактором, до якого ще так далеко нашої молодій багатопартійній системі, є свідоме об'єднання у партіях громадян-однодумців. Наведемо відомий приклад з нашої сучасності: якщо у керівництва Демократичної партії США є цілком сформоване та обґрунтоване рішення щодо неможливості розширення НАТО за рахунок України та Грузії [4, с. 3] — це є відображення настроїв, розумінь-уподобань у членів партії, її керівництва та відкритих й латентних впливових кіл американського суспільства, сукупності виборців як таких. Наведемо відому стрижневу цитату з праці В. Леніна «Що робити»: «...Маленьке, тісно згуртоване ядро найбільш надійних, досвідчених і загартованих робітників, яке має довірених людей у головних районах і зв'язане, за всіма правилами найсуворішої конспірації, з організацією революціонерів, цілком зможе виконати, при найширшому сприянні мас і без усякого оформлення, всі

функції, які лежать на професійній організації, і, крім того, виконати саме так, як це бажано для соціал-демократії...» [2, с.112].

Це основна теза роботи, що стала організаційним принципом ленінської партії і ленінської теорії партії, яка, в свою чергу, набула поширення як у політиків-практиків, так і теоретиків-науковців по усьому світу. Політичні симпатії-антипатії й власні переконання не можуть жодним чином затьмарити цей факт. Доречно видається і наступна цитата: «...Імперіалізм виріс як розвиток і пряме продовження основних властивостей капіталізму взагалі. Але капіталізм став капіталістичним імперіалізмом лише на певному, дуже високому ступені свого розвитку, коли деякі основні властивості капіталізму стали перетворюватися в свою протилежність, коли по всій лінії склались і виявилися риси перехідної епохи від капіталізму до більш високого суспільно-економічного укладу...» [2, с. 29].

З поправкою на сучасний стан речей, ленінське партійне вчення є аксіоматично актуальним. Просто жодна з вітчизняних партій нині об'єктивно не є партією, якою уявляв її Ленін — ідеологічною, ієрархізованою структурою. Звідси і всі розходження як всередині партій, так і поміж ними самими. Найбільш послідовною щодо соціального та зовнішньополітичного аспекту поняття безпеки є Комуністична партія України. Цілий ряд інших політичних організацій ідеологічно є продовжувачем лінії до формування свого бачення головного змісту у визначенні безпеки. Партія Регіонів чітко зосередилася на економічній безпеці країни, яку вона бачить у подальшому розвитку вітчизняного капіталізму. Офіційно й практично після останніх стратегічних угод з Російською Федерацією втілюється принцип позаблокового статусу держави.

---

1. Себайн Дж., Торсон Т. Історія політичної думки / Дж. Себайн, Т. Торсон — К.: Основи, 1997. — 838 с.

2. Ленин В.И. Империализм как высшая стадия капитализма / В.И. Ленин — Полн. собр. соч. 5-е изд. — Т. 2. — М.: Издательство политической литературы, 1967. — 460 с.

3. Ленин В.И. Що робити? / В.І.Ленін. — Повне зібрання творів. — Т. 6. — К.: Видавництво політичної літератури, 1972. — 580 с.

4. Михайленко М.В. Под знаком Обамы / М.В.Михайленко — К.: Еженедельник «2000»: Довіра, 2009. — С. 3.

РЕГІОНАЛЬНІ ТА ЕТНІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИБОРІВ В УКРАЇНІ

Євген Рябінін

ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКОГО РЕГІОНАЛІЗМУ КРИЗЬ ПРИЗМУ ВИБОРІВ

На сучасному етапі розвитку України ми спостерігаємо латентні сепаратистські настрої в українському суспільстві. Незважаючи на те, що керівництво держави заявляє, що Україна є цілісною державою, все ж таки ідеологічне протистояння західних та східних регіонів залишає більше запитань, ніж відповідей щодо можливості «балканізації» України. Тому виважена регіональна політика повинна стати чинником дійсного, а не формального об'єднання країни. І саме вибори показують, що країна поділена ідеологічно, а отже, й територіально на Східну та Західну. **Ключові слова:** регіон, регіоналізм, вибори, нація, об'єднання

*Yevgen Ryabinin. Problems of Ukrainian regionalism through the prism of elections. We could observe the hidden separatism public opinion in the Ukrainian society on the contemporary development of the country. Despite the fact that the country's authorities declare that Ukraine is united country, there is a strong ideological contradiction between Eastern and Western regions leaves more questions than answers concerning possible «balkanization» of Ukraine. That is why well-thought regional policy must become a factor of a real, but not formal uniting of the country. The elections results show that the country is divided ideologically and territorially into Western and Eastern. **Keywords:** region, regionalism, elections, nation, uniting.*

Останнє десятиріччя ХХ століття увійшло в історію значними геополітичними змінами. Серед нових політичних реалій — виникнення України як незалежної держави. За своїм геополітичним значенням поява незалежної України на карті Європи може зрівнятися з інтеграцією об'єднаної Німеччини до європейських структур у 90-х рр. Вливання Німеччини до Європи зняло питання про домінуючу державу на Заході. Поява України мала аналогічний ефект на Сході і, таким чином, видозмінила геополітичну будову всієї Європи [1, с. 25].

Проте не можна не погодитися з вітчизняними вченими, зокрема з Ю.Левенцем, у тому, що «Україна як держава і українці

як етнонаціональне і політичне товариство до сих пір знаходяться на роздоріжжі у пошуках своєї національної ідеї. Факт появи державної незалежності, з одного боку, і відсутність внутрішньої консолідації нації, з іншого, актуалізують сакраментальне питання: бути чи не бути українській державі?» [7, с. 3].

Саме відсутність єдності в українській нації, яка посилюється відсутністю національної ідеї, яка б «ґрунтувала» союз регіонів, небажання політиків вирішувати питання регіоналізму, яке вони називають надуманим та штучним, може призвести до того, що країна не зможе оговтатися після чергової політичної кризи, на кшталт кризи 2004 року. Слід зазначити, що багато аналітиків називають кризу політичною. Але, на наш погляд, беручи до уваги той факт, що це регіональне протистояння ґрунтується на етнічних та ідеологічних протистояннях, слід називати таку кризу як етнополітична. Перманентна етнополітична криза, яка почалася після здобуття Україною незалежності та яка загострилася наприкінці 2004 р., доводить той факт, що українська держава є дуже крихкою і може не здолати наслідків непередуманих дій вітчизняних політиків і втручання іноземних держав у внутрішні справи країни.

Отже, головна мета цієї статті — довести, аналізуючи результати президентських виборів та виборів до парламенту, що в Україні дійсно існує протистояння по лінії «Схід — Захід» та основна причина, перш за все, полягає в ідеологічному компоненті.

Національне питання раз за разом використовується під час виборчої кампанії, але, на жаль, мало хто розуміє або не хоче розуміти, що це питання не надумане, це не винахід політтехнологів. Проблема протистояння по лінії «Схід — Захід» є реальною для молоді української держави, яка не усвідомлює наслідки переходу цієї проблеми із латентного стану до реального. І цей розподіл країни можна побачити протягом кожної виборчої кампанії — чи то президентської, парламентської або вибори до місцевих рад. Постає слушне запитання: що саме роз'єднує українську націю і чи є вона взагалі?

Про відсутність української нації як такої переконує нас професор, доктор філософських наук Ф.Рудич, зазначивши, що нація, перш за все, має спільну територію, мову, культуру, економічні зв'язки, психологічні особливості, самоідентифікаційні характеристики. Крім того, політична теорія визначає націю як політичну спільноту, яка об'єднує усіх громадян, незалежно від їх етнічного, соціального походження, культурно-мовних та інших особливостей.

Те, що не вдалося створити українську політичну націю, є результатом непродуманої мовної та культурної політики, насильницької українізації, що призвело до поляризації населення за напрямленням «українці — росіяни» чи «Схід — Захід». Крім того, Ф.Рудич стверджує, що націю можливо побудувати лише за наявності ідеологічного консенсусу з найбільш важливих та значущих цінностей для розвитку громадянського суспільства [9, с. 10].

Цю проблему також аналізує Микола Рябчук у своїй праці «Дві України: реальні межі, віртуальні війни». Він також наголошує на тому, що в Україні є проблема єдиної нації. У культурній антропології побутує уявлення про державу як інституцію, що легітимізує себе за допомогою відповідних символів — прапора, гімну, історичного нарративу, державних свят, пантеону національних героїв тощо. Держава має бути зацікавлена у конвертації націоналістичної ідеології в інституціоналізовану національну культуру та значущу національну ідентичність. В українському варіанті, держава, себто еліти, прагнуть пов'язати розрізнених людей у націю [10, с. 96].

Усе це дає нам підстави говорити про наявність українського регіоналізму та швидкий його розвиток. Український регіоналізм — це явище не періоду здобуття незалежності в 90-ті роки минулого століття. Це явище, більш за все, революційного періоду (1917–1920 р.). Під регіоналізмом того часу можна позначити такі ідейно-політичні орієнтації населення окремих регіонів, які мали на меті, почасти обґрунтували примат, першочерговість інтересів і прагнень жителів цих регіонів над загальнонаціональними інтересами, потребами, і відповідні дії, що не лише часто не збігалися, розходились із спільнонаціональним вектором розвитку, а й виливалися у досить гостру, навіть конфліктну суперечність з ним.

Український регіоналізм того часу як явище, як феномен значною, навіть вирішальною мірою був зумовлений особливостями історичного розвитку українського етносу, що протягом століть виявився розірваним на частини, які потрапили в різні, часто якісно відмінні умови і зазнавали чужоземних впливів (економічних, соціальних, політичних, духовних, національних, побутових) [6, с. 5].

Слід зазначити, що вищенаведений опис українського регіоналізму початку ХХ століття нічим не відрізняється від сучасного. Тут лише ще треба додати, що історичні події минулого століття також внесли свої ідеологічні та ментальні відмінності, які формувалися на основі економічних, соціальних, політичних, побутових чинників.

На сучасному етапі розвитку України стабільність, злагода та консенсус у суспільстві більшою мірою залежить від оптимального функціонування політичної системи, вмiлого запобiгання i вирішення iснуючих конфліктiв, якi можуть виникнути мiж рiзними її структурами i елементами.

Парадокс українського регіоналізму виявляється в тому, що, на відміну від більшості європейців, які намагаються знайти гармонію між своєю макро- і мікродентичністю, українці розриваються між втраченою радянською і ненабутою національною тотожностями. Складною є сфера культури й духовності, яка переживає таку кризу, що невідомо, чи будуть коли-небудь ці цивілізаційні розлами подолані. А процеси етнорегіоналізації та релігійного розмежування накладаються на процеси глобалізації в сучасному світі [4, с. 161].

Зважаючи на історичні події, слід зазначити, що на території України є низка регіонів з різкою етнічноідеологічною поляризацією. Так, етнічні українці не є однорідною групою, і між галичанами і мешканцями Донецького регіону різниця більша, ніж між донецькими українцями і росіянами. Різниця тут не лише мовна: важливу роль тут також відіграють історичні події (наприклад, перебування регіону під владою Австро-Угорщини або Російської імперії), соціальні характеристики (рівень урбанізації або індустріалізації), етнічний склад населення (на Галичині українців явно більше, ніж росіян), наявність кордонів з Росією або ЄС [5, с. 4].

Слід також відзначити в цьому контексті, що регіони сучасної України входили до складу не лише різних імперій та держав, а й належали до інших соціокультурних систем, які були ще ворожими одна до однієї. Ці території ставали буферною зоною в боротьбі імперій та систем, покликаною загострювати стосунки між населенням цих регіонів. А отже, сьогодні ми спостерігаємо складний процес латентного, але все ж таки ворожого ставлення населення регіонів по лінії «Схід — Захід». Сучасні політики роблять одну і ту саму помилку впродовж усіх років незалежного існування України, не визнаючи наявності проблеми та відносячи її до простого політичного маніпулювання, яке використовують політичні політтехнологи. Але результати голосування на президентських та парламентських виборах яскраво свідчать, що політичні уподобання населення східних та західних регіонів є кардинально різними. Й це головна проблема, яка заважає сформулювати національну ідею, а отже, об'єднати країну, регіони якої живуть сьогодні за своїми інтересами.

Протистояння можна ще пояснити й тим фактом, що для історії та етнокультурної зміни світосприйняття трохи більше, ніж 50 років (західні регіони були приєднанні до СРСР у 1939 р.) є занадто малим періодом часу, тому західні регіони, так би мовити, затрималися в західноєвропейському світі, а отже, в цих регіонах завжди відчувалося не сприйняття радянських цінностей, які переважають у східних регіонах.

Перебування під нацистським режимом та співпраця з ним, як це було у випадку з Галичиною, породило комплекс вищості над іншими радянськими українцями, яких вони вважали не менш культурними [8, с. 102].

Слід також підкреслити, що вагомий «внесок» у розвиток сучасного регіоналізму було зроблено бездумним кромсанням української землі впливовими країнами до та після обох світових воєн. Так, 2 листопада 1938 р. у Відні відбувся арбітраж між Німеччиною, Угорщиною, Чехословаччиною та Польщею, за результатами якого Угорщині відійшла низка закарпатських округів з містами Ужгород, Мукачево, Берегове [8, с. 112].

Те, що трапилося із Західною Україною в період з 1939 по 1941 рр. під радянською владою, визначило на рівні історичної та генетичної пам'яті ставлення населення цього регіону до Росії та до російсько орієнтованого Сходу України. Депортації, здійснені керівництвом СРСР, мали політично-ідеологічні, класові та економічні причини. Ці акції були спрямовані насамперед на руйнування польського державного і адміністративного апарату, буржуазної системи управління і власності. Люди, примусово вислані із Західної України, стали дешевою і безправною робочою силою, яка призначалася для заселення і освоєння найвіддаленіших областей СРСР (Сибіру, Далекого Сходу, Півночі) [11, с. 300].

М.Грушевський, який не заплуцував очі на існування історико-культурних, економічних, соціальних відмінностей українських територій, все ж таки вважав регіональне розмаїття України безумовно негативним ресурсом у контексті досягнення національної єдності, а саме: «...слід пам'ятати, що російська Україна, також як і Галичина, не складає однорідного комплексу. Завдяки історичним та іншим обставинам ми спостерігаємо значущі відмінності в житті, в мові, в відносинах між правобічною та лівобічною Україною, між хліборобською Херсонщиною та фабричною Єкатеринославщиною або козацькою Кубанню. Висувати до літературної мови вимоги, щоб вона дотримувалася зразків, на яких розмовляють

в тій чи іншій губернії, означає розбити Україну на атоми, звести національну єдність до етнографічної дріб'язковості. Люди, яким не потрібен розвиток українства, хапаються за ці відмінності, які створені на нашому національному тілі чужим впливом та зовнішніми обставинами. В інтересах українського національного розвитку треба розвивати почуття єдності усіх національних сил, а не роздмухувати відмінності, які при такому роздуванні можуть привести до повного відокремлення, культурного та національного, різних частей української землі» [8, с. 17].

У цьому контексті неможливо не погодитися із сучасним баченням зазначеної проблеми Ф. Рудичем: «... становлення української політичної нації можливе лише на загальноцивілізаційних принципах громадянського суспільства, коли будуть зроблені економічні, соціальні, духовні умови, які працюють на націю. Не буде жодних сепаратистських настроїв, якщо дотримуватися права поважати духовність та культурні потреби громадян України-Русі. Ключовими цінностями загальногромадянської ідеології могли б стати почуття відповідальності за долю країни та її суверенітет, патріотизм, гуманізм, демократія, соціальна справедливність, освіченість» [9, с. 10].

Період після президентських виборів 2004 р. характеризується як найбільш конфліктний і нестабільний період за всю історію незалежності української держави. Такий високий ступінь конфліктності пов'язаний з існуванням так званої багатополюсності впливу політичних кіл на суспільство в цілому.

На наш погляд, основною помилкою керівництва країни є неправильний курс, вибраний для внутрішньої політики держави. Ця помилка схожа з помилкою першого Президента України Л. Кравчука, який вибрав політику національного питання як найважливішу. Л. Кучма зумів згладити відкрите протистояння Заходу та Сходу України, зробивши акцент на економічному відродженні держави. Третій Президент України В. Ющенко характеризувався найрадикальнішими поглядами стосовно мови, церкви, етнополітичних процесів у державі. Саме за роки його президентства загострилося протистояння «Схід — Захід», коли східні регіони України не підтримували вектор його політики, як внутрішній, так і зовнішній. Ставши четвертим Президентом України, Віктор Янукович, який був головним опонентом В. Ющенка на президентських виборах в 2004 році, зіткнувся із тією самою ситуацією — відсутністю підтримки його політики у декількох регіонах, зокрема

західних. Саме протистояння по лінії «Схід — Захід» є головною проблемою єднання країни, об'єднання її задля розвитку та процвітання.

Це регіональне протистояння ми можемо проілюструвати, як було неодноразово зазначено, на прикладі результатів виборів як парламентських, так і президентських різних років.

Проаналізувавши результати президентських виборів у західних і східних областях в 1994 р., переконаємося, що Захід голосував за Л.Кравчука, отже, Схід підтримував Л.Кучму, який у своїй передвиборчій програмі обіцяв ввести другу державну мову, тобто російську.

Вибори 1999 р. мають іншу картину: Л.Кучма вже більш популярний на Заході, ніж на Сході.

Парламентські вибори 1998 р. характеризувалися протистоянням Народного Руху України на Заході з прозахідною політикою та Комуністичної партії України на Сході з політикою відновлення Радянського Союзу.

Не стали винятком і вибори у Верховну Раду в березні 2002 р., на яких головними опонентами були «Блок Віктора Ющенка «Наша Україна» (НУ) та Комуністична партія України.

Президентські вибори 2004 р. остаточно розкололи Україну на два табори за політичними симпатіями: В.Янукович перемагав переважно на Сході, В.Ющенко — на Заході країни.

Парламентські вибори, які проводилися в березні 2006 р. на пропорційній основі, ще раз підтвердили правильність нашої тези. Отже, якщо проаналізувати ті самі області за політичними перевагами, то маємо ситуацію, коли західноорієнтовані Блок «Наша Україна» та Блок Юлії Тимошенко перемагають на Заході, а російсько орієнтована Партія регіонів на Сході України.

Президентські вибори 2010 р. знову стали протистоянням Заходу та Сходу. Це було регіональне протистояння, яке базувалося, знову ж таки, на ідеологічній основі, головними представниками яких були Ю.Тимошенко та В.Янукович.

Саме такий розподіл політичних симпатій негативно позначається на процесі об'єднання України і може бути пояснений багатовіковим несунверенним розвитком українських земель, а також історичним розташуванням України в зоні впливу типологічно різних правових і політичних культур [3, с. 5].

Вищезазначені результати ще раз підтверджують тезу С.Гантінгтона, який стверджував, що лінія розділу на європейську та

євразійську цивілізації проходить Україною, розділяючи її на уніатський Захід та православний Схід [12, с. 243].

Цю думку також підтримує Ф.Рудич, який зазначає, що ще в 80-ті рр. минулого століття канадський історик Орест Субтельний показав, що існує стійка лінія, яка розграничує Україну на дві частини з різними культурно-мовними та світоглядними уподобаннями. Для того, щоб вирішити це питання, вважає вчений, потрібно подолати розкол, відмовившись від націоналістичних концепцій, які є спробами сформувані ідеологію титульної нації, а це розколює українське суспільство [9, с. 11].

Подібне розділення політичних симпатій і веде за собою виникнення регіоналізму. Молоді львів'яни ставляться до «соборницької» риторики дедалі прохолодніше, і хоча говорити про «галицький автономізм» (а тим більше сепаратизм) як масову ідеологію поки що передчасно, соціологічні дослідження з року в рік показують наростання регіональної відчуженості. Сьогодні можна окреслити два основні різновиди галицького автономізму — радикальний (сепаратистський) і поміркований (федералістський) [10, с. 210].

Дуже показовим є загострення цих протистоянь у медіа. Так, публіцистка тижневика «Грані» Тетяна Коробова ще в 2002 році писала, що «Донецький регіон будь-якою ціною проштовхуватиме свій промосковський клан до керування країною, йому вже тісно у своїх межах. Форми й методи боротьби відомі і назвати їх просто — бандитськими. Регіон, де не діє жодна демократична засада — небезпечна проблема для держави, яка навчилася принаймні робити вигляд з претензією на цивілізованість та усвідомлення необхідності певних цінностей. Силовий тиск, підкуп, погрози, фальсифікації — все що завгодно. Дбайливо збережені у донецькому заповіднику тоталітарні «цінності» можуть виявитися нашою спільною перспективою [2].

У зв'язку з вищевикладеним керівництву держави необхідно розробити й впроваджувати розумну регіональну політику, яка буде націлена на об'єднання країни, а не її розподіл на регіони зі ідеологічними ознаками. Отже, на перший план має вийти збалансована соціальна політика, децентралізація управління, збереження культурних цінностей.

Одне з основних завдань, що стоїть сьогодні перед українським суспільством, — це недопущення розвитку соціальних, політичних і етнонаціональних конфліктів, необхідність проведення аналізу причин протистояння по лінії «Схід — Захід» та подальше

запобігання його потенційного переходу у відкритий характер. Інакше, націоналістичні конфлікти загрожуватимуть державі непередбачуваними і руйнівними наслідками.

1. Бжезинський З. Вирішальна роль України на пострадянському просторі / З.Бжезинський // Політика і час. — 1997. — №9. — С. 24–28.

2. Коробова Т. Страна восходящего застоя? — Грані. — 2002. — №13. — Режим доступу до журн.: <http://www.grani.kiev.ua>

3. Кресін О. В. Політико-правова спадщина української політичної еміграції першої половини століття: Монографія / О. В. Кресін. — К.: Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького НАН України, 2001. — 468 с.

4. Кривицька О. Деякі аспекти етнополітичного дистанціювання українського суспільства // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. — К.: Український центр політичного менеджменту, 2009. — Вип. 18. — С.160–177.

5. Кулик В. Ідентичності громадян і політика держави: єдність суперечностей? / В.Кулик // Український регіональний вісник. — 2001. — №22. — С. 4.

6. Курас І.Ф., Солдатенко В.Ф. Соборництво і регіоналізм в українському державотворенні (1917–1920 рр) / І.Ф.Курас, В.Ф.Солдатенко. — Київ: Укрпресполіграфекспо. — 2001. — 246 с.

7. Левенець Ю. Теоретико-методологічні засади української суспільно-політичної думки: проблеми становлення та розвитку (друга половина XIX — початок XX століття) / Ю. Левенець. — К.: СтилоС, 2001. — 585 с.

8. Мальгин А.В. Украина: Соборность и регионализм / А.В.Мальгин. — Симферополь: СОНАТ, 2005. — 280 с.

9. Рудич Ф. Нужен всеобъемлющий консенсус / Ф.Рудич // Киевский телеграф. — 2010. — №24 (526). — С.10–11.

10. Рябчук М. Дві України: реальні межі, віртуальні війни / М. Рябчук. — К.: Критика. — 335 с.

11. Скоропадченко З. Західна Україна — Сибір // Україна Incognita / За загальною ред. Л.Івшиної. — К.: Факт, 2003. — 400 с.

12. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С.Хантингтон. — М.: АСТ Москва, 2006. — 571 с.

ОСОБЛИВОСТІ ВИБОРЧИХ КАМПАНІЙ У ПОЛІЕТНІЧНОМУ СЕРЕДОВИЩІ КРИМУ

*У статті акцентується увага на специфіці і особливостях проведення виборчих кампаній у поліетнічному середовищі Криму. Аналізуються електоральні вподобання різних етнічних груп. Особлива увага звернена на виборчу кампанію до місцевих рад 2010 р. **Ключові слова:** етнічні групи, вибори, місцеві ради, електоральний процес, виборча кампанія.*

*Olena Gazizova. **Special features of campaigns in multi-ethnic environment of the Crimea.** The article focuses on the specifics and peculiarities of conducting election campaigns in multi-ethnic environment of the Crimea. Particular attention is paid to the campaign to local elections in 2010. The electoral preferences of different ethnic groups are analysed, attempts to predict the results of local elections are made. **Keywords:** ethnic groups, local elections, electoral process, election campaign.*

Головним пріоритетом розвитку вибору нашої країни є національні й суспільні інтереси на користь держави, суспільства й кожного зокрема громадянина. У державотворчому процесі українського суспільства політичні вибори є механізмом реалізації прав громадян на участь їх в управлінні державою. Вибори — головний інструмент формування, визнання, підтвердження легальності політичної системи й політичного режиму. Виборчі кампанії в Україні мають своєрідну регіональну специфіку. Особливістю завжди відзначаються виборчі кампанії в Криму. Вони є цікавим матеріалом для наукового дослідження.

Актуальність проблеми визначається високим рівнем впливу провідних політичних сил на суспільно-політичну ситуацію в Автономній Республіці Крим (АРК) і її зміни внаслідок виборчої кампанії 2010 р.

За роки незалежності і особливо в процесі та після виборів депутатів парламенту України та Верховної Ради АРК і місцевих рад, а також в ході президентських виборів в Україні в Криму склалися відносно усталені групи інтересів, представлені в регіональних партійних осередках та громадських організаціях і блоках з власними масмедійними ресурсами. Однак попри те, що в регіоні

функціонують відділення практично всіх великих загальноукраїнських партій, тут так і не сформувалося скільки-небудь потужної групи, здатної домінувати на місцевому політичному та (або) економічному просторі. Тому парламент і уряд автономії постійно перебувають у динамічному русі внутрікримських домовленостей, сторони яких нерідко утворюють несподівані в ідейно-політичному сенсі альянси, а також змушені звертатися за підтримкою до Президента держави та впливових угруповань всеукраїнського рівня.

Громадсько-політичне життя у Криму має помітні відмінності від інших регіонів України. Найбільш виразно вони виявляються у специфічному характері ідеологічних уподобань і політичних симпатій жителів автономії, зумовленому їх соціально-демографічними та соціально-культурними особливостями. Іншою характерною рисою є наявність в автономії впливових громадсько-політичних структур, створених за національною ознакою (насамперед — Меджлису кримськотатарського народу та проросійських громадських організацій), що відбиває специфіку міжнаціональної ситуації в Криму.

Однією із значних проблем, яка справляє безпосередній негативний вплив на соціальний та етнополітичний клімат півострова, є наявність і поширення стереотипів та міфологем у сфері міжетнічних відносин. Ці стереотипи продукуються, озвучуються й активно експлуатуються окремими політичними силами як під час електоральних кампаній, так і в міжелекторальний період, тиражуються в суспільстві за допомогою ЗМІ, системи освіти (у ході вивчення історії).

Питання, пов'язані з міжетнічними суперечностями, активно використовуються окремими політичними силами під час виборчих кампаній для здобуття певного політичного іміджу. Цьому сприяла пропорційна система виборів до органів місцевого самоврядування за закритими списками, яка вимагала формування сконсолідованої партійної риторики у сфері міжетнічних взаємин в АР Крим.

Зазвичай під час виборів починають розігрувати кримськотатарську карту. Власне, створюють додаткову напругу в суспільстві між людьми різної національності. В основному протистояння спостерігаються між кримськими татарами і слов'янами.

Багато проблем створюється штучно — для того, щоб створити одномоментний імідж перед виборами. Є партії, які чітко будують свою роботу на антитатарських настроях. І все одно приходять до татар і кажуть: «Давайте за нас голосуйте, а ми вам те і те зробимо».

Чинником, здатним призвести до усталення негативного сценарію розвитку міжетнічних взаємин, є використання окремими політиками антиісламської пропаганди, насамперед ототожнення у їхній політичній риторичі ісламу і тероризму, що спричиняється до виникнення й поглиблення взаємної недовіри в суспільстві на релігійному ґрунті.

В органах місцевого самоврядування в місцях компактного проживання для національних меншин можуть застосовуватися квоти. Верховна Рада АРК виділяла квоту для кримських татар, що було стимулом для підвищення їхньої громадянської активності, включення у загальносуспільний процес, що, в свою чергу, стабілізувало їхнє представництво у кримському парламенті. У 1994–1998 рр. був створений прецедент етнічного представництва шляхом національного квотування. У цей період у Верховній Раді АР Крим була представлена фракція «Курултай» — було 14 депутатів, по одному від болгарської общини, німців та інших національних співтовариств.

Яскравий приклад продемонстрував гарантований законодавством розвиток «самобутності» російської національної меншини. Законодавством (ст. 10 Конституції України; ст. 6, 8 Закону України «Про національні меншини в Україні» та інші) передбачається забезпечення вільного розвитку, захисту та використання мовно-культурних прав росіян. Так, офіційно «визначається можливість застосування мов меншин в усіх сферах суспільного життя, в тому числі і в роботі державних органів, у місцях, де більшість становить певна національна меншина». Такими місцями для росіян в Україні є Автономна Республіка Крим, окремі міста Півдня та Сходу України. Крім того, навіть у місцях «некомпактного проживання» російській національній меншині гарантовані: використання та вивчення рідної мови в навчальних закладах; право створення національно-культурних товариств; задоволення духовних, інтелектуальних, інформаційних та інших етнокультурних потреб. На підтвердження вищезазначеного слід зазначити, що частка російського друку і російського ефіру в Україні коливається в різний час від 80% до 92% від усього загалу. При цьому, в Україні проживає близько 11 млн етнічних росіян, а це приблизно 25% від загальної кількості мешканців країни. Задоволення культурних та інших життєво необхідних потреб росіян в Україні зазнає спроби переходу і в політичну площину. Прикладами таких спроб може бути участь у виборчих кампаніях 1998–2002 рр.

таких проросійських об'єднань, як «СЛОН», партія «Союз», «Руський блок», «Громадянський конгрес України» та інші. Спроби ці були невдалими, проте прецедент провести межу між російськими та українськими політичними партіями вже існує [2, с. 143].

За даними перепису 2001 р. серед національного складу населення Автономної Республіки Крим переважна більшість росіян, чисельність яких склала 1180,4 тис. осіб, або 58,5% від загальної кількості населення. Друге місце за чисельністю займають українці — 24,2%, третє місце посідають кримські татари — 12,1% [8]. Таким чином, Крим є єдиним в Україні регіоном, де найбільшу частину населення складають росіяни.

Активність виборців в Автономній Республіці Крим на президентських виборах 2010 р., порівняно з виборами 2004 р., була низькою, та все ж, порівняно з останніми (2007 р.) парламентськими виборами, вона серйозно зросла. Рівень виборчої активності півострова перевищив 63%, у Севастополі — сягнув 66%. Це головний підсумок виборів, на який звертають увагу оглядачі. Він особливо вражає на тлі прогнозів місцевих політологів про розчарування кримчан і севастопольців українськими політиками та закликів проросійських радикалів ігнорувати вибори так званої «окупаційної президентської адміністрації».

Під час президентських виборів 2010 р. в обох адміністративно-територіальних одиницях Кримського півострова перемогу здобув В. Янукович. В АРК його підтримка перебуває на позначці трохи нижче 62%, у Севастополі вона знизилася до 56%. Ю. Тимошенко в Криму друга — майже 12%, у Севастополі її з 6,5% обігнав С. Тігіпко з пристойними 15% і П. Симоненко, в якого підтримка як ніколи низька — менше 10% (у Криму вона у нього ще нижча — тільки 4%).

С. Тігіпко став справжнім відкриттям для півострова, в автономії його підтримка сягнула 10%. Зате очікування щодо І. Богословської, яка передвиборчу кампанію вела, фактично, лише в АРК і Севастополі, не справдилися. В місті-герої вона набирала трохи більше 2%, а в АРК — 1%. Попри агресивну проросійську риторичку пані Богословська прогнала навіть А. Яценюку, який отримав майже 3% в автономії і майже 2% в Севастополі. В. Ющенко в автономії був лише шостим — з мізерними 1,3%, у Севастополі в нього ще менше — восьмий результат з 0,7% голосів.

10 липня 2010 р. Верховна Рада України ухвалила Закон «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим,

місцевих рад та сільських, селищних, міських голів», внесений головою фракції Партії регіонів О. Єфремовим. 27 липня закон підписав Президент. Закон передбачає, що вибори депутатів сільських, селищних рад будуть проводитися за мажоритарною системою відносної більшості в одномандатних виборчих округах. На рівні депутатів ВР Криму, обласних, районних, міських, районних у містах рад встановлюється змішана мажоритарно-пропорційна система виборів. Вибори сільських, селищних, міських голів будуть проводитися за мажоритарною системою в єдиному одномандатному окрузі. Законом передбачається проведення місцевих виборів 31 жовтня 2010 р. з переходом від досі чинної пропорційної (партійної) до змішаної мажоритарно-пропорційної системи виборів органів місцевого самоврядування. Виборчий процес розпочався 11 вересня.

Закон, крім переходу до змішаної системи виборів, заборонив також брати участь у місцевих виборах блокам політичних партій. Крім того, в законі ліквідована норма про можливість самовисування кандидатів у мери. Закон також встановлює, що у виборах можуть брати участь місцеві організації політичних партій, зареєстровані не пізніше, ніж за 365 днів до дня виборів.

Верховна Рада Криму призначила парламентські вибори в автономії на 31 жовтня. Таке рішення прийняте переважною кількістю голосів на позачерговій сесії. Таким чином, вибори в Криму відбудуться одночасно з виборами в місцеві ради на території України. Згідно з Конституцією АР Криму, Верховна Рада самостійно визначає дату виборів до парламенту автономії. У червні кримський парламент відмовився призначати вибори нового складу кримського парламенту на 31 жовтня 2010 р. Постанову не підтримала тоді низка фракцій коаліції, у тому числі Партія регіонів. Проте на початку липня Верховна Рада за ініціативи Партії регіонів призначила вибори в місцеві ради на останній день жовтня.

На сьогодні у Криму функціонують регіональні структури майже всіх великих загальноукраїнських партій, у тому числі і правого спрямування. Періодично вони проводять пікетування на підтримку української мови у Криму, вимагають припинення втручання у внутрішні справи України з боку інших країн тощо [3, с. 423].

Серед загальноукраїнських політичних партій і блоків найбільшою довірою жителів Криму користуються Партія регіонів (26%) і КПУ (9,7%). Помітну довіру, яка дає шанси подолати 3-відсотковий бар'єр на виборах в парламент АР Крим, мають також

БЮТ, Блок Наталії Вітренко «Народна опозиція», Партія «Руський блок», Блок Литвина, Блок НУНС. Водночас, сьогодні практично не користуються підтримкою в Криму такі в недалекому минулому активні на теренах автономії партії, як Народно-демократична партія, Народний Рух України, Партія «Союз» [1, с. 40].

Політичні симпатії домінуючих національно-етнічних груп різняться. Серед росіян вони є дуже подібними до загальнокримських: 29,8% довіряють Партії регіонів, 11% — КПУ. Серед українців перші дві позиції посідають ті самі політичні сили. Водночас, значно більшою довірою українців, порівняно з росіянами, користуються БЮТ і НУНС. Політичні симпатії кримських татар принципово відрізняються від симпатій українців і росіян. Серед них перше місце за рівнем довіри посідає БЮТ (27,4%), друге — НУНС (14,2%), тоді як загальнокримським лідерам симпатій — Партії регіонів та КПУ довіряють, відповідно, 4,9% та 2% кримських татар [1, с. 42].

Серед вірних Української православної церкви найбільшою довірою користуються Партія регіонів, КПУ і Блок Наталії Вітренко «Народна опозиція», серед вірних УПЦ-КП — Партія регіонів, КПУ та БЮТ; серед прихильників ісламу — БЮТ і НУНС. Підтримка кримськими росіянами (меншою мірою — українцями), таких партій, як КПУ, Партія регіонів, Блок Наталії Вітренко «Народна опозиція», цілком логічно кореспондується з їх більшою прихильністю до лівої ідеології (КПУ, Блок Наталії Вітренко «Народна опозиція») та/або проросійськими орієнтаціями (Партія регіонів). Прихильність певної частини українців до національно-демократичної ідеології пояснює їх симпатії до БЮТ чи НУНС. Тому їх політичний вибір можна вважати переважно ідеологічно мотивованим [1, с. 42].

У Криму є стабільний електорат, який підтримує проукраїнські патріотичні сили. За оцінками і підрахунками він становить від 5 до 10% усіх виборців.

Кримська організація політичної партії «За Україну!» закликала проукраїнські сили півострова до об'єднання, щоб разом іти на вибори до місцевих рад. На думку місцевих експертів, це дало б шанс кримським україноцентристам подолати 3-відсотковий бар'єр і потрапити до Верховної Ради Криму. Лідер кримської організації партії «За Україну!» А. Щекун запропонував правим і право-центристам із національно-демократичного табору автономії об'єднатися довкола бренду «За Україну!», який досить популярний серед активістів української громади півострова.

Ідею підтримали лідери відразу кількох активних проукраїнських політичних організацій Криму. Однак політрада партії вирішила, що її структури братимуть участь у виборах лише в семи областях на Заході України, а Крим до цього списку не потрапив.

У цій ситуації кримські «заукраїнці» наважилися на демарш і вирішили підтримати іншу політичну силу, яку вважають українською і перспективною. На політичній арені Криму реально дієдаточною серед проукраїнських, продержавницьких політичних сил є лише парторганізація «Фронту змін». Тож «заукраїнці» готові її підтримувати, «відкинувши всі свої політичні амбіції».

Представники інших політичних сил національно-демократичного спрямування, а саме — відділення «Нашої України», Конгресу українських націоналістів та Української народної партії під час попередніх переговорів висловилися за об'єднання зусиль для того, щоб представники української громади півострова потрапили до кримського парламенту.

Варто зазначити, що участь партійних блоків у нинішніх місцевих виборах законодавчо заборонена.

30 вересня 2010 р. на прес-конференції в Сімферополі А. Яценюк наголосив, що Кримом мають керувати люди, які тут живуть, розуміють проблеми півострова і знають, як їх розв'язати, а не призначені з центру особи. Він зазначив, що «у Партії регіонів склалося таке відчуття, що майже усі регіони — колоніальні території Донеччини. Крим — не частина території Донецької області. Я за те, щоб Кримом управляли кримчани»[7].

Завдання «Фронту змін» — привести до місцевих рад Криму якісно нових людей, здатних розв'язати проблеми півострова. Лідер партії розуміє, що легкої виборчої кампанії в Криму не буде. Партія регіонів робитиме все можливе, аби «Фронт Змін» не набрав більше, ніж 2,99%, — тобто не подолав прохідного бар'єра до парламенту Криму.

На виборах до Верховної ради Криму 2010 р. сто депутатів проходять за пропорційно-мажоритарною системою. Виборча комісія АРК зареєструвала 37 політичних сил, що претендують на місця у Верховній Раді Криму.

Партія регіонів нараховує сто кандидатів у депутати і очолює його лідер місцевої організації, прем'єр автономії В. Джарти.

У бій за мандати йдуть 57 висуванців Компартії. На чолі списку лідер кримських неокомуністів, нардеп Л. Грач.

«Сильна Україна» висунула за списками в Криму 45 осіб, очолила список О. Кужель.

Список з 50 кандидатів від партії «Батьківщина» очолила колишній міністр праці і соціалістики, перший заступник голови кримської «Батьківщини» Л. Денисова.

У списку «вітренківців» 14 осіб, на чолі його лідер партії Н. Вітренко.

Оригінальністю відзначається чисельність списку партії «Союз» — 33 кандидати. «Тридцять три — символічне число. Ми встанемо на захист інтересів автономії, як тридцять три богатирі» [6], — заявив лідер «Союзу» Л. Миримський, який очолив список.

Громадсько-політичний рух «Російська єдність» виник наприкінці 2009 р. У вересні 2010 р. партія «Авангард» була перейменована на партію «Російська єдність». Усього в списку на вибори до парламенту 50 кандидатів.

Одна з базових вимог партії — надати російській мові статусу державної в Україні. Рух іде у владу з програмою «Підйом Криму» і ставить перед собою мету — в найкоротші терміни добитися економічної самодостатності республіки, вважаючи її «ключем до справжньої політичної автономії» [4].

Перший заступник голови кримськотатарського Меджлісу Р. Чубаров очолив список партії «Народний Рух України». Всього в списку 17 кандидатів. НРУ традиційно бере участь у виборах в Криму разом з Меджлісом. Однак більшість членів Меджлісу схиляються до того, щоб оголосити політичний бойкот місцевим виборам і не брати участі у виборчій кампанії взагалі. Це пояснюється адміністративним тиском на політичного партнера Меджлісу — Народного Руху України. Верховна Рада Криму попри те, що у її складі є ціла фракція Руху-Курултаю, не занесла до складу Виборчої комісії АРК жодного висуванця НРУ. Практично немає рухівців і серед членів територіальних міських і районних виборчкомів, насамперед у тих регіонах, де висока частка кримськотатарського населення.

Кримський аналітик М. Семена зазначає, що кримськотатарський народ, власне, може «залишитися поза виборчим процесом, що ставить місцеві вибори в Криму за межею легітимності». На думку аналітика, у цій ситуації вибори, очевидно, будуть «сумнівно-легітимними» і нова влада «не представлятиме весь спектр виборців у Криму» [6].

Від боротьби за місця в парламенті Криму не відмовляються і Народна партія, і УНП, і соціалісти, і багато інших. Місцеві по-

літологи одностайні: шансів пройти в найвищій представницький орган автономії у них немає.

На думку експертів: «В україноцентричних партій був би шанс в Криму, якби вони домовилися. Якщо механічно скласти голоси виборців, які голосували в 2006 році за праві і правоцентристські партії, то навіть без Руху і Блоку Тимошенко ця кількість коливалася б від 30 до 40 тисяч. Це 3–4% голосів. Якби вдалося створити консолідований список і розкрутити його, то такі партії, як УНП і УРП «Собор», мали б шанс пройти 3-процентний бар'єр» [6].

В. Фесенко, оцінюючи виборчу кампанію осені 2010 р. і її можливі наслідки, зазначає: «Ми вперше матимемо вибір між подальшою моделлю розвитку української політичної системи: або в нас демократія і виборчий процес залишаються конкурентними, або в нас буде швидко формуватися українська модель керованої демократії» [5].

В. Притула зазначає: «Однозначно, реальних суперників у Партії регіонів на виборах до кримського парламенту і місцевих рад практично не буде. Єдине, можна зважати, скільки одержать регіонали: заплановані 70%, або 50%, або, можливо, трохи менше? Вони використовують адмінресурс у регіонах Криму. Це не залишає шансів іншим політичним силам. Новий парламент буде підконтрольним владі — Партії регіонів» [4].

Відмітною особливістю передвиборчої кампанії 2010 р. в Криму експерти називають однопартійність. Партія регіонів робить все, щоб будь-яка хоч трохи відома людина виявилася в її рядах, а не в списках конкурентів.

Вибори рад усіх рівнів у 2010 р., які відбулися за мажоритарно-пропорційною системою, вірогідно, внесуть значні зміни в політичні конфігурації, що склалися.

---

1. АР Крим: люди, проблеми, перспективи / Національна безпека й оборона. — 2008. — №10. — 88 с.

2. Земзюліна Н. І., Шамара С. О. Націоналізми та ідентичності нової України / Українська політична нація: генеза, стан, перспективи/ Ред. В.С. Крисаченко, М. Т. Степико, О. С. Власик та ін. — К., 2003. — С. 143.

3. Крим в етнополітичному вимірі / Ред. Курас І. Ф. — Київ: Світогляд, 2005. — 533 с.

4. Стриж В. Вибори в Криму: макіївські проти кримських. — Режим доступу: www.unian.net/ukr/detail/lastnews/

5. Режим доступу: http://vybory.osp-ua.info/vistup_intervu-idxnews-16154.html

6. Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/2163147.html>
7. Режим доступу: <http://frontzmin.org/ua/media/news/none/748-arsenij-jatsenjuk-krim-ne-chastina-donetskoyi-oblasti.html>
8. Режим доступу: <http://www.ukrcensus.gov.ua/results/general/>

Людмила Роздайбіда

ВИБОРЧА СИСТЕМА І НАЦІОНАЛЬНІ МЕНШИНИ В УКРАЇНІ

*У статті висвітлюється проблема законодавчого забезпечення реалізації виборчих прав національними меншинами України. Аналізуючи чинні нормативно-правові акти у цій сфері правовідносин, автор доходить висновку, що вони відповідають демократичним традиціям та конституційно-правовій практиці. На думку Л. Роздайбіди, оптимізації виборчого процесу в Україні сприятиме поверненню до змішаної системи виборів народних депутатів усіх рівнів та усунення юридичної колізії між нормою Закону України «Про національні меншини в Україні» та виборчим законодавством нашої держави. **Ключові слова:** виборча система, виборчі права, виборчий процес, виборче законодавство, національні меншини, депутат, політична партія, громадська організація.*

*Ludmyla Rozdaybida. **The Electoral System and the National Minorities in Ukraine.** The author of this work is Ludmila Rozdaibida. The key problem of the article is the legislative support of the voting rights of the national minorities. The author analyses the laws in the sphere of the election legislation and ethnic relations. L. Rozdaibida pays a great attention to the compliance with certain laws to the election legislation of Ukraine. The author comes to the conclusion that the equal rights and opportunities in the electoral process under the laws of Ukraine comply with democratic traditions, constitutional and legal practice. L. Rozdaibida offers to return to the mixed electoral system in Ukraine and to agree on electoral legislation and the Law of Ukraine «On the National Minorities in Ukraine». The article presents some interest to the readers who major in Political and Legal Sciences. It can be recommended to the professionals in these spheres and to the wide range of readers. **Keywords:** the electoral system, the voting rights, the electoral process, the electoral legislation, the national minorities, the deputy, the political party, the public organization.*

Етнічна палітра нашої держави є досить строкатою. За даними всеукраїнського перепису населення 2001 р. з 48, 2 млн осіб, що проживають на її території, 37,5 млн (77,8%) становлять етнічні українці, решту, а це 10,7 млн (22,2%) — представники інших національностей. Тому фактор поліетнічності має неодмінно враховуватися вітчизняними законодавцями у формуванні виборчої системи України. Однак на сучасному етапі питання розробки дієвих механізмів участі національних меншин у виборчих перегонах є відкритими.

Нормативно-правову базу для аналізу поставленої проблеми становлять Конституція України, Декларація прав національностей України від 01 листопада 1991 р., Закон України «Про національні меншини в Україні» від 25 червня 1992 р., Закон України «Про об'єднання громадян» від 16 червня 1992 р. та виборче законодавство України.

Політико-правове регулювання міжнаціональних відносин в Україні перебуває під пильним поглядом вітчизняної наукової спільноти. Зокрема, правовий захист національних меншин детально висвітлено авторським колективом праці «Актуальні питання вітчизняної етнополітики: шляхи модернізації, врахування міжнародного досвіду» [8] та проекту Закону України «Про Концепцію державної етнонаціональної політики України». Аналіз законодавчої бази у сфері забезпечення прав нацменшин знайшов своє відображення в дослідженнях Л. Лойко [10], Г. Луцишин [11], М. Обушного [13], В. Євтуха [9], М. Панчука, В. Войналовича [12] та інших українських науковців.

При цьому передбачені чинними нормативно-правовими актами виборчі права представників національних меншин України залишилися фактично поза увагою вчених. Спробі заповнення цієї прогалини у науковій літературі присвячене запропоноване дослідження.

Представники національних меншин, які є громадянами України, користуються повним спектром прав, у тому числі й правом обирати та бути обраними. У ч. 2 ст. 1 Декларації прав національностей України йдеться, що представники народів та національних груп обираються на рівних правах до органів державної влади всіх рівнів, займають будь-які посади в органах управління, на підприємствах, в установах та організаціях.

З огляду на наближення виборів депутатів до місцевих рад та постійне внесення змін до виборчого законодавства актуальним

є обговорення чинного Закону України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» від 10 липня 2010 р. У контексті цього дослідження важливою є ч. 1 ст. 3 зазначеного документа, що передбачає заборону привілеїв чи обмежень для кандидатів у депутати, кандидатів на посаду сільського, селищного, міського голови за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. Більш принципове значення має запроваджений механізм висування кандидатів у депутати та кандидатів на посаду сільського, селищного, міського голови. Згідно зі ст. 10 Закону України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» право висування кандидатів у депутати та кандидатів на посаду сільського, селищного, міського голови реалізується громадянами України через республіканські в Автономній Республіці Крим, обласні, районні, міські, районні у містах організації політичних партій або шляхом самовисування відповідно до цього Закону. Ст. 35 більш детально регулює це питання. Так, у ч. 2 цієї статті йдеться: «Право висування кандидатів у депутати Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласної, районної, міської, в тому числі міст Києва та Севастополя, районної у місті ради реалізується виборцями у відповідних багатомандатних, одномандатних мажоритарних виборчих округах через місцеві організації партій у порядку, передбаченому цим Законом. Право висування кандидатів у депутати сільських, селищних рад реалізується виборцями в одномандатних виборчих округах через місцеві організації партій або шляхом самовисування у порядку, передбаченому цим Законом. Право висування кандидатів на посаду сільського, селищного голови реалізується виборцями у відповідних єдиних одномандатних виборчих округах через місцеві організації партій або шляхом самовисування у порядку, передбаченому цим Законом. Право висування кандидатів на посаду міського голови реалізується виборцями у відповідних єдиних одномандатних виборчих округах через місцеві організації партій у порядку, передбаченому цим Законом». Таким чином, на виборах депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласної, районної, міської, в тому числі міст Києва та Севастополя, районної у місті ради, а також міського голови застосовується

пропорційна система виборів. Вибори депутатів сільських, селищних рад та сільських, селищних голів відбувається за змішаною системою виборів.

Оскільки для національних меншин окремих механізмів участі у виборчих перегонах не передбачено, вони діють у рамках чинного законодавства. Очевидно, що завдяки застосуванню мажоритарного принципу найбільше шансів бути обраними мають представники національних меншин, що проживають у сільській місцевості з компактним характером розселення за етнічною ознакою. Решта ж представників національних меншин України можуть стати депутатами всіх рівнів за партійними списками. Відповідно до ч. 3 ст. 7 Закону України «Про об'єднання громадян» забороняється відмова у прийнятті або виключення з політичної партії особи в зв'язку з її статтю або національною належністю. Підтвердженням активізації політичної діяльності нацменшин є створення ними політичних партій та їх участь у парламентських виборах 2002 р. як самостійних суб'єктів.

Попередниками політичних партій досить часто виступають громадські організації. Про інституалізацію громадянської ініціативи національних меншин свідчить той факт, що за роки незалежності в нашій країні виникло більше 1000 етнічних організацій [10, с. 158]. Згідно з ч. 2 ст. 14 Закону України «Про національні меншини в Україні» національні громадські об'єднання мають право висувати своїх кандидатів у депутати на виборах органів державної влади відповідно до Конституції України, законів про вибори народних депутатів України і депутатів місцевих Рад народних депутатів. Однак чинні нормативно-правові акти, що регулюють виборчий процес в Україні, не передбачають залучення громадських організацій національних меншин до кола його суб'єктів. Л.Лойко слушно зауважила, що «перехід на суто пропорційну систему виборів як народних депутатів, так і депутатів місцевих рад, коли суб'єктами виборчого процесу залишаться лише партії, остаточно позбавить громадські організації національних меншин непартійного типу можливості безпосередньо реалізовувати згадану вище норму ст. 14 Закону «Про національні меншини в Україні» [10, с. 187].

Підсумовуючи, варто зазначити, що рівність прав і можливостей у виборчому процесі, передбачена чинним законодавством України, відповідає демократичним традиціям та конституційно-правовій практиці. На думку автора, позитивна дискримінація

національних меншин у реалізації їх виборчих прав є недоцільною. При цьому оптимізації виборчого процесу в Україні сприятиме повернення до змішаної системи виборів народних депутатів усіх рівнів та усунення юридичної колізії, що виникає у разі застосування ч. 2 ст. 14 Закону України «Про національні меншини в Україні».

1. Декларація прав національностей України.
2. Закон України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів».
3. Закон України «Про вибори народних депутатів України».
4. Закон України «Про вибори Президента України».
5. Закон України «Про національні меншини в Україні».
6. Закон України «Про об'єднання громадян».
7. Конституція України.
8. Актуальні питання вітчизняної етнополітики: шляхи модернізації, врахування міжнародного досвіду / Ю. Тищенко (заг. ред.). — К.: Український незалежний центр політичних досліджень, 2004. — 312 с.
9. Євтух В.Б. Етнополітика в Україні: правничий та культурологічний аспекти / Володимир Борисович Євтух. — К.: УАННП «Фенікс», 1997. — 214 с.
10. Лойко Л.І. Громадські організації етнічних меншин України: природа, легітимність, діяльність / Лариса Іванівна Лойко. — К.: ПЦ «Фоліант», 2005. — 634 с.
11. Луцишин Г.І. Національні меншини у політичному житті України: автореф. дис. на здобуття ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.02 / Галина Іванівна Луцишин. — Львівський національний університет ім. Івана Франка. — Л., 2002.
12. Національні меншини України у ХХ столітті: політико-правовий аспект / Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України, гол. ред. І.Ф. Курас. — К.: ІПіЕНД, 2000. — 358 с.
13. Обушний М.І. Етнонаціональні процеси в сучасній Україні: досвід, проблеми, перспективи (в співавторстві В. Ребкало, О. Майборода) / Микола Іванович Обушний. — К.: УАДУ, 1996. — 116 с.

ВИБОРЧІ СИСТЕМИ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Микола Михальченко, Зореслав Самчук

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ВИБОРЧИХ СИСТЕМ

*Стаття присвячена порівняльному аналізу виборчих систем. Досліджені позитивні і негативні аспекти мажоритарної та пропорційної системи. Обґрунтовано необхідність застосування в Україні змішаної системи — з адаптацією або британської системи відносної більшості на виборах в один тур у конкретному окрузі, коли здійснюється механізм самовисування кандидатів чи їх висування партіями; або ж континентальної моделі — в два тури на тих самих принципах. **Ключові слова:** виборча система, пропорційна система виборів, мажоритарна система виборів, змішана система виборів, представництво інтересів виборців.*

*Mykola Mikhalchenko, Zoreslav Samchuk. Comparative Analysis of European Electoral Systems. This article is devoted to the comparative analysis of electoral systems. The positive and negative aspects of majority and proportional systems investigated. The need for a mixed system in Ukraine — the adaptation of the British system or relative majority in the elections in one round in a particular district when the mechanism is self nomination or nomination by their parties or continental models — in two rounds on the same principles. **Keywords:** electoral system, proportional electoral system, majoritarian electoral system, mixed electoral system, representation of voters.*

Попри відсутність у дослідницькому і експертному середовищі усталених уявлень щодо змістовних параметрів явища виборчої системи, є деякий компендіум значеннєвих маркерів і акцентів, які не суперечать і не заперечують один одного. Підсумовуючи дефінітивний масив, можна констатувати, що під виборчою системою розуміють порядок організації і проведення виборів до представницьких органів влади і здійснення громадянами своїх виборчих прав. Функціонально-інструментально виборча система є компонентом (елементом) політичної системи, яка організовує і обслуговує інститут виборів, встановленим законом або іншим

нормативним актом способом визначення результатів голосування і порядком розподілу мандатів між партіями і кандидатами.

Ця сукупність встановлених законом правил організації і проведення виборів, критеріїв і способів визначення їхніх результатів:

– закріплює принципи, на основі яких відбуваються вибори, а також права громадян обирати та бути обраними;

– регулює суспільні відносини, які виникають у процесі організації і проведення виборів в органи державної влади і місцевого самоуправління;

– встановлює гарантії виборчих прав громадян і відповідальність депутатів та інших обраних осіб перед виборцями.

У вузькому розумінні виборча система є електоральною формулою, способом визначення результатів виборів, нормативно-регулятивним рівнем виборчої системи. У широкому ж розумінні, окрім зазначеного фактора, слід вести мову ще й про *інституційний простір, в якому перебувають суб'єкти виборчого процесу (державна, політичні сили, електорат)*, а також те, що слугує своєрідним вестибулярним апаратом системи — її *інформаційно-комунікативна структура* [1, с. 56].

Виборча система у широкому значенні — це «весь організм формування виборчих органів державної влади і органів місцевого самоврядування, включаючи організацію і проведення виборів, а також визначення їхніх результатів і відповідний розподіл депутатських мандатів. Поняття «виборча система» у вузькому значенні охоплює лише частину змісту поняття «виборчої системи» у широкому розумінні й означає певний спосіб підбиття підсумків голосування та їхньої оцінки» [7, с. 61]. Отже, виборча система — це сукупність правил, прийомів і процесів, що забезпечують і регулюють легітимне формування державних представницьких органів політичної влади.

Як країна напівдемократична і напівправова, Україна гостро потребує ефективної виборчої системи, яка відповідала б сучасному рівню передових демократичних країн світу і водночас враховувала б історичні, національно-етнічні, культурно-побутові та інші особливості населення країни. У цьому контексті актуальних ознак набуває порівняльний аналіз сучасних виборчих систем [12, с. 110] — передовсім європейських країн, які пройшли тривалий шлях формування і володіють безцінним досвідом еволюціонування. Тим більше, що виборчі системи абсолютної біль-

пості решти країн світу є похідними від європейських традицій виборчого права.

Однією з основних характеристик європейських виборчих систем є *демократичні принципи виборчого права, на яких, власне, й побудовані виборчі системи*. Йдеться, зокрема, про *принцип загального виборчого права, принцип рівного виборчого права, принцип обов'язковості та періодичності виборів* (означає, що вибори є єдиним легітимним способом формування органів державної влади і місцевого самоуправління), *принцип вільних виборів* (зберігає за виборцями право на свободу слова, зібрань, асоціацій, отримання інформації, таємного голосування тощо), *відкритості й гласності виборів* (забезпечує доступ виборців до інформації про кандидатів, партії, виборчі органи, законодавство та процес виборів), *принцип альтернативності виборів* (передбачає конкурентний характер організації і проведення виборів), *принцип справедливості виборів* (гарантує заходи щодо захисту процесу виборів від необ'єктивності та фальсифікацій) [16, с. 452–455].

Відомі різні підходи до класифікації виборчих систем. Зокрема, у порівняльному дослідженні світового досвіду Міжпарламентського Союзу виборчі системи структуруються на такі групи: перша — *система більшості голосів*, яка складається з підгруп: а) простої більшості; б) абсолютної більшості; в) альтернативного або пільгового голосування. До другої групи виборчих систем зазначене дослідження відносить *систему пропорційного представництва*, що поділяється на: а) повне пропорційне представництво; б) обмежене пропорційне представництво. Третя група — *змішана виборча система*, до якої належать: а) система простого голосування без права передачі голосу; б) система обмеженого голосування; в) система кумулятивного голосування; г) система простого голосування з правом передачі голосу. *Зазначений варіант класифікації виборчих систем характеризується тим, що в його основу покладено критерій не способу розподілу мандатів, а систему голосування*.

Слід мати на увазі, що список класифікацій може бути істотно розширений відповідно до базових критеріїв [15, с. 23]. Ключовим чинником, який здебільшого покладається в основу класифікації (типологізації) виборчих систем, є *виборча формула*. Інші критерії відіграють допоміжну або похідну роль. Цей тип класифікації виборчих систем запропонував В.Богданор [14, с. 81], який виокремив чотири їхні типи: *плюралістичні, абсолютної більшості, квазіпропорційні, пропорційні*.

Є два види плюралістичних систем, які відрізняються за кількістю мандатів, що їх виборюють у виборчому окрузі [5, с. 172]. *Перший вид* — класичний варіант, за якого голосування відбувається в одномандатних округах. Така виборча система діє у Великобританії, США та Канаді. Згідно з нею кандидатів висувають політичні партії, а для отримання мандата необхідно здобути звичайну більшість голосів. Але цей варіант передбачає висунення непартійних кандидатів. Відмінність *другого виду* плюралістичних виборчих систем полягає в тому, що голосування відбувається в багатомандатних округах. Обраними вважаються кандидати, які отримали найбільшу кількість голосів. Такий підхід передбачає висунення (самовисування) непартійних, незалежних кандидатів, аби не порушувати передбачене законом право бути обраним.

Виборча система відносної більшості сприятлива для тих політичних сил, які спроможні перемогти в якомога більшій кількості виборчих округів незалежно від кількості голосів, здобутих на рівні держави. У класичній версії переможець виборів повинен отримати як мінімум на один голос більше, ніж будь-хто з конкурентів більш як у половині округів. Фактично це призводить до вилучення зі змагань тих політичних сил, що функціонують в одному чи кількох регіонах. Така система пристосована до ситуації, в якій поміж собою змагаються дві сильні загальнонаціональні політичні партії (прикладом може слугувати Великобританія та США).

Найважливішою перевагою зазначеної системи є стабілізація політичного протистояння засобом усунення слабких партій, а також міцний зв'язок між виборцями та депутатами. Виборець віддає свій голос не за абстрактну програму чи ідеологію, а за конкретну особу. За інших умов, коли в змаганні беруть участь більше політичних сил, ця система виявляє деякі недоліки, основним серед яких є та обставина, що більшість виборців може бути позбавлена представництва у разі, якщо віддасть свої голоси за тих кандидатів, котрі програли. Це тим більше несправедливо, якщо програш був мінімальним. Наприклад, з чотирьох кандидатів один набрав 26% голосів виборців, двоє — по 25% і один — 24%. У цьому випадку 74% виборців не матимуть свого представника.

У *системах абсолютної більшості* вибори відбуваються в одномандатних округах. Кандидат повинен здобути підтримку більш ніж 50% виборців. Якщо за мандат депутата ведуть боротьбу декілька кандидатів, то часто трапляється, що жоден з них не набирає необхідної кількості голосів. З огляду на спосіб функціону-

вання такої системи розрізняють *два варіанти абсолютної більшості: повторного голосування та альтернативного голосування.*

Система повторного голосування полягає в тому, що якщо кожен із кандидатів не набирає абсолютної більшості голосів у першому турі, то відбувається другий тур голосування, в якому за мандат змагаються лише два кандидати, які в першому турі здобули найбільшу кількість голосів.

У разі застосування системи альтернативного голосування виборець здійснює вибір специфічним способом, а саме: якщо в окрузі змагаються поміж собою декілька кандидатів, то виборець повинен вказати свої рейтингові переваги, позначивши їх у списку претендентів цифрами 1, 2, 3 тощо. Сума таких переваг дає підстави для остаточного визначення, хто з кандидатів має найбільшу підтримку. При цьому на кожній фазі підрахунку вилучається кандидат, який набрав найменшу кількість голосів, а отримані ним голоси виборців розподіляються між іншими кандидатами. Внаслідок багаторазового повторення розподілу голосів між рештою претендентів мандат може дістатися кандидату, який за критерієм «перших місць» був лише на третій позиції.

Серед *пропорційних систем* виокремлюють два різновиди. Перший — *система партійного списку*, другий — *система єдиного голосу, що передається*. Система партійного списку полягає в тому, що партії, а не виборці здійснюють контроль над розміщенням кандидатів у списку для голосування. Є декілька форм, що відрізняються за рівнем, на якому здійснюється розподіл мандатів у списку, або за обсягом вибору, який може здійснювати виборець у межах списку.

Система єдиного голосу, що передається (*single transferable vote*), функціонує в Ірландії, Австралії, низці індійських штатів. Вона «дозволяє виборцеві висловити свою підтримку кандидатам не лише одного партійного списку, а й від різних партій. Її застосовують лише в багатомандатних округах. Маючи один голос і голосуючи за одного кандидата, виборець може разом з тим вказати кілька переваг — причому, будь-яким кандидатам, незалежно від їхнього партійного статусу» [11, с. 46–47].

Чимало спеціалістів витлумачують цю систему як особливу, не відносячи її ані до мажоритарної, ані до пропорційної системи (вона суміщає риси однієї та іншої). Згідно з нею, виборець може вказати, кого з кандидатів він хотів би бачити в першу чергу в представницькому органі, кого — в другу чергу і т. д. Іншими словами, голосування відбувається за перевагами. У разі непроходження

кандидата, за якого заявлена перша преференція, або, навпаки, якщо він має надлишок голосів відповідно до визначеної виборчої квоти, голоси розподіляються за другими, третіми і т. д. преференціями. Таким складним математичним способом розподіляються всі мандати від виборчого округу. Голоси виборців не пропадають, а передаються за ланцюговим принципом від одного кандидата до іншого.

Пропорційна система була запроваджена у Швейцарії наприкінці XIX століття за умов, коли національні та релігійні розбіжності серйозно загрожували національній єдності й цілісності держави. Застосування мажоритарної виборчої системи призводило до того, що етнічні та релігійні меншості не мали свого представництва, бо партії, які не набрали відносної більшості голосів, не були представлені в парламенті, а партія-переможець здобула більшість місць у представницькому органі й ігнорувала інтереси меншості. У 1847 році католицькі кантони навіть зробили спробу виходу з Конфедерації, але їхнє повстання було придушене переважаючими силами протестантів. Аби уникнути повторення подібних кровопролитних ексцесів, була застосована пропорційна систем представництва.

Історичний досвід як Швейцарії, так і деяких інших європейських країн (зокрема, Бельгії) доводить, що «результатом запровадження пропорційної системи стало подолання політичних суперечок. Суспільні групи цих країн, насамперед етнічні, релігійні та інші меншини, задля забезпечення інтересів яких була запроваджено пропорційна виборча система, набули представництва разом із більшістю. Відносини між ними ввійшли в русло співпраці, компромісного парламентського вирішення питань. Як результат — суспільні протиріччя були пом'якшені, гострі конфлікти залишилися в минулому» [9, с. 55].

Квазіпропорційну систему інколи ще називають системою голосу, що не передається. Її сутність полягає в тому, що кожен виборець володіє лише одним голосом, голосування відбувається в багатопартійних округах, а мандати отримують кандидати, які здобули найбільшу кількість голосів.

Згідно з іншим концептуальним підходом, виборчі системи поділяються на чотири типи: **представницькі (куріальні), мажоритарні, пропорційні, змішані.**

Куріальні виборчі системи створюються в суспільствах, в яких гостро стоїть проблема забезпечення представництва в парламенті нечисленних або етнічних соціальних груп.

Сутнісна відмінність між мажоритарними та пропорційними системами відображена навіть у їхніх назвах. Зокрема, ключовою концептуальною ідеєю пропорційної виборчої системи є теорія пропорційного представництва політичних сил у парламенті, за якого громадяни віддають свої голоси політичним силам, унаслідок чого розподіл голосів між партіями і блоками екстраполюється на розподіл місць у парламенті. Ідеальною моделлю пропорційної системи є такий спосіб формування парламенту, коли кожна політична сила, яка брала участь у виборах і набрала хоча б якусь кількість голосів, автоматично набула б відповідного представництва в законодавчому органі. Однак з різних причин подібний ідеал є недосяжним, тому на практиці доводиться оперувати ризичним ступенем наближення до ідеалу пропорційності.

Натомість прихильники мажоритарних виборчих систем вважають, що ключем до досягнення справжнього демократичного представництва є принцип не так пропорційності, як більшості. Відповідно до *мажоритарної виборчої системи* переможцем на виборах визнається кандидат, що набрав більшість (відносну, абсолютну, кваліфіковану) голосів виборців, які взяли участь у голосуванні.

Вона має різні модифікації. Однією з них є англійська модель — *мажоритарна система відносної більшості*. Вона традиційно застосовується у Великобританії та інших країнах Британської співдружності й передбачає обрання того кандидата, який набирає голосів більше, ніж будь-хто з його суперників окремо. Друга модель — французька (*мажоритарна система абсолютної більшості*). Згідно з нею, для обрання президентом або депутатом кандидатів необхідно набрати в першому турі виборів 50% + 1 голос виборців. Третім і найменш поширеним різновидом є *мажоритарна система кваліфікованої більшості*, відповідно до якої кандидат має набрати законодавчо визначене число голосів. Приміром, для того, щоб стати президентом Азербайджану, кандидатіві необхідно набрати 2/3 голосів виборців, які взяли участь у голосуванні.

Попри простоту й результативність у застосуванні мажоритарна система разом з тим не відображає всієї палітри плюралізму інтересів у суспільно-політичній сфері країни. Цій виборчій системі віддають перевагу потужні партії і блоки. «Позитивною рисою мажоритарної системи є те, що виборець безпосередньо знає, за якого чи яких саме кандидатів він голосує. Практика застосування мажоритарної системи свідчить, що вона здатна забезпечити

успішне функціонування парламентів зі стійкою (однопартійною) більшістю і меншою кількістю різнорідних партійних фракцій, що має велике значення для стабільності урядів. Водночас мажоритарна система серйозно звужує можливості на парламентському рівні відображати широкий спектр інтересів меншості, особливо дрібних і навіть середніх партій, деякі з яких часто залишаються без парламентського представництва» [7, с. 64].

Переваги мажоритарної виборчої системи: встановлюються безпосередні зв'язки між кандидатом та виборцями. Кандидати загалом добре обізнані зі станом справ у своєму виборчій окрузі, розуміють інтереси виборців і особисто знайомі з найактивнішими представниками електорату. Відповідно, й виборці мають доволі чітке уявлення про те, кому вони довіряють виражати свої інтереси в органах влади.

Зазначеними аргументами оперують і в Україні. Проте вони часто надміру міфологізовані й некоректні, оскільки абсолютизують один з аспектів, ігноруючи решту. Взяти хоча б аспект відповідальності. Чи справді вибір одного кандидата від виборчого округу гарантує відповідальність депутата перед своїми виборцями? Ніхто з об'єктивних експертів на наважиться дати ствердну відповідь.

За станом на сучасну пору щодо мажоритарних виборчих систем є значно більше зауважень і заперечень, ніж аргументів на їхню користь. *Недоліки функціонування мажоритарних виборчих систем* можна звести до трьох основних груп. Сутність першої полягає в тому, що результати голосування не завжди репрезентують волевиявлення більшості, а голоси, розподілені між іншими кандидатами, залишаються неврахованими. Ще один аспект репрезентації більшості у випадку мажоритарних виборів полягає в можливості балотування декількох представників від однієї і тієї само політичної сили, які сумарно мають результат більший, ніж у переможця, але при цьому програють вибори. Хоча в цьому випадку можна констатувати наявність недосконалої партійної тактики проведення виборів, але в будь-якому разі саме по собі явище є показовим з точки зору генеалогічної вади.

Другим закидом на адресу мажоритарних виборчих систем є та обставина, що такий спосіб голосування підштовхує виборців до нещирого волевиявлення. Йдеться про те, що значна частина виборців голосують не стільки симпатизуючи якомусь кандидату, скільки з міркувань антипатій до його основного конкурента. Проблема полягає в тому, що, голосуючи негативно, виборці насправді

не висловлюють довіри обраному кандидату, ілюстрацією чого часто є, здавалося б, парадоксальні дані соціологічних опитувань невдовзі після виборів, згідно з якими переможець перегонів катастрофічно знизив рівень довіри до себе. Насправді ж цього рівня взагалі не було.

Третій закид на адресу мажоритарної виборчої системи полягає в сумнівності можливих загальнонаціональних наслідків. Ідеться про високу вірогідність повторення в багатьох округах ситуації, коли перемагає кандидат, який набрав лише 30–40% голосів виборців. Чи може парламент, сформований з таких кандидатів, вважатися представницьким? Очевидно, це питання є риторичним, оскільки відповідь на нього для абсолютної більшості експертів очевидна.

Виникає запитання, чи є вихід, який нейтралізував би зазначені недоліки? Можна вести мову принаймні про два методи. Перший — альтернативне голосування, зміст якого полягає в тому, що виборці не стільки обирають одного з декількох кандидатів, скільки оцінюють його: кожен з кандидатів отримує свій бал, а виборчий бюлетень виявляється своєрідним списком преференцій кожного виборця. Безперечно, у цьому випадку істотно ускладнюється процедура підрахунку голосів, але сам по собі інструмент доволі ефективний.

Іншим способом коригування недоліків мажоритарних систем є французький варіант двоступеневих виборів, коли за умови, що в першому турі виборів жоден з кандидатів не набрав абсолютної більшості голосів, виборці (чий кандидат не потрапив до другого туру) можуть змінити свій вибір у другому турі. У Франції цей механізм діє так: якщо в першому турі ніхто з кандидатів не отримує абсолютної більшості, то до другого туру потрапляють всі, хто набрав більше 12,5% голосів і в ньому переможцем виявляється той, хто набирає відносно більшість голосів.

Пропорційна виборча система передбачає, що депутатські мандати розподіляються пропорційно кількості голосів, поданих на виборах за список кандидатів певної партії або блоку партій чи інших виборчих об'єднань. Вона може бути застосована лише у багатомандатних і загальнодержавних (національних) округах.

Є два різновиди пропорційної системи. Перший — *пропорційна система на загальнодержавному рівні* (у цьому випадку виборці голосують за політичні партії у масштабах усієї країни, а виборчі округи не виділяються); другий — *пропорційна виборча система*

на основі багатомандатних округів (депутатські мандати розподіляються на основі впливу політичних партій у виборчих округах).

Для пропорційного розподілу мандатів здебільшого використовують *метод виборчої квоти* та *метод дільників*. Квота — це найменше число голосів, яке необхідне для обрання одного депутата. Вона може визначатись як для округу окремо, так і для країни в цілому. Для визначення квоти у багатьох випадках доводиться проводити складні математичні розрахунки. Найпростіший і найбільш поширений спосіб визначення квоти пролягає в поділі загального числа поданих у зазначеному окрузі голосів на кількість мандатів, які підлягають розподілу. Розподіл мандатів між партіями провадиться поділом набраних ними голосів на квоту. За такою квотою обираються парламенти Великобританії, Швеції, Швейцарії, Австрії та деяких інших європейських країн.

Пропорційні виборчі системи можна класифікувати залежно від того, чи передбачають вони голосування лише за партійні списки, чи також допускають голосування за окремих кандидатів. Розрізняють «зв'язані» списки, в яких черговість розташування кандидатів визначається партією, а виборець може голосувати лише за список у цілому, та «вільні» списки, коли виборець може виразити свою підтримку як щодо запропонованих партією кандидатів, так і продовжити запропонований список.

Застосування пропорційної системи пов'язане з виникненням деяких труднощів і проблем, особливо якщо в країні відсутня впливова партія або блок партій, які спроможні задовольнити стабільну більшість голосів. Це трапляється доволі часто. З одного боку, в межах пропорційної виборчої системи виборці голосують не стільки за конкретних кандидатів, скільки за партії та блоки і, в крайньому разі, — за деяких їхніх лідерів; з іншого боку — внаслідок виборів найчастіше утворюється парламент, в якому жодна партія не має стабільної більшості. За таких обставин для формування уряду виникає необхідність міжпартійної коаліції, узгодження інтересів у межах якої — завдання доволі складне.

Переваги пропорційної виборчої системи можна структурувати в такий спосіб:

- сформовані органи влади адекватно віддзеркалюють диспозицію політичного життя суспільства, реальну розстановку політичних сил;

- відбувається органічний розвиток політичного плюралізму і багатопартійності;

– генерується система зворотного зв'язку між державою та інститутами громадянського суспільства.

Більшість дослідників виокремлюють такі *недоліки пропорційної виборчої системи*:

– часто виникають істотні труднощі з формуванням уряду з огляду на відсутність домінуючої партії і необхідність створення багатопартійних коаліцій, які включають суб'єктів виборчого права з несумісними цілями й завданнями. Природно, що урядам, утвореним на такій основі, притаманна нестабільність;

– політичні сили, які не користуються підтримкою в межах усієї країни, можуть набути представництва в органах державної влади;

– внаслідок того, що виборці голосують не за конкретних кандидатів, а за партії, безпосередній зв'язок між депутатами та виборцями є слабким;

– оскільки за пропорційної системи голосують за політичні партії, то ця особливість зумовлює гіпертрофовану залежність депутатів від партійного керівництва, нівелює особистісний фактор у роботі парламентаря [10, с. 57].

Прагнення знизити негативний ефект мажоритарної та пропорційної систем об'єктивно зумовлює пошуки в напрямі поєднання переваг різних систем, їхньої гібридизації. Йдеться про *змішані виборчі системи*, тенденція до запровадження яких дедалі чіткіше окреслюється не лише в Європі, а й на інших континентах. В Європі цим шляхом пішла Франція, Італія, Греція, Угорщина, Болгарія, Литва, Росія та деякі інші країни. При цьому слід мати на увазі, що поняття «змішана виборча система» можна тлумачити як у вузькому, так і в широкому значенні. У широкому сенсі вона передбачає паралельне використання у формуванні представницького органу різних виборчих систем. У вузькому ж означає схрещення елементів пропорційної та мажоритарної систем.

Під час виборів до місцевих органів влади змішана система надає можливостей виборцям обрати двох представників: одного локального кандидата, іншого — від політичної партії. Така змішана система функціонує, зокрема, в Німеччині. Основна її перевага — демократизм: вона дозволяє пройти до місцевого органу влади позапартійним та незалежним кандидатам. Натомість нинішній закон про місцеві вибори в Україні дозволяє самовисування лише до сільських та селищних рад, у решті ж випадків право висувати кандидатів в депутати мають лише партії.

У багатьох країнах розвинених демократій висування від партій під час місцевих виборів визнано недоцільним, оскільки це — суто муніципальна справа. Але навіть якщо законодавство про вибори передбачає висування від партійних сил, то все-таки в цивілізованих країнах вибір пріоритетів розвитку місцевих громад відбувається публічно й аргументовано, а не під час втаємничених партійних нарад. Не варто плекати ілюзій: бездоганих виборчих систем не існує — завжди доводиться мати справу з оптимальною виборчою системою для конкретно-історичних умов. Але в кожному разі абсолютною цінністю залишається прозорість прийняття рішень і підзвітність виборцям, які в більшості випадків несумісні з кон'юнктурними пріоритетами партійних еліт.

Задля уникнення роздробленої партійно-фракційної структури парламенту в багатьох виборчих законодавствах європейських країн запроваджено загороджувальний бар'єр — мінімальний відсоток голосів виборців, який партія або виборчий блок партій та інших об'єднань мають набрати в масштабах країни, щоб потрапити до парламенту і взяти участь у розподілі депутатських мандатів. У Нідерландах величина цього бар'єра сягає 0,67%, у Греції — 1%, у Данії — 2%, у Болгарії, Італії, Угорщині, Норвегії та Швеції — 4%, у Німеччині, Ісландії та Словаччині — 5% (у випадку коаліції партій підвищується до 7%), у Росії 7%, у Туреччині 10%. Більшість європейських експертів вважає, що оптимальним бар'єром, який виконує покладену на нього цільову й методологічну функцію і водночас не стає на заваді демократичному представництву в органах влади є бар'єр у межах 2–5%.

У будь-якому разі на вибір тієї чи іншої виборчої системи завжди впливає конкретно-історична і суспільно-політична обстановка в країні. Також аксіоматичних ознак набула теза, згідно з якою використання пропорційної системи поділу території держави на виборчі округи тягне за собою спотворення пропорційності на користь потужних політичних сил. Причому, чим меншими є виборчі округи, тим у більшому вигрaші виявляються потужні партії і блоки.

Підсумовуючи аналітичний баланс, можна стверджувати, що як мажоритарна, так і пропорційна система не позбавлені генеалогічних недоліків. Утім, недоліки пропорційної системи значно легше нейтралізувати і знівелювати, ніж коли йдеться про мажоритарну систему. Крім того, пропорційна система більшою мірою відповідає ідеї демократичного представництва у законодавчому органі.

Високим рівнем конвенціоналізму серед європейських фахівців позначена теза, згідно з якою виборча система повинна вдосконалюватися лише за критеріями справедливості й ефективності. Пропорційна система найточніше репрезентує громадську думку. В цьому сенсі вона більш справедлива, порівняно з іншими системами. Водночас, слід враховувати, що її застосування пов'язане з труднощами під час формування уряду, а це негативно впливає на ефективність цієї системи.

Натомість мажоритарна система сприяє формуванню стабільної урядової більшості, ефективній діяльності уряду, що є достатньою підставою для об'єктивного визначення оцінки урядової політики наприкінці терміну повноважень виборчого органу. З іншого боку, занижене представництво (а в окремих випадках і відсутність представництва багатьох політичних партій) усуває від участі в процесах формування національної політики великі прошарки виборців, інтереси яких виявилися непередставленими.

Загалом же слід мати на увазі, що суспільство віддає перевагу тому чи іншій типу виборчої системи під впливом традицій суспільно-політичного розвитку, політичної культури, диспозиції політичних сил та цілепокладаючих пріоритетів. Особливості формування виборчої системи в Україні так чи інакше перетинаються, впливають і детермінують всю сукупність суспільно-політичних і правових проблем — становлення і розвиток партійної системи, демократизацію влади, політичну структуризацію суспільства, збалансування політичної системи і т. ін. Отже, непослідовність, непрозорість і тенденційність державної політики у цьому напрямі ставить під загрозу як демократичне майбутнє України, так і оптимум суспільного функціонування загалом.

Виборча система України пройшла значний шлях трансформації. Якщо перші вибори парламенту незалежної України відбулися за мажоритарною системою, наступні — за змішаною (мажоритарно-пропорційною), то вибори 2006 року проводилися під егідою пропорційно-виборчої системи. І от тепер законодавці, науковці та громадянське суспільство констатують недосконалість теперішньої виборчої системи і дискутують щодо подальших напрямів її еволюціонування. Де-факто Україна пройшла весь цикл можливих варіантів: коло замкнулося. Поточне завдання є надзвичайно відповідальним — зробити мудрий вибір, аби надалі не намотувати мертві кола. Для цього потрібно проаналізувати історичний досвід запровадження різних виборчих систем на прикладі

країн, які мають аналогічний чи подібний історичний, соціокультурний, ментальний та інший досвід.

Загалом же слід враховувати, що вирішальне значення мають історичні передумови, обставини політичної ситуації, мета запровадження виборчої системи, мотиви і чинники її обрання. Необхідно також встановити і зважити наслідки її застосування як у короткостроковій, так і в довготривалій перспективі [4, с. 17]. «У виборі виборчої системи вирішальну роль відіграє співвідношення пріоритетів: якщо головною метою є формування стабільного і ефективного уряду, то перевага надається мажоритарній системі; якщо акцент робиться на адекватному представництві в парламенті інтересів різних груп населення — то пропорційній. Значною мірою це залежить від характеру взаємин законодавчої і виконавчої влади. Якщо уряд формується парламентом, то першочергового значення набуває формування в парламенті стійкої більшості» [11, с. 45].

* * *

Європейський досвід виборчих систем можна структурувати за кількома типологічними особливостями і рекомендаціями.

1. У переважній більшості країн Європи передбачена можливість висування не лише партійних, а й позапартійних (незалежних) кандидатів. Можливість їхньої участі у виборах забезпечується через самовисування, висування через виборчі комітети, громадські організації, об'єднання виборців та інші тимчасові утворення, які віддзеркалюють активність громадянського суспільства. Причому, зазначена тенденція спостерігається не лише в країнах Західної Європи, які мають тривалий досвід демократичних традицій, а й у постсоціалістичних державах. Щоправда, у більшості випадків ця особливість поширюється лише на формування представницьких органів самоврядування на базовому рівні, однак у деяких країнах (Польщі, Словаччині, Естонії) вона є атрибутом усіх виборів до органів місцевого самоврядування.

2. У більшості європейських країн на місцевих виборах застосовуються пропорційні або змішані виборчі системи з пропорційною складовою. Навіть у країнах, де вибори традиційно відбувалися за мажоритарною виборчою системою відносної більшості (Великобританія), нині активно обговорюються перспективи перегляду виборчих систем, формування окремих рад (муніципалітету Великого Лондона, Парламенту Шотландії та Асамблеї Уельсу)

вже здійснюється за змішаною виборчою системою, відповідно до якої частина депутатів обирається на основі пропорційного представництва політичних партій.

3. На місцевих виборах в Європі не поширена практика блокування партій.

4. Аналіз висновків Венеціанської комісії щодо виборчих законів дає змогу простежити ще одну загальноєвропейську тенденцію — забезпечення представництва національних меншин та жінок в органах місцевого самоврядування. Зокрема, на місцевих виборах у Франції партії, які не забезпечують квоту представництва жінок у списках з розрахунку 51% жінок до 49% чоловіків, отримують менший обсяг державного фінансування, а на виборах у деяких землях Німеччини для партій національних меншин не застосовуються виборчі бар'єри.

5. У більшості європейських країн пропорційні виборчі системи на місцевих виборах є персоніфікованими (голосування здійснюється лише на «відкриті» та «напівзакриті» списки). Голосування за закриті списки залишаються нормою лише в небагатьох країнах (Австрія, Кіпр, Португалія, Румунія, Хорватія). Проте навіть і в них пропорційна виборча система не застосовується в округах, де розподіляється 120–150 мандатів.

Типи виборчих систем — це не просто механізм екстраполяції голосів виборців у владні мандати: зазначені переваги та недоліки кожного типу дозволяють зробити висновок, що електоральні формули мають значно ширші суспільно-політичні наслідки, серед яких передовсім слід відзначити *вплив виборчих систем на конфігурацію партійних систем*. Уперше цю залежність встановив у 50-х рр. ХХ ст. і обґрунтував французький політолог М.Дюверже, який сформулював три соціологічних закони:

1) мажоритарна система з голосуванням в один тур (тобто за правилом відносної більшості) здебільшого призводить до утвердження двопартійної системи, що складається з великих партій, які конкурують лише одна з одною. Принципи дії цього правила визначаються двома причинами: по-перше, перемогти в більшості округів можуть лише кандидати великих партій, слабкі ж партії мають незначне представництво в парламенті; по-друге, значна частина виборців априорі підтримує ту партію, яка є фаворитом в їхньому окрузі;

2) мажоритарна система з голосуванням у два тури (тобто за правилом абсолютної більшості) приводить до встановлення

системи декількох партій, які об'єктивно прагнуть об'єднатися в дві коаліції. Дія цього закону (точніше, закономірності) пояснюється тим, що зазначена електоральна формула створює можливості для участі в першому турі виборів багатьох партій, однак у другому турі з метою уникнення розпорошеності голосів і цілком вірогідного взаємного програшу пріоритетних ознак набуває реалізація коаліційної стратегії політично та ідеологічно споріднених сил;

3) пропорційна система сприяє становленню багатопартійної системи, яка відрізняється незалежною по відношенню одна до одної позицією партій. Це зумовлено тим, що за такої системи кожна з партій має реальні шанси провести своїх кандидатів до виборчого органу, уникаючи передвиборчих компромісів, коаліцій і т. ін.

Наведені формули не слід сприймати як догму. Із зазначених правил відомо чимало винятків, а взаємозв'язок між типом виборчої системи та різновидом партійної системи не є лінійним, автоматичним і безальтернативним. Взята на озброєння електоральна формули об'єктивно підштовхує до певної партійної системи, однак не гарантує її з фатальною неухильністю.

При цьому слід мати на увазі, що виборча система не лише впливає на функціонування партійної системи, а й водночас перебуває в залежності від неї. Зокрема, мажоритарна система відносної більшості, за якою відбуваються вибори у Великобританії, закріпила з 30-х рр. ХХ ст. політичне лідерство двох партій — консерваторів та лейбористів. Утім, починаючи з виборів 1974 р., відчутну конкуренцію на рівні симпатій виборців їм становлять соціал-демократи. Здавалося б, несправедливість виборчої системи стала очевидною і потребує адекватних корекцій, але дві основні партії не поспішають її виправляти. Причина полягає в тому, що завдяки реальній електоральній формулі вони мають можливість не допускати ліберал-демократів до влади, формуючи однопартійний уряд. У разі ж переходу до пропорційної або змішаної формули співвідношення сил владний паритет у Палаті общин (нижній палаті парламенту) зазнає кардинальних змін.

Отже, в ідеалі виборчі системи покликані стати засобом розв'язання трьох класів макропроблем: а) представництва в органах влади інтересів соціальних груп (економічних, етнокультурних, вікових, статевих та інших); б) підготовки фундаменту ефективного управління справами держави і суспільства; в) зняття протиріч інтересів держави і громадянського суспільства, особистості і держави.

Акцентовану увагу до себе привертають декілька світоглядно-концептуальних висновків:

1) немає ідеальних виборчих систем, які слугують панацеєю для всіх часів і народів. Кожна виборча система містить деякі генетичні особливості, які виявляються перевагами за одних обставин і недоліками за інших. Отже, коректно вести мову про пошуки не *ідеальної моделі універсалістського гатунку*, а про *оптимальну модель для конкретно-історичних умов*;

2) навіть якщо вдасться віднайти *оптимальну модель для конкретно-історичних умов*, не варто плекати ілюзій, що вона виявиться прийнятною для всіх політичних сил і суспільства в цілому: річ у тім, що **модель виборчої системи так чи інакше впливає на генезис партійного середовища і конфігурацію суспільно-політичної системи, тому завжди будуть, по-перше, невдоволені нею, по-друге, ті, хто намагатиметься видати вузькопартійні та корпоративні інтереси за загальнонаціональні.**

У цьому контексті доречно наголосити на категоричній неприйнятності сентенцій на кшталт «виборча система — прерогатива політичної сфери», які є або *argumentum ad ignorantiam**, або *idola theatri***. Для країни, яка позиціонує себе як демократична, непорушною аксіомою є теза про пріоритет невідчужуваних прав і свобод людини. Тому визначення конкретно-історичного формату виборчої системи є прерогативою не політичної сфери, а саме людини — в її індивідуальному чи колективному (громадянське суспільство) форматі. Міркувати інакше — це уподібнюватися А.Вишинському, який у сумнозвісному 1937 р. безапеляційно стверджував: «Право — це форма політики, тобто форма діяльності держави.» [2, с. 1571]. Зазначений світоглядний акцент актуалізує аспект світоглядної, громадянської і політичної зрілості суспільства, а також активності й згуртованості громадян;

3) хоча оптимальна для конкретно-історичних умов модель апріорі приречена на деякі нарікання з боку тих чи інших груп інтересів, це зовсім не означає, що її пошуки є контрпродуктивними: **суспільство повинно мати право доступу до якомога ширшого інформаційно-аргументаційного масиву, аби збагнути сутнісну відмінність своїх інтересів від кон'юнктурних пріоритетів**

---

* аргумент в надії на незнання; доказ, який розраховує на неосвіченість адресата (лат.).

** ідоли театру (лат.). Вислів Френсіса Бекона для позначення помилок, що виникають внаслідок сліпої довіри авторитетам.

політичних проєктів і олігархічних кланів. Дотримання такої умови виявиться хоч і недостатньою, але принаймні необхідною умовою для здійснення усвідомленого вибору, який є фундаментальною ознакою демократії взагалі, а демократії в епоху інформаційного суспільства зокрема — й поготів;

4) у випадку нерозвинених демократій (до числа яких сучасна Україна належить у кращому разі) вирішальне значення мають не номінальні правові норми, а їхні правозастосовні особливості — та корелятивна похибка між дійсним та належним, ширина діапазону якої детермінована сукупною дією багатьох факторів: ступенем розвиненості загальносвітоглядної культури загалом і політичної культури зокрема, щаблем еволюціонування і функціональної дієздатності громадянського суспільства, рівнем аксіологічної та телеологічної самоідентифікації пересічного індивіда, його громадянської активності й відповідальності.

Виразною ілюстрацією наведеної тези може слугувати приклад конституцій диктаторських режимів Центральної Америки 60–70-х рр. минулого століття, які текстуально були визнані одними з найкращих у світі. Натомість реалії суспільного буття в цих країнах свідчили про наявність підконтрольних владі «ескадронів смерті» та інших репресивних органів, унаслідок дій яких кількість убитих, закатованих і пропалих безвісти громадян становила десятки тисяч осіб. До слова, зазначений аспект варто було б врахувати спічрайтерам Президента Януковича, які основним аргументом на користь повернення до норм Конституції 1996 року вклали в уста свого патрона тезу про «визнання Європою тексту цієї Конституції як одного з найкращих».

В Україні майже два десятиліття спостерігаються пошук ідеального варіанта виборчої системи. На жаль, здебільшого в основі таких пошуків лежить не раціональний вибір в інтересах суспільства й особи, а обслуговування інтересів окремих політико-управлінських груп і олігархічних кланів, штучно створених політичних партій та інших політтехнологічних проєктів. Більшість експертно-аналітичного середовища пропонує не витратити час на пошуки «ідеального варіанта виборчої системи», а зупинитися на прагматичній моделі змішаної системи виборів, аби органічно поєднати загальнонаціональні та регіональні інтереси, визначити прийнятне представництво виборців на місцевому і національному рівнях.

У цьому контексті варто уважніше придивитися до досвіду Великобританії та континентальних варіантів виборчих систем

(Франція, Німеччина, Іспанія й ін.). Доводиться констатувати, що поширена в колах вітчизняних політиків практика пошуку моделі «українського велосипеда» має здебільшого дестабілізуючий вплив на суспільно-політичну ситуацію. Безперечно, британську чи континентальну виборчі системи необхідно адаптувати до конкретно-історичних українських умов, і робити це мають незаангажовані фахівці в галузі правничих, політичних і загально суспільних наук, а не демагоги, які намагаються використати владу як засіб заробітку грошей та тотального контролю за суспільною свідомістю.

---

1. Авдеенкова М., Дмитриев Ю. Современные избирательные системы // Выборы. Законодательство и технологии. — 2000. — № 7–8. — С. 54–59.

2. Головатий С. Верховенство права. — У 3-х кн. — Кн. 3 Верховенство права: український досвід. — К.: Фенікс, 2006. — С. 1277–1747.

3. Кочубей Л. Категоріальне осмислення виборчих процесів // Політичний менеджмент. — 2004. — № 4. — С. 32–41.

4. Лейкман Ә., Ламберт Дж. Исследование мажоритарной и пропорциональной избирательной систем / Пер. с англ. Г.И.Морозова. Под ред. А.С.Шугаева. — М.: Иностранная литература, 1958. — 214 с.

5. Маклаков В.В. Избирательное право и избирательные системы буржуазных и развивающихся стран. — М.: РИО ВЮЗИ, 1987. — 172 с.

6. Мерло П. Избирательные системы и проблемы их подготовки: «равное игровое поле» и демократические выборы // Политические исследования. — 1995. — № 4. — С. 22–34.

7. Мяловицька Н. Виборчі системи: досвід європейських держав // Вісник Центральної виборчої комісії. — 2008. — № 1 (11). — С. 61.

8. Надаис А. Выбор избирательных систем // Политические исследования. — 1993. — № 3. — С.48–56.

9. Петришин О. Пропорційна виборча система: історичний досвід запровадження // Вісник Центральної виборчої комісії. — 2006. — № 1–3. — С. 55–61.

10. Поппер К. Пропорциональная система противоречит демократии // Журнал о выборах. — 2004. — № 4. — С. 54–61.

11. Рибачук М., Райковский Б. Аналіз концепцій сучасних моделей виборчих систем // Політичний менеджмент. — 2009. — № 3. — С. 45–54.

12. Таагепера Р., Шугарт М.С. Описание избирательных систем // Политис. — 1997. — № 3. — С. 109–118.

13. Уоллестайн М. Избирательные системы, партии и политическая стабильность // Политические исследования. — 1995. — № 6. — С. 42–54.

14. Bogdanor V. Introduction — In: Democracy and Elections. Electoral Systems and Their Political Consequences / Ed. by V. Bogdanor, D. Butler. — Cambridge: Cambridge UP, 1983.

15. Lijphart A. The Political Consequences of Electoral Laws 1945–1985 // American Political Science review. — 1990. — Vol. 84(2).

16. Mackie T., Rose R. The International Almanac of Electoral History. — London: Macmillan, 1991.

Наталія Кононенко

СУЧАСНА ВИБОРЧА СИСТЕМА РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ЯК МЕХАНІЗМ МАНІПУЛЮВАННЯ ПРОЦЕСОМ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНИХ СУБ'ЄКТІВ

*Стаття присвячена аналізу впливу еволюції виборчого законодавства на суб'єктний потенціал російської влади. Інструментом регулювання кількості і якості політичних суб'єктів і наприкінці ХХ ст., і на початку ХХІ ст. була виборча система. **Ключові слова:** російська виборча система, політична суб'єктність, політичний провайдер, Борис Єльцин, Володимир Путін, Дмитро Медведєв, бюрократія, політичний клас*

*Nataliya Kononenko. The electoral system of the Russian Federation as a tool of manipulation processes of the formation of political entities (end of the century XX — the beginning of the XXI century.) This article analyzes the impact of the evolution of electoral laws on the subjective potential of the Russian government. Instrument for regulating the quantity and quality of political actors and in the late XX century, and at the beginning of the XXI century, was the electoral system. **Keywords:** Russian electoral system, political subjectivity, political, provider, Boris Yeltsin, Vladimir Putin, Dmitry Medvedev, the bureaucracy, the political class*

**Доба Єльцина: на шляху до нової
політичної суб'єктності чи «змагальна олігархія»**

Дослідники сучасної політичної історії Російської Федерації сходяться в думках стосовно того, що найважливіша відмінність єльцинської політичної системи від політичних схем доби Путіна —

Медведева — це можливість першої системи підтримувати конкурентноздатність суб'єктів. І вибори (чи не в першу чергу) були тим елементом системи, який в 90-х рр. ХХ ст. працював на підтримку політичної конкуренції. Російські вибори у 90-х рр. ХХ ст. були не чесними і не зовсім прозорими, але надійно свідчили про такі його якісні характеристики, як:

- фактична легітимність у межах режиму опозиції;
- існування реальної інфраструктури, що забезпечує плюралізм (відносно вільні ЗМІ, партійна інфраструктура, свобода думок) [19].

Виборча система як інструмент інституціалізації російських публічних політичних суб'єктів — продукт конституційної реформи 1993–1995 рр. Щодо центрального законодавчого органу влади, то внаслідок реформи Державна дума почала обиратися (до 2007 р.) за змішаною системою: 50% формували партії (з прохідним бар'єром на рівні 5%), 50% — обирались у мажоритарних округах, де діяв принцип відносної більшості. Рада Федерації, починаючи з грудня 1995 р., передбачала автоматичне входження до її складу губернаторів (які обирались населенням суб'єкту Федерації з 1995 по 2005 рр.) та голів законодавчих зборів суб'єктів Федерації. Крім того, у 2006 р. було повернуто прямі вибори голів суб'єктів Федерації.

Планувалося, що така система виборів центрального представницького органу сприятиме структуруванню Державної думи (через зменшення кількості партій, що мають свої фракції у парламенті) і створенню парламентської більшості. Раду Федерації (після надання губернаторам у 1996 р. права обиратись у керованих ними територіях на прямих виборах) планувалося функціонально зробити більш лояльною до виконавчої влади, що мало б сприяти, на думку архітекторів змін, реалізації прогнозованої політики.

На думку фінського політолога Т. Ванханена (автора методу оцінки рівня демократичності режиму на підставі формальних чинників — рівень участі населення в політичному житті та обсяг голосів, відданих за опозицію — на парламентських виборах, за опозиційного кандидата — на президентських виборах), неконкурентною є та система, в межах якої опозиція на виборах отримує менше 30% голосів тих, хто взяв у них участь. Російський дослідник К. Рогов дещо адаптував підхід Ванханена до сучасної Росії і запропонував вважати **конкурентними** ті вибори, де різниця між результатом опозиції та «партії влади» становить 15%, але перемагає

опозиція. І частково конкурентними ті вибори, де опозиція набирає 30% голосів виборців, що взяли у них участь, але різниця між лідерами опозиції та лідером «партії влади» становить 15% [1].

Результатом ельцинського етапу в новітній політичній історії Росії є те, що, **по-перше**, незважаючи на багаторічну моноцентричну політичну традицію здійснення влади, у цей час в Росії почала **формуватись і функціонувати на конкурентних, плюралістичних умовах велика кількість суб'єктів політичного процесу**, серед яких політичні інститути (президент, Державна дума, уряд), партії та партійні блоки, новий політичний клас (олігархи, бюрократи, регіональні еліти). Конкурентними, на думку російських дослідників, можна вважати вибори і президента (1991, 1996 рр.), і Державної думи (1993, 1995 рр.). Наприклад, на парламентських виборах 1995 р. партія-лідер парламентських перегонів КПРФ отримала голосів виборців менше (157 мандатів: 99 — за пропорційною системою і 58 мандатів — у мажоритарних округах), ніж разом три партії, що йшли за нею (ЛДПР — 52 мандати, «Наш Дом — Росія» — 55 мандатів, «Яблоко» — 41 мандат) [11].

Кульмінацією практики плюралістичного існування нових політичних суб'єктів стала серйозна конкуренція протягом 1999 року двох фракцій правлячого класу, сформованих у середині виконавчої влади, що прагнули її очолити та сформувати нову урядову коаліцію. Внаслідок виснажливої парламентської кампанії в 1999 р. блок Є.Примакова — Ю.Лужкова «Батьківщина — вся Росія» програє і на президентських виборах 2000 року вже не виставляє свого претендента на посаду президента. Втім, стан Державної думи на кінець 1999 р. став яскравим свідченням втілення в політичне життя ризиків змішаної виборчої системи. А саме — Державна дума не мала стійкої рівноваги: фланги були позбавлені переконливої більшості і центр був постійно слабким.

Дещо іншою була історія із регіонами (суб'єктами Федерації) і, відповідно, із Радою Федерації. Після підтримки Єльцина на президентських виборах 1996 р. Кремль був змушений ввести 1) обрання губернаторів на прямих регіональних виборах, 2) автоматичне входження губернаторів та глав регіональних законодавчих зборів до Ради Федерацій, 3) спрощення режиму функціонування Ради Федерацій (наприклад — Рада Федерацій не працювала постійно). Ці кроки спровокували зростання політичної автономії регіональних еліт. Наприклад, Рада Федерацій, замість того, щоб підтримувати законодавчі ініціативи виконав-

чої влади, запровадила практику долання президентського вето на закони, ухвалені парламентом. У російських політичних та дослідницьких колах навіть з'явився термін «регіональний феодалізм». Ішлося про високий рівень децентралізації та авторитарну природу регіональних режимів. Аналітики вважають, що лише 30% регіональних виборів у період з 1993 до 2003 рр. можна класифікувати як конкурентні. І решту виборів (60%) — або умовно конкурентними, або неконкурентними. Як наслідок — політичний режим доби Єльцина класифікується російськими дослідниками як «змагальна демократія» або як «режим обмеженої конкуренції» політичних суб'єктів. Обмеженість конкуренції полягала, наприклад, у тому, що зміна урядів жодного разу не стала наслідком виборів, а була результатом закулісного торгу між олігархічними кланами, що стояли за кожною з партій.

По-друге. Нові політичні суб'єкти не запропонували чіткої, публічно артикульованої, узгодженої й зрозумілої суспільству мети як власної діяльності, так і трансформаційного руху країни. Максимум, на який були здатні російські політичні суб'єкти, як показує аналіз публічного дискурсу 90-х рр. ХХ ст., — публічно підтримувати необхідність дотримання демократичних норм у формуванні політичного режиму та ринкових принципів — за реформування економіки.

Поряд із відсутністю публічної та інтеграційної мети **науковий та медійний дискурс того часу містить численні посилання на обговорення непублічної стратегії діяльності нових суб'єктів. Якщо стисло, то тіньова стратегія полягала у створенні інституційних умов для формування недержавного сектору економіки та приватного капіталу.** Технологія реалізації цієї мети передбачала забезпечення безкоштовного доступу до державного майна і сировини. Лише нагадаємо, що перший період формування класу нових російських капіталістів тривав з **1986 до 1994 рр.** У цей час відбулася «номенклатурна приватизація» (1986–1992 рр.) фінансових установ і експортоорієнтованих галузей «класом уповноважених», сформованим адаптованою до нових реалій радянською номенклатурою з представників центральних керівних органів ВЛКСМ для здійснення підприємницької діяльності. Другий період еволюції російської бізнес-еліти (**1994–2000 рр.**) пов'язаний із переходом великої стратегічної власності до бізнесу через механізм заставних аукціонів, початком формування як загальноросійських, так і регіональних фінансово-промислових груп та режиму олігархату.

Саме безпрецедентний обсяг російських сировинних запасів, яких вистачало для задоволення економічних та політичних апетитів переважної більшості нових російських суб'єктів, не стимулював останніх виробляти інноваційні (модерні) сценарії економічного розвитку країни, про які не соромно «казати вголос» — розробляти законодавчі та регуляторні акти, обговорювати в парламенті, в науковому середовищі та ЗМІ. У свою чергу, процес же формування економічного капіталу, який відбувався методами корумпованого, пільгового, не конкурентного привласнення державної власності під протекторатом держави, формував запит на інституціональну непублічність, збереження політичного status quo, який передбачав обмеження конкуренції (демократії) на всіх рівнях — і в економіці, і в політиці. Фактично, російське політичне життя мало справу із таким парадоксом: суб'єктів було багато, а от провайдерів, справжніх модераторів руху до кращої якості життя суспільства серед них практично не було.

По-третє: серед політичних суб'єктів нової Росії були відсутні великі соціальні групи, інтереси яких ураховувалися б у політичному процесі. Про що йдеться? Здійснювати вплив та домагатися реалізації власних планів мали можливість усі як апріорі включені в систему інститутів суб'єкти (уряд, президент, парламент, політичні партії), так і суб'єкти (олігархи, бюрократи), які прагнули до інституціалізації свого впливу. Соціальні групи — інтелігенція, середній клас та решта — не встигли набути — через різні чинники — суб'єктного статусу.

Путін — Медведев: від реформ — до «тандему»

Наскільки ж змінилася ситуація в перші десять років XXI ст.?

По-перше. Росія Путіна — Медведева повернулася до традиційних моноцентричних (з 2008 р. — дуалістичних) владних конструкцій. Саме реформа виборчого законодавства стала тим інструментом, за допомогою якого з переліку суб'єктів було виведено регіональні еліти і політичні партії, а згодом — і Державну думу в цілому. Першими кроками обмеження політичного впливу регіональних суб'єктів стали:

– запровадження в 2000 р. 7 великих федеральних округів, на чолі яких перебували мегагубернатори, виведені за межі легітимізації свого статусу на виборах;

– надання президенту можливості розпустити регіональні парламенти в разі ухвалення останніми законів, що суперечать нормам федерального законодавства;

– виведення за межі легітимізації власного статусу на виборах керівників регіональних одиниць — призначення губернаторів президентом;

Як механізм, який би повністю «розкрив» регіональні режими для Центру, було обрано федеральні партії. Новий закон про вибори, ухвалений у 2001 році і доповнений протягом наступних років, був спрямований на скорочення партійних пропозицій та встановлення повної підконтрольності виборчого процесу не місцевій, а федеральній владі [8, с. 26; 13, с. 36–39]. Ідеться про те, що:

– прохідний бар'єр для обрання в Державну думу було збільшено для партій до 7% ;

– заборонено участь у виборах (федеральних та регіональних) блоків;

– запроваджено регіональні квоти щодо підтримки партії;

– було запроваджено кількісні обмеження для партій, які прагнули брати участь у виборах (федеральних та регіональних);

– знищено пункт «проти всіх»

– створювалися «запасні» партії влади (наприклад, у 2006 р. партія «Справедливая Россия»)

З 2008 року Державна дума обирається виключно за пропорційною системою.

Унаслідок виборчих новацій, спрямованих на створення більш прогнозованої діяльності владного механізму, найбільш впливова фракція політичного класу — бюрократична — дістала повну підконтрольність виборчого процесу, залежність результатів виборів від власних розпоряджень, пропрезидентську конституційну більшість у Державній думі, повну контрольованість законодавчого процесу і бездіяльну «клубну» другу парламентську палату — Раду Федерації.

Фактично, зведення численних політичних суб'єктів до одного (період 2000–2008 рр.) в особі президента (в т.ч. і за рахунок виборчого законодавства), інтелектуальною, адміністративною та інституційною базою якого був мілітарний сегмент залежної від нього бюрократії, означали завершення періоду політичної конкуренції.

Перехід після обрання президентом РФ Д.Медведєва до дуалістичної схеми управління країною не повернуло російському політичному режиму плюралістичну культуру. Наявність двох

центрів влади (В.Путін та Д.Медведев) зробила політичне життя трішки яскравішим, але не наповнила його новими політичними змістами. Оскільки, на наш погляд, конкуренція по лінії Путін-Медведев — це не конкурента боротьба комплексних підходів щодо майбутнього розвитку Росії, а це лише надання російської бюрократії права вибору сюзерена.

По-друге. Нова влада ініціювала інтелектуальну діяльність, спрямовану на розробку та запровадження в суспільний обіг зрозумілого, сучасного, що враховує зовнішні чинники, провайдерського концепту політичної діяльності. Першою зведеною і формалізованою версією ідеологічного концепту нової російської влади стала теорія «суверенної демократії». Один з розробників цієї теорії В.Сурков запропонував під «суверенною демократією» розуміти такий політичний варіант життя суспільства, в умовах якого влада, її органи і дії обираються, формуються і спрямовуються виключно російською нацією ... заради досягнення матеріального добробуту, свободи та справедливості всіма громадянами і соціальними групами. Пізніше тема «суверенної демократії» трансформувалась у «план Путіна», який передбачає розвиток національної (російської) моделі демократії, півторопартійну систему, справедливе суспільство, економіку інновацій, ставку на великі корпорації, консолідацію «російського світу» та інституційну спадкоємність [19].

З обранням президентом Російської Федерації Д.Медведева модернізаційний ідеологічний концепт Путіна було доповнено новими тезами. А саме:

- свобода краще, ніж несвобода [14];
- подальший розвиток громадянських та економічних свобод, створення нових громадянських можливостей [15].

По-третє. Новий суб'єкт (нові суб'єкти — після 2008 р.) мали вузьку, обмежену соціальну базу, що позбавляло їх можливості ефективного виконання провайдерських функцій. Сценарій, реалізований російськими президентами В. Путіним (2000–2008 рр.) і Д. Медведевим (від 2008 р.) концептуально перебував у традиційному тренді поведінки російської влади, у разі здійснення останньою масштабних модернізаційних перетворень (епоха І.Грозного, Петра Першого, Й.Сталіна) і маневреність якої обмежується часом, соціальними і зовнішньополітичними чинниками. Як правило, суб'єкт російської модернізації — харизматичний лідер — обирав стратегію зростання тиску держави на економічну та соціальну

сфери суспільства. Політичним базисом (найбільш задіяною фракцією політичного класу у розробці і реалізації політичних рішень) російських авторитарних режимів ставала лояльна до автократа бюрократія (та її мілітарна страта), залежність якої від лідера, що привів її до влади, є абсолютною.

Найбільш впливова — бюрократична — фракція політичного класу (вплив якої фактично не залежав від результатів виборів, представники якого приходили до влади разом із патроном) часів президентства Путіна складалась з 4 груп: «родинна» група, ліберали, технократи й силовики.

«Родинна» група об'єднувала тих представників політичного класу, які прийшли у владу за часів президента Б.Єльцина і були надзвичайно наближеними до родини першого російського президента.

Група «путінських лібералів» представлена економістами, що прийшли до влади разом із Путіним, серед яких найбільш впливовими і відомими фігурами були Герман Греф (до 2007 р. міністр економічного розвитку та торгівлі) та Олексій Кудрін (міністр фінансів).

Група «технократів» очолювалася керівником правління РАО «Газпром» О.Міллером (колишній підлеглий Путіна із зовнішніх зв'язків у мерії Санкт-Петербурга) і тоді — першим віцепрем'єром — Д.Медведевим (колишній радник мера Санкт-Петербурга Анатолія Собчака) і на той момент міністром регіонального розвитку РФ Д.Козаком.

Найвпливовішою групою бюрократичної фракції політичного класу часів президентства Путіна були «силовики». За даними соціолога О.Криштановської, вже на період 2002 року кожен четвертий представник політичного класу був військовим, що дозволило дослідниці запропонувати вважати режим Путіна «ліберальною мілітократією» [10, с.159–180]. Проведене під керівництвом М.Афанасьєва дослідження суб'єктного потенціалу російського політичного класу фіксує висновок про те, що «силовики» демонструють мінімальне прагнення (порівнянно з іншими елітними групами) до впровадження модернізаційного курсу [2].

Ідеологія «силовиків» передбачала, що вплив бізнесу на владу потребує корекцій шляхом підпорядкування бізнесу владі і створення в привабливих сировинних та інших експортоорієнтованих галузях монополій із державною участю як ключового власника. Цікаву думку з приводу діяльності представників «силової» частини

російського політичного класу, декларативно спрямовану на розширення державного сектору економіки, висловив аналітик А.Маркін, переконаний у тому, що державні корпорації за часів Путіна наращують ознаки, що характерні до олігархічного бізнесу [14, с. 19–29].

На початку XXI ст. пріоритети економічної модернізації в Росії були втілені у низку реформ (податкова, пенсійна, земельна та інші). Політична ж модернізація зазнавала фіаско, що проявлялося в обмеженні громадянських свобод та політичної (електоральної) конкуренції. «Програму авторитарної модернізації до завершення другого терміну президента В.Путіна, — стримано резюмує російський політолог В.Гельман, — було виконано частково: ознаки авторитаризму були очевидні, про просування шляхом модернізації вже не йшлося» [6, с. 21].

Економічні результати президентства В.Путіна — спірні та неоднозначні. Впливовий американський *The Wall Street Journal*, аналізуючи економічні результати президентства Путіна, зазначає, що економіка не лише повернула собі втрачені в середині 90-х рр. позиції, а й створила життєздатний сектор послуг, який був практично відсутній у Радянському Союзі [8, с. 26]. Втім, російський аналітик О. Полухін зазначає, що економічне зростання зумовлене не політикою урядів Путіна, а зростанням цін на нафту, різкою девальвацією рубля у 1998 році та ліберальними реформами 90-х рр. XX ст. [20]. Найбільш системну критику економічних результатів сучасної Росії, а відповідно, модернізаційної сутності сучасної російської влади надають представники опозиції В.Мілов та Б.Немцов. На думку російських опозиціонерів, головними недоліками економічного розвитку Росії доби Путіна є:

- скромні темпи економічного зростання. Ціни на нафту були в 2,4 раза більші, ніж за часів Єльцина. Цей факт мав би зумовити зростання економіки на 10-15% в середньому щорічно, як це було у Казахстані та Азербайджані. Втім, Росія показували зростання на 6-7% на рік — один з найнижчих результатів в СНД;

- відсутність структурних реформ, проведення замість них чергового перерозподілу власності та нестворення сприятливого інвестиційного клімату — причини більш ніж повільного економічного зростання Росії на початку XX ст.;

- жорстокі дії щодо приватного капіталу загальмували інвестиції у виробництво, економіка зростала за рахунок збільшення видатків. Темпи зростання інвестицій у нефінансові активи були

дуже малими — у 2000–2007 рр. вони становили в середньому 12,7% щорічно. Тоді як в Китаї середньорічні темпи зростання інвестицій в основний капітал перевищували 26%;

– накопичення боргу державними корпораціями (Газпромом, Роснафтою, державними банками);

– зростання видатків на утримання державного апарату та спецслужб;

– створення держкорпорацій, монополізація економіки [17].

Президентство Д.Медведева принципово не змінює механізм функціонування владних суб'єктів. Тренд залишається тим самим — суб'єкти є, а провайдерський зміст — вихолощено. 2009 рік — перший рік самостійного президентства Д.Медведева, який, за оцінками російських політологів, було витрачено не на ефективне керівництво країною, а на пристосування політичної системи як до тандему Путін — Медведев, так і до економічної кризи. Результат «переналаштування» системи, на думку російського політолога М.Петрова, числені збої з ухваленням рішень, що свідчить про «вкрай неефективну систему управління, яка б ще, не виключено, змогла би впоратись або із «тандемом», або із кризою, але впоратися водночас і з тим, і з іншим — для неї виявилось забагато» [27]. Криза дійсно сприяла певній децентралізації політичного життя Росії (що знайшло своє втілення у певній лібералізації виборчих практик навесні 2009 р.), але поки що не повернула у повноцінне політичне життя таких суб'єктів, як Державна дума, партії та регіональні еліти. «Кінець політики», назвав в одному з українських політичних шоу нещодавню ситуацію навколо відставки мера Москви український журналіст В.Портніков. «У країні відсутня політика, якщо президент і прем'єр-міністр, без жителів Москви, вирішують, хто буде наступним мером російської столиці», — наголосив політичний оглядач [30]. Отже, незважаючи на зростання протестних настроїв у російському суспільстві, казати про те, що ера «путінського соціального контракту» (влада забезпечує зростання рівня життя, а суспільство не втручається в політичне життя) минула, було б перебільшенням.

---

1. Vanhanen's index of democracy // www.prio.no/sptrans/-1460568725/file42501_introduction.pdf

2. Афанасьев М. Российские элиты развития — запрос на новый курс. — М., — 2009. — 185 с.; Гельман В. Тупик авторитарной модернизации // Pro et Contra. — М., 2009. — Сентябрь–октябрь. — С. 51–61.

3. Волков В. Госкорпорации: институциональный эксперимент // Pro et Contra. — М., 2008. — Сентябрь–декабрь. — С. 75–88.
4. Там само. — С. 75–88.
5. За: О.Гаман-Голутвина. Российский парламентаризм в исторической ретроспективе и сравнительной перспективе // Полис. — М., 2006. — №2. — С. 36.
6. Гельман В. Тупик авторитарной модернизации // Pro et Contra. — С. 51–52.
7. Цит. за: Там само. — С. 51.
8. Грэм Томас. Царь-модернизатор // The Wall Street Journal, 22 января 2008. — <http://inosmi.ru/stories/01/05/29/2996/239054.html>
9. Голосов Г. Электоральный авторитаризм в России // Pro et Contra. — М., 2008. — С. 26.
10. Запад боится русских денег // Российская газета. — 2009. — 26 марта. <http://www.rg.ru/2008/03/26/zapad.html>
11. История Государственной Думы Российской Федерации // <http://www.duma.gov.ru/>
12. Крытштановская О. «Режим Путина: либеральная милитократия» // Pro et Contra. — М., 2002. — № 4. — С. 159–180.
13. Любарев А.Е. Российские выборы: от перестройки до суверенной демократии. — М.: Аспект Пресс, 2006. — С. 36–39.
14. Макаркин А. Российские элиты и кремлевские атомы // Pro et Contra. — М., 2007. — Июль–сентябрь. — С. 19–29.
15. Д.Медведев. «Россия 2008–2020. Управление ростом». Выступление на V Красноярском экономическом форуме — 15.02.2008. — <http://ru.wikisource.org/wiki>
16. Д. Медведев. Выступление на церемонии вступления в должность Президента России — 7.05.2008. — http://archive.kremlin.ru/appears/2008/05/07/1235_type63374type82634type122346_200262.shtml
17. Милов В., Немцов Б. Путин. Итоги// Грани — 07.02.2008. — <http://grani.ru/Politics/Russia/m.133236.html>
18. Новый режим и политические реформы. — <http://humanities.edu.ru/db/msg/28130>
19. Орлов Д. План Путина // РИА Новости. — 21.05.2007. — <http://www.rian.ru/authors/20070521/65794202.html>
20. Полухин Алексей. К нефти легко примазаться // Новая газета. — М., 2008. — № 1. — <http://www.novayagazeta.ru/data/2008/01/10.html>
21. Рогов К. Демократия 2010: прошлое и будущее плюрализма в России // Pro et Contra. — Москва: Фонд Карнеги, 2009. — С. 6–13.
22. Салин П. Третий срок президента Путина: кадры решают все // Политический класс. — 2008. — №48 (декабрь). — С. 24–32

23. Сурков В. Национализация будущего // Эксперт. — Москва. — №43. — 20.11.2006—http://www.expert.ru/printissues/expert/2006/43/nacionalizaciya_buduschego/

24. Див.: Там само.

25. В.Сурков: Наша политическая система справится с кризисом // rbc.ru — М., 2009. — 3 марта. — <http://top.rbc.ru/politics/03/03/2009/284110.shtml>

26. Петров Н. Россия: портрет на фоне кризиса// Московский центр Карнеги. — Брифинг. — Т.12, в.1. — 02.2009. — http://carnegieendowment.org/files/PetrovBriefing_february_2010_Rus1.pdf

27. Петров Н. Вказ. праця — http://carnegieendowment.org/files/PetrovBriefing_february_2010_Rus1.pdf

28. Петров Н. Россия: портрет на фоне кризиса// Московский центр Карнеги. — Брифинг. — Т. 12, вып. 1. — 02.2009. — http://carnegieendowment.org/files/PetrovBriefing_february_2010_Rus1.pdf

29. Петров Н. Вказ. праця — http://carnegieendowment.org/files/PetrovBriefing_february_2010_Rus1.pdf

30. Шустер Live // ТРК Україна. — 01.10.2010. — http://shuster.kanalukraina.tv/ua/video/6703_komu_meshala_politreforma

Тетяна Ляшенко

ВИБОРЧИЙ ПРОЦЕС У КРАЇНАХ ЦЕНТРАЛЬНОЇ АЗІЇ: ЕЛЕМЕНТ ДЕМОКРАТІЇ ЧИ ІНСТРУМЕНТ АВТОРИТАРИЗМУ?

*Стаття присвячена питанню формування виборчої системи в країнах Центральної Азії. Аналізуються можливості побудови парламентських республік у цьому регіоні. Розглядаються специфічні умови становлення багатопартійності. **Ключові слова:** Центральна Азія, вибори, референдум, багатопартійність.*

Tetyana Lyashenko. Election Process in the Countries of the Central Asia: Element of Democracy or Instrument of Authoritarianism. The forming of electoral system in the countries of the Central Asia is considered in the article. A possibility of organizing of parliamentary republics in the region is analyzed. Specific conditions of the formation of multi-party system are examined. **Keywords:** Central Asia, elections, referendum, multi-party system.

До інститутів громадянського суспільства фахівці певною мірою відносять вибори та референдуми. Але тільки тоді, коли вони

служать засобом формування і виявлення громадської думки та захисту групових інтересів. Виборчий процес у державах Центральної Азії формально відбувається в межах конституцій та світової демократичної практики. За останні роки все частіше спостерігачі не лише зі СНД, але й представники Заходу визнають вибори в ЦА як легітимні та навіть демократичні. Намітилася тенденція до побудови парламентських республік практично в усіх центрально-азійських країнах. Але, тим не менш, особистісний фактор і надалі відіграє вирішальну роль у політичному житті цих країн, а порушення існуючого балансу призводить до негативних наслідків.

Так, 18 травня 2007 р. парламент Казахстану розглянув і проголосував за внесення поправок до Основного закону, а президент Н.Назарбаєв підписав Закон «Про внесення змін і доповнень до Конституції Республіки Казахстан». Крім того, глава держави підписав ряд відповідних законів: «про Уряд», «Про Президента», «Про вибори в Республіці Казахстан», «Про Парламент і статус його депутатів».

Запропоновано піти шляхом таких змін до Конституції, коли республіка залишається президентською, але зі суттєвим розширенням повноважень парламенту. Це практично трансформує модель країни з президентської в президентсько-парламентську.

Зокрема, відповідно до внесених змін до Конституції Казахстану передбачено новий порядок формування Мажилісу (нижня палата парламенту). Встановлено, що 98 з 107 депутатів Мажилісу обиратимуться за партійними списками на основі пропорційної виборчої системи, а 9 депутатів обиратимуться Асамблеєю народів Казахстану і представлятимуть національні меншини Казахстану. Кількість депутатів сенату (верхня палата парламенту), який призначає безпосередньо глава держави, збільшується з семи до п'ятнадцяти, загальний склад сенату збільшується до 47 осіб.

Уряд Республіки Казахстан формується на основі парламентської більшості партією, яка перемогла на виборах. Головна роль у затвердженні прем'єр-міністра, а значить і у формуванні уряду, належить Мажилісу. Президент призначатиме прем'єр-міністра лише після схвалення кандидатури Мажилісом. Між тим, за президентом закріплюються повноваження самостійно призначати на посади міністрів закордонних справ, оборони, внутрішніх справ і юстиції. Відтепер, за словами Н.Назарбаєва, парламент Казахстану стає головним «спусковим механізмом» конституційної реформи.

Загалом прийняті до Основного закону поправки розширюють повноваження парламенту і масліхатів, значно підвищують роль партій і Асамблеї народів Казахстану у громадсько-політичному житті країни.

У січні 2005 р. президент Узбекистану І.Карімов висунув гасло «Від сильної держави — до сильного громадянського суспільства». 29 березня 2007 р. верхня палата парламенту Узбекистану (сенат) ухвалила пакет законів, які повинні прискорити демократичні перетворення в країні. Йдеться про закони «Щодо посилення ролі політичних партій в оновленні і подальшій демократизації державного управління і модернізації країни» і «Про внесення поправок в окремі статті Конституції Республіки Узбекистан».

Перший з цих документів спрямований на створення організаційно-правових умов для активної участі політичних партій і рухів у формуванні органів представницької і виконавчої гілок влади. Що стосується змін і доповнень до Основного закону Узбекистану, то найбільш суттєвим з них є підвищення статусу президента республіки до повнодіючого глави держави. Парламент не став самостійним політичним актором, оскільки опозиційні партії не мають можливості виставляти своїх кандидатів у депутати. Таким чином, «в сенаті відмічається змішання законодавчої, виконавчої та судової гілок влади» [2, с. 162].

Президент Узбекистану неодноразово підкреслював, що політична система Узбекистану має еволюційний розвиток. При цьому він наголошує на тому, що до 2004 р. в республіці діяв однопалатний парламент, потім свою роботу розпочав двопалатний парламент. «Раніше не було політичних партій, які боролися за політичний вплив, за владу. Тепер в парламенті іде боротьба між партійними фракціями» [8], — відзначає Президент.

У грудні 2007 р. відбулися вибори президента республіки Узбекистан. За Конституцією І. Карімов не мав права черговий раз балотуватися на цю посаду, але його висунули кандидатом від партії більшості в Законодавчій палаті Олій Мажліса — Ліберально-демократичної партії (УзЛіДеП) і зареєстрували в Центральній виборчій комісії.

Сам І.Карімов зазначив, що проведення виборів президента Узбекистану на багатопартійній та альтернативній основі за участю кандидата від ініціативної групи виборців свідчить про те, що в країні сформувалася правова демократична держава, а виборча система повністю відповідає міжнародним нормам. З формальної

точки зору все так і є. Вперше у президентських виборах брало участь чотири кандидати, трьох з яких висунули політичні партії, що підтвердило декларацію президента про необхідність посилення ролі партій у політичному процесі. Але цих кандидатів важко вважати опозиційними, оскільки партії, від яких вони йшли на вибори, є пропрезидентськими. Загалом І.Карімов продовжив свої повноваження до 2014 р.

27 грудня 2009 р. в Узбекистані пройшли вибори в Законодавчу палату Олій Мажліса Республіки Узбекистан. У виборах взяло участь 87,8% виборців. Таким чином, відповідно до статті 44 Закону Республіки Узбекистан «Про вибори в Олій Мажліс Республіки Узбекистан» вибори депутатів Законодавчої палати відбулися. «Нещодавно нас критикували за подібність партій, за відсутність між ними дискусій. На цей раз ми прийшли до такого етапу, коли кожна партія, закликаючи голосувати за її представників, критикує опонентів», — відмітив І.Карімов стосовно парламентських виборів 2009 р. При цьому він наголосив, що сьогодні в країні мають місце «цивілізовані демократичні змагання» [8].

Особливістю цих виборів можна вважати те, що вони відбувалися в нових політичних, соціально-економічних умовах. Згідно з офіційною точкою зору «в Узбекистані внаслідок послідовної поетапної модернізації політичної, державної, правової системи створена виборча система, яка відповідає найвищим демократичним вимогам. Сформована ефективна, відповідна до загальновизнаних міжнародних норм та стандартів, законодавча база виборів» [6]. Гарантією їх проведення відповідно до демократичних принципів відкритості, гласності та справедливості служать Конституція Республіки Узбекистан, закони «Про вибори в Олій Мажліс Республіки Узбекистан», «Про гарантії виборчих прав громадян». Особливо наголошувалося на ролі прийнятого за ініціативи президента І.Карімова Конституційного Закону Республіки Узбекистан «Про підвищення ролі політичних партій в оновленні та подальшій демократизації державного управління та модернізації країни».

Моніторинг виборів здійснювали 270 спостерігачів від 36 держав, включаючи Німеччину, Францію, Японію, США, Китай, Республіку Корею, Росію, Іспанію та місій чотирьох міжнародних організацій — ОБСЄ, Виконкому СНД, ШОС та ОІК. Спостерігачі заявили про відповідність парламентських виборів в Узбекистані національному виборчому законодавству.

Найбільша кількість політичних партій на теренах Центральної Азії налічується у Киргизії. За даними Мінюсту Киргизстану на 2010 р. у країні зареєстровано близько 100 партій та рухів.

З усього спектра політичних партій на внутрішньополітичному полі Киргизстану найбільш активні такі: Народна партія «Ак Жол» («Світлий шлях»), 2007 р. — парламентська більшість, а також її опоненти — Партія комуністів Киргизстану (ПКК), 1992 р. та Соціал-демократична партія Киргизстану (СДПК), 1994 р. Інші представники опозиційних сил увійшли до Об'єднаного народного руху (ОНР), 2008 р. Серед них найбільшою популярністю користуються: Соціалістична партія «Ата-Мекен» («Батьківщина»), 1992 р.; Партія національного відродження «Асаба» («Прапор»), 1991 р.; «Ак Шумкар» («Білий сокіл»), 2007 р.; рух «За справедливість», 2007 р.; Народний революційний рух (НРР), 2008 р.

Киргизія — єдина країна в Центральній Азії, в якій громадська думка примусила уряд змінити політику. Поведінка Аскара Акаєва ставала дедалі більш автократичною, що й спровокувало перші заворушення ще на початку весни 2002 р. Політичний процес в Киргизстані зазнає періоду важкої кризи. По-перше, під час виборів новою владою була задекларована політична реформа, що передбачає трансформацію президентсько-парламентської республіки у парламентсько-президентську. Проте після виборів президента 10 липня 2005 р. ситуація змінилася. Курманбек Бакієв став президентом значною мірою через те, що опозиціонер Фелікс Кулов поступився на його користь своєю великою популярністю у країні.

Протести 2010 р. знесли владу К.Бакієва так само, як п'ять років тому позбавили влади А.Акаєва. Тільки на цей раз події розгорталися набагато швидше: на відміну від А.Акаєва, його наступник привів країну до краху лише за п'ять років, а наслідки були більш трагічними й непередбачуваними. І хоча на всенародних виборах переконливо перемогла Роза Отунбаєва, стабільність у Киргизстані настане ще не скоро. Тому що подібні (2005 р., 2010 р.) жорстокі та криваві конфлікти надзвичайно шкодять державі. Фактично, можна констатувати, що з'являється звичка вирішувати питання силовими методами як з боку влади, так само і з боку опозиції: створений прецедент (і не один!) і тепер будь-яка політична сила може діяти аналогічно. Незважаючи на проголошення Киргизстану парламентською державою, можна вважати, що в країні наразі немає сильної держави та дієвої політичної системи.

Професор З.Журманов, член Жогорку Кенеша (парламенту), визнає, що партії в Киргизстані все ще поступаються першістю традиційним інститутам (клановості, місництву, трайбалізму). Партії досить слабо пов'язані з основною масою населення, нагадуючи скоріш за все гуртки однодумців. Дієздатність демократичних сил незначна.

Загалом у киргизстанській політичній системі розклад сил визначається не партійною належністю, а регіональною: Південь — Північ, що можна спостерігати під час заворушень, як 2005, так і 2010 рр.

27 червня 2010 р. у Киргизстані відбувся всенародний референдум, на якому вирішувалося питання прийняття нової Конституції Киргизії та утвердження закону «Про введення в дію Конституції». Окрім цього, виборці висловили свою довіру виконуючій обов'язки голови тимчасового уряду Розі Отунбаєвій, яка стала першою в історії жінкою-лідером центральноазійської держави. Згідно з цим декретом Р.Отунбаєва залишиться на посту до 31 грудня 2011 р., до вступу на посаду президента, якого населення обере наприкінці 2011 р.

На парламентських виборах, які відбулися у Киргизії 10 жовтня, переможцем став рух «Ата-Журт» — 8,88%, далі йдуть соціал-демократи (8,04%), «Ар-Намис» (7,74%), «Республіка» (7,24%) та «Ата Мекен» (5,6%). Всього у виборах взяли участь 55,9% виборців.

Світова спільнота прогнозовано визнала вибори у Киргизстані і навіть назвала її «кроком до демократії».

Щоправда, аналітики не схильні надто ідеалізувати останні події в Киргизстані: «Політична культура в цій центральноазійській державі за останні роки не зазнала істотних змін, влада досить легко переходить із рук у руки шляхом насильства, і саме в цьому полягає загроза, яка ускладнює для Киргизстану повернення на шлях цивілізованого розвитку» [4, с. 3].

Досить сумнівною видається спроба побудувати парламентську республіку там, де для цього не створенні формальні умови, де основою життя людей до цих пір залишається кланово-сімейні відносини, а засобом вияснення стосунків — зброя. Свій сумнів щодо парламентської форми правління у перші дні після референдуму висловили як політики, так і дослідники проблем Центральної Азії: «Парламент в умовах Киргизії — це річ абсолютно непрозора, некерована, з розмитими повноваженнями, в якому

ті самі партії будуть створені за тією самою кланово-територіальною ознакою наявності джерел фінансування» [7, с. 2].

Прийняті зміни до Конституції Киргизстану означають початок зміни державного устрою країни — відтепер Киргизстан є парламентською державою. Це має підвищити роль партій на всіх рівнях. Але є певні побоювання щодо доцільності таких кардинальних змін у бідній центральноазійській республіці з нестабільною політичною ситуацією. Аскар Акаєв, екс-президент Киргизії, висловлює сумніви стосовно ефективності нової форми правління: «Узявши курс на радикальну зміну державного устрою в Киргизії, країна може зіштовхнутися з великими ризиками. Таких експериментів, коли державу кидають з однієї форми влади в іншу, у світі було мало. Я дуже стурбований, тому що переконаний, що для Киргизії нова парламентська форма влади непридатна. Вона підходить там, де люди, особливо політична еліта, політичний лідер, уміють слухати один одного, прислухатися до думки народу. Це, на жаль, сьогодні відсутнє в Киргизії» [1].

Одним з найважливіших моментів трансформації політичної системи в Таджикистані після закінчення громадянської війни став перехід від однопартійної системи до багатопартійності в умовах нерозвиненого громадянського суспільства, відсутності традицій демократії в одній частині країни й наявності давніх форм «гірської» демократії — в іншій [9, с. 26]. Гірська демократія була суттєвим фактором ускладнення формування сильної президентської влади. Також ситуація ускладнювалась високою часткою держвласності, не до кінця сформованою політичною елітою, фрагментованістю суспільства й етнічною дезінтеграцією таджицького народу.

Крім того, багатопартійність у Таджикистані почала розвиватися в умовах, коли після громадянської війни одні етнорегіональні групи зі своїми партіями й рухами почували себе переможцями й формували політичну еліту країни, а партії переможених працювали нелегально. Після громадянської війни, коли одні етнорегіональні групи виявилися переможцями, Комуністична партія Республіки Таджикистан залишилася єдиною на політичному обрії, а інші етнорегіональні групи виявилися переможеними і «їхні» партії — Ісламська партія відродження Таджикистану (ІПВТ), Демократична партія Таджикистану (ДПТ), «Растохез» — пішли в еміграцію та підпілля. Виникла найтяжча криза таджицької державності, що загрожувала їй повним розпадом.

За визначенням А.Зубова, «азіатське суспільство визнає за реальною владою право на її постійне існування, що припускає тривалість безроздільного панування домінантної партії. Тому такого роду партіям у східних суспільствах вдається забезпечити підтримку більшості в багатьох соціальних групах» [3, с. 48]. Страх перед дестабілізацією державної влади змушує населення всіляко підтримувати такого роду партію. При цьому ставлення до партій у східних суспільствах, як це видно на прикладі держав Центральної Азії, у тому числі й Таджикистану, не пов'язується безпосередньо з ідеологією. Набагато більший ступінь підтримки партій визначається особистістю партійного лідера (наприклад, феномен І.Карімова, Н.Назарбаєва, С.Ніязова).

Націоналістична орієнтація і ДПТ, і «Растохеза», і пізніше «Лаъли Бадахшон» була викликана як пошуком ідентичності інтелігенції, що здобула європеїзовану освіту, з якої й рекрутувалася основна частина членів цих політичних організацій, так і тактичними міркуваннями: націоналістична позиція повинна була відокремлювати їх від старої «інтернаціоналістичної» еліти, а також служити мобілізуючою, консолідуючою ідеєю. Радянський націоналізм також легітимізував домагання цієї групи на владу. Поступово, в міру того, як у цих політичних організаціях збільшилася частка членів, що належать до певного етно-регіонального угруповання, стали проявлятися чіткі риси етно-регіоналізму — «у період боротьби регіональних еліт за владу партії та рухи в Таджикистані набули яскраво вираженого етно-регіонального характеру» [9, с. 27].

Загалом, перехід від однопартійної до багатопартійної системи в Таджикистані за всієї своєї своєрідності демонстрував закономірності, характерні для всієї Центральної Азії.

28 лютого 2009 р. у Таджикистані відбулися чергові парламентські вибори. Згідно з законом про вибори в Таджикистані вибори вважаються такими, що відбулися, якщо в них взяло участь 50% плюс один виборець. У столиці Таджикистану Душанбе проголосувало 51,5% виборців, на півночі країни — 48,4%, на півдні — 58,5%, в Горно-Бадахшанській автономній області — 56,1% виборців. Всього у Таджикистані з майже 8-мільйонного населення право голосу мають близько 3,5 млн осіб. В середньому у країні проголосувало 51,4% виборців.

Моніторинг виборів здійснювало понад 530 спостерігачів, в тому числі місії СНД, ОБСЄ, ШОС, делегація Федеральних зборів

Росії, представники більш ніж 25 держав. Висновки спостерігачів по закінченні виборів розділилися.

Представники посольства США, Бюро демократичних інститутів та з прав людини (БДПІЛ) при ОБСЄ зазначили, що вибори «не відповідали багатьом ключовим вимогам ОБСЄ, що містяться в Копенгагенському документі від 1990 р., та багатьом міжнародним стандартам демократичних виборів». Зазначалося, що опозиційні політичні партії змогли провести лише обмежену передвиборчу кампанію і зіштовхнулися з нерівними умовами боротьби через значну підтримку, що була надана Народно-демократичній партії Таджикистану (НДПТ) з боку державних чиновників.

До позитивних фактів вони віднесли те, що склад виборчих комісій був більш інклюзивним, ніж на попередніх виборах, спостерігалися зусилля державних та неурядових організацій, спрямованих на підвищення рівня суспільної обізнаності.

Як зазначила спецкоординатор спостерігачів від ОБСЄ Піа Крістмас-Меллер, «день виборів пройшов загалом в хорошій атмосфері, але я розчарована, що ці вибори не відповідали багатьом демократичним стандартам»[11].

Іншу позицію висловили спостерігачі від СНД. Так, голова Виконавчого комітету СНД, виконавчий секретар С.Лебедев охарактеризував вибори у Таджикистані «вільними та відкритими, такими, що відповідають національному виборчому законодавству». Місія спостерігачів від ШОС також визнала парламентські вибори у Таджикистані «вільними та прозорими».

Унаслідок парламентських виборів у Таджикистані правляча Народно-демократична партія Таджикистану отримала 54 місця із 63. У попередньому парламенті у цієї партії було 52 місця. Другий показник у Партії ісламського відродження — 7,74%, Компартія отримала 7,22% голосів, Партія економічних реформ — 5,1%, аграрної партія — 5,09%, Демократична партія — 0,84%, Соціал-демократична партія — 0,72% і Соцпартія — 0,47%.

На сьогодні у Республіці Таджикистан зареєстровані і діють такі політичні партії: Народна демократична партія Таджикистану (НДПТ), 1994 р.; Партія ісламського відродження Таджикистану (ПІВТ), 1990 р.; Комуністична партія Таджикистану (КПТ), 1991 р.; Демократична партія Таджикистану (ДПТ), 1990 р.; Соціалістична партія Таджикистану (СПТ) 1996 р.; Соціал-демократична партія Таджикистану (СДПТ), 1998 р.; Партія економічних реформ Таджикистану, 2005 р.; Аграрна партія Таджикистану, 2005 р.

Найменша кількість політичних партій діє у Туркменістані. Власне, існує лише одна політична партія — Демократична партія Туркменістану (ДПТ). Заснована ще Сапармуратом Ніязовим, вона і досі залишається єдиною легальною партією в країні.

Те, що в країні діє однопартійна система з єдиною Демократичною партією Туркменістану (ДПТ), зовні видається яскравим прикладом тоталітарності режиму. Адже її неможливо назвати політичною організацією в повному обсязі цього поняття. В реальній політиці вона фактично не відіграє жодної ролі, а лише виконує функцію однієї з декорацій демократичності в Туркменістані.

ДПТ є трансформованою з колишньої Компартії Республіки Туркменістан. Але навіть порівняно з КПРС вона — крок назад, оскільки жодною мірою не може претендувати на ту роль, яку в політичному житті Радянського Союзу відігравала КПРС. «ДПТ — не стрижень, а малозначуща деталь системи влади» [5, с. 116]. За життя Сапармура Ніязова навіть у Статуті партії була зафіксована лояльність щодо курсу Туркменбаші. У найпершому абзаці було записано: «Демократична партія Туркменістану (ДПТ) є політичною організацією, яка під керівництвом Сапармурата Атаєвича Ніязова (Сапармурата Туркменбаші) ставить своєю метою наприкінці ХХ та початку ХХІ століть, другого та третього тисячоліть зміцнення незалежності, постійного позитивного нейтралітету Туркменістану, побудову демократичної, правової, світської держави, суспільства справедливості. В епоху Туркменбаші вона буде свою роботу під гаслом: «Політика Президента Туркменістану Великого Сапармурата Туркменбаші — курс Демократичної партії Туркменістану» [10, с. 3].

Рівень демократичності в державі залежить не лише від наявності декількох партій, а насамперед від можливості партій представляти насправді різні інтереси та погляди, врешті-решт, від можливості називатися і бути опозиційними партіями. З формального погляду, країни Центральної Азії відповідають принципу партійного плюралізму: політичні партії існують у всіх без винятку державах регіону. Більше того, конституції всіх країн проголошують принцип багатопартійності в політичному житті.

Часткове переміщення акцентів висунення політичних ініціатив від державних органів до інших політичних гравців здатне позитивно вплинути на розвиток громадянського суспільства. Ситуація в усіх країнах Центральної Азії поступово змінюється, і це не в останню чергу пов'язане з тим, що політичні партії ста-

ють дедалі більш популярними не тільки на рівні еліт, але й на рівні масової свідомості.

1. Акаев А. Комментарии к событиям. 30.07.10 <http://gazeta.kg/>
2. Борисов Н. Современный политический процесс в Узбекистане: тенденции и перспективы // Центральная Азия и Кавказ. — 2008. — № 2.
3. Зубов А. Парламентская демократия в незападных обществах. — М., 1991. — 168 с.
4. Коваль О. Революція, котра закінчилася революцією. Чого не навчили Киргизстан останні п'ять років // Дзеркало тижня. — 2010. — № 14 (794) 10–16 квітня.
5. Куртов А. Место выборов в системе власти Туркменистана // ЦАиК, 2006. — № 2.
6. Международные наблюдатели: парламентские выборы в Узбекистане прошли в полном соответствии с международными нормами и стандартами. — Пресс-релиз МИД РУ. — 28 декабря 2009 г.
7. Михеев С. Киргизия так и не стала государством // Свободный Кыргызстан. — 2010. — 13 мая.
8. О встрече Президента Республики Узбекистан Ислама Каримова с журналистами. — Пресс-релиз МИД РУ. — 27 декабря 2009 г.
9. Олимова С., Олимов М. Независимый Таджикистан: трудный путь перемен // Восток. — 1995. — №1.
10. Устав Демократической партии Туркменистана. В редакции, принятой на ее съезде 19 декабря 1998 года. — Ашхабад, 1999.
11. <http://ru.reuters.com>

Тетяна Василевська

ВИБОРЧА КАМПАНІЯ ТА ЦІННОСТІ Й НАСТАНОВИ ДЕПУТАТСЬКОЇ ЕТИКИ: ДОСВІД ЗАХІДНИХ ДЕМОКРАТІЙ

*У статті виявляються гострі етичні проблеми виборчого процесу та узагальнюється досвід демократичних країн щодо їхнього вирішення в площині депутатської етики. **Ключові слова:** депутатська етика, виборча кампанія, фінансування політичних партій, проведення передвиборчої боротьби.*

Vasylevska T. Electoral campaign and values and directions of deputy ethics: experience of western democracies. The article is

devoted to the sharp electoral ethic problems and generalization of experience as to their solving in democratic countries in the aspect of deputy ethics. Keywords: deputy ethics, electoral campaign, financing of political parties, realization of pre-election fight.

Вияв цінностей й настанов депутатської етики розпочинається вже з самого процесу проведення виборчої кампанії. Вільні вибори є однією з необхідних умов для утвердження демократії. Вони несуть для суспільства певне морально позитивне навантаження: через вибори відбувається суспільне визнання влади; суспільство таким чином впливає, задає тон демократичному уряду. Вільні вибори змушують уряд поважати як окремих громадян, так і колективне рішення всього електорату, перетворюють посадовців і бюрократів зі слуг держави на слуг суспільства. При цьому «можливості виявлення свободи, поваги й турботи про громадян, які зазвичай пов'язують з вільними виборами разом з гарантією того, що конкурентні вибори матимуть хоча б слабкий вплив на державну політику, і роблять демократію такою привабливою» [4, с. 3–4]. В цьому контексті важливим стає формування етичних орієнтацій та обмежень під час самого виборчого процесу.

Порушення процедури фінансування партій, несправедливий та нерівний доступ політичних акторів до своїх виборців, до ЗМІ, застосування недопустимих з етичної точки зору методів ведення виборчої кампанії, передвиборчої агітації тощо — проблеми, які постають під час виборчого процесу і мають артикульований етичний вимір.

Значний потенціал для розвитку депутатської етики мають розробки з політичної та парламентської етики К.-О. Апеля, Х. Арендт, П. Бурдье, Ч. Вайза, М. Вебера, Дж. Глейзнер, Н. Грушанської, В. Гура, Є. Дубко, А. Єрмоленка, Б. Капустіна, П. Кислого, Н. Лумана, А. Любимова, В. Малахова, М. Поповича, А. Прокоф'єва, П. Рікера, Дж. Ролза, С. Рябова, Б. Сугора, Ю. Хабермаса, Я. Яскевич та ін. Нами зроблена спроба проаналізувати роль і значимість таких регуляторів депутатської етики, як професійно-етичні кодекси [1]. Однак існує ціла низка гострих дискусійних питань, які потребують свого теоретичного осмислення. Зокрема, це проблеми, пов'язані з визначенням змісту етичних орієнтирів та обмежень виборчої кампанії, а також із пошуком засобів забезпечення «етичного режиму» проходження цієї кампанії.

Метою цієї статті є виявлення гострих етичних проблем виборчого процесу та узагальнення досвіду демократичних країн їхнього вирішення в площині депутатської етики.

У виборах є два зрізи: вони виступають як голосування-право (таким чином забезпечується рівність громадян) та голосування-функція (через яку здійснюється відбір політичних лідерів, правителів). Голосування-функція до кінця ХІХ ст. розумілося як виявлення найбільш здатних для виконання представницьких функцій народу людей з певними особистими (інтелектуальними, вольовими, моральними) якостями. Щодо володіння моральними якостями, то ще Медісон вважав, що депутати — це «відібраний корпус громадян, мудрість яких здатна краще розгледіти справжній інтерес країни, а в своєму патріотизмі й любові до справедливості вони найменше спроможні пожертвувати цим інтересом заради ефемерних і упереджених міркувань» [див.: 7, с. 76].

М. Вебер звертав увагу, що питання щодо якостей політика, які надають йому надію на те, щоб справитися з владою, належать до етичних питань. Політик за покликанням — це людина, яка володіє пристрастю, почуттям відповідальності, окоміром. Пристрасть у цьому контексті розуміється німецьким соціологом як пристрасна самовіддача справі; окомір як дистанція стосовно людей та речей [2, с. 689]. Особливо важливою для політичного вождя є виняткова особиста відповідальність за те, що він робить, відповідальність, яка є його честю, й відхилити або скинути її з себе він не може та немає права [2, с. 666].

Згодом вибори почали розумітися як змагання між партійними програмами та зіткнення, дебати між конкурентами. Кінець 70-х років ХХ ст. привніс у розуміння виборів нові акценти. Швидкий перебіг суспільних процесів, існування в менш стабільному та передбаченому світі призвели до релятивізації та десакралізації функції виборів. Втрачають свою значимість політичні програми як такі, стає проблематичною «можливість конкретизації спрямування майбутнього». Вибори вже більше не означають апріорної легітимації політики, яка потім здійснюватиметься, вони лише затверджують спосіб призначення правителів, є конкурентним призначенням особистостей [7, с. 15, 91].

У сучасному світі етичні засади виборчих кампаній обговорюються в рамках політичної етики, фіксуються в законодавстві та настановах депутатської етики. Політика демократичної держави завжди орієнтована на забезпечення відкритості, принциповості,

справедливості, рівності можливостей, підзвітності, свободи, в тому числі й у виборчому процесі.

Одним із основних питань виборчої кампанії, яке потребує етичного врегулювання, є питання її фінансування. Дотримання лімітів передвиборчих фондів, невикористання заборонених джерел фінансування, недопущення практики тиску кандидатів на жертводавців, збереження в подальшому незалежності депутата від джерел фінансування кампанії, забезпечення відкритості інформації щодо цих джерел для виборців до моменту виборів — проблеми, які мають етичний вимір.

Так, у багатьох країнах нормативно врегульовується питання фінансування виборчої кампанії.

Кандидати до Конгресу США не мають жодних обмежень щодо витрат на свої виборчі кампанії. Однак особи та установи, які бажають зробити внески, мають дотримуватися визначених правил. Закон про федеральну виборчу кампанію встановлює, що одна особа має право робити внесок у виборчу кампанію окремого кандидата у розмірі не більше 1000 доларів США. Комітети, які роблять внески у виборчі кампанії декількох кандидатів і які складаються не менш як з 50 вкладників, можуть робити внески у розмірі не більше 5000 доларів США. Інші політичні комітети — у розмірі не більше 1000 доларів США. Всі внески кандидат повинен зареєструвати у Федеральній виборчій комісії за формою і у терміни, що визначені у Законі про федеральну виборчу кампанію [8].

На відміну від американських колег, французькі законодавці мають менше труднощів у зборі коштів для фінансування своїх виборчих кампаній. Політичні кампанії проводяться зі встановленням граничних сум витрат. Підприємницькі кола та впливові групи суспільства прагнуть зосередити свої зусилля на партійних зборах, а не на окремих депутатах, що зменшує привабливість практики системи миттєвого працевлаштування.

Члени парламенту Італії зобов'язані надіслати до канцелярії голови палати, до якої вони належать, список понесених витрат на політичну кампанію або заяву про те, що використано лише ресурси й матеріали, виділені їхньою політичною партією.

У Великобританії члени Палати громад повинні обов'язково зафіксувати в Журналі реєстрації матеріальних інтересів, який було вперше запроваджено у 1975 р., фінансування або фінансову чи матеріальну підтримку члена Палати як кандидата до Палати

під час попередніх виборів, якщо така підтримка перевищувала 25% від загальних витрат [3].

У «Правилах поведінки членів німецького Бундестагу» йдеться про те, що член Бундестагу зобов'язаний проводити окремий облік усіх пожертвувань та інших видів безвідплатної допомоги, які надаються йому для його політичної діяльності. Про пожертвування, розмір яких перевищує певні ліміти протягом одного календарного року, слід повідомляти президента з зазначенням прізвища та адреси спонсора, а також загального розміру пожертвування. Сама процедура пожертвувань регламентується Законом про політичні партії.

Нині тривають дискусії щодо механізмів, які б сприяли як збереженню незалежності, так і підвищенню відповідальності політичних партій. До кола проблемних питань потрапляє питання забезпечення чистоти фінансування політичних партій, зокрема — доцільності їхнього державного фінансування.

Вважається, що державне фінансування політичних партій:

- позбавить партії залежності від великих донорів — від можливої спонуки віддячувати їм через надання привілеїв у доступі до державних ресурсів;
- надасть можливість політичним партіям більш повно та ефективно виконувати свої функції;
- дозволить більш широко залучити приватних осіб до фінансування партій через механізм «рівноважного фінансування», який ставить масштаби фінансування партій у залежність від розмірів внесків громадян.

Існують і вагомі докази «проти» державного фінансування партій:

- не слід заставляти платників податків брати участь у допомозі тим політичним партіям, з чиїм світоглядом і політикою вони не згодні;
- система державного фінансування, яка бере за точку відліку рівень підтримки партій під час попередніх виборів, полегшить існування «старим» партіям та стане серйозною перешкодою для розвитку молодих партій;
- таке фінансування може підірвати рівень активності членів місцевих партійних організацій, для яких збір фінансових засобів є одним із поширених видів діяльності; проходження фінансування через партійні комітети може призвести до значного зростання їх впливу в порівнянні з рядовими членами партії та їх організаціями;

– партії можуть стати «заручниками» держави: у них може з’явитися спокуса представляти не інтереси громадян перед державою, а інтереси держави перед лицем громадян [9, с. 41–48].

Виходячи з цих аргументів, держави проводять різну політику щодо державного фінансування партій. Зокрема, в країнах Західної Європи партійне фінансування часто субсидується з державного бюджету. В США здійснюється широке партійне фінансування з боку приватних осіб, що, як свідчить досвід, робить політику більш піддатливою до корупції, зумовлює виникнення суттєвих системних проблем, у тому числі етичного характеру. Так, розподіл престижних посад серед спонсорів партії, що перемогла на виборах, є «частиною традиційного набору правил демократії», «злива регуляторних законів, за допомогою яких Вашингтон намагається зробити цю систему прозорою, лише робить її помітнішою» [5, с. 139–140].

Широко обговорюється й проблема обмеження витрат на виборчі кампанії. Прихильники обмежень вважають, що:

– відсутність таких обмежень призводить до необмеженого попиту на фінансування, до звернення за підтримкою до багатих індивідуальних донорів чи організацій. Політика зводиться до звичайних споживчих переваг, видається сумнівною та безсоромною;

– виникають підозри, що гроші надаються під певні умови і що впливи та доступ до вищих ешелонів влади можливо купити за допомогою великих пожертв;

– порушується «рівність», «однакові правила гри» для різних партій. Не можна допускати, щоб певна політична партія мала переваги в виборчому процесі лише тому, що вона багатша за іншу.

Ці аргументи мають і свої заперечення:

– обмеження витрат на проведення виборчих кампаній є неправомірним обмеженням як свободи слова, так і свободи вибору;

– немає сенсу накладати обмеження, оскільки немає чітких підтверджень того, що витрати на передвиборчу кампанію можуть спричинити вирішальний вплив на результати виборів;

– сенс в обмеженні витрат може втрачатися через заборону на отримання пожертв від іноземних осіб та організацій або через «самообмеження» донорських вливань у партійну казну в ситуації оприлюднення імен донорів, можливого підриву їхньої репутації через фінансову допомогу тим чи іншим партіям;

– обмеження необхідно буде запроваджувати й щодо фінансування не лише політичних партій, але й усіх приватних осіб та

організацій, які захочуть вести пропаганду від тієї чи іншої партії, а для цього державі необхідно буде створювати великий та складний адміністративний апарат;

– складності спостерігаються у визначенні ліміту можливого фінансування [9, с. 41–48].

Неврегульованість питань фінансування політичних партій може призвести до серйозних етичних порушень, публічних скандалів, і, як наслідок, до зниження рівня довіри до обраних представників центральної або місцевої влади, до підриву її легітимності в очах суспільства.

Наприклад, як зазначають дослідники, партійне фінансування було суперечливою темою в німецькій політиці понад сорок років. З 1958 р. Конституційний суд (КС) встановив, що пільги на оподаткування партійних благодійних внесків незаконно сприяють тим партіям, які підтримують фінансово могутні зацікавлені угруповання та корпорації, і політичні партії розпочали пошук нових джерел державного фінансування. Це призвело до прямих субсидій для низки добре розвинених партій, які КС в 1968 р. знову був змушений обмежити, дозволивши лише «відшкодування витрат на громадські цілі». Це спонукало партії до численних творчих винаходів щодо використання державних доходів, як-от чітко встановлена сума в 2.50 німецьких марок за кожен голос на виборах, відшкодування витрат їхніх працівників у парламенті та фінансування політичної освіти фундаціями, заснованими партіями. З 1986 р. будь-яке приватне пожертвування в сумі понад 100 000 німецьким марок має бути оприлюднене. Остання конституційна постанова з'явилася наприкінці гучного «скандалу Фліка», який розсекретив великі пожертвування мільйонів німецьких марок владній ХДС та Партії вільних демократів в обмін на звільнення від податку на продаж державної індустрії [5, с. 146]. Цей скандал був сприйнятий німецькою громадськістю як приголомшливий приклад недостатності демократичної культури й свідчення відсутності порядку у фінансуванні партій.

Механізмами протидії порушенню етичних засад проведення виборчої кампанії є не лише можливе державне фінансування політичних партій або обмеження їх фінансування, але й посилення ролі невеликих індивідуальних внесків, у тому числі від членів партій; відхилення непрямих пожертв; суспільний та державний моніторинг витрат; дистанціювання кандидатів від фондів, які

здійснюють додаткове фінансування політичної кампанії; посилення судового контролю над «незалежними» витратами.

Серйозною протипагою «неетичній» передвиборчій кампанії є розкриття кандидатами сум та джерел фінансування. Такий крок є демонстрацією прозорості, відкритої політики, фактором, що протистоїть атмосфері недовіри. Розкриття сум та джерел фінансування в різних країнах може бути як добровільним рішенням провідних партій (Великобританія), так і виконанням вимоги, закріпленої в законодавстві (Німеччина).

Протидіяти неправомірному партійному фінансуванню можливо й через засоби громадського контролю та діяльність неурядових організацій. Такі організації можуть зробити величезний внесок у запровадження демократичних правил керування країною і забезпечення прозорості публічної сфери. Наприклад, у США протягом останніх чотирьох десятиліть головним двигуном у реформі фінансування виборчих кампаній були такі організації, як «Загальна справа» [5, с. 308].

Етичного аналізу потребує й тема проведення передвиборчої боротьби.

Аморальні методи проведення виборчої кампанії безумовно впливають на довіру до політичних партій, окремих кандидатів, на репутацію державних інститутів, які не виробляють протидії застосуванню цих методів, врешті-решт — на ставлення громадян до влади як такої та на долю демократії як політичного проекту. Нині дедалі частіше йдеться про необхідність відкритого поля політичної конкуренції та вироблення правил поведінки на ньому.

У процесі політичної боротьби партії націлені на здобуття голосів виборців. Тому виголошення популістських лозунгів є однією із гострих проблем сьогоденного політичного життя. Особливого «загострення» популізм набуває під час виборчих кампаній. У цьому контексті норми депутатської етики запобігають можливим зловживанням. Так, кандидату слід пам'ятати, що однією з настанов депутатської етики є повна політична відповідальність депутата перед своїми виборцями за виконання передвиборчих обіцянок.

Спокуса загравання із загалом може приводити політиків і до експлуатації релігійних, расових, етнічних, класових упереджень. Такі стратегії підривають саму ідею демократії як ідею забезпечення прав і свобод кожного громадянина держави. Адже загравання з більшістю може призводити до нехтування інтересами меншості, а то й до прямого її пригнічення.

Щодо передвиборчої агітації, цікавими є роздуми П. Розенвалона, який зазначає, що ключ риторики виборчої кампанії для кожного кандидата полягає в тому, щоб виступати як «людина-народ», як одне ціле зі своїми виборцями. Ототожнення з кандидатом є однією з природних рушійних сил вибору електорату. Механізм ототожнення сприяє політичному відчуттю, що ти створюєш щось спільне разом з іншими. Тому в цьому випадку ототожнення є способом формування громадянської позиції й рушієм демократичного процесу [7, с. 262–263].

Дуже часто інструментом для перемоги в політичній боротьбі стає скандалізація політичного процесу. Скандали варто розглядати як «моральне віддзеркалення стану політичного режиму» [5, с. 139]. Безпрограшною темою політичного скандалу є тема політичної корупції.

Значною проблемою стає використання в програмах політиків і політичних партій риторики щодо корупції. Для країн Центральної та Східної Європи ця проблема посилюється тим, що «замість вироблення антикорупційних програм на підставі політичного консенсусу корупційну риторику застосовують, щоб дестабілізувати та делегітимувати діяльність політичних супротивників. А де немає згоди відносно того, що вважати корупцією, натомість гостра потреба створення політичних коаліцій, — навіть на етично сумнівних засадах, — зовсім не складно заплямувати репутацію опонента, попри те, що потім такі звинувачення ніколи не намагаються довести в судовому порядку», — констатує декан факультету політики та міжнародних відносин Оксфордського університету М. Філл [5, с. 68].

Під час проведення передвиборчої кампанії кандидати не завжди використовують етично коректні методи подачі інформації. Зокрема, застосовується недостовірна та неперевірена інформація про діяльність конкурентів, викривлюються позиції та використовуються некоректні узагальнення, часто раціональні докази підміняються емоційно навантаженими, оціночними судженнями.

Темою окремого етичного аналізу є стосунки кандидатів зі ЗМІ. В цій царині існує можливість порушення певного балансу доступу до ЗМІ: або закритість майбутніх депутатів для ЗМІ, або, навпаки, надто значна їх «відкритість» — перевищення певних лімітів цього доступу. Крім того, у публічному полі нині активно обговорюється і тема хабарів, що надаються політичним партіям через доступ до інформаційних ресурсів. Так, Д. дела Порта та

А. Ванучі зазначають, що фактично хабар можна перетворити на іміджеві переваги. У такий спосіб корупціонер забезпечує прихильне ставлення ЗМІ, фінансує пропаганду. Наприклад, компанії, що працюють у системі ЗМІ, можуть «продавати» ресурс, який є надзвичайно цінним для політиків і який при цьому можна легко приховати. Зв'язки між політиками та пресою й телебаченням означають серйозне «інфікування» демократичних політичних процесів, незалежно від того, що такі зв'язки є результатом таємних домовленостей або ж власницького тиску [6, с. 63, 92]. Це особливо ганебно, оскільки журналістика є одним з засобів громадського контролю над владою.

Країни західної демократії віднаходять механізми забезпечення чесних виборів: декларуються наміри політичних гравців проводити прозору та морально коректну політичну боротьбу, приймаються угоди між політичними силами щодо чесних «правил гри», порушники етичних принципів знімаються з передвиборчої дистанції, забезпечується прозорість виборчого процесу та можливості ЗМІ доносити об'єктивну інформацію про учасників переговорів, здійснюється громадський контроль за діяльністю ЗМІ тощо.

Отже, огляд досвіду країн західної демократії свідчить:

– про існування відпрацьованих процедур та інструментів забезпечення етично коректного проходження виборчої кампанії, які можуть бути запроваджені в молодих демократіях,

– про активний пошук належних шляхів вирішення етичних дилем виборчої кампанії.

Проблема забезпечення цінностей і настанов депутатської етики в Україні з урахуванням досвіду західних демократій потребує свого подальшого дослідження.

---

1. Василевська Т. Професійно-етичні кодекси в системі публічної влади // Толкованов В. В., Щербак Н. В., Василевська Т. Е., Удовиченко В. П. Впровадження стандартів публічної етики на місцевому і регіональному рівнях: українська практика та європейський досвід. — К.: Центр досліджень питань місц. і регіон. розвитку та сприяння адмін. реформі, 2008. — С. 6–27.

2. Вебер М. Избранные произведения / Макс Вебер; [пер. с нем. М. И. Левиной, А. Ф. Филиппова, П. П. Гайденко; общ. ред. и послесл. Ю. Н. Давыдова; предисл. П.П. Гайденко]. — М.: Прогресс, 1990. — 808 с.

3. Доповідь для Конгресу. Етичні норми у законодавчих органах демократичних країн: порівняльний аналіз [Витяги] / Упорядники: Дж. Маскел, С. Кларк, Р. Леваш. — Вашингтон, квітень 1997 р. // Програма сприяння

Парламенту України університету Індіани. Матеріали ПСП 1994–2006. — 1 електрон. опт. диск (CD-ROM): 12 см. — Систем. вимоги: Pentium; 32 Mb RAM; Windows 95, 98, 2000, XP; MS Word 97-2000. — Назва з контейнера.

4. Мілер В. Звичаєва корупція? Громадяни та уряд у посткомуністичній Європі / В. Мілер, О. Гределанд, Т. Кошечкіна; [пер. з англ. Д. Скляренка]. — К.: «К.І.С.», 2004. — 328 с.

5. Політична корупція перехідної доби / [Гамбета Д., Філл М., Джекобс Д. та ін.]; за ред. С. Коткіна та А. Шайо; [пер. з англ. Т. та С. Гарастовичів]. — К.: «К.І.С.», 2004. — XX, 440 с.

6. Порта Д. дела. Брудні обробки: учасники, ресурси та механізми політичної корупції / Д. дела Порта, А. Ванучі; [пер. з англ. С. Кокизюк]. — К.: «К.І.С.», 2006. — 302 с.

7. Розанвалон П. Демократична легітимність. Безсторонність, рефлексивність, наближеність / П. Розанвалон; [пер. з фр. Є. Марічева]. — К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. — 287 с.

8. Светова С. М. Етичні аспекти регулювання виборчих кампаній у деяких країнах // Програма сприяння Парламенту України університету Індіани. Матеріали ПСП 1994–2006. — 1 електрон. опт. диск (CD-ROM): 12 см. — Систем. вимоги: Pentium; 32 Mb RAM; Windows 95, 98, 2000, XP; MS Word 97-2000. — Назва з контейнера.

9. Этика публичной политики: Из опыта работы Комитета по стандартам публичной сферы Великобритании / сост. Дж. Глейзнер; науч. ред. А. Оболонский; пер. с англ. А. Дронь. — М.: Ин-т права и публич. политики, 2001. — 75 с.

ВИБОРИ ТА ЕФЕКТИВНІСТЬ ВЛАДИ*Ігор Жданов***ВПЛИВ ТИПУ ПАРЛАМЕНТСЬКОЇ ВИБОРЧОЇ СИСТЕМИ
НА ЕФЕКТИВНІСТЬ ФУНКЦІОНУВАННЯ
ПАРЛАМЕНТУ ТА УРЯДУ**

*У статті розглядається три великі типи виборчих систем: мажоритарна, пропорційна та змішана. Досліджується вплив типу виборчої системи на ефективність парламентської діяльності та функціонування уряду. Автор здійснює комплексний аналіз процесу формування та трансформації виборчої системи в Україні з 1994 року й дотепер. **Ключові слова:** виборча система, парламент, уряд, мажоритарна система, пропорційна система, змішана система, ефективність управління.*

*Igor Zhdanov. **The influence of the type of election system on effectiveness of the Parliament and the Government activities.** The article reviews three major types of electoral systems: majoritarian, proportional and mixed. The influence of type of electoral system on the efficiency of parliamentary activities and functioning of government. The author provides a comprehensive analysis of formation and transformation of the electoral system in Ukraine since 1994 and up to now. **Keywords:** electoral system, parliament, government, majority system, the proportional system, mixed system, management efficiency.*

У рамках сучасної політичної науки здійснено серйозне дослідження проблем ефективності державного управління як досягнення певної політичної, соціальної та економічної мети.

У статті основна увага зосереджена на впливі типу парламентської виборчої системи на роботу парламенту, його здатності до продуктивної та якісної законодавчої діяльності, до формування ним уряду, стабільність якого забезпечена політичною підтримкою.

Окрім типу виборчої системи, на ефективність парламентської діяльності впливають інші фактори: усталеність демократичних інститутів, форма державного правління, тип політичної культури, який є домінуючим у суспільстві та серед політичної еліти, загальний політичний досвід, здатність представників політичної еліти до знаходження компромісів тощо.

Теоретичний вимір співвідношення між ефективністю діяльності парламенту та типом парламентської виборчої системи

Поняття ефективності діяльності парламенту

Ефективність управління (*administration effectiveness*) (від лат. *effectivus* — досягаючий певного ефекту, необхідного результату) розглядається як результат, зіставлений із витратами на його досягнення або з цілями [1].

Головними функціями парламенту є законодавча та установча. Соціальною метою парламентарів, їх основним завданням є якісна та продуктивна законодавча робота, спрямована на формування в країні цілісної, внутрішньо несуперечливої системи законодавства, яка спрямована на побудову правової демократичної держави з соціально орієнтованою ринковою економікою.

Також парламентарі повинні забезпечити стале функціонування власне законодавчого органу, сформувані коаліцію та коаліційний уряд, забезпечити його стабільну політичну підтримку.

Аналіз впливу типу парламентської виборчої системи здійснюється саме з такого розуміння ефективності діяльності парламенту, яке було викладене вище.

Парламент та система виборів до нього

У політичній науці виокремлюють **три великі типи виборчих систем**: мажоритарну, де ще виділяють систему відносної більшості та двотурову систему абсолютної більшості; змішану та пропорційну систему виборів.

У старій Європі мажоритарна система збереглася лише у Франції (двотурова система абсолютної більшості) і Великій Британії (система відносної більшості).

Визначений в Україні пропорційний тип виборчої системи застосовується, окрім нашої країни, лише в Молдові. У більшості демократичних європейських країн діють або різні моделі пропорційної системи з відкритими та регіональними списками, або моделі, що поєднують її з мажоритарною системою (див.: Додаток 1. Таблиця. Виборчі системи, застосовані в окремих європейських країнах [2]). Вони мають низку важливих особливостей.

Перша. Партії висувають регіональні списки, тобто парламентарі мають реальну прив'язку до чітко визначених виборчих округів, а отже, вибудовується і зв'язок за лінією: виборець — кандидат — партія. З'являється не лише партійна, а й персоналізована відповідальність перед громадянами.

Друга. Виборці мають можливість визначати порядок черговості в партійному списку, тобто впливати на якісний склад депутатського корпусу.

Сучасна політична наука про ефективність діяльності парламенту залежно від системи виборів до нього

Вплив типу виборчої системи на ефективність парламентської діяльності виділив ще М. Дюверже: «Загальний взаємозв'язок способу голосування системи партій можна виразити в трьох наступних формулах: 1) режим пропорційного представництва веде до багатопартійної системи з жорсткими, незалежними і стабільними партіями...; 2) мажоритарне голосування в два тури веде до багатопартійної системи, партії якої характеризуються «м'якою» структурою, схильністю до альянсів і відносною стабільністю; 3) мажоритарне голосування в один тур веде до дуалістичної системи з чергуванням у владі великих незалежних партій [3].

У країнах, де застосовується **система мажоритарних виборів в один тур**, чітко виділяється правляча партія та опозиція. Це приводить до можливості формування уряду на однопартійній основі у досить короткі терміни та до його стабільної політичної підтримки, позбавляє країну від довготривалих коаліційних переговорів.

Мажоритарна двотурова виборча система зумовлює не дуалістичне, а багатопартійне представництво у парламенті, за якого жодна з партій не може одноосібно сформувати уряд, а отже, приводить до проведення складних коаліційних переговорів.

У таких умовах ухвалення рішень потребує довготривалого узгодження між різними депутатами парламенту, членами уряду та коаліційними фракціями. Парламентські партії, що утворили коаліцію, також постійно діють у режимі підготовки до наступних виборів, що позначається на якості ухвалення урядових рішень, які можуть прийматися не лише з огляду на їх необхідність задля захисту національних інтересів, а й з погляду політичної доцільності.

Пропорційна система також приводить до багатопартійного парламентського представництва. В країнах розвинутої демократії це сприяє політичній стабільності, оскільки виборча підтримка партії та суспільна думка є усталеною, а різниця у кількості голосів на різних виборах, які набирають партії, не є критично великою.

Водночас в країнах, що перебувають на шляху до демократії, пропорційна система не є тим фактором, який однозначно створює передумови політичної стабільності, оскільки суспільна думка

в таких країнах є більш мінливою, що призводить до вагання щодо підтримки партій на різних виборах, а в окремих випадках взагалі до їх непроходження до парламенту або до представлення у парламенті зовсім нових політичних сил.

Пропорційна система внаслідок багатопартійного представництва в парламенті також сприяє формуванню коаліційного уряду, оскільки жодна з парламентських партій, як правило, не набирає більшості у парламенті та не здатна одноосібно сформувати уряд¹.

Коаліційний союз стає можливим лише після узгодження виборчих партійних програм, знаходження політичного компромісу та домовленостей щодо розподілу урядових портфелів. Утворення коаліції також ускладнюється внаслідок персональних амбіцій партійних лідерів, що намагаються очолити уряд та забезпечити своїм однопартійцям найбільш вигідні призначення.

Діяльність коаліції у період виборчих кампаній є найменш ефективною, особливо, коли партії-учасники коаліції беруть участь у виборах порізно та опонують один одному.

Змішана мажоритарно-пропорційна система в країнах з установленими демократичними традиціями за своїм впливом на ефективність діяльності парламенту та сформованого ним уряду мало чим відрізняється від впливу пропорційної системи виборів.

У країнах же демократичного транзиту на перший план виходять тактичні інтереси депутатів-мажоритарників, що зумовлює нестійкість коаліційних домовленостей, які підкріплені зазвичай не спільною програмою дій, а домовленостями щодо розподілу урядових портфелів.

Аналіз ефективності діяльності Верховної Ради України залежно від системи парламентських виборів

Мажоритарна система абсолютної більшості — 1994 рік

На парламентських виборах 1994 р., які відбувалися за мажоритарною двотуровою системою абсолютної більшості, у голосуванні взяли участь близько 28,8 млн чоловік, або 75,6% [4] — це найбільша частка виборців за часи Незалежності. Тобто, три чверті електорату через свою особисту участь сподівалися на зміну ситуації шляхом обрання більш ефективної влади.

---

¹ У цій статті діяльність урядів парламентської меншості не розглядається.

До парламенту були обрані представники 13 політичних партій². Це дало змогу, з формального погляду, переважно адекватно представити інтереси різних суспільних верств. У парламенті склалися певні передумови для підвищення якості діяльності Верховної Ради України: (а) впровадження принципу роботи народних депутатів у парламенті на постійній основі, що сприяло професіоналізації їх діяльності; (б) обрання до Верховної Ради певної кількості народних депутатів України попереднього скликання (56 осіб) [5], які мали практичний досвід законодавчої роботи; (в) високий освітній рівень депутатського корпусу³; (г) ухвалення Регламенту Верховної Ради та прийняття Закону України «Про Комітети Верховної Ради України».

Діяльність Верховної Ради України II скликання характеризувалася протистоянням новообраних Верховної Ради та Президента України, яке зосереджувалося навколо визначення конституційного обсягу повноважень кожного з цих інститутів влади.

Тривалий і конфліктний процес узгодження позицій між Президентом України і Верховною Радою завершився 28 червня 1996 року ухваленням Конституції України. У правовому сенсі Україна трансформувалася у президентсько-парламентську республіку.

Загалом, застосування мажоритарної системи абсолютної більшості на парламентських виборах 1994 р. з її українськими особливостями (самовисуванням кандидатів у депутати, нерозвинутістю політичних партій та демократичних інститутів загалом)

² Громадянський конгрес України, Демократична партія України (ДемПУ), Комуністична партія України (КПУ), Конгрес українських націоналістів (КУН), Народний Рух України (НРУ), Партія демократичного відродження України, Партія праці, Селянська партія (СелПУ), Соціал-демократична партія України, Соціалістична партія України (СПУ), Українська консервативна республіканська, Українська республіканська партія, Християнська демократична партія України.

³ 96% народних депутатів України мали вищу освіту, 20% — вчені ступені кандидата або доктора наук. Професійний склад депутатського корпусу на початок роботи Верховної Ради був таким: інженерно-технічні працівники — 24,4%; фахівці освіти — 18,4%; сільськогосподарського виробництва — 13,95%; підприємці — 8,9%; голови колгоспів — 8,3%; працівники місцевих державних адміністрацій — 7,1%; державних підприємств та установ — 6,8%. Див.: В. Литвин. Політична арена України: Дійові особи та виконавці. — Київ, 1994. — С. 425, 427.

призвело до нестабільної фракційної структури парламенту, постійного «броунівського» руху народних депутатів з однієї до іншої фракції, формування та розпаду численних ситуативних більшостей.

Застосування такої системи у специфічних українських умовах не привело і не могло привести до формування дуалістичної парламентської системи, стабільної урядової підтримки, до стійкої політичної структуризації парламенту, яка мало залежала від результатів виборів.

Навпаки, Президент та уряд постійно наголошували щодо відсутності політичної підтримки у Верховній Раді, що, на їх думку, знижувало ефективність діяльності парламенту, не дозволяло провести системні реформи в країні.

Утім, Верховна Рада змогла у 1996 р. ухвалити Конституцію України, яка визначила основні підвалини політичної, правової, державної, економічної та соціальної організації української нації. Це дозволило уникнути глибокої політичної кризи з такими можливими наслідками, як розпуск парламенту, всенародна недовіра владі; з іншого боку — нова система організації державної влади створила додаткові можливості загострення протиріч між її гілками [6].

Водночас, діяльність парламенту засвідчила, що він не зміг розв'язати належним чином проблеми соціально-економічного розвитку. Так, не була реформована пенсійна система, не ухвалена економічна «конституція» — новий Податковий кодекс, не здійснена реформа оплати праці та ін.

Змішана мажоритарно-пропорційна система виборів — 1998 і 2002 рр.

Під час парламентських виборів 1998 р. із загальної кількості 37,297 млн виборців бюлетені для голосування отримали 25,973 млн, або 69,64%. На відміну від попередніх виборів, внаслідок зростаючого розчарування населення у здатності своїх обранців вирішувати ключові питання розвитку країни, а отже, у ефективності їх діяльності, виборча активність була дещо меншою.

Парламентські вибори 1998 р. вперше проводилися за змішаною виборчою системою (половина депутатів обиралася за партійними списками у багатомандатному загальнодержавному виборчому окрузі з 4% виборчим бар'єром, а половина за мажоритарним принципом в одномандатних округах).

На початок роботи Верховної Ради утворилися вісім фракцій політичних партій і блоків, що подолали 4% бар'єр [7]. Утворення груп і фракцій відбувалося як за ідеологічною, партійною, так і за регіональною та корпоративною ознаками. Відзначилися також випадки створення фракцій і груп з метою просування особистих інтересів окремих лідерів.

Однак фракційна структура парламенту залишалася нестабільною, характеризувалася постійним утворенням і ліквідацією фракцій та груп. Для збільшення впливу на роботу Верховної Ради в лютому 2000 р. пропрезидентські сили ініціювали створення парламентської більшості, усунувши від керівництва Верховною Радою представників лівих політичних сил.

Зміна політичної структури парламенту відбувалася і внаслідок інших причин. Так, через розкол НРУ утворилися дві нові партійні фракції. Фракція СПУ-СелПУ розкололася на дві частини, після чого фракція СелПУ припинила існування.

Потенційно на зростання ефективності діяльності Верховної Ради III скликання впливало підвищення професіоналізму депутатського корпусу, оскільки майже втричі (з 56 до 159 осіб) зростала кількість депутатів попереднього скликання [8]. Забезпеченню якості законодавчого процесу сприяв і професійний склад парламенту; зокрема, значні професійні групи в парламенті становили фахові економісти та юристи [9]. Загалом Верховна Рада III скликання ухвалила 1131 закон України⁴.

Парламентські вибори у березні 2002 р. також проводилися за мажоритарно-пропорційною системою. Явка виборців становила 65,22% [10].

Водночас, незважаючи на тотальне застосування владою адміністративного ресурсу, опозиційні до Президента сили досягли на виборах значного успіху. Блок Віктора Ющенка «Наша Україна», Блок Юлії Тимошенко (БЮТ), КПУ, СПУ разом здобули понад 57% голосів виборців, тоді як пропрезидентські партії і блоки (Блок «За Єдину Україну!», СДПУ(о) — втричі менше (понад 18%).

Однак внаслідок дій Президента України Л.Кучми, переорієнтації частини депутатів, обраних у мажоритарних округах, вдалося створити ситуативну більшість для обрання керівництва Верховної Ради лояльного до Глави держави.

---

⁴ За даними Головного організаційного управління апарату Верховної Ради України

Намагання сформувати не ситуативну, а постійно діючу більшість призвели до того, що 27 вересня 2002 р. була створена парламентська більшість загальною чисельністю 226 депутатів [11]. Проте більшість виявилася фактично недієздатною і формальною. По-перше, вона була різномірною за корпоративними та регіональними інтересами; по-друге, формувалася під конкретні завдання — перерозподіл парламентських комітетів і посад в уряді, що свідчило про її ситуативний і тимчасовий характер; по-третє, виявилось, що 226 народних депутатів — це замало для її стабільної роботи⁵.

Загалом, запровадження змішаної системи виборів призвело до підвищення ролі політичних партій у суспільному житті, які почали розглядатися як механізм реального впливу на державну політику. Це активізувало увагу до політичних партій з боку представників бізнесових кіл, оскільки для них відкрилася можливість пройти до парламенту шляхом внесення коштів за «прохідне місце» в партійному списку [12]. Ця обставина об'єктивно підвищила рівень лобізму в законодавчому процесі, а отже, зменшувала його якість та ефективність роботи Верховної Ради.

У Верховній Раді поступово почало формуватися стійке «політичне ядро» парламентських партій. Наявність такого «ядра» зазвичай свідчить про усталеність політичних орієнтацій значної частини виборців, є чинником стабільності парламенту та передумовою спадковості в його діяльності. Запровадження пропорційної складової на парламентських виборах було першим кроком до політичної структуризації Верховної Ради України, формування інституту політичної відповідальності.

Водночас, партійна структура парламенту постійно змінювалася і була нестабільною. Намагання збільшити ефективність діяльності Верховної Ради України через створення постійно діючої більшої для забезпечення підтримки уряду завершилося невдачею.

---

⁵ Так, уже 15 жовтня 2002 р. народний депутат України В. Сівкович (позафракційний) оголосив про тимчасове призупинення своєї участі в парламентській більшості у зв'язку з подіями навколо затримання органами внутрішніх справ бізнесмена К. Григоришина та порушення прав самого народного депутата. На знак солідарності з В. Сівковичем членство в більшості призупинили також співголова депутатської групи «Народовладдя» О. Беспалов і ще трое представників цієї групи, **внаслідок чого кількісний склад більшості скоротився нижче необхідного мінімуму.**

І хоча процес політичної парламентської структуризації був досить болісним, поступовим і довготривалим, він спричинився до усвідомлення частиною правлячої політичної еліти необхідності запровадження суто пропорційної системи виборів та переходу до парламентсько-президентської форми правління.

Пропорційна система виборів — 2006 та 2007 рр.

Парламентські вибори у березні 2006 р. вперше проводилися за суто пропорційною системою, коли виборці голосували за закриті загальнонаціональні партійні списки. До парламенту пройшло п'ять блоків та партій: Партія регіонів (32,14% голосів виборців), Блок Юлії Тимошенко (22,29%), Блок «Наша Україна» (13,95%), СПУ (5,69%) та КПУ (3,66%) [13].

Активність виборців була досить високою і становила 67,58% [14]. Помітне зростання виборчої активності у 2006 р. пояснюється і тим, що вибори вперше проводилися за повністю пропорційною системою, чим значно загострилася увага виборців до питання чіткого визначення внутрішньої і зовнішньої політики держави. Подальший рух України мав визначатися успіхом на виборах не просто особистостей, а певних сил з конкретними ідеологічними платформами і програмами дії.

Прямим наслідком запровадження пропорційної системи виборів та переходу України наприкінці 2004 р. до парламентсько-президентської форми правління стало тривале за часом намагання створити коаліцію у складі БЮТ, «Нашої України» та СПУ.

Довготривала «коаліціада» не сприймалася у суспільстві, викликала настрої недовіри до парламентських політичних сил, їх здатності до ефективної діяльності. Ситуація ускладнювалася тим, що більшість виборців, які проголосували за БЮТ, «Нашу Україну» та СПУ, підтримували формування коаліції саме у такому форматі.

Головним лейтмотивом коаліційних переговорів була тема розподілу державних та урядових портфельів, особливо посад Прем'єр-міністра та Голови Верховної Ради України, що суттєво ускладнювало їх проведення. Водночас, під час проведення коаліційних переговорів представники БЮТ, «Нашої України» та СПУ набули серйозного досвіду у спробах знаходження компромісу, зокрема з найбільш чутливих політичних питань — вступу України до НАТО, ставлення до національно-визвольних змагань українського народу тощо.

Однак існування коаліції у такому форматі було короткотривалим. Невдовзі сформувалася коаліція у складі ПР, КПУ та СПУ.

Загалом діяльність Верховної Ради України у 2006–2007 рр. характеризувалася постійними конфліктами між правлячою коаліцією та опозицією. Саме тому робота парламенту була не досить ефективною, вона переривалася через блокування його пленарних засідань. Перманентна парламентська криза призвела до рішення Президента України про проведення позачергових парламентських виборів.

Позачергові парламентські вибори восени 2007 р. також проводилися за пропорційною системою і підтвердили попередні тенденції: ПР набула найбільшої кількості голосів — 34,37%, БЮТ — 30,71%, Блок «Наша Україна–Народна Самооборона» — 14,15%, «Блок Литвина» — 3,96%, КПУ набула 5,39% голосів [15].

Падіння активності на позачергових парламентських виборах 2007 р. пояснювалося розчаруванням щодо перших кроків парламентських політичних сил у виробленні та реалізації програми розвитку країни. Особливо гостре невдоволення викликали дії політичних сил, які вважалися уособленням демократичної орієнтації країни, але так і не сформували дієздатну довготривалу коаліцію.

У 2007 р. внаслідок коаліційних переговорів була утворена нова парламентська коаліція у складі БЮТ та Блоку «Наша Україна». Однак досвід її діяльності засвідчив, що ефективність коаліції була досить низькою.

По-перше, її кількісного складу у 228 народних депутатів не вистачало для стабільної та дієвої роботи. До того ж, незабаром ряд народних депутатів заявили про вихід із коаліції. Восени 2008 р. відбулося «переформатування» коаліції і до БЮТ та «Нашої України» приєдналася фракція Блоку Литвина.

По-друге, ефективність діяльності коаліції та уряду істотно знижувалася внаслідок гострого конфлікту між Президентом України В.Ющенком (почесним головою партії «Наша Україна») та Прем'єр-міністром країни Ю.Тимошенко (лідером БЮТ). Цей конфлікт призводив до неможливості ухвалення рішень, постійних публічних суперечок, розвалу державного механізму управління.

По-третє, під час президентської виборчої кампанії кандидатами на посаду Глави держави балотувалося декілька політиків, які були пов'язані з політичними силами коаліції. І так, висока політична температура об'єктивно підвищувалася внаслідок

проведення президентських виборів та взаємних публічних звинувачень.

Після президентських виборів 2010 р. парламентська коаліція остаточно припинила своє існування. Створити коаліцію у складі ПР та «Нашої України» було вкрай важко. У складі фракцій ПР (175 депутатів), Блок Литвина (20 депутатів) та КПУ (27 депутатів) були 222 народні депутати, тобто менше, ніж необхідно для утворення коаліції.

Однак на початку травня 2010 р. Конституційний Суд України ухвалив рішення, яким дозволив входження до складу парламентської коаліції окремих народних депутатів з фракцій, що не входять до складу коаліції. Таким чином була сформована парламентська коаліція у складі ПР, Блоку Литвина, КПУ та окремих народних депутатів, що повністю спотворило результати парламентських виборів 2007 р.

Обрання Верховної Ради України за суто пропорційною системою виборів було ще одним кроком до формування багатопартійної системи в Україні, політичного представництва та відповідальності.

Проте відсутність досвіду ведення коаліційних переговорів та знаходження компромісів, меркантильні інтереси їх учасників, виборчі обмеження формату коаліції призвели до досить тривалих за часом «коаліціад». Навіть формальне створення коаліцій у 2006 та 2007 рр. не сприяло підвищенню ефективності роботи Верховної Ради.

Застосування суто пропорційної системи із закритими загальнонаціональними партійними списками розриває зв'язок між парламентськими партіями та виборцями, спричиняється до перетворення партій на закриті корпорації під керівництвом партійних лідерів, підвищує вплив партійних спонсорів на діяльність партій, законодавчий процес, а отже, веде до зменшення ефективності діяльності Верховної Ради.

Внаслідок дії цих чинників внутрішньопартійна демократія, як і вплив виборців на якісний склад списків, є дуже обмежені, а до парламенту обираються депутати не за професійними критеріями, а за критерієм відданості партійному лідерові.

---

1. Державне управління: Навч. посіб. / Мельник А.Ф., Оболенський О.Ю., Васіна А.Ю., Гордієнко Л.Ю.; за ред. А.Ф. Мельник. — К.: Знання-Прес, 2003. — С. 95.

2. Таблиця підготовлена на основі матеріалів сайту проекту «Сприяння організації виборів в Україні» [Електронний ресурс]. — Режим доступу до сайту: www.vybury.com/ukr/library/MaterialsMarch15.html

3. Дюверже М. Политические партии /Морис Дюверже // [Електронний ресурс]. — С. 265. — Режим доступу до сайту: http://society.polbu.ru/dy-verzhe_parties/ch33_i.html

4. [Електронний ресурс] / Іван Григорович Ємець // Офіційний сайт Верховної Ради України. — Режим доступу до сайту: http://www.rada.gov.ua/zakon/sk12/BUL21/110594_01.htm

5. Литвин В. Політична арена України: Дійові особи та виконавці / Володимир Литвин. — Київ, 1994. — С. 425.

6. Детальніше див.: Україна: рік з новою Конституцією. Аналітична доповідь Українського центру економічних і політичних досліджень. — Київ, 1997. — С. 8–14.

7. Фракція КПУ — 132 народних депутатів; Народно-демократичної партії (НДП) — 69; НРУ — 50; партії «Громада» — 43; СПУ-СелПУ — 39; Соціал-демократичної партії України (об'єднаної) (СДПУ(о)) — 27; Партії зелених України (ПЗУ) — 25; Прогресивної соціалістичної партії України (ПСПУ) — 21. Див.: УНІАР, 6 травня 1998 р.

8. Див.: <http://www.cvk.ukrpack.net/indexEl.htm>.

9. Інженери — 28,5%, фахівці освіти — 17,5%, економісти, бухгалтери, аудиторы 11,5%, юристи — 10,8%, фахівці сільськогосподарських професій — 8,1%, хіміки, фізики, математики — 4%, фахівці засобів масової інформації — 3,4% військові фахівці — 2,3%, фахівці культури та мистецтва — 2%, соціологи, історики, психологи, політологи — 1,4% та ін. — Див.: Режим доступу до сайту: <http://www.cvk.ukrpack.net/indexEl.htm>.

10. Вибори до Верховної Ради України 2002 року: Інформаційно-довідкове видання / Редкол.: М.М.Рябець (голова) та ін. — К.: Центральна виборча комісія, 2002. — С. 152.

11. Учасники більшості підписали Угоду та Положення про більшість, у яких визначили засади її діяльності та першочергові політичні завдання. Згідно з цим документом більшість взяла на себе відповідальність за: законодавчий процес і політичні дії Верховної Ради; формування коаліційного уряду та результати його діяльності; конструктивну співпрацю з Президентом України та Кабінетом Міністрів. Одним з першочергових завдань більшості був визначений перерозподіл керівних посад у Верховній Раді України. Див.: Положення про постійно діючу парламентську більшість у Верховній Раді України четвертого скликання — Голос України. — 2002. — 10 жовтня. — С. 4.

12. За оцінками засобів масової інформації, ціна «прохідного» місця у списку (не нижче дев'ятого) становила близько \$500 тис. і приблизно дорівнювала

ціні кампанії у мажоритарному окрузі (залежно від місцевості). Див., наприклад: Шара Л. Деньги против выборов. — Компаньон. — 1997. — №10. — С. 8–10.

13. Вибори до Верховної Ради України 2006 року: Інформаційно-аналітичний збірник. У двох книгах. Книга 2 / Давидович Я.В., Ставнійчук М.І., Шарикова З.К. та ін. — К.: Атіка, 2006. — С. 8,9.

14. Вибори до Верховної Ради України 2006 року: Інформаційно-аналітичний збірник. У двох книгах. Книга 1 / Давидович Я.В., Ставнійчук М.І., Шарикова З.К. та ін. — К.: Атіка, 2006. — С. 433.

15. Позачергові вибори народних депутатів України 2007 року: Інформаційно-довідкове видання / Магера А.Й., Охендовський М.В., Погонюк В.А. та ін. — К.: Фенікс, 2008. — С. 479–480.

Додаток 1.

**Таблиця. ВИБОРЧІ СИСТЕМИ, ЗАСТОСОВАНІ
В ОКРЕМИХ ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇНАХ**

Тип виборчої системи	Короткий опис	Країна, де застосовують цю систему
1	2	3
Мажоритарна система відносної більшості	Висування кандидатів відбувається в одномандатних мажоритарних округах. Переможцем визнається той кандидат, який отримує більше голосів, ніж інші кандидати у цьому окрузі	Велика Британія
Двотурова мажоритарна система абсолютної більшості	Висування кандидатів відбувається в одномандатних мажоритарних округах. Переможцем визнається той кандидат, який отримує абсолютну більшість голосів виборців у 1-му турі голосування. У випадку, коли жоден з кандидатів не отримав таку кількість голосів, проводиться 2-й тур голосування. Переможцем визнається той кандидат, який отримав більше голосів виборців, ніж його опонент (в окремих випадках для перемоги також потрібно отримати підтримку 50%+1 голосів виборців).	Франція

1	2	3
<p>Закриті виборчі списки партій (блоків) у єдиному загально-національному окрузі</p>	<p>Виборці віддають голос за список кандидатів від партій (блоку). Кількість мандатів, отриманих партією (блоком), пропорційна кількості голосів виборців, котрі проголосували за цю політичну силу. Черговість кандидатів у списку затверджується партією (блоком) і не може бути змінена. До розподілу мандатів допускаються партії, що подолали прохідний бар'єр у цілому по країні.</p>	<p>Молдова, Україна</p>
<p>Регіональні закриті списки партій (блоків)</p>	<p>Голосування проходить у кількох багатомандатних округах. Партія (блок) висуває кандидатів у кожному такому окрузі. Кількість мандатів у кожному багатомандатному окрузі залежить від кількості виборців (або інших законодавчо встановлених критеріїв). Кількість мандатів, отриманих партією (блоком) у кожному окрузі, пропорційна кількості голосів виборців, які проголосували за політичну силу в цьому окрузі. Черговість кандидатів у списку затверджується партією (блоком) і не може бути змінена. До розподілу мандатів допускаються партії, що подолали прохідний бар'єр у цілому по країні (в окремих країнах — в окрузі, із застосуванням системи компенсаційних мандатів на загальнонаціональному рівні).</p>	<p>Болгарія, Іспанія, Португалія, Румунія</p>
<p>Регіональні відкриті списки партій (блоків)</p>	<p>Голосування проходить у кількох багатомандатних округах. Партія (блок) висуває кандидатів у кожному окрузі. Кількість мандатів у кожному</p>	

Закінчення дод. 1

1	2	3
	<p>багатомандатному окрузі залежить від кількості виборців (або інших законодавчо встановлених критеріїв). Кількість мандатів, отриманих партією (блоком) у кожному окрузі, пропорційна кількості голосів виборців, які проголосували за політичну силу в цьому окрузі.</p> <p>Черговість кандидатів у списку партії (блоку), за яку голосують виборці, визначається самими виборцями.</p> <p>До розподілу мандатів допускаються партії, що подолали прохідний бар'єр у цілому по країні (в окремих країнах — в окрузі, із застосуванням системи компенсаційних мандатів на загальнонаціональному рівні).</p>	<p>Бельгія, Греція, Данія, Люксембург, Польща, Фінляндія, Швейцарія, Швеція, Чехія</p>

Олена Скрипник

ЕФЕКТИВНІСТЬ ВЛАДИ ПІСЛЯ ВИБОРІВ

*Стаття присвячена дослідженню проблеми особливостей становлення влади в післявиборчий період, способам розкриття ефективності влади, визначення недоліків в українській політичній системі та шляхів оптимізації її. **Ключові слова:** влада, ефективність влади, виборчий процес, політична система, передвиборча програма.*

*Olena Skrynyk. **Effectiveness of the government after the elections.** This article is dedicated to the issue of postelectoral period in public administration, methods of government effectiveness analysis and failures in Ukrainian political system, as well as methods of its optimization. **Keywords:** authority, government effectiveness, elections, political system, electoral programme.*

*Коли народ боїться владу — це диктатура,
коли влада боїться народу — це демократія,
коли ніхто нікого не боїться — це анархія...*

Невідомий автор

Влада — це основний предмет політичної науки. Актуальність дослідження її ефективності, особливо в Україні, з часом не зменшується, а навпаки, що далі, то стає все більш запитаною в політичній науці. Аспект ефективності влади після виборів менш досліджений, ніж ефективність влади загалом, проте він заслуговує пильної уваги як науковців, так і політтехнологів. Адже це лише ілюзія виборців, що після виборів політична боротьба закінчується. Як сказано у відомому анекдоті, зустрівшись двоє політтехнологів із основних партій в Америці, один мовить, що в них (за три роки до виборів) виборча кампанія у розпалі, а інший відповідає, що вони і не припиняли готуватися до виборів. Основна думка анекдоту: перманентна піар-кампанія — запорука позитивного результату на виборах. Найцікавіше полягає в тому, що виборча кампанія працює також на те, аби приймати ті рішення, які викликають позитивні зрушення в економіці, різноманітних сферах життя суспільства. Так що розумна конкуренція між основними партіями України, що загострюється останнім часом, — це шлях до позитивних зрушень.

Актуальність цієї статті зумовлена такою особливістю українських виборів, як відсутність обґрунтованих і реалістичних політичних програм. Максимум, що можна прочитати — популістські заяви чи розмиті декларації на кшталт: ми розв'яжемо економічні проблеми України в найшвидші терміни тощо. Таке враження, що політики сперечаються, хто пообіцяє більше. Аналогічні заяви нічого не вимагають ані від політика, ані його команди, проте виборці все одно голосують за кандидатів, зважаючи на їхню популярність чи харизму.

Подана стаття присвячена поняттю влади та її різноманітним формам/типам, особливості її реалізації у нашій країні. Висвітлюються питання ефективності влади, особливо після виборів, навівши приклади із досвіду сучасної України.

Владу можемо розглядати як історичний та суспільний феномен. Влада — це не лише теоретична конструкція. Дослідники скоріше домовляються про значення, яке вони вкладають у це поняття, аніж надають її визначення аксіоматично.

Візьмемо для прикладу поняття влади, як воно визначалося тисячі років тому і тепер. Звернемо увагу на те, що влада — поняття аж ніяк не статичне і одновимірне. Влада може бути сильнішою, слабшою чи навіть безмежною. Наприклад, у Стародавньому Римі розрізняли владу *imperium*, якою володіли лише претори (найвищі чиновники) і *potestas*, яким володіли всі інші магістрати, а владою *imperium militare* (безмежна влада) могли користуватися лише диктатори — екстраординарні магістрати, але на період не довше 6 міс.

Також розрізняють владу архе і кратос. Архе — влада володаря-батька, тому — монархія, патріархія і навіть олігархія (ставлення до влади підданське, очікування благ згори), кратос — влада участі (демократія, аристократія і навіть охлократія!). А можна ще зробити розрізнення влади як *power* — влада сили, і влади *authority* — влада переконання.

То що ж таке влада? Безмежне володіння діями інших людей з примус до виконання своїх дій чи все-таки переконання? За визначенням М.Вебера, влада — це ситуація, коли особа А силою переконання або примусу змушує особу Б виконати свою волю, навіть коли особа Б цього не хоче. В сучасному, демократичнішому визначенні, влада — це можливість особі А втілювати інтереси групи Б, яка делегувала А до певного органу. Тобто це визначення змінюється, по-перше, змістовим наповненням: на зміну зівставленню особа-особа приходить особа-група і поняття спільного інтересу [1]. І у визначенні М.Вебера, і у визначенні більш сучасному бачимо спосіб виконання влади: в одному випадку — змусити особу Б піти проти своїх приватних інтересів, в іншому — групі довірити особі А представляти їхні спільні інтереси. Як відступ від власних інтересів, так і делегування групових інтересів, їх визначення, довіра індивідуума до влади визначаються легітимністю конкретної влади. Як у Давньому Римі надавалася преторові право безмежного правління (хоча і з часовим обмеженням), так і в монархії правитель мав право здійснювати свою волю. І це не викликало ані подиву, ані невдоволення, навіть навпаки — таким був порядок, такі рішення і стан речей підтримувався населенням (з причин підданської політичної культури або традиційного ставлення до державної влади). Так і в демократичному суспільстві існують способи легітимації рішень, які приймаються владним органом чи особою. Одним із таких способів легітимації є інститут виборів. Він надає особі в очах населення екстраординарних прав щодо загальносуспільних цінностей, рішень та діяльності.

Влада, за одним із визначень, є визнаною, легітимною впливовістю [5, с. 49–50]. І якщо легальність випливає із процесу виборів, то легітимізація влади спостерігається саме в післявиборчий період, в час прийняття владними органами рішень. З найбільш поширених поглядів на легітимність влади можна назвати теорію природного права, за яким влада трактується з позиції розуму. А в зміст поняття «легітимність» вкладалися такі ознаки:

- визнання конкретної державної влади суб'єктами внутрішнього політичного процесу та міжнародною спільнотою;
- здатність політичної системи викликати й підтримувати переконання людей у тому, що існуючі політичні інституції є саме тими, що найбільше відповідають цій системі;
- формулювання й визнання сукупності норм та цінностей, які створюють право одних на панування, на визначальний вплив, насильство, примус;
- визнання законності влади, її правомірності;
- виявлення готовності людей підкорятися їй і бути відповідальним перед нею [4, с. 27–28].

За раціонально-бюрократичним підходом, усі особи є рівними між собою, отож, виникає природне запитання щодо необхідності легітимації того, що одні мають більше можливостей та прав вказувати іншим, що робити. С.Рябов зазначає, що із другої половини ХХ ст. формується ширший погляд на феномен суспільної влади і по-новому ставиться питання її легітимації. Вже не як право на насильство, а як здобуття відповідальності окремої волі щодо волі загальної [4, с. 27]. Серед авторів, які належать до «нової» когорти дослідників цього явища, відомі Ю.Габермас, М.Фуко (в основі теорій — комунікація як основна дія, легітимація також відбувається в процесі комунікації), Х.Арендт (нормативний напрям у політичній науці), Д.Істон (структурний функціоналізм), М.Дюверже (інституційний напрям).

У контексті цих напрямів можна розглядати вибори як комунікаційний процес — спосіб артикулювання інтересів, як боротьбу ідеологій, і як процес заміни елементів структури, і як інституцію в політичній системі.

Суспільство не може існувати без делегування права вирішувати ключові питання загальносуспільного устрою окремим членам суспільства. Адже система безпосередньої демократії за сучасного стилю життя та кількості населення навіть в одному місті неможлива і недієва. Задля того, аби процес делегування зробити

постійним у довгостроковій перспективі та таким, який не заважає у короткотривалій (щодо вирішення конкретних завдань вибори не є сталим процесом, не відбуваються постійно стосовно кожної із поставлених проблем), виникла необхідність у виборах. Безглуздо описувати, як вони вперше проходили і на які питання обрані особи впливали в античності чи в інших державних формах. Навіть у додержавних формах суспільства можна знайти елементи виборчих традицій. Краще зосередимося на виборах у сучасному суспільстві. Яку роль вони відіграють та яке місце належить їм у політичному житті країни. За Й.Шумпетером, демократія — це суперництво еліт за голоси виборців. Тобто вибори постають однією із головних складових політичного процесу.

Вибори є історично зумовленим процесом відбору делегованих осіб від громади/групи втілювати їх інтереси та відображати на загальнодержавному чи місцевому рівні їхні думки, лобіювати ті рішення, які найбільше задовольняють цю групу. Вибори — це спосіб із гетерогенної маси індивідів відібрати тих, хто найбільш яскраво представляє частину із них (така собі вибірка), зможе здійснювати керування та визначати рух держави загалом.

З іншого боку, вибори не можуть становити основу чи визначальну частину політичного процесу. Вони є процесом відбору відповідальних чи найбільш відповідних до представництва осіб. Тоді як в Україні політику часто повністю зводять до виборів. Навіть кажуть, що населення від виборів до виборів живе наступними виборами. На щастя, останнім часом ця тенденція змінилася. Це сталося не лише через меншу політизацію населення, але і з огляду зростання вимогливості до влади. Зменшення політизації серед населення є, з одного боку, позитивним фактором: населення буде докладати більше зусиль у напрямі самостійного розвитку, а не лише «киватиме» на владу і чекатиме «подачок» з її боку. Тобто змінюється ставлення до влади: від патріархального (говорячи термінами М.Вебера), коли влада сприймається як вищий розум, під силу якому і нагодувати, і забрати їжу, і рішенням її підкоряються безсумнівно до критичного ставлення. З іншого боку — на шляху до громадянського суспільства, яке всі називають найвищим проявом демократії та найоптимальнішим способом співіснування приватної людини та публічної влади, — стоятиме саме політичний абсентеїзм, який щодалі, то збільшуватиметься. Вимоги ж до ефективності влади зростатимуть. І це втішає. Ринкова економіка, досвід повноцінного політичного життя сприяють

тому, що політика сприйматиметься такою самою сферою зайнятості, як і всі інші. І якщо работорговці вимагають від робітника ефективності виконання його роботи, то і від політика населення вимагатиме того самого.

Ефективність влади, ефективність політики — це властивість політичних дій, рішень, що відображають ступінь результативності цих дій, а також відповідність цих рішень, дій поставленим завданням [3]. У цьому визначенні сходяться воедино процеси виборчий та післявиборчий. Як можна говорити про ефективність влади, якщо попередньо не було оголошено про завдання, які ставилися перед владою. І якщо під час президентських виборів 2004 р. була зроблена спроба прописати хоча б мінімально поставлені перед владою завдання («10 кроків назустріч людям» В.Ющенко), то під час президентських виборів 2010 р. вже не було натяків на такі програми. З одного боку, дедалі очевиднішим стає декларованість таких програм, з іншого — прописати їх становить певні труднощі. Адже хочеться задекларувати розв'язання всіх проблем, а реальна ситуація така, що Президент (депутат, міністр тощо) має обмежені повноваження. Політики ж вважають, що, назвавши, скажімо, 100 проблем, які кандидат готовий вирішувати, прийшовши до влади, він охопить більший відсоток електорату і виграє вибори. Але це створює комічну ситуацію, коли обіцянки стають неправдоподібними. Дуже яскравим прикладом цього є програма А.Яценюка. Виняток у президентській кампанії-2010 становить хіба що А.Гриценко, який писав про конкретні кроки, які здійснюватиме Президент України та його канцелярія по приході до влади.

Відомий класичний алгоритм дослідження ефективності влади:

- 1 — вибір сфери дослідження,
- 2 — вибираємо проблему із зазначеної сфери, яка потребує розв'язання,
- 3 — реагування на проблему (проведення засідання, введення рішення, вживання конкретних заходів),
- 4 — результат (просто була переглянута проблема чи розв'язана),
- 5 — оцінка результату (наскільки серйозно виконавчий орган поставився до окресленої проблеми та які заходи були вжиті для розв'язання її) [3].

Також аналіз ефективності влади можна проводити за таким алгоритмом:

- 1 — оцінка за ступенем досягнення поставленої мети,
- 2 — оцінка результативності (результати планові і позапланові),

3 — вартість (розв'язання проблеми, вартість розв'язки — (скажімо, розв'язання проблеми могло принести певні доходи в бюджет)),

4 — оцінка ефективності попередньої кампанії (аналіз проблеми, проведення засідань тощо),

5 — оцінка за зведеним показником усіх критеріїв,

6 — оцінка політичного керівництва.

Проте в українській політиці названі алгоритми аналізів просто неможливо провести через брак інформації: фінансові звіти недоступні, точна інформація щодо вжитих заходів належить до внутрішніх документів відповідного міністерства і в звітах найчастіше дається дуже короткий опис дій. Але головною проблемою є відсутність попередніх даних. Неможливо проводити аналіз ефективності безвідносно до поставлених завдань. Відповідно, відсутність чіткої прописаної програми робить такі дослідження безглуздими та завідомо неперифікованими. Жодна гіпотеза не матиме свого підтвердження. Адаже можна маніпулювати не лише передвиборчими деклараціями, але і результатами діяльності після таких декларацій. Що таке «покращання життя вже сьогодні»? Здешевлення хліба? Фіксація ціни на молоко?

Передвиборча програма — не лише потреби у дослідженнях ефективності влади, це потреба та необхідність не так виборця, як політика. Передвиборча програма — це кістяк плану діяльності органу/особи, яка приходить до влади. Чомусь дуже мало людей, а ще менше політиків запитують себе, що вони робитимуть у разі перемоги. Перемога не виборах для них постає основною метою. Тоді як справжньою метою має бути втілення програми. Власне, цей момент відрізняє будь-якого українського політика або українську партію від партій, політиків Європи і США. Політична програма — це не просто вимога закону про вибори, це не спосіб отримати більшу кількість виборців (як бачимо на українському досвіді, програма зовсім непотрібна для перемоги). Програму, її деталізованість потребують перш за все політики. Нехай це буде внутрішній документ, і широка громадськість бачитиме лише окремі цифри з неї, але політикові, його команді буде в разі легше не просто здобути владу, але і утримувати її.

Що передбачає програма? З чим стикається політик, прийшовши до влади? В особистому щоденнику українського політика початку ХХ століття В.Винниченка натрапляємо на таку цитату: «Купую стільці, столи для Секретаріату, ходжу по магазинах, прий-

маю представників Вр(еменного) Правительства, чужоземних журналістів, видаю гроші членам комітету, розглядаю проекти різних організацій, що їх витворює «белетрист» Петлюра, пишу статті, веду переговори з робітничими і солдатськими депутатами за Дворець, слухаю поради всіх і кожного «брати в свої руки владу», скликаю на засідання Секретаріат і зношу стільці з інших кімнат Педагогічного музею, щоб було на чому сидіти. Кожний хапа мене, де попаде, і вимагає залагодження своїх справ: порадити, де купити книжок з історії, сказати, де живе Н.Н., прийняти на службу, сказати, коли будуть Українські Установчі Збори, наказати повітовому комісарові, щоб той не жив з жінкою прохача. Увечері, коли вертаюсь додому, швейцар повідомляє мене, що до моєї квартири добиралося 3-4 якихсь підозрілих військових з якоюсь таємною метою. А вранці і вдень одержую листи, в яких мене запевняють, що мене незабаром уб'ють автори цих листів за те, що я баламучу єдиний руський народ українством. Це називається український міністр. Правду сказати, я колись уявляв собі становище українського міністра трошки інакшим» [2, с. 272–273]. Може, діяльність сучасного міністра аналогічна? Хочеться посміхнутися. Звісно, що ні. То що ж має бути в програмі? У першу чергу, все має бути засноване на принципі виключного використання компетенції тієї посади, на яку претендує кандидат. Там має бути якомога деталізованіший аналіз сучасної ситуації, перелік основних проблем та дослідження кожної з них. Очевидно, такі програми вимагають більшого, ніж декларативні заяви на кшталт «Я розв'язу всі ваші проблеми, українці!». Проте такі програми вимагають в рази менших коштів, ніж витрати на рекламу. В той час як більш вимогливий український виборець, очевидно, буде значно лояльнішим до такого політика.

З іншого боку, спробуємо спроектувати психологічний стан особи, яка перемогла на виборах і вперше сидить на своєму робочому місці — після святкувань з командою, прес-конференцій, — нарешті опиняється наодинці у омріяному кабінеті. Мені здається, лише маючи чіткий план дій можна в цій ситуації відчувати щонебудь інше, окрім розгубленості і фрустрації. Чомусь на думку спадає ситуація, описана Дж.Ролінг у книжці для дітей «Гаррі Поттер»: коли черговий прем'єр-міністр обіймає посаду, вигравши вибори, у перший же день свого перебування він стикається із тим, що навколо нього існує ще один, паралельний світ, який, до того ж, втручається у життя простих англійців. Це його лякає.

І водночас — наглядно, в стилі міфу-казки демонструє: особа, яка приходить до влади, насправді так зосереджується на процесі виборів, що часто, а точніше, у більшості випадків навіть уявлення не має, що робитиме з нею. І завдання команди — не лише привести свого кандидата в обране місце, але і прорахувати перші кроки, які він здійснить. Вони мають бути виважені, продумані, а ще — записані в програмі. Інакше ж кандидат робитиме не зовсім те, що обіцяв, або зовсім не те, що обіцяв, або він мав програму дій чи план дій, і тоді виникає цілком логічне запитання, чому було не поділитися нею із виборцями. Цьогорічні вибори продемонстрували, що такий план діяльності є, оскільки дії новообраного Президента, їх швидкість продемонстрували підготовленість до перемоги команди. А проте основний електорат був не підготовлений до них. Громадськість не мала доступу до питань устрою діяльності політичного системи. Начебто делегування повноважень не має на меті поінформованість населення, а лише відсторонення його від вирішення всіх питань та проблем. Навряд чи такий підхід можна назвати демократичним.

Отже, актуальність порушеного питання не згасатиме до моменту чіткого та прозорого аналізу результативності діяльності влади, а це, в свою чергу, потребує прозорості в процесі виборів, наявності програми в кандидатів. Причому передвиборча програма необхідна і кандидатам також — як психологічний стабілізатор за мобілізаційного процесу зміни соціального статусу. Вибори і надалі слугуватимуть функції легітимності влади, тож мусимо діяти в напрямі їх удосконалення. Легітимність влади визначається суспільством. Українське суспільство стає дедалі політично освіченішим для того, щоб вимагати своєї більшої залученості в політичний процес і всебічної поінформованості.

---

1. Вебер М. Политика как призвание и профессия. (http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/Hrestom/26.php)

2. Винниченко В. Щоденник. Т.1 (1911–1920) / Редакція, вступна стаття і примітки Г.Костюка. — Едмонтон — Нью-Йорк, 1980. — 500 с.

3. Нуждак О. Методологія дослідження ефективності діяльності виконавчих комітетів міських рад. (Науковий блог НаУ Острозька Академія <http://naub.org.ua/?p=1061>)

4. Рябов С.Г. Легітимація влади: до формування програми соціально-філософського дослідження //Наукові записки КМА: Політологія. — Т. 12. — С. 25–33.

5. Рябов С.Г. Політологія: словник понять і термінів. — 2-ге вид., переробл. і допов. — К.: Видавничий дім «КМ Академія», 2001. — 256 с.

Олена Стойко

ВИБОРЧА СИСТЕМА ЯК ОДИН З ЧИННИКІВ ЕФЕКТИВНОСТІ ПОЛІТИЧНИХ РЕЖИМІВ У ХОДІ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ

*Проаналізовано вплив типу виборчої системи на успішність запровадження демократичних інститутів та важливість її закріплення в Основному законі країни. **Ключові слова:** виборча система, демократизація, інституціоналізація.*

*Olena Stoyko. Election system as the factor of efficiency political regimes in the process of democratization. The meaning of the election system for successful democratization and importance of its mention in the constitution are analyzed. **Keywords:** election system, democratization, institutionalization.*

Аналіз процесів демократизації свідчить, що такий політичний інститут, як виборча система, поряд з формою правління є одним з важливих чинників процесу демократизації.

Скориставшись запропонованою С.Гантінгтоном систематизацією хвиль демократизації у світі, результати запровадження нових політичних інститутів можна представити у вигляді наступної таблиці. За даний період у 85 країнах, в яких проживає більше 1 млн громадян за 127 років (1874–2000), було зафіксовано 123 спроби демократизації, які розподілені відповідно до трьох форм політичного устрою: парламентсько-мажоритарного (парламент формується на основі мажоритарної виборчої системи, як, наприклад, у Великобританії), парламентсько-пропорційного (парламент формується на основі пропорційної системи виборів, приклад — сучасна Німеччина) та президентського або напівпрезидентського (приклад — Франція і Польща, відповідно) [1, с. 123].

Під успішною спробою тут розуміється встановлення стабільної демократії, яка проіснувала до кінця ХХ ст. Ефективність форми — співвідношення між успішними та невдалими спробами запровадження цієї форми. Успішність певної форми політичного устрою обраховується як відсоток між успішними випадками демократизації та загальною кількістю спроб демократизації (123 спроби).

Таблиця 1

**Ефективність форм політичного устрою
в процесі демократизації**

		Парла- ментсько- мажори- тарний	Парламентсь- ко-пропор- ційне пред- ставництво	Президент- ський і на- півпрези- дентський	Ра- зом
1 хвиля (1874–1943)	Успішні спроби	5	4	1	10
	Невдалі спроби	3	10	8	21
2 хвиля (1944–1973)	Успішні спроби	6	9	4	19
	Невдалі спроби	15	1	13	29
3 хвиля (1974–1999)	Успішні спроби	2	11	27	40
	Невдалі спроби	–	–	4	4
Разом	Успішні спроби	13	24	32	69
	Невдалі спроби	18	11	25	54
Ефективність		0,7	2,1	1,28	1,27
Успішність, %		10,5	19,5	26	56

Отже, як видно з таблиці, найбільш ефективною, тобто такою, що має більшу ймовірність успіху та тривалість існування, є парламентсько-пропорційне представництво з коефіцієнтом в 2,1. А найменш стабільною є британська модель устрою. Парламентсько-пропорційне представництво дає хороші результати з огляду на тривалість існування після другої і третьої хвиль демократизації: 90% і 100% успіх у створенні стабільних демократичних режимів, відповідно. Окремі випадки невдач із запровадження такої моделі у період першої хвилі зумовлені не формою політичних інститутів, а зовнішньою агресією в ході Першої світової війни і початку Другої світової (Бельгія, Данія, Нідерланди, Норвегія і Чехословаччина). І лише один випадок Франції не можна пояснити вказаною причиною.

Протягом першої хвилі демократизації найбільш успішною виявилася парламентсько-мажоритарна форма, другої — парламентсько-пропорційне представництво, а останньої — президентська і напівпрезидентська форма, яка є найуспішнішою з огляду на всі спроби демократизації. Президентська, особливо напівпрезидентська, форма політичного устрою стала найбільш популярною в ході третьої хвилі демократизації: 83% та 100% випадків, відповідно, які функціонують до нашого часу. Ці форми найбільш поширені у Латинській Америці в ході процесу повторної демократизації, а також у Східній Європі, Африці та Азії.

Більш детальний аналіз інституційних форм підтверджує висунуту вище тезу про те, що плюралістичні форми мають відносно більшу підтримку. З огляду на парламентські вибори, цікаво спостерігати, що всі 11 європейських демократій, які вибрали формулу пропорційного представництва і зазнали невдачі протягом 1920–1930 рр., відновили пропорційне представництво в ході повторної спроби формування демократичних інститутів: 7 після завершення Другої світової війни (Австрія, Бельгія, Данія, Італія, Нідерланди, Німеччина та Норвегія), а 4 — після падіння Радянського Союзу в 1990-ті рр. (Естонія, Латвія, Литва і Чехословаччина).

Три парламентсько-мажоритарні демократії перейшли до більш плюралістичних інститутів без повторних спроб демократизації. Швейцарія приєдналася до загальноєвропейської тенденції пропорційного представництва наприкінці Першої світової війни. Нова Зеландія поміняла мажоритарні округи на пропорційну виборчу систему, створивши умови для формування багатопартійності і коаліційних урядів, після отримання позитивної відповіді на референдумі 1993 р. [2, с. 10]. Японія відмовилася від мажоритарної системи з основою на багатопартійних округах та обмеженим голосуванням на користь змішаної системи пропорційного представництва у 1994 р. [3, с. 80]. Перехід до пропорційного представництва мав місце і у Франції при переході від Четвертої до П'ятої Республіки у 1958 р. Новим елементом інституційного плюралізму стало запровадження прямих виборів президента. Як наслідок, на початку XIX ст. Франція є більш плюралістичною демократією, ніж це було за часів Четвертої Республіки у всіх відношеннях.

В інституційному розвитку стабільних демократій можна визначити такі тенденції: 1) перехід від парламентсько-мажоритарного до парламентсько-пропорційного представництва (Швейцарія у 1918 р., Нова Зеландія у 1993 р., Японія у 1994 р.); 2) перехід

від парламентсько-пропорційного представництва до президентського устрою (Франція 1958 р., Ізраїль 1996 р.); 3) жодна з цих країн не віддала перевагу парламентсько-мажоритарному устрою (останнім часом навіть Великобританія близька до запровадження пропорційних виборчих формул).

Політична історія молодих демократій свідчить і про те, що формуванню стабільного демократичного режиму сприяє низка чинників, серед яких конституція (основний закон) або основоположні законодавчі акти, які її замінюють, а також формування відповідних рамок політичної діяльності, включаючи конституційні звичаї та традиції. Більше того, закріплення певних інститутів в Основному законі має позитивний вплив на стабільність розвитку політичної системи і становлення демократії у країні загалом. Для прикладу проаналізуємо конституції найбільш успішних постсоціалістичних країн Європи третьої хвилі демократизації на предмет закріплення в них типу виборчої системи до законодавчого органу країни. Як з'ясувалося, у п'яти з восьми країн така норма міститься в Основному законі, зокрема: Конституція Польщі 1997 р. закріпила пропорційні вибори до нижньої палати парламенту (ст. 96); Конституція Чехії, прийнята 16 грудня 1992 р., у ст. 18 говориться про пропорційну систему виборів до нижньої палати парламенту; Конституція Латвії від 15 лютого 1922 р., до якої 7 раз вносилися поправки, остання з яких у 2003 році, передбачає пропорційну виборчу систему у ст. 6; Конституція Естонії, прийнята на референдумі 28 червня 1992 р., закріпила пропорційну виборчу систему у ст. 60. Лише Конституції Литви, Словаччини та Угорщини прийняті без зазначення типу виборчої системи до законодавчого органу.

Отже, з точки зору виборчої системи, в процесі демократизації найкращий результат дає поєднання пропорційної системи з парламентською формою правління. Найменш ефективним є однопалатний парламент, який формується на основі мажоритарної виборчої системи і яка на виході дає однопартійний уряд. Крім того, формальне закріплення типу виборчої системи у конституціях більшості успішних молодих демократій дало їм змогу стабілізувати політичну ситуацію, прогнозувати діяльність політичних акторів на довгострокову перспективу і сприяло досягненню консенсусу між учасниками політичного процесу.

---

1. Political institutions: Democracy and social change / J.Colomer. — Oxford, UK: Oxford University, 2001. — 207 p.

2. Jackson K., McRobie A. New Zealand Adopts Proportional Representation. Accident? Design? Evolution? / K. Jackson, A. McRobie. — Aldershot, UK: Ashgate, 1998. — 222 p.

3. Shiratori R. The Politics of Electoral Reform in Japan / R. Shiratori // International Political Science Review. — 1995. — Vol. 16. — №1. — P. 79–94.

Дмитро Кондратенко

ОРГАНІЗАЦІЯ ВЛАДИ ЯК ЧИННИК МОДЕРНІЗАЦІЇ КРАЇНИ: (ПРИКЛАД ЯПОНІЇ)

*У статті викладено специфіку організації влади доби Мейдзі в Японії як чинника модернізації країни. Розглядаються фактори співвідношення владних функцій імператора та народу, специфіка функціонування вищого представницького органу влади та основні чинники національної мобілізації. **Ключові слова:** Японія, організація влади, Революція Мейдзі, кокутай, Кідо Коїна, Саїго Такморі, Окубо Тошімічі, хонбун, кодекс бушідо.*

***Dmytro Kondratenko. The organization of the political authority as the country modernization factor: (Japanese example).** The article describes the specificity of organization of the political authority during the Meiji period as the main cause of the country modernization. The considered factors are the correlation of the authority of the emperor and the people, the peculiarities of parliamentarism and the main factors of national mobilization. **Keywords:** Japan, organization of political authority, Meiji Revolution, kokutay, Kido Koin, Saigo Takmori, Okubo Toshimichi, honbun, the Bushido Code.*

Модернізація держави передбачає перерозподіл владних стосунків та переосмислення культурних домінант суспільства. Організація влади та адміністративної діяльності з метою досягнення більшої ефективності потребує опертя на традиційні цінності, що превалюють в країні. Як писав С.Гантігтон, політична модернізація являє собою «багатогранний процес, що включає зміни у всій царині людської думки та діяльності» [1, с. 214]. С. Ейзенштадт характеризує політичну модернізацію як «процес, заснований на раціональному використанні ресурсів і спрямований на створення сучасного суспільства» [2, с. 24–26]. І.Валлерстайн

розглядає політичну модернізацію як «системну, стійку і потужну програму людської енергії для контролю людиною свого соціального та фізичного середовища» [3, с. 174].

Ця стаття має на меті окреслити культурні чинники, що впливали на організацію влади в Японії доби Мейдзі, та показати використання цих чинників в модернізаційному процесі. Модернізація була загальносвітовим процесом, проте відбувалася вона в різних регіонах у різний час. Втягнення далекосхідних держав у систему світового розподілу праці та спроби перетворити їх на напівколонії розвинених держав спонукали суспільства цих країн до політичної модернізації та нарощування економічної і військової потуги. Модернізація включала в себе політику підвищення конкурентоспроможності. Зусилля, необхідні для цього, обґрунтовувалися за допомогою традиційних культурних максим, що панували серед населення. Першим вдалим прикладом модернізації азійських суспільств до рівня розвинених західних держав є розвиток Японії з часів реставрації Мейдзі. Японії першій серед країн-сусідів вдалося не тільки досягти військових та політичних успіхів, але і модернізувати свою економіку, зробивши її конкурентоспроможною. Згодом приклад успішних реформ Японії надихав політичні еліти інших азійських держав, як, наприклад, Гоміньдан у Китаї [4, с. 132–134].

Для початку модернізаційних реформ зазвичай необхідним є зовнішній поштовх. Модернізація Японії почалася після досягнення факту технологічної та економічної переваги західних держав, що почало прозоро загрожувати її безпеці. Багато представників військового стану — самураїв почали звинувачувати у відставанні сегунів Токугава, які не допускали до влади нікого, окрім представників свого та споріднених кланів. Ідея створення представницького уряду, що розвивалася націоналістичними лідерами реставрації Мейдзі — самураїв низького рангу з провінцій Сатсума та Чосу, зокрема Кідо Коїна, Саїго Такморі та Окубо Тошімічі, не допускала непримиримої фракційної боротьби, яка мала місце в США та Англії [5, с. 280–281]. Японська нація, на їх думку, була, на відміну від Англії, єдиною в своїх почуттях та цінностях і її суверенітет був неподільним. Зокрема, Кідо Коїн, що в уряді займався питанням ліквідації привілеїв самураїв та мав через це піти у відставку, вимагав, щоб більші феодалі (даймію) передали свої землі, отримані за часів сегунату, імператору добровільно, як підтвердження їхнього патріотизму. У зверненні уряду

до імператора він наголошував на святості влади імператора та системі примату суспільних цінностей, що з прадавніх часів склалася в Японії: «Ми вважаємо, що дві речі є важливими для урядування Вашої Величності. Повинна існувати одна національна політика [кокутай, дослівно тіло країни] та одна суверенна влада. Оскільки засновник Імперії заснував країну та облаштував фундамент урядування, незмінно існувала одна імператорська династія протягом незлічимої кількості поколінь, роблячи найдальші закутки землі і неба частиною імперії та все людство своїми підданими. В цьому полягала національна (імперська) політика. Та влада надавати та забирати ранги та помістя унеможлиблює існування хоча б клаптика землі в приватній власності чи заволодіння чимось без санкції. Це і є абсолютною владою. Зараз ми маємо запровадити повністю нову форму уряду, національна політика та суверенна влада жодною мірою не мають переходити до підданих. Місце, де живуть Ваші слуги, є землею імператора і ті, ким Ви правите, є імператорськими людьми. Як все це може стати приватною власністю? [Виходячи з цих міркувань, даймію просили імператора прийняти їх землі та просили щоб] уряд запровадив єдині правила щодо всіх справ — від адміністрування до військового обладнання, щоб всі в імперії, знатні і незнатні, повинні були підкорюватися єдиній владі. Таким чином, формально і фактично наша країна може почати займати місце серед всіх націй світу» [6, с. 142–143]. Отже, і громадяни, і земля Японії були визначені як власність імператора, якого просили взяти абсолютну владу над ними та суворо регулювати життя до кожної деталі. Відповідно, в країні, що націоналізувалася, було застосовано стару міфологію про божественне походження імператора як спеціальний об'єднувчий символ. Така політика була схожа на ідеологічні заходи, характерні для німецьких держав передімперського періоду. Проте в цьому випадку абсолютний монарх — імператор — виступав вже як символ національної єдності, а не адміністративна посадо-функція. Реформування політичної системи Японії передбачало не повернення до повноти повноважень імператора, що мало місце вже достатньо давно — в XIV сторіччі, а знаходження нового балансу між імператором та підданими.

Формування порядку денного політичних реформ здійснювалося правлячою групою за посередництва імператора Муцухито. В ранні роки Мейдзі імператор проголосив хартію, в якій було накреслено цілі Конституції 1868 року. Щодо цього урядовець Кідо

зауважував: «Імператор проголосив присягу з п'яти пунктів, поширену по всій імперії, окреслюючи, до якого результату має привести Конституція та спрямовуючи ідеї людей в одному напрямку. На початку хартії вказано: Цією хартією ми встановлюємо нашу ціль облаштування національного благополуччя на ширшій основі та створення конституції та законів. Це вело до ... скасування феодалських титулів та уніфікації поділеної національної влади. Чи не узгоджується все це з переважною точкою зору у великих державах усіх п'яти континентів?

Однак у просвічених країнах, хоча там і є монарх, він не має деспотичної влади. Люди всієї країни висловлюють свої об'єднані та гармонійні думки щодо державних справ, і вони організуються відповідним чином так, що уряд та урядовці виконують їхні [народу] приписи. З цієї причини всі, хто поважає бажання всієї нації та служить своїй країні з глибоким духом відповідальності, навіть за найбільшої кризи не роблять кроків проти волі народу. Для додаткової перевірки незаконних актів люди мають парламентських представників, чийм обов'язком є перевірка всього, що зроблено, а також контроль посадовців» [7, с. 143–144].

Як зазначав Кідо, метою життя кожного громадянина було збереження його природної свободи. Це означало, «здійснення прав та допомога державі, поділяючи з нею свої обов'язки». Права і обов'язки були «...викладені письмово, про що громадяни мають складати присягу». «Ці записи є тим, що ми зevamo законами. Ці закони походять від Конституції, оскільки Конституція є коренем кожної частини держави і ніщо не виходить за її рамки. З цієї причини кожна країна, що приходить до необхідності змінити Конституцію, надає цьому процесу найбільшої уваги та найретельнішого розгляду та з'ясовує всі побажання. ...Найретельнішої уваги має бути докладено для того, щоб вивчити внутрішні умови країни. Необхідно вивчити те, що виробляють люди, і, найважливіше, політика має відповідати рівню цивілізованості людей». У разі, якщо люди не є достатньо просвіченими, монарх має організовувати державні справи відповідним чином, не беручи до уваги неправильних бажань народу. Для Японії 1868 року це було тільки тимчасовим положенням, після якого слід було встановити режим, за якого парламент зможе ефективно здійснювати контроль над суспільством.

Іто Хіробумі, провідний політичний діяч, що наслідував політиці «тріумвірату Мейдзі» Кідо, Саїго і Окубо, артикулював цю

ідею в багатьох промовах, які він проголошував, будучи чотири рази переобраним прем'єр-міністром. Його погляди були в основному ідентичними до поглядів його попередників, проте деякі основні елементи стали ще більш твердими. Народ вважався сувереном влади, проте його влада була сконцентрована в руках імператора, який був символом народу та його справжніх інтересів. Підходи Хіробумі та його попередників різко відрізнялися від поглядів часів сегунату — «непросвіченого та неприйнятнього абсолютизму». У зв'язку з цим Іто писав: «Зараз я перейду до обговорення питань участі людей в урядуванні країною. Тільки під захистом закону можна забезпечити щастя нації і безпеку індивіда, а для досягнення цього люди можуть обрати своїх представників та наділити їх владою обговорювати закони з метою гарантування власного щастя та безпеки. Це, панове, забезпечується Конституцією, і я думаю, що ви погодитесь, що це є визнанням найбільш цінного права людей. В абсолютистській системі влади воля монарха стає його вказівкою, а його вказівка стає законом. Конституційній країні, однак, необхідне погодження асамблеї, що представляє народ. Очевидно, що вище право є неподільним, законодавча влада залишається в руках монарха та не передається народу. В той час як вище право поширюється на все і його дія є всеохоплюючою, законодавча та виконавча функції є без сумніву найважливішими. ... Права ці не можуть одночасно знаходитися в руках суверена та його підданих; але останні мають право брати участь у законодавчому процесі відповідно до положень Конституції. В країні з абсолютним правлінням думка монарха відразу стає законом; з іншого боку, в конституційній державі ніщо не може стати законом без погодження поглядів між монархом та його народом. Останній обирає представників, щоб вони, зустрівшись в означеному місці, здійснили волю монарха. Іншими словами, закон у конституційній державі є результатом гармонії ідей монарха та народу; але не може бути закону, якщо ці два суб'єкти не погоджуються один з одним» [8, с. 161–162]. Ці аргументи не є досить логічними, і Іто постійно втрачає послідовність. Проте японці, загалом, погодилися з таким підходом, що передбачає як святість імператора, так і всезагальну та всеохоплюючу участь народу. Як відзначав дослідник Карл Глюк, подібна аргументація була характерна і поширена в Японії періоду Мейдзі [9, с. 48].

Визначення Японії як нації передбачало сприйняття Західних суспільств, з яких була імпортована ця ідея, та втягувало

Японію в конкуренцію з ними. Гідність нації, престиж в очах основних груп населення визначалися як вища колективна цінність та стали предметом турботи для керівництва. Всі японські націоналісти відчували, що престиж Японії в той момент був заниженим. Вимушені зв'язки із Заходом демонстрували їм низьке становище їхньої країни — моральне та політичне, а також військове, технологічне та економічне. Таким чином, вони ставили перед собою завдання підвищити моральний та інтелектуальний рівень народу, тобто цивілізувати його. Загалом, модернізація неєвропейських країн не йшла успішно, поки їхні суспільства не відкидали свою «іншість» від європейської цивілізації, тобто можливість існування у відмінному моральному вимірі, який не передбачає схилення перед західною технологічною та економічною перевагою. Тому вимога публічно не носити кімоно (чи інші предмети одягу) означала, в першу чергу, можливість порівнювання себе з європейцями в одному вимірі, поза культурним контекстом. Тому «цивілізування» чи «європеїзація» зазвичай не означає відречення від власної культури і перехід до іншої, а є частковим усуненням відмінностей задля можливості входження на ринок західних країн, здобуття західної освіти та технологій. Саме стурбованість про національну гідність викликала появу заклику «Заможна держава/Сильна Армія». Іто Хіробумі писав про входження до кола великих держав: «Метою нашої країни від самого початку стало отримання серед націй світу статусу цивілізованої нації та досягати взаємного визнання законів та звичаїв між різними націями, що займають місце серед цивілізованих держав. ...Шлях, що лежить тепер перед Японською імперією, є прямим. Як правитель, так і піддані мають спрямувати свої зусилля на збереження спокою; піднесення статусу народу; захисту прав та забезпечення благополуччя кожного індивідуума; і, нарешті, демонструвати за кордоном гідність Японії, захищати та зберігати її гідність та незалежність». Та навіть більш амбітно: «З часів Реставрації [Мейдзі] метою нашого уряду було набуття переваги перед націями всього світу» [10, с. 171].

До кінця XIX ст. багато японців почали розуміти, що роль західних цінностей у модернізації Японії було переоцінено. Зокрема, Іто виступав на захист феодальної Японії та заперечував відсутність громадського національного духу в ті часи. Він зазначав, що японці «здобували моральну освіту найвищого рівня» протягом поколінь і століть: «Великі ідеали, запропоновані філософією та

історичними прикладами золотих часів Китаю та Індії, японізувалися у формі «хребта звичаїв», розвивалися та санкціонувалися постійним застосування кодексу бушідо протягом сторіч, демонстрували нам високі зразки моралі, суворо підтриманої щоденним життям освічених класів. Отже, як відомо всім, хто ознайомлений зі старою Японією, існувала освіта, що надихала досягнення стоїчного героїзму, рустикальної простоти та самопожертви, гідної Спарти, і естетичної культури та інтелектуального вдосконалення, гідного Афін. ... Ми наголошували на гармонійній комбінації всіх відомих досягнень розвинутої людини, і тільки з часу впровадження сучасної технічної науки нам довелося приділити більше уваги спеціальним технічним пристроям для гармонійного розвитку в цілому» [10]. Беручи до уваги приклад Російсько-Японської війни, Іто відзначав: «Людські зусилля, які було покладено під час останньої війни і були настільки помітними і здивували західні нації, не були, як можна подумати, продуктом нової цивілізації, але мали джерелом залишки стародавнього феодального самурайського духу. Якщо потрібні подальші приклади, ми можемо звернутися до кількості наших славетних воїнів та державних діячів, які залишали після себе роботи з релігійних і моральних тем, філософські трактати, так само як і чудові зразки каліграфії, малюнків та поезії, що майже не корелюється з діяльністю феодалів інших націй» [10, с. 191].

Проте успіхи Японії спостерігалися не тільки у військовій сфері, але, в першу чергу, в економічній. Успіхи Японії в бізнесі пояснюються особливим ставленням до економічної діяльності та основних фондів виробництва, що сформувалося під впливом традиційних підходів японської культури до власності та обов'язків людини. Володіння та управління бізнесом часто розглядалося як «патріотичний обов'язок». Зокрема, Байрон Маршал, автор книги «Націоналізм та капіталізм у довоєнній Японії», писав, що такі «професії альтруїзму та патріотичної відданості» з'являлися з «нудною» для американця регулярністю. Він відзначав, що незважаючи на традиційні уявлення про бізнесменів як «раціональних гравців», які можуть застосовувати ідеї для «виправдання» розвитку власного бізнесу, «цілком можливо, що японські лідери бізнесу були цілком відвертими в їх заявах щодо патріотичних мотивів» [11, с. 15–16].

Щоправда, іноді серед цих заяв лунав інший мотив, що також вважався цілком доречним. Це була любов до бізнесу як форми

мистецтва, бізнесу задля його самого, що ще в сімнадцятому сторіччі описав засновник майбутньої корпорації Мітзуї (вперше заснована в 1673 році). У 1908 році промисловець Сузукі Тосабуро признався в аналогічній пристрасі: «Я бізнесмен. Мені не цікаво борсатися в книгах чи картинах, чи у проживанні в розкішних будівлях. Моїм покликанням (яп. хонбун) є ведення бізнесу. Навіть якщо я втрачу капітал, який я інвестував у бізнес, я не буду жалкувати жодним чином, оскільки бізнес [загалом] все одно від цього виграє. Навіть якщо моя робота виявиться невдалою, досвід буде успадковано тими, хто піде після мене ...Як тільки створюється підприємство, суспільство від цього миттєво виграє» [11, с. 36–37].

Японський дух підприємництва продовжував існувати і далі. В 1935 році Гюнтер Штейн, який турбувався про стрімкий економічний розвиток Японії, так описував японського великого підприємця: «Він все ще лишається скромним маленьким працівником. Він працює він сходу до темноти в його нарізному заводі, який є найбільшим у Японії і, напевно, найкращим в усьому світі. Він носить робітничу синю робу; його руки маслянисті. Його три брати зараз працюють з ним. Разом вони є власниками їхньої фабрики, що коштує 3 млн йен і на якій працюють 260 чоловік. ...Зі спеціального фонду він дозволяє собі витратити не більше 200 йен (12 фунтів) в місяць, проте він рідко його торкається з метою, відмінною від освіти дітей. Він каже, що вважає фабрику не своєю власністю, а трастом, яким йому довірено управляти. Гроші його не цікавлять, вони не дають йому стимулу до роботи» [12, с. 22–23]. Етика ведення бізнесу в Японії сприяла становленню продуктивних відносин між працівниками та роботодавцем, а також до впровадження інновацій.

Таким чином, Японія для своєї політичної та економічної модернізації в XIX–XX ст. використовувала не тільки загальногромадянську риторіку з формування представницького уряду, але і виходила зі свого унікального базису, що складався з культурних традицій освіченості, відданості імператору, японського синтоїзму та адаптованих буддизму і конфуціанства. В подальших дослідженнях важливо акцентувати увагу на культурних чинниках модернізації Японії та її післявоєнної відбудови, а також описати специфіку модернізаційних культурних компонентів решти країн Азійсько-Тихоокеанського регіону.

---

1. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / Самуель Хантингтон. — М: АСТ, 2003. — С. 214.

2. Eisenstadt S.N. Breakdowns of Political Modernisation / S.N. Eisenstadt. Social Change. Sources, Patterns and Consequences. — N.Y.: Basic Books, 1973. — P. 24–26.
3. Валлерстайн И. Конец знакомого мира: Социология XXI века / Имануил Валлерстайн. — М: Логос, 2004. — С. 174.
4. Berger Maria Claire. Sun Yat-Sen / Maria Claire Berger. — Stanford: Stanford University Press, 1998. — P. 132–134.
5. Greenfeld L. The Spirit of Capitalism. Nationalism and Economic Growth / Liah Greenfeld. — Cambridge: Harvard University Press, 2001. — P. 280–281.
6. Kido Koin. The Voluntary Surrender of Feodal Domains / Ryusaku Tsudnida, W. Theodore de Bary, Donald Keen. Sources of Japanese tradition. Vol. 2. — N.Y.: Columbia University Press, 1964. — P. 141–142.
7. Kido Koin. The Observations on Returning from the West / Ryusaku Tsudnida, W. Theodore de Bary, Donald Keen. Sources of Japanese tradition. Vol. 2. — N.Y.: Columbia University Press, 1964. — P. 143–144.
8. Ito Hirobumi. Speech on the Constitution / Ryusaku Tsudnida, W. Theodore de Bary, Donald Keen. Sources of Japanese tradition. Vol. 2. — N.Y.: Columbia University Press, 1964. — P. 161–162.
9. Gluk C. Japans Modern Myths: Ideology in the Late Meiji Period / Carl Gluk — Princeton: Princeton University Press, 1985. — P. 48.
10. Ito Hirobumi. Speech on the Restoratoion. / Ryusaku Tsudnida, W. Theodore de Bary, Donald Keen. Sources of Japanese tradition. Vol. 2. — N.Y.: Columbia University Press, 1964. — P. 170–195.
11. Marshall Byron K. Capitalism and Nationalism in Prewar Japan: The Ideology of the Business Elite, 1868-1941 / Byron K. Marshall. — Stanford: Stanford University Press, 1967. — P. 15–16.
12. Stein Gunter. Made in Japan / Gunter Stein. — London: Methuen, 1935. — P. 22–23.

Олександр Колтунов

ЕТИЧНА ІНФРАСТРУКТУРА ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

У статті проведено аналіз сучасного стану складових етичної інфраструктури державної служби України: політична воля; законодавство; механізми підконтрольності і підзвітності; кодекси поведінки; інструменти професійної соціалізації; координуючий орган; умови діяльності державних службовців; участь громадськості

та громадський контроль. **Ключові слова:** етична інфраструктура державної служби, державна служба, державні службовці.

Oleksandr Koltunov. Ethics infrastructure of the public service in Ukraine. The key elements of ethics infrastructure in the public service are analyzed in the article. Author considered political commitment; an effective legal framework; efficient accountability mechanisms; workable codes of conduct; professional socialization mechanisms; supportive public service conditions; the existence of some ethics coordinating body; and public control for ethics in the public service. Key words: ethics infrastructure in the public service, public service, public servants.

Аксіомою сучасного демократичного суспільства є положення про те, що моральну поведінку державного службовця, крім його власної самосвідомості й сумління, забезпечують спеціальні етичні інститути державного і громадського характеру. Їх взаємодія утворює етичну інфраструктуру, яка займає важливе місце у політичній системі сучасного демократичного суспільства. Під етичною інфраструктурою розуміють «сукупність засобів або процесів, які використовуються для регулювання небажаної і стимулювання належної поведінки» [1, с. 25]. Окремі елементи цієї інфраструктури доповнюють і підсилюють один одного, діючи разом, здійснюють синергетичний ефект.

Практичний та теоретичний інтерес щодо дослідження складових етичної інфраструктури державної служби зумовлено низкою факторів. По-перше, про необхідність удосконалення інструментів забезпечення етичної поведінки державних службовців в Україні зазначається регулярно у офіційних документах щодо розвитку інституту державної служби, а також у публічних виступах високопоставлених посадових осіб держави. По-друге, у сучасній науковій літературі висловлюються суперечливі точки зору з приводу компонентів етичної інфраструктури державної служби та їх ролі і функцій у забезпеченні належної професійної поведінки державних службовців.

Проблеми формування та функціонування етичної інфраструктури державної служби останнім часом привертали багато уваги вітчизняних дослідників. Зокрема, цьому питанню присвячені роботи Т. Василевської [2], М. Рудакевич [3], М. Лахижи і О. Черчатого [4], О. Штирьова [5] та інших. Більшість публікацій присвячені вивченню процедур та інституцій, що забезпечують етичну

поведінку державних службовців у політичних системах країн сталої демократії (США, Великобританія) та політичних систем країн, що знаходяться у перехідному стані (наприклад, Польща). Проте комплексна оцінка стану елементів етичної інфраструктури політичного інституту державної служби України залишається поза увагою вітчизняних дослідників.

Метою публікації є проведення аналізу ключових складових етичної інфраструктури державної служби в умовах сучасної України.

Етична інфраструктура може бути представлена у вигляді восьми базових елементів: політична воля державного керівництва; законодавство; механізми підконтрольності і підзвітності; кодекси поведінки; інструменти професійної соціалізації; координуючий орган; спеціальні умови діяльності державних службовців; участь громадськості та громадський контроль [1, с. 26]. Разом ці елементи виконують три основні функції у сфері забезпечення етичної поведінки державних службовців: контроль, керівництво і управління.

Розглянемо детальніше ключові елементи цієї системи та їх стан в умовах сучасної України.

Політична воля державного керівництва. Жодна ініціатива у сфері етики державної влади не буде мати успіху, якщо за нею не стоять воля і бажання політичного керівництва країни реалізувати її на практиці. У офіційних документах державного керівництва України протягом останніх років декларується актуальність і пріоритетність завдання забезпечити належну етичну поведінку службовців [6]. Проте після прийняття у 2000 р. «Загальних правил поведінки державних службовців» [7] важко знайти знакові події, що засвідчують про результати просування у напрямі практичної реалізації цього завдання.

Законодавство з питань адміністративної етики складається з сукупності нормативно-правових актів, які встановлюють принципи і правила поведінки, санкції за їх порушення, а також систему управління, що забезпечує їх практичну реалізацію у професійній діяльності державних управлінців.

В Україні базовий закон «Про державну службу» встановлює принципи державної служби, систему управління державної служби, інститут службового розслідування, порядок декларування доходів [8]. Крім того, принципи етичної поведінки службовців, загальні обов'язки державних службовців, порядок розв'язання конфліктів інтересів та відповідальності за порушення цих правил

встановлені «Загальними правилами поведінки державних службовців» [7]. Слід звернути увагу, що декларування відомостей про наявні або можливі конфлікти інтересів вітчизняним законодавством не передбачено.

Законодавство про свободу інформації представлено в Україні, перш за все, Законом «Про інформацію», який за основними характеристиками відповідає міжнародним стандартам прав на інформацію. За оцінками експертів проблемні питання у цій сфері пов'язані, в першу чергу, з невідповідністю нормам цього закону підзаконних актів, недотриманням законодавства з боку органів влади, слабкістю механізмів, що забезпечують реалізацію прав громадян на інформацію [9, с. 29, 81]. Цей факт вказує на необхідність удосконалення нормативно-правового регулювання з метою створення ефективного механізму забезпечення права на інформацію про діяльність органів державної влади.

Досвід правового регулювання адміністративної етики у країнах розвинутої демократії показує, що в деяких країнах є окремі спеціальні закони про службову етику, наприклад, у Сполучених Штатах (*Ethics in Government Act, Ethics Reform Act*) [10] й Ірландії (*Ethics in Public Office Act*) [11]. Такі закони, по-перше, встановлюють порядок декларування доходів, майна, конфліктів інтересів у фінансовій сфері і, по-друге, передбачають заснування установи, що координує процедуру декларування і здійснює управління адміністративною етикою загалом. Вивчення цього досвіду дозволяє визначити можливі перспективи нормотворчої діяльності з питань адміністративної етики в Україні.

Ще один елемент законодавства про службову етику — це законодавство про службові викриття. Під «службовими викриттями» розуміють надання службовцем керівництву або засобам масової інформації відомостей про незаконні або неефективні дії державних органів чи посадових осіб. Досить часто порушення можуть бути виявлені лише зсередини державного органу, тому службові викриття розглядають як інструмент забезпечення прозорості функціонування органів влади, як доповнення до зовнішніх механізмів контролю [12, с. 24]. Практика службового викриття також набула розвитку у США. У 1978 році Законом «Про реформу цивільної служби» (*Civil Service Reform Act*) принципи системи заслуг були доповнені ще одним — принципом захисту державних службовців, які викривають неналежну поведінку колег. Спеціальний контролюючий орган (*Merit System Protection Board*) набув повноваження

призупиняти рішення про звільнення, переведення на менш кваліфіковану роботу, тимчасове відсторонення від виконання посадових обов'язків, що були вжиті до осіб, які здійснили службове викриття. Аналогічні закони були прийняті за останні роки в інших країнах. Наприклад, у Сполученому Королівстві у 1998 р. (Public Interest Disclosure Act) [13]. Перспективи запровадження таких інститутів в Україні викликає певні застереження. Для визначення ефективності такої системи було б корисно попередньо з'ясувати, як такий інститут «впишеться» у ціннісні орієнтації представників вітчизняного корпусу державних службовців.

Зазначимо, що спроби у розвитку вітчизняного законодавства з адміністративної етики були зроблені за останні роки. Так, Головне управління державної служби України у 2007 р. презентувало і провело широке громадське обговорення законопроекту «Про добросесну поведінку осіб, уповноважених на виконання функцій держави, органів місцевого самоврядування» [14]. У законопроекті пропонувалося визначити загальні вимоги до поведінки осіб, уповноважених на виконання функцій держави, якими вони мають керуватися під час виконання службових обов'язків і згідно з якими громадськість може оцінювати добросесність, неупередженість та ефективність їх діяльності. Законопроект визначає моральні стандарти поведінки, алгоритми поведінки осіб, уповноважених на виконання функцій держави, в ситуаціях, що провокує корупційні дії. У Верховній Раді України цей проект було відхилено у 2009 р.

Серед складових етичної інфраструктури виокремлюють *кодекс етичної поведінки* — нормативний акт, що визначає стандарти поведінки для державних службовців загалом, або для службовців окремих органів влади. Кодекси поведінки, як правило, окреслюють досить стандартне коло питань. Серед них — правила поведінки у ситуаціях, що породжують конфлікти інтересів: отримання подарунків, позик, кредитів; політична активність; використання службової інформації; працевлаштування; службові контакти з родиною тощо. Крім того, помітне місце у кодексах поведінки займають правила користування посадовими привілеями і можливостями (транспортні засоби, житло, відрядження тощо). Зазначимо, що Кабінет Міністрів Ради Європи у 2000 році у Рекомендації № R (2000) 10 запропонував країнам-членам Ради Європи розробити і впровадити кодекси поведінки державних службовців. Як зразок до рекомендації було додано «Модельний кодекс поведінки державних службовців» [15, с. 223–230].

В Україні у 2000 році наказом Головного управління державної служби України були затверджені «Загальні правила поведінки державного службовця» [7]. Привертає увагу той факт, що правила передбачають досить слабку систему контролю за їх додержанням в органах влади: функція контролю покладається лише на керівників (п. 27), зовнішні механізми контролю не передбачені документом. Такий підхід породжує низку питань: чи спроможні безпосередні керівники без спеціальної підготовки оцінити належним чином поведінку підлеглого? Чи вдасться забезпечити в країні єдність етичних вимог, коли тлумаченням положень «Загальних правил» буде займатися не окремий орган, а різні керівники з невизначеним ступенем підготовки і різним баченням стандартів поведінки? Відповідь на ці питання скоріше є негативною. Крім того, за авторськими оцінками, «Загальні правила» відіграють досить незначну роль як регулятор поведінки вітчизняних державних службовців. Про це свідчать також спеціальні дослідження [16, с. 220]. Таким чином, механізм забезпечення належної поведінки державних службовців в Україні явно потребує суттєвого оновлення.

На думку експертів, для європейських країн характерним є наявність кодексів етичної поведінки двох рівнів [17, с. 1]. Кодекс першого рівня містить загальні стандарти поведінки всіх категорій державних службовців. Цей документ зазвичай лише окреслює орієнтири для більш детальних правил. На базі цього документа окремі органи державної влади (міністерства, відомства) розробляють кодекс другого рівня. В ньому вже детально описують потенційні проблемні ситуації, які можуть виникнути у службовця в процесі виконання посадових обов'язків, і встановлюють детальні правила поведінки у таких ситуаціях. На наш погляд, ідея запровадження дворівневої моделі етичних кодексів актуальна для вітчизняних умов і потребує подальшого вивчення. У перспективі роль кодексів поведінки другого рівня могли б виконувати окремі розділи регламентів органів виконавчої влади. Саме в них було б зручно описати конкретні типові ситуації, що породжують конфлікти інтересів у діяльності посадових осіб цих установ, і визначити порядок розв'язання і запобігання таким конфліктам інтересів.

У багатьох країнах, де здійснюється управління адміністративною етикою, створюється профільний *координуючий орган з питань адміністративної етики*. До функцій такого органу відносять: організацію досліджень у сфері службової етики; розробку

проектів законів і правил (кодекси, стандарти поведінки); проведення навчання етичним стандартам і організацію методичного забезпечення цього процесу; координацію і контроль за діяльністю інших органів виконавчої влади у сфері додержання норм адміністративної етики, проведення розслідувань фактів незаконної поведінки; виконання інших функцій (розгляд апеляцій, взаємодія з громадськими і зарубіжними організаціями) [12, с. 25]. Аналогічний орган з 1978 р. існує у Сполучених Штатах. Це Служба урядової етики (US Office of Government Ethics) [18]. Його керівника призначає на п'ятирічний термін президент за згодою сенату. У Великобританії з 1994 р. існує Комітет зі стандартів публічного життя (United Kingdom Committee on Standards in Public Life) [19]. Основною формою роботи цього комітету є підготовка і публікація щорічних звітів про стан етики публічної влади. Відомою практикою є виконання окреслених функцій структурними підрозділами певних державних органів (наприклад, у Франції, Польщі, Фінляндії) [12, с. 30].

В Україні певні функції такого координуючого центру з питань адміністративної етики покладені на Головне управління державної служби України. Так, згідно з положенням, цей центральний орган виконавчої влади здійснює заходи щодо додержання етики поведінки державного службовця, а також проводить службові розслідування фактів порушення етики поведінки державного службовця [20]. У структурі Голодержслужби існують Управління організації професійного навчання державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування, а також Контрольно-інспекційне управління з відділами з питань запобігання проявам корупції, контролю за дотриманням законодавства з питань державної служби, спецперевірок та службових розслідувань.

Наступний елемент етичної інфраструктури — це *механізми підконтрольності і підзвітності*. Він передбачає процедури звітності, проведення внутрішнього і зовнішнього аудиту діяльності службовців і державних органів, процедури нагляду з боку парламенту, голови держави тощо. Оцінюючи ситуацію в Україні, слід згадати декілька інструментів контролю за поведінкою державних службовців. Це інститути внутрішнього контролю: атестація державних службовців, щорічна оцінка, поточний контроль.

Під час атестації, що здійснюється раз на три роки, оцінюються «результати роботи, ділові та професійні якості, виявлені працівниками під час виконання службових обов'язків, визначених

типовими професійно-кваліфікаційними характеристиками посад і відображених у посадових інструкціях, що затверджуються керівниками державних органів відповідно до Закону України «Про державну службу» та інших нормативно-правових актів» [21]. Зазначимо, що знання правил ділового етикету є обов'язковою вимогою типових професійно-кваліфікаційних характеристик посад державних службовців всіх рівнів [22]. Таким чином, стиль поведінки державного службовця начебто має підлягати оцінюванню під час проведення атестації. Але у переліку пунктів типової характеристики посадовця, яка подається до атестаційної комісії, про це навіть не згадується. Так, у документі йдеться про те, що «службова характеристика повинна містити аналіз виконання державним службовцем посадових обов'язків; відомості про обсяг, якість, своєчасність і самостійність виконання роботи, ділові якості (ініціативність, відповідальність), стосунки з колегами, знання та користування державною мовою під час виконання службових обов'язків, інформацію про підготовку, перепідготовку, підвищення кваліфікації тощо» [21]. На думку автора, було б корисним, як мінімум, доповнити перелік відомостей про службовця, що проходить атестацію, оцінкою рівня знань положень «Загальних правил поведінки державних службовців», умінь і навичок застосовувати їх у професійній діяльності.

Щорічна оцінка виконання державними службовцями покладених на них обов'язків і завдань проводиться, як правило, безпосередньо керівниками органів влади, керівниками структурних підрозділів. Процедура щорічної оцінки передбачає обов'язкову характеристику етики поведінки службовця і стилю поведінки [23]. Але у типових формах документації щорічної оцінки йдеться лише про стиль міжособистісного спілкування. Тому вважаємо за доцільне доповнити порядок проведення щорічної оцінки державних службовців пунктом про перевірку рівня знань і навичок щодо дотримання положень «Загальних правил поведінки державних службовців».

Поточний контроль за дотриманням посадовцями органів державної влади «Загальних правил поведінки державних службовців» — це функція тих службовців, хто керує роботою або контролює діяльність інших посадовців [7]. У разі виявлення порушень, ці службовці самі застосовують відповідні дисциплінарні заходи або пропонують зробити це керівнику вищого рівня. Для з'ясування дієвості цих заходів і їх ефективності було б доцільно вивчити

практику використання норм Загальних правил поведінки державних службовців.

Що стосується *зовнішнього контролю* — обов'язкового елементу системи управління поведінкою державних службовців, то вище вже згадувалося завдання Головного управління державної служби України здійснювати заходи щодо «додержання етики поведінки державних службовців. Проведений аналіз показав, що Регламент роботи Голодержслужби не містить інформації стосовно того, як це завдання має виконуватися на практиці [24]. Таким чином, завдання здійснювати контроль за додержанням правил етичної поведінки службовців в органах влади закріплено за Голодержслужбою України, але без встановлення процедур його виконання.

Підсумовуючи вищезазначене, можна сказати, що в Україні такий механізм підконтрольності і підзвітності знаходиться ще на початковій стадії формування. Гальмує його фактична відсутність законодавства з питань службової етики і спеціалізованих установ, які забезпечують його дотримання.

Механізми професійної соціалізації включають усі процедури, методи, програми навчання державних службовців стандартам поведінки. У Сполучених Штатах, наприклад, існує ціла індустрія навколо популяризації положень федерального Закону про запобігання шкідливим формам політичної активності (Act to Prevent Pernicious Political Activities of 1939). Цей закон встановлює правила поведінки службовців федеральних органів виконавчої влади у сфері політичних відносин [25]. Так, передбачено спеціальне навчання для новопризначених службовців федеральних органів, видаються навчальні відеоматеріали, буклети, які у доступній формі доводять основні положення закону, інформація поширюється за допомогою Інтернету.

В Україні для державних службовців передбачено обов'язкове підвищення кваліфікації «не рідше одного разу на п'ять років» (стаття 29) [8], створена система професійної освіти, яка складається з Національної академії державного управління з її інститутами, магістерських навчальних програм у вищих навчальних закладах, регіональних центрів підвищення кваліфікації кадрів і аналогічних центрів у кожній області. Можна зробити висновок, що формування професійних навичок дотримання етичних стандартів поведінки має лише підстави для створення у вигляді вимоги проходити навчання і системи професійної освіти.

Останній за нашим викладом елемент системи управління поведінкою державних службовців — це *умови здійснення державної служби*. Сюди можна віднести досить широкий перелік факторів, які спеціально створені для гарантування і підтримання певного стилю поведінки чиновника. Наприклад, оплата праці, рівні відносини у колективі, незалежно від місця посади у системі ієрархії, механізми захисту службовця від свавілля керівництва, камери спостереження у приміщеннях, де службовці спілкуються з громадянами, тощо. Ефективність такого елемента системи управління поведінкою державних службовців можна оцінювати лише тоді, коли він існує у розвиненому і дієвому стані. Проте зазначимо, що вітчизняна специфіка, яка полягає у досить повільному відношенні до законодавства, потребує уваги і розвитку саме тих елементів системи управління адміністративною етикою, які здійснюють опосередкований вплив на поведінку державних службовців.

На завершення визначимо основні підсумки та окреслимо перспективи подальших розвідок теми, що розглядається.

Дослідження показало, що в Україні бракує ряд елементів етичної інфраструктури державної служби, а саме: координуючого органу з питань адміністративної етики; системного контролю з боку політичних інститутів громадянського суспільства за додержанням норм етичної поведінки в органах державної влади; регламентації поведінки державних службовців у конкретних ситуаціях, що забезпечують розв'язання або запобігання конфліктам інтересів в органах державної влади на користь додержання стандартів належної етичної поведінки.

Низка елементів етичної інфраструктури державної служби має інституційне оформлення (наприклад, професійна соціалізація, кодекс етичної поведінки, механізми внутрішнього і зовнішнього контролю), але усі вони потребують розвитку і удосконалення для виконання покладених на них функцій.

Подальше вивчення теми потребує компаративного аналізу моделей етичних інфраструктур країн, що мають сталу демократичну політичну систему, а також визначення комплексних показників рівня додержання етичної поведінки державних службовців у країні.

---

1. Ethics in the Public Service: Current Issues and Practice / Prepared by Sally Washington and Elia Armstrong. — Paris: Organisation for Economic Cooperation and Development, 1996. — 66 p.

2. Василевська Т.Е. Особистісні виміри професійної етики державного службовця: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра наук з держ. упр.: спец. 25.00.03 / Т.Е. Василевська; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. — К., 2010.

3. Рудакевич М.І. Формування етики державних службовців в умовах демократизації і професіоналізації державного управління: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра наук з держ. упр.: спец. 25.00.03 / М.І. Рудакевич; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. — К., 2007.

4. Лахижа М. Етичні засади у діяльності публічної адміністрації Польщі [Електронний ресурс] / М. Лахижа, О.Черчатий; Головне управління державної служби України // Режим доступу: www.guds.gov.ua/control/uk/index.

5. Штиршов О. Створення етичної інфраструктури державної служби в Україні на сучасному етапі розвитку // Актуальні проблеми державного управління. — О.: ОРІДУ УАДУ, 2007. — Вип. 2(30). — С. 186–193.

6. Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні: Указ Президента від 22 липня 1998 року № 810/98 Про Концепцію адаптації інституту державної служби в Україні до стандартів Європейського Союзу: Указ Президента України від 5 березня 2004 року № 278/2004, Про затвердження Програми розвитку державної служби на 2005–2010 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 8 червня 2004 року № 746, Про План заходів із виконання обов'язків та зобов'язань України, що випливають з її членства в Раді Європи: Указ Президента України від 20 січня 2006 року № 39/2006.

7. Про затвердження Загальних правил поведінки державного службовця: Наказ Голодержслужби України від 23.10.2000 № 58 // Офіційний вісник України. — 2000. — № 45. — Ст. 1971.

8. Про державну службу: Закон України від 16.12.1993 № 3723-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. — 1993. — № 52. — Ст. 490.

9. Громадянин у пошуках інформації: українські реалії. — К.: Агентство «Україна», 2005. — 180 с.

10. Ethics in Government Act of 1978 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.law.cornell.edu/uscode/html/uscode05a/usc_sup_05_5_10_sq3.html

11. Ethics In Public Office Act, 1995. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.irishstatutebook.ie/1995/en/act/pub/0022/index.html>

12. Васильев Д.В. Административная этика как средство противодействия коррупции / Д.В. Васильев, П.Ю. Дробышев, А.В. Конов // «Рабочие материалы» Московского Центра Карнеги. — 2003. — № 4. — 46 с.

13. Public Interest Disclosure Act 1998 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.opsi.gov.uk/acts/acts1998/ukpga_19980023_en_1

14. Проект Закону про добросчесну поведінку осіб, уповноважених на виконання функцій держави, органів місцевого самоврядування № 2362 від 10.04.2008 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=32266

15. Антикоррупционные документы и инструменты: международный и национальный опыт борьбы с коррупцией. — М.: Прав-Издат, 2004. — 302 с.

16. Рудакевич М.І. Етика державних службовців: Монографія. — К.: НАДУ, 2003. — 359 с.

17. Васильев Д. Кодекс поведения государственных служащих: европейский опыт и российская действительность // Брифинг Московского Центра Карнеги. — 2002. — Т. 4. — Вып. 7. — 4 с.

18. US Office of Government Ethics. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.usoge.gov>

19. The Committee on Standards in Public Life [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.public-standards.gov.uk>

20. Про затвердження Положення про Головне управління державної служби України: Постанова Кабінету Міністрів України від 26 вересня 2007 р. № 1180 // Офіційний вісник України. — 2007. — № 74. — Ст. 2757.

21. Про затвердження Положення про проведення атестації державних службовців: Постанова Кабінету Міністрів України від 28.12.2000 № 1922 // Офіційний вісник України. — 2001. — № 1. — Том 1. — Ст. 27.

22. Довідник типових професійно-кваліфікаційних характеристик посад державних службовців. — К.: Соцінформ, 1999. — 89 с.

23. Про затвердження Загального порядку проведення щорічної оцінки виконання державними службовцями покладених на них обов'язків і завдань: Наказ Головдержслужби України від 31.10.2003 № 122 // Офіційний вісник України. — 2003. — № 48. — 2546.

24. Про затвердження Регламенту Головного управління державної служби України та його територіальних органів: Наказ Головдержслужби України від 16.02.07 № 54.

25. Hatch Act for Federal Employees [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.osc.gov/ha_fed.htm

ВИБОРИ В УКРАЇНІ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

В'ячеслав Яремчук

ВИБОРЧІ СИСТЕМИ ТА УКРАЇНСЬКІ ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ АВСТРО-УГОРЩИНИ Й РОСІЇ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ — ПОЧАТОК ХХ СТ.)

*Стаття присвячена історико-політологічному аналізу виборчих систем Австро-Угорщини та Росії у другій половині ХІХ — початку ХХ ст., їх впливу на розгортання українського національно-визвольного руху та становлення української багатопартійності. **Ключові слова:** вибори, виборча система, парламент, сейм, Державна Дума, українські політичні партії, українська партійна система, національно-визвольний рух.*

*Vjacheslav Jaremchuk. Electoral systems and ukrainian political parties of Austro-Hungary and Russia (second half of XIX — beginning of XX century). The article is dedicated to historical and political analysis of electoral systems of Austro-Hungary and Russia in the second half of XIX — beginning of XX century, their influence on the development of national liberation movement and formation of ukrainian multiparty system. **Keywords:** elections, electoral system, parliament, the Sejm, the State Duma, ukrainian political parties, ukrainian partial system, national liberation movement.*

Сучасний стан розбудови Української держави, утвердження засад громадянського суспільства, зростаюча роль політичних партій як інструментів представницької демократії та її основного елементу — парламентаризму, що передбачає поєднання відповідних форм й методів організації і здійснення політичної влади, викликає значний інтерес до генезису участі українських громадсько-політичних об'єднань та партій у виборчому процесі, історія чого сягає другої половини ХІХ ст. і має на сьогодні не лише наукове, але й практичне значення. У зв'язку з цим увагу привертає й проблема виборчої системи, сукупність елементів якої не тільки зумовлює основні характеристики представницької владної системи і включає у себе практичну реалізацію виборчого права, але й є потужним чинником у процесі політичного виховання та самоорганізації українського суспільства.

В історико-правовому вимірі на аналіз виборчих систем Австро-Угорщини та Росії, їх взаємозв'язку з розвитком українського суспільно-політичного руху звертали увагу сучасні українські дослідники як у спеціальних працях, так і тих, що стосувалися політичної історії України [1]. В той же час, залишається необхідність у цілісному підході до проблеми виборчих систем, які діяли на загальнодержавному та регіональному рівні в Австро-Угорщині та Росії, узагальненні участі у виборчому процесі українських політичних партій та їх наслідків.

Зважаючи на це, метою статті є конкретизація, а за необхідності й уточнення участі українських партій Австро-Угорщини та Росії у виборчих процесах, аналіз їх програмних настанов щодо демократизації виборчого процесу тощо.

З появою на зламі XIX–XX ст. українських політичних партій національний суспільно-політичний рух увійшов у нову якісну фазу. В той же час і на самі партії, їх ідейно-політичне спрямування, обрання форм і методів діяльності суттєвий вплив справляли існуючі політичні режими імперій. Так, в Наддніпрянській Україні відсутність конституційних свобод, антиукраїнська спрямованість самодержавства призвели до того, що національна партійна система почала формуватися відносно пізно. В наступний час, незважаючи на помітну лібералізацію політичного устрою Росії, українські партії, не займаючи легітимного становища, окрім нетривкого періоду революції 1905–1907 рр., були вимушені використовувати виключно непарламентські форми діяльності. Натомість, конституційне поле Австрійської імперії сприяло поширенню в Західній Україні легальних українських партій, які в основу своєї діяльності клали звичні для західноєвропейського партійно-політичного руху принципи парламентаризму.

Як відомо, буржуазна революція 1848 р., викликавши кардинальні зміни в політичній системі Австрійської імперії, призвела до того, що українство фактично вперше, хоча і у звуженому вигляді, дістало можливість прилучитися як суб'єкт до політичних відносин. Українська громада виборює своє парламентське представництво. Однак з наступом реакції та розпуском парламенту у 1849 р., скасуванням конституції національний рух на ряд років втрачає свою активність.

Становище українців, як й інших «малих» народів, суттєво змінилося з відновленням у 1861 р. конституційного устрою, трансформацією імперії у двоцентрову державу — Австро-Угорщину

(1867 р.). Австрійська конституційна та виборча системи, запроваджені у 1861 р., попри свою недосконалість формально відкривали всім народам імперії рівні засади до здобутків європейської демократії. Через це в Західній Україні парламентська та навколопарламентська діяльність, яка зосереджувалася в Державній Раді (рейхсрат) у Відні та Галицькому й Буковинському сеймах, починаючи з 70-х рр. ХІХ ст., стала невід'ємною складовою політичного життя українців практично задовго до моменту створення масових політичних партій.

Однак тривалий час здобутки українців Австро-Угорщини в політичній сфері залишалися незначними. Повною мірою це стосувалося Віденського двопалатного парламенту (діяв з 1861 р.), до функцій якого входила як законодавча ініціатива, так і контроль над урядом. Нижня палата парламенту, починаючи з 1873 р., формувалася на основі виборів у ІV куріях, сформованих за становомайновим принципом. На відміну від інших, вибори по четвертій курії (сільських громад) були двоступеневими, опосередкованими й гласними, що створювало поле для зловживань виборчим процесом. Наслідком цього стало те, що сільська курія з українських теренів Галичини та Буковини давала до кінця ХІХ ст. депутатів переважно не селян, і не українців. У 1896 р. в парламенті Австрії була запроваджена V (загальна) курія, що відкрило доступ до парламенту ліворадикальним партіям. Загалом виборча система до парламенту нагадувала загальне виборче право, значним чином обмежене за рахунок курій, що надавало перевагу вищим соціальним категоріям. Важливу роль у формуванні депутатського корпусу відігравав і фактор «виборчої геометрії», який за рахунок відповідного формування територіальних виборчих округів надавав відчутних переваг більш сильним народам. Згадані соціально-національні «фільтри» надійно відсторонювали від вищого законодавчого органу демократичні елементи та національні меншини, в тому числі й українців. Так, в Австрії найбільшою соціальною групою, представленою в парламенті, були великі землевласники, а національною — німці, становлячи у другій половині ХІХ ст. 61,58% складу депутатського корпусу [22, с. 124], що дозволяло нейтралізувати слов'янську більшість. За згаданих обставин присутність українців у парламенті мала здебільшого формальний характер. У 1861 р. до парламенту потрапило лише 12 українців. Використання адмінфактора призвело до того, що основними представниками українства з Галичини стали майже

виключно поляки. Українці ж Буковини до кінця XIX ст. взагалі втрачають парламентське представництво.

Складна ситуація для українців була і на провінційному рівні. В першу чергу це стосувалося Галичини, яка за сприяння Відня вже у 70-х рр. XIX ст. фактично перетворилася на «польську» провінцію, а її сейм набув польсько-аристократичного характеру. Подібно до парламенту вибори до сеймів відбувалися у IV куріях, що у поєднанні з гострою національною конкуренцією позбавляло українців питомого представництва. Якщо у 1861 р. до Галицького сейму, який складався з 161 депутата, українці вибороли майже третину мандатів — 46, то в наступному їх присутність невпинно зменшувалася, що позбавляло можливості використати представницький орган для захисту національних інтересів. Так, у 1867 р. до сейму пройшли 38 українців, у 1876 р. — 14, у 1883 р. — 9. Лише у 1889 р. у зв'язку з консолідованими діями народовців та москвофілів українці отримали у сеймі 16 мандатів.

Подібно Галицькому Буковинський сейм також відстоював інтереси місцевої еліти, яка складалася з вищих аристократичних станів та буржуазно-поміщицьких елементів. Серед 30 депутатів Буковинського сейму у 1861 р. були 4 українці. Згодом українці втрачають своє сеймове представництво, відновивши його лише у 1890 р. У 1898 р. на 5 українських послів припадало 14 румунів, 9 німців та євреїв, двоє поляків.

За згаданої ситуації українські протопартійні об'єднання москвофілів та народовців, починаючи з останньої третини XIX ст., висували спочатку доволі нечіткі вимоги щодо забезпечення «справедливого» представництва, «конституційної оборони прав і інтересів народу руського», що мало істотно збільшити українське представництво у виборних державних органах. Цілком нова ситуація утворилася в Галичині з утворенням у 1890 р. першої української політичної партії — Русько-української радикальної партії (РУРП — УРП), яка заманіфестувала в своїй програмі гасло запровадження загального виборчого права за 4-складовою формулою (загальні, рівні, прямі та таємного голосування) до представницьких органів усіх рівнів [23, с. 10–11]. Згодом ця вимога щодо докорінної зміни австрійської виборчої системи стала консолідуючим чинником усіх українських партій.

Значною подією в політичному житті Австрії стало запровадження на початку 1907 р. загального виборчого права до Віденського парламенту, що відбулося як наслідок політичної кризи,

викликаної російською революцією 1905–1907 рр. По суті, загальне виборче право мало формальний характер, адже від виборів відсторонювалися значні соціальні кола, жінки. Завдяки ж «виборчій геометрії» забезпечувалися інтереси панівних націй. Так, на парламентських виборах 1907 р. серед німецького населення 1 депутат обирався від 40 тис. виборців, чехів — 55 тис., поляків — 52 тис., українців — 102 тис. Внаслідок цього, у 1907 р., незважаючи на підтримку 13% виборців, українці отримали лише 6,2% мандатів парламенту. Для порівняння, за німецьких представників проголосувало 38,4% (45,1% депутатських місць), поляків — 14,1% (15,7% складу парламенту [21, с. 86].

Завдяки запровадженню загального виборчого права до «народного парламенту» вперше у 1907 р. потрапило значне українське представництво. Українські політичні партії спромоглися провести до парламенту 27 депутатів з Галичини (з них 5 москвофілів) та 5 з Буковини [10, с. 170–171], які за чисельністю депутатського корпусу вийшли на четверту позицію, поступаючись кількісно лише німцям, чехам та полякам. Однак протягом наступного часу український депутатський корпус, незважаючи на виголошену політичну декларацію (1907 р.) про намір утворити в перспективі українську національно-територіальну автономію в складі Галичини та Буковини, не спромігся досягти якихось зримих результатів. Серед причин цього було як відверте ігнорування українців з боку більш сильних політичних «гравців», так і поміркована тактика самої української фракції. Не принесли змін щодо ролі українського представництва й останні в історії Австрії парламентські вибори 1911 р., на яких українські політичні партії здобули 25 мандатів в Галичині та 5 в Буковині.

Запровадження загального виборчого права до австрійського парламенту викликало активізацію дій українських громадсько-політичних сил і в напрямі демократизації виборчої системи до крайових сеймів. В Галичині, починаючи з 1908 р., коли сеймова виборча реформа перейшла у стадію практичного втілення, боротьба за її втілення стала консолідуючим чинником української партійної системи. Наприкінці 1908 р. українською сеймовою фракцією було висунуте домагання запровадження загального виборчого права, яке було рішуче відхилене польською більшістю. Натомість з польського боку було запропоновано ряд проектів виборчої реформи, які, пропонуючи українцям від 16 до 29% місць в сеймі [14, с. 36–37; 15, с. 121–122], прагнули практично законсервувати

пригнічене становище українців. Виходячи з цього, гостра боротьба за виборчу реформу до Галицького сейму розтягнулася на ряд років, перетворившись на гостру політичну проблему.

Зрив польською стороною переговорного процесу призвело до того, що, починаючи з 1909 р., українська фракція неодноразовими протестними діями практично паралізувала роботу Галицького сейму. Згадані дії були підтримані й українськими депутатами парламенту, що надало акції всеавстрійського характеру. Лише під тиском центрального уряду на початку 1914 р. була схвалена виборча система до Галицького сейму. Згідно з нею запроваджувався національний кадастр, загальне і пряме виборче право за таємного голосування, обмежене VI куріями. Українцям гарантувалося 27,2% мандатів від загальної кількості депутатів. Вибори до нового сейму мали відбутися у жовтні 1914 р., але Перша світова війна не дозволила це здійснити на практиці.

Більш сприятлива ситуація склалася в Буковині. Початок реформуванню місцевої виборчої системи був покладений у 1903 р., коли українським депутатам разом з представниками демократичних сил інших народів вдалося утворити в сеймі «Вільнодумний союз». Однак робота з розгляду законопроекту затягнулася, причиною чого були не тільки розбіжності позицій учасників політичного середовища Буковини, але й Відня. Новий виборчий закон був прийнятий Буковинським сеймом на основі міжнаціонального компромісу у 1909 р. Окрім втілення принципу загального і прямого виборчого права, таємного голосування в V становмайнових куріях, були запроваджені й національні виборчі округи, що дозволило наблизитися до пропорційного національного представництва [16, с. 159–168; 4, с. 59]. Вибори до сейму за новою системою відбулися у 1911 р., на яких представники українських партій отримали 27% мандатів, поступаючись лише румунам.

На відміну від Австрійської імперії, в Росії буржуазна виборча система почала розвиватися лише у 70-х рр. XIX ст. з початком ери наздоганяючої модернізації. Однак вона, пов'язана з земською реформою, міським самоврядуванням, залишалася досить обмеженою та консервативною. Значний «прорив» у галузі виборчого права Росії, що відбулося під впливом революції 1905–1907 рр., був пов'язаний зі скликанням Державної Думи, суттєво обмеженої в своїй законодавчій ініціативі та повноваженнях, яка існувала протягом 1906–1917 рр.

Згідно з законом про вибори від грудня 1905 р. Державна Дума формувалася на вкрай недемократичній основі, позбавляючи виборчого права найнижчі соціальні верстви та жінок. Депутатський корпус формувався на основі виборів у IV куріях, які формувалися за станово-майновим цензом і передбачали багатоступеневість виборчого процесу. Із загальної кількості Думи у 524 депутатів від українських губерній обиралося 102.

Початок доби парламентаризму значним чином вплинув на активізацію українських політичних партій у Росії. Водночас, запровадження мажоритарної виборчої моделі у поєднанні з недосконалою системою виборів, низьким рівнем політичної культури і національної свідомості українського суспільства вимагало від українських партійно-політичних структур дотримуватися принаймні двох напрямів дії: забезпечення єдності всіх українських громадсько-політичних об'єднань під час виборчої кампанії, а також досягнення угоди з ідеологічно близькими партіями інших націй. Однак політична диференціація українського суспільства, тісна інтеграція з загальноросійським політичним процесом призвели до того, що в думській тактиці українських партій набув переваги саме другий напрям, що не дозволило досягнути консолідованих дій у рамках національної партійної системи.

Згадана тенденція виявилася вже під час виборів до I Думи, коли малопотужна УНП зайняла пасивну позицію, а соціалістичні партії — УСДРП та «Спілка» бойкотували вибори, переймаючись ідеєю продовження революції та скликання всенародних Установчих зборів на основі загального виборчого права [12, с. 92–93]. В умовах розколу національного партійно-політичного табору активність у виборах до I Думи проявила лише УДРП, яка прагнула використати конституційний механізм для втілення своєї програми — перетворення Росії на демократичну федерацію «рівноправних автономних національно-територіальних одиниць», утворення політичної української національно-територіальної автономії на чолі з національним сеймом [23, с. 88–93], що дозволило не лише отримати підтримку з боку електорату, але й союзників з інших політичних партій — кадетів, ряду польських та єврейських партій [5, с. 67; 6, с. 13; 24, с. 184; 7, с. 6–7].

Однак, у наслідок норм виборчого законодавства, нелегітимного становища малопотужних українських партій, як зазначав Д. Дорошенко, вибори на терені України відбувалися головним чином «під прапорами загальноросійських партій» [6, с. 11], через що

до складу I Думи потрапили лише поодинокі представники українських партій, основну ж масу дали представники кадетів, безпартійних, частково правих політичних сил [18, с. 730]. В I Думі (27.IV. — 8.VII. 1906 р.) було утворено надпартійну українську фракцію — Українську парламентську громаду у складі 44 депутатів. Незважаючи на те, що основний загаль фракції становили загальноросійські кадети, трудовики, автономісти та безпартійні, незначному представництву від українських партій (4 — УДРП, 2 — УНП, 1 — УСДРП) вдалося надати їй відчутного національно-демократичного спрямування [19, с. 300]. Під час роботи I Думи за участі українських партій та кадетів, М.Грушевського була розроблена Декларація про автономію України [11, с. 21–22; 20, с. 95]. Декларація містила вимоги запровадження національно-територіальної автономії України, федеративного устрою Росії, скликання українського сейму з законодавчими функціями, обраного на основі загального виборчого права [2, с. 270]. Згадану Декларацію планувалося внести на розгляд I Думи від імені української фракції, однак, як відомо, передчасний розпуск Думи став на заваді цим планам, що, за визначенням М.Грушевського, стало «надзвичайно тяжким ударом» по політичній самоорганізації українства [3, с. 333].

Незважаючи на набутий досвід під час виборів до II Державної Думи, українські політичні партії і надалі виявилися розмежованими ідейно-політичними суперечками, що не дало можливості створити потужний національний блок. Так, УДРП намагалася передусім дійти згоди з російськими (кадети) та єврейськими політичними партіями. Ворогуючі між собою УСДРП та «Спілка» прагнули діяти в рамках тактики РСДРП, що стосувалося співпраці з виключно соціалістичними партіями.

Наслідком таких неузгоджених дій стало те, що у II Думі (20.II. — 2.VI.1907 р.) з України значно збільшили своє представництво не лише «ліві», але й «праві» російські політичні сили. Від українських партій до Думи потрапили лише «Спілка» та УСДРП. Ці обставини вплинули як на формування думської Української трудової громади з 47 депутатів, в якій більшість становили трудовики та соціал-демократи, так і її діяльність. Фракцією, подібно до Декларації, оприлюдненій в I Думі, були сформульовані завдання, серцевиною яких було забезпечення автономії України.

У той же час різноманітний за партійною ознакою склад Громади призвів до накопичення конфліктної ситуації, що стало на

заваді її ефективної діяльності. Так, не були втілені в життя прагнення українського суспільно-демократичного табору, висловлені ще напередодні виборів щодо консолідації дій УДРП, УНП та УСДРП, що мало привести до створення потужного національного парламентського міжпартійного блоку, об'єданого ідеєю демократії та автономії України [9, с. 24–26; 17, с. 1]. Вже під час роботи самої Думи, на відміну від УДРП та УНП, які підтримали дії української фракції, УСДРП, виходячи з класових принципів, прагнула до її розвалу [13, с. 128–136; 8, с. 45–55]. За згаданих обставин українська фракція розпочала трансформування у партійну групу, близьку до російських трудовиків, але пристосовану до української дійсності. Однак розгін II Думи не дав змоги дійти цьому процесу до звершення. Новий виборчий закон від 3 червня 1907 р. та початок політичних репресій практично вилучили українські партії Росії з легітимно-правового життя.

Загалом, участь української громади протягом кінця XIX — початку XX ст. в парламентському процесі прискорила політичну модернізацію української нації, наблизила її інституційне життя до європейських стандартів. Однак, якщо в Австро-Угорщині здобутки парламентаризму, які мали сталу безперервну традицію, були найбільш оптимально втілені під час національної революції 1918 р. й утворення ЗУНР, то в Наддніпрянській Україні їх відсутність викликала значні труднощі в процесі національно-державного будівництва, розпочатого у 1917 р. під керівництвом Української Центральної Ради.

---

1. Аркуша Олена. Галицький сейм: виборчі кампанії 1889 і 1895 рр. / НАН України, Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича. — Львів, 1996. — 173 с.; Дмитрушко Вікторія, Коцур Анатолій. Парламентаризм в Україні другої половини XIX–1920 р.: історіографія: Монографія. — Київ — Чернівці: Книги — XXI, 2009. — 244 с.; Чорновол Ігор. Українська фракція галицького крайового сейму 1861–1901 (Нарис з історії українського парламентаризму) / Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича. — Львів, 2002. — 288 с.; Добржанський Олександр. Національний рух українців Буковини другої половини XIX — початку XX ст. — Чернівці: Золоті литаври, 1999. — 574 с.; Козицький Микола, Доморослий Валентин. Українська парламентська громада в I та II Державних Думах // Наукові праці з питань політичної історії. Міжвідомчий науковий збірник. — Випуск 173. — К.: Либідь, 1992. — С. 12–22; Михальський Юрій. Польська суспільність та українське питання у Галичині в період виборів

1908 р.: З історії польсько-українських стосунків. — Львів: Каменяр, 1997. — 46 с.; Никифорак Михайло. Буковина в державно-правній системі Австрії (1774–1918 рр.). — Чернівці: Рута, 2004. — 384 с.; Плекан Юрій. Боротьба за реформу виборчого законодавства до австрійського парламенту та галицького сейму (кінець XIX — початок XX ст.): монографія. — Івано-Франківськ: Видавець Третяк І.Я., 2008. — 204 с.; Політична історія України XX ст.: У 6 т. / Редкол.: І.Ф.Курас (голова), та ін. — К.: Генеза, 2002. — Т. 1: На зламі століть (кінець XIX — 1917 р. / Ю.А.Левенець (кер.), Л.П.Нагорна, М.С.Кармазіна. — 424 с.; Реєнт Олена. Розвиток парламентаризму в Україні. — К.: Інститут історії України НАН України, 2005. — 125 с.; Реєнт Олександр. Українці в Державній Думі Російської імперії // Проблеми історії України XIX — початку XX ст. — Київ: Інститут історії України, 2009. — Випуск XVI. — С. 318–335 та ін.

2. Грушевський Михайло. Наши требования // Украинский вестник. — 1906. — №5. — С. 267–273.

3. Грушевський Михайло. З біжучої хвилі: Після думи // Літературно-науковий вістник. — 1906. — Т. XXXV. — Кн. VIII. — С. 330–334.

4. Добржанський Олександр. Буковинська крайова влада і українці в другій половині XIX — на початку XX століть // Наукові записки / Збірник. — К.: ІПіЕНД, 2002. — С. 57–64.

5. Донченко Світлана. Ліберальні партії України (1900–1919 рр.). — Дніпродзержинськ: Видавничий відділ ДДТУ, 2004. — 379 с.

6. Дорошенко Дмитро. Україна в 1906 році // Україна. — 1907. — Т. I. — Янврь. — С. 1–29.

7. К. Гр. Як ідуть вибори в державну Думу // Рідний край. — 1906. — №13. — 31 марця. — С. 6–7.

8. Калмакан Иван, Чернега-Сердюкова Татьяна. Идея Учредительного собрания в программах и теоретических документах всероссийских и украинских политических партий (1905–1918): Монография. — Одесса: «АстроПринт», 2000. — 204 с.

9. Катренко Андрій, Петрук Богдан. Олександр Олександрович Русов. — К.: Нора-прінт, 1998. — 64 с.

10. Лозинський Михайло. Українське представництво в Австрії // Пам'яткова книжка Союзу Визволення України і Календар на 1917 рік з 103 ілюстраціями. — Відень: Накладом Союзу Визволення України, 1917. — С. 169–176.

11. Лотоцький Олександр. Сторінки минулого. — Частина третя / Праці Українського наукового інституту. — Варшава, 1934. — 392 с.

12. Маевский Евгений. Общая картина движения // Общественное движение в России в начале XX-го века / Под ред. Л.Мартова, П.Маслова и А.Потрессова. — Т.П. — Ч. 1 а). Международное положение России перед револю-

цей; б). Массовое движение. — Спб.: Тип-я т-ва «Общественная польза», 1909. — С. 35–184.

13. Матушевський Федір. З українського життя // Літературно-науковий вістник. — 1907. — Т. XXXIX. — Кн. VII–IX. — С. 124–142.

14. Михальський Юрій. Польська суспільність та українське питання у Галичині в період виборів 1908 р.: З історії польсько-українських стосунків. — Львів: Каменяр, 1997. — 46 с.

15. Михальський Юрій. Польські політичні партії та українське питання в Галичині на початку ХХ століття: (1902–1914). — Львів: Каменяр, 2002. — 166 с.

16. Никифорок Михайло. Буковина в державно-правній системі Австрії (1774–1918 рр.). — Чернівці: Рута, 2004. — 384 с.

17. Нові вибори до Державної Думи і українські партії // Рада. — 1906. — 20 жовтня. — С. 1.

18. Обзоритель. Депутаты с территории Украины и их деятельность в Государственной Думе // Украинский вестник. — 1906. — № 10. — С. 719–730.

19. Общественное движение в России в начале ХХ-го века / Под ред. Л. Мартова, П. Маслова и А. Потресова. — Т. III. — Кн. 5. Партии — их состав, развитие и проявление в массовом движении, на выборах и в Думе. — Спб.: Тип-я т-ва «Общественная польза», 1914. — 341 с.

20. Рафальський Олег. Переяславський договір України з Росією 1654 року: Ретроспективний аналіз / Національна академія наук України; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень. — К.: Генеза, 2004. — 296 с.

21. Суспільно-політичні трансформації в Україні: від задумів до реалій / В. Ф. Солдатенко (кер.) та ін.; Ін-т політ. і етнонац. досліджень ім. І. Ф. Кураса НАНУ. — К.: Парламентське видавництво, 2009. — 536 с.

22. Трайнин И. П. Национальные противоречия в Австро-Венгрии и её распад. — Москва: АН СССР, 1947. — 247 с.

23. Українські політичні партії кінця ХІХ — початку ХХ ст.: програми і довідкові матеріали / Упоряд. В. Ф. Шевченко та ін. — К.: Консалтинг, Фенікс, 1993. — 336 с.

24. Boshyk Yuri. Between Socialism and Nationalism: Jewish-Ukrainian Political Relations in Imperial Russia, 1900–1917 // Ukrainian-Jewish relations in historical perspective / Edited by Peter J. Potichnyj and Howard Aster. Edmonton: Canadian institutes of Ukrainian studies University of Alberta, 1981. — S. 173–202.

Іван Монолатій

«КРИВАВІ» ПАРЛАМЕНТСЬКІ ВИБОРИ 1911 р.
ЯК ПРИКЛАД ЕТНІЧНОГО НАСИЛЬСТВА
У ВИБОРЧІЙ КАМПАНІЇ

Досліджуються події виборчої кампанії до рейхсрату у червні–липні 1911 р. у Дрогобичі. З'ясовано, що етнічне насильство й терор щодо «чужих» у змаганні за владу на регіональному рівні стали одними з форм у арсеналі дій учасників міжетнічного суперництва й конфліктів. Особливістю виборів 1911 р. у Дрогобичі був антисемітизм, артикульований місцевими польськими націонал-демократами. **Ключові слова:** виборча кампанія, етнічне насильство, міжетнічна взаємодія, Галичина.

*Ivan S. Monolatii. «Blood» parliamentary elections at 1911 as an example of ethnic violence in election campaign. Investigate the events of the election to the Reichrat (State Board of Austria-Hungary) in June — July 1911 in Drohobych. Found that ethnic violence and terror against the «alien» in the race for power at the regional level were among the forms of action in the arsenal of participants inter-ethnic rivalries and conflicts. Feature of the election in 1911 was anti-Semitism in Drohobych, articulated by local Polish National Democrats. **Keywords:** election campaign, ethnic violence, interethnic interaction, Galychyna.*

Надмірну емоційність та категоричність у захисті «ми»-інтересів у міжетнічну взаємодію на західноукраїнських землях у період політизації етнічностей вносили, з одного боку, принцип колективної відповідальності етнонаціональних спільнот і непоступливість конфліктивних сторін та ворожнеча груп і їхня конкуренція в політичній сфері суспільного життя, з другого. Каталізатори етнополітичних конфліктів у досліджуваному хронотопі крилися не тільки в суперечностях, які виникали внаслідок безпосереднього міжгрупового інтераціоналізму, але й у методах, які застосовували учасники політичних суперечностей і конфліктів [11, с. 390, 393]. Останні коливалися від психологічного тиску до застосування безпосереднього фізичного насильства щодо «чужих».

Одна з підстав для такого висновку — прояви нетерпимості чи брутальної агресії щодо євреїв, які відбувалися під час виборів до рейхсрату 1911 р. Особливою ареною проявів антисемітизму,

враховуючи їх перманентність, стали виборчі дільниці. Тут, мабуть, найсумніший і найвідоміший факт застосування щодо учасників міжетнічної взаємодії фізичного насильства й терору — т. зв. «дрогобицький кровопролив». Його трактуємо як такий, що супроводжувався актами застосування сили, спрямованими на маргіналізацію ролі «чужих» у різних сферах суспільного життя, а методи терору визначала специфіка вияву агресії. Остання в реаліях етнополітичного конфлікту суголосна етнічному насильству.

Значущою у контексті кореляції етнополітичної поведінки поляків на груповому рівні виявилася й їхня позиція в часи різкої ескалації міжетнічної взаємодії. З особливою контрастністю це продемонструвала виборча кампанія до рейхсрату 1911 р. в Галичині, зокрема т. зв. «виборче побоевище» в Дрогобичі, або «дрогобицький кровопролив» [10, с. 574], унаслідок якого 19 червня 1911 р. було вбито, згідно із даними намісництва, 25 осіб, а 55 осіб поранено (за іншими даними було вбито 28, а поранено понад 100 осіб) [14, с. 513], переважно євреїв та українців. Аналізуючи ці події під час парламентських слухань, С. Дністрянський стверджував: «Без трупів і ранених нема виборів в Галичині. Події в Дрогобичі дають показ, що також послідні парламентарні вибори не вільні від тої традиції. Змінило ся лише те, що давніше стріляно, поборюючи українських, а сим разом сіоністичних кандидатів. Однак і ся обставина має свою основу в русиноїднім режимі, бо ціла політика ведена міродатними чинниками в Галичині, звернена все лише проти Русинів» [2, 31(18) липня; 4].

За оцінкою авторитетного українського часопису «Діло» події червня 1911 р. в Дрогобичі свідчили про відкриту політику крайової влади, спрямовану на знищення сіоністів — репрезентантів єврейської національної ідеї: «Дрогобицька подія — се символ. Як криваві вибори Баденія (тут — 1897 р., коли для придушення виступів українців за наказом намісника К. Бадені було застосовано війська і поліцію [3, с. 73–74]: убили 10 осіб, 19 важко поранили, 769 арештували. — І. М.) були кривавим хрещенем національно-політичної свідомости нашого народу, так в Дрогобичі Жиди прийняли хрещене крови на націю. Нехай-же та кров перемінить їх з орудя польського панованя на свідомих своєї національної ціли борців проти системи польського панованя!» [7; 1]. В той же час провідні українські фігури, представлені в рейхсраті, серед яких чільне місце посідала УНДП, поклали відповідальність за «дрогобицький кровопролив» на намісника Галичини М. Бобжинського [11, с. 337].

Як повідомляв часопис «Діло», в Палаті послів С. Дністрянський 28 липня 1911 р. говорив: «...З хвилиною, коли сіоністи почали домагати ся також для Жидів самостійної політичної думки та свободи політичного життя, стали ся тим самим для польських верховодів небезпечними. [...] Польські верховоди побоюють ся, що їх штучно-піддержуване пановане над більшостію руського населення упаде. Тут знаходиться властива суть справи, тут лежить власне пояснене кровавих подій в Дрогобичи, тут є причина, чому при недавніх парламентарних виборах всі міродатні політичні круги в Галичині з такою рішучістю, можна сказати, з такою скаженістю поборювали сіоністичних кандидатів, чому не жали ся перед ніяким средством, навіть перед смертю невинних людей, щоб сіоністичну партію убити в зародку і всіх галицьких Жидів тими і безчисленними іншими репресіями раз на все навчити, що вони не сміють інакше думати політично, інакше поступати при виборах та інших політичних актах, ніж сего польські верховоди від них домагають ся» [2, 31(18) липня; 4].

Отже, у спектрі причин етнополітичних суперечностей і конфліктів суттєву роль відіграли спричинені суспільно-політичними процесами, які відбувалися на західноукраїнських землях у форматі конкурентного трикутника «українці — поляки — євреї». Використання тези ізраїльського вченого Е. Мендельсона, що «польська нація розумілася як така, що може абсорбувати деякі непольські елементи, проте яка не була здатна, та й не хотіла, абсорбувати євреїв. Таке визначення неминуче призводило до антиукраїнської (проте теоретично передбачала асиміляцію українського елемента) та антиєврейської політики» [11, с. 408], дозволяє розуміти дрогобицьку виборчу кампанію і самі вибори 19 червня 1911 р. як спробу домінуючої етної групи регіону встановити контроль над волевиявленням євреїв і, почасти, українців («найвідоміший» з убитих українців — Дмитро Татарський). Ба більше, у випадку, коли передвиборча діяльність поодиноких єврейських політичних акторів (зокрема сіоністів) загрожувала інтересам місцевої влади, репрезентованої поляками, остання застосовувала принцип колективної відповідальності.

Не буде перебільшенням стверджувати, що етнічне насильство під час виборів 1911 р. було певною мірою своєрідною відповіддю польських політичних фігур на загалом вдалу спробу українсько-єврейської коаліції 1907 р. А тому процес формування/пошуку «жертви», ймовірно, відбувався за принципом амбівалентності:

«нижча» етнічна група уявлялася як така, що зазіхає на життєво важливі цінності «вищої» групи, яка позиціонувалася як «жертва» [5, с. 22]. Саме тому ми можемо припустити, що «криваві» парламентські вибори 1911 р. в Галичині підтверджують міркування, що держава є безпосередньою учасницею етнополітичного конфлікту. Замість того, щоб здійснювати функцію незалежного арбітра міжетнічного інтераціоналізму, вона фактично виступала на боці домінуючого етносу (поляків) супроти однієї з меншин (євреїв).

Підтвердження цього — хід виборчої кампанії, яку «переводжено під окликом знищення репрезентантів жидівської національної ідеї. Орудєм того знищення мали бути «Жиди-Поляки» — тип, аналогічний до колишнього «gente Rutheni, natione Poloni» — і на перефорсоване кандидатур тих «Жидів-Поляків» стало все під один прапор: від польського намісника до польської соціальної демократії» [7, с. 1]. В першому турі виборів по 27-му міському виборчому окрузі Дрогобич — Турка — Болехів — Сколе (всього визнаних голосів — 7726) за посольське місце змагалися польський націонал-демократ єврей Натан Левеншайн (набрав 5979 голосів), націонал-демократ українець Володимир Кобрин (768), сіоніст Гершон Циппер (600) та польський соціал-демократ Матій Балицький (372) [1, с. 4].

З приводу «перемоги» Н. Левенштайна українські часописи писали: «...в Дрогобичи ... за всяку ціну мав бути перефорсований вибір «Жида-Поляка» Левенштайна. Сю патріотичну акцію взяв у свої руки звісний дрогобицький потентат Фаерштайн, один із типових оказів тих «оборонців польськості», яким польський патріотизм служить як *carte blanche* для всего. Акція почала ся «дуже просто»: більшість виборчих легітимаций опинила ся під ключем в бюрку п. Фаерштайна... в депозиті. [...] — Отже почало ся «дуже просто», а скінчило ся не менш просто, по галицьки: невдоволеним заткано горло кулями» [7, с. 1]. А що йшлося про численні зловживання і махінації, то розгніваний натовп виборців почав напирати на приміщення агітаційного бюро Н. Левенштайна. Оскільки одночасно розпочалися заворушення, то до міста влада ввела додаткові сили поліції і війська. За наказом старшини останнього і відкрили вогонь на пораження протестувальників, головним чином євреїв [4, с. 4–5].

Цей факт свідчить про використання владою, а отже і державою, методів «умиротворення». А що застосування нею такого принципу поставило її на один щабель з тими партіями поляків, які

в ході конфлікту використовували терор, то реалізація «умиротворення» в Дрогобичі свідчить про те, що держава використала принцип колективної відповідальності. Це було дещо інше, аніж тогочасна загальна практика. Згідно з нею в тих випадках, коли застосування радикальних методів боротьби завдавало матеріальної шкоди окремим етнофорам чи загрожувало їхньому життю, судові органи карали конкретних виконавців. Натомість у «дрогобицькій» кампанії виявилось, що діяльність поодиноких єврейських політичних акторів загрожувала не тільки інтересам поляків і, додаймо, крайової адміністрації, але й держави.

Політичний оглядач офіціозу українських націонал-демократів так сформулював проблему: ««Палестинська» політика показала ся утопією, місцева грозить Жидівству шкодами. [...] Як готово на жидівських масах зімстити ся бажання мати власну думку в політичних справах доказав Дрогобич (події червня 1911 р., «дрогобицький кровопролив» — *І.М.*). Сіоністам і жидівським масам конче треба було дати науку, що їх чекає, коли не здадуться у всім на «краєву» політику в користь пануючого в Галичині польського елемента» [11, с. 342].

Унаслідок дрогибицьких подій, згідно із різними даними, було вбито від 22 до 28 осіб, а поранено від 37 до 100 людей [12, док. 675]. А що однією з жертв 19 червня 1911 р. виявився громадянин Франції Евген Теодор Бертело, вчитель французької мови в місцевій гімназії, то дрогибицька трагедія набула розголосу в міжнародній політиці Австро-Угорщини. З приводу загибелі Е.-Т. Бертело Міністерство закордонних справ Австро-Угорщини 2 серпня надіслало ноту співчуття французькому послові [12, док. 797].

Отже, загострення міжетнічних стосунків під час виборчої кампанії, зокрема приклади агресії учасників конфліктів щодо «чужих», сказати б, у «дрогобицькому» сюжеті, актуалізували проблему захисту державою її жертв. Ішлося про дилему готовності влади виконати роль справедливого арбітра міжетнічної взаємодії, ефективно протидіяти ескалації стосунків між конкурентними групами, здійснювати з цією метою необхідні превентивні заходи. В цьому контексті заслуговує уваги позиція держави й етнічних меншин у ставленні до проявів етнічного насильства. Йдеться про реакцію центральних органів влади та етнофорів, адже події в Дрогобичі спричинили численні протести-телеграми до Міністерства внутрішніх справ, публікації в центральних і регіональних ЗМІ, а також маніфестації в багатьох місцевостях, включно із столицею.

24 червня 1911 р. делегацію мешканців Дрогобича прийняли представники уряду. Рідні постраждалих вимагали від влади справедливого розслідування, покарання винних і гарантій безпеки родинам убитих і поранених [13, с. 2]. На численні інтерпеляції послів рейхсрату в липні 1911 р. на доручення уряду відповідав міністр внутрішніх справ граф Вікенбург, який запевнював передусім українських депутатів, що влада докладе всіх зусиль для покарання винних у дрогобицькій трагедії [14, с. 514]. Однак, як показали подальші депутатські запити впродовж 1911–1912 рр. з цього питання, така практика владних структур Австро-Угорщини виявилася невдалою спробою ретушувати небезпечні тенденції в етнополітичних процесах на західноукраїнських землях, зокрема в Галичині.

Натомість свідченням зрілості тогочасного громадянського суспільства трактуємо позицію етнофорів та етнічних політичних акторів, скажімо, євреїв. Приміром, 26 червня єврейські студенти Відня провели збори, на яких піддали гострій критиці «місцеві політичні відносини». За ініціативи студента правничого відділу університету Штернберга одноголосно ухвалили резолюцію, в якій заявлялося, що «так довго годі буде вважати Австрію культурною державою, як довго будуть толеровані такі відносини на сході держави». Наприкінці зборів, як повідомляла поліція, відбулася велика демонстрація перед помешканням тестя віце-бурмістра Дрогобича Якова Фаерштайна, який мешкав у Відні. За кілька днів віденський Єврейський національний союз скликав свої збори у справі «дрогобицьких подій» [8, с. 7]. 30 червня в Граці євреї провели віче, під час якого висловили солідарність із постраждалим єврейським населенням Дрогобича [12, док. 781].

Наведені факти застосування суб'єктами етнополітичних процесів етнічного насильства й терору щодо «чужих» у змаганні за владу дозволяють стверджувати, що вони стали одними з форм у арсеналі дій учасників міжетнічного суперництва й конфліктів. Його психологічний варіант застосовували для створення атмосфери обструкції етнофорів з-поміж супротивної сторони, їх ультимативного переконання в імперативі виконання висунутих до них домагань, власне — спонукання/примушування до дій, які б задовольнили інтереси їхніх авторів. Тому-то етнічні почуття ставали предметом маніпулювання «етнічними антрепренерами», зацікавленими в мобілізації своєї групи на політичну боротьбу заради цілей, які вони ж і сформували [6, с. 274–275]. Таку тенденцію сповна розкриває позиція дописувача газети «Діло» Демка Лютая,

який резюмував: «Дрогобич задокументував, що значить в політичному словнарі слово «Галицькі вибори». Се ніщо иншого, як слово, під яким треба розуміти крадіж голосів, виборчі надужиття, порушення тайни виборів, фабрикацію виборчих скрутиній, вкінці кров і трупи виборців» [9, с. 4].

Отже, висновуємо, що антологія виникнення міжетнічних суперечностей і конфліктів під час виборчої кампанії засвідчує їх контроверсійну природу, а також показує розширення учасників міжетнічної конкуренції від дво- до тристороннього формату, участь у ній як рівно-, так і рівностатусних спільнот, поліпредметність їхніх суперечностей. Особливості етнополітичних суперечностей («криваві вибори» 1911 р.) виказують протестний характер реакції національних меншин на дії влади, а отже, і їхню мобілізацію задля врегулювання проблем на прийнятних для них засадах. Такі суперечності виникали внаслідок конкуренції ідеологій «своїх» і «чужих», прагнення етнічної більшості регіону до етнополітичного ренесансу. У нашому випадку протиборство етнонацій за дефіцитний ресурс влади, зокрема євреїв, поляків та почасти українців — свідчення функціональності фактора контролю над територією як каталізатора міжетнічних суперечностей. А от етносоціальні та етнокультурні конфлікти були, переважно, результатом, з одного боку, безпосередньої стратегії влади й партій нації-держави в сфері етнонаціональних відносин, з другого — стратегій і тактики політичних акторів етнічних меншин.

1. Вибори в Східній Галичині // Діло [Львів]. — 1911. — 20 (7) червня. — С. 1–4.

2. «Галицькі вибори» (Промова посла проф. д-ра Ст. Дністрянського, виголошена в палаті послів під час дебати над наглими внесеннями з приводу подій в Дрогобичі на засіданню д. 28 липня 1911) // Діло [Львів]. — 1911. — 31 (18) липня, 1 серпня (19 липня), 2 серпня (20 липня). — С. 4–5, 2–3, 2–3.

3. Демкович-Добрянський М. Українсько-польські стосунки у ХІХ сторіччі / Михайло Демкович-Добрянський. — Мюнхен: Український Вільний Університет, 1969. — 119 с.

4. Дрогобицький кровопролив перед судом // Діло [Львів]. — 1911. — 15 (2) серпня. — С. 4–5.

5. Козырев Г.И. Социальное конструирование образа жертвы в социально-политических отношениях и в конфликте / Г.И. Козырев // Вестник РГГУ. Серия «Социология». — № 2/09. — М., 2009. — С. 11–27.

6. Котигоренко В.О. Етнічні протиріччя і конфлікти в сучасній Україні: політологічний концепт / В.О. Котигоренко. — К.: Світогляд, 2004. — 722 с.

7. Криваві вибори // Діло. — 1911. — 22 (9) червня. — С. 1.
8. Криваві вибори в Дрогобичі // Діло [Львів]. — 1911. — 27 (14) червня. — С. 7.
9. Криваві події в Дрогобичі // Діло [Львів]. — 1911. — 22 (9) червня. — С. 4.
10. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914. На підставі споминів / Кость Левицький. — Львів: Накладом власним з друкарні оо. Василян у Жовкві, 1926. — 736 с.
11. Монолатій І.С. Разом, але майже окремо. Взаємодія етнополітичних акторів на західноукраїнських землях у 1867–1914 рр. Монографія / І. С. Монолатій. — Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2010. — 736 с.
12. Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, zespół Cesarsko-Królewskie Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, sygn. 42: Der K. K. Statthalter an den Herrn K. K. Minister des Innern in Wien. — Dok. 675, 781, 797.
13. Die blutige Wahl in Drohobycz. Die Drohobyczer Deputation bei den Ministern // Die Zeit [Відень]. — 1911. — 25. Juni. — Nr. 3142. — S. 2–3.
14. Tomczyk R. Radykałowie i socjaldemokraci. Miejsce i rola lewicy w ukraińskim obozie narodowym w Galicji 1890–1914 / Ryszard Tomczyk. — Szczecin: ZAPOL, 2007. — 670 s.

Сергій Полтавець

КОЗАЦЬКА СТАРШИНА ЗА ГЕТЬМАНА Б. ХМЕЛЬНИЦЬКОГО: ВІД ВИБОРІВ ДО ПРИЗНАЧЕНЬ

У статті «Козацька старшина за гетьмана Б. Хмельницького: від виборів до призначень» розглядається зміна традицій виборів козацької старшини на пряме призначення гетьманом на відповідну посаду. Ключові слова: козацька старшина, полковник, сотник, олігархізм.

Sergiy Poltavets. Cossack officers by Hetman Bohdan Khmelnytsky: from elections to appointments. The change in the traditions of the election Cossack leaders in the direct appointment of a hetman at the corresponding position is considered. Keywords: Cossack officers, colonel, captain, oligarchism.

«Демократичність» запорозького козацтва стала таким науковим шаблоном, що дискусія з цього приводу сприймається пере-

важною більшістю наукової аудиторії як певного роду табу. Вся козацька старшина обиралась на Запоріжжі на військовій раді, була повністю від неї (ради) залежна. Час від часу ця залежність була настільки сильною, що миттєва зміна настроїв певної частини козацького загалу автоматично ставала причиною її переобрання. Цей приклад прямої демократії, від якої в такому захваті були учасники тих подій та якого не позбулися і деякі наші сучасні дослідники, був доволі ефективним як на сьогоднішнє наше сприйняття. Водночас практика скликання загальних військових «чорних» рад у процесі вирішення важливих військових, соціальних, а тим більше геополітичних питань видалася неефективною. Перш за все тому, що сам процес скликання її затягувався в часі, а по-друге, питання, задля яких скликалися такі ради на Запоріжжі та питання «бути» чи «не бути», новонародженій українській державі не можна порівнювати навіть суто теоретично. Як зауважував І. Крип'якевич, «Хмельницький, ідучи за запорожською традицією, зразу скликав загальну раду при участі десятків тисяч козаків, — але скоро переконався, що така рада не може сповняти ніяких державних функцій і залишив її скликувати. Всі важніші справи він рішав при участі старшини або самою гетьманською владою» [1, с. 144]. «Можна припустити, що наради з генеральною старшиною, які майже постійно відбувалися у гетьманській резиденції, «проходили в робочому режимі»» — зауважує С. Плохій [2, с. 277]. Від початку революції принаймні до 1651 р. полковники мали право вирішального голосу. У роботі старшинських рад брала також участь генеральна старшина, також залучалися сотники. Вибори усієї старшини у козаків були звичною справою. Такою самою звичною справою для «черні» було і миттєве позбавлення влади будь-якого зі старшин чи полковників. Як згадував француз Боплан, уся козацька старшина, яку обирали на Січі, ставала жертвою миттєвої зміни настроїв юрби, її емоційного забарвлення і закінчувала свій життєвий шлях у водах Дніпра. За традицією полковник теж був виборною посадою, але Б. Хмельницький змінив цю запорозьку традицію та взяв за практику призначати певну особу на полковничий уряд. І. Крип'якевич наводить приклад призначення гетьманом Б. Хмельницьким на білоруське полковництво І. Нечая [1, с. 126]. Зазвичай, полковником призначалася людина з того самого полку, хоча траплялося, що це був представник іншого полку. Були навіть випадки, які, щоправда, мали поодинокий характер, коли гетьман призначав і сотників.

Основною причиною призначення нового полковника була смерть його попередника. На полковника призначали і у разі переходу когось з полковників до Генеральної старшини, так, Тиміш Носач став генеральним обозним, а Федір Лобода — генеральним суддею [1, с. 128]. Але головне наше завдання тут — довести, що «всі ці численні полковники і сотники не вибираються вже на Січі крикливою юрбою молодців, що готується для походу на волость чи на море або ділить між собою уходи, а призначаються і змінюються вони самодержавною владою гетьманською і виключно від Гетьмана, а не від влади народньої залежать» [3, с. 120]. Звісно, що єдиним поясненням таких кроків було намагання гетьмана побудувати чітку владну вертикаль, поставити будь-яку владну одиницю в залежність від гетьманської адміністрації та безпосередньо гетьмана. Не має сенсу заперечувати того, що Богдан Хмельницький у своїх політичних поглядах і практичних діях був відвертим і послідовним прихильником авторитаризму, монархізму та противником охлократії та анархії. За його гетьманування вся влада була сконцентрована в його руках. Цього вимагали реалії того часу, жорстока боротьба за незалежність та становлення української держави. Тому говорити про прихильність Б. Хмельницького до процедур, притаманних «прямій демократії», на нашу думку, не доводиться.

З власного політичного досвіду він бачив, що за найменших труднощів чи поразок у боротьбі зі шляхетською Річчю Посполитою козацька старшина, козаки та повстанці, а особливо «чернь», через свою низьку національну культуру та степову примітивність, як зауважував В. Липинський, ведуть себе за таким сценарієм: розпочинають переговори з поляками, видають ватажків і за рахунок цього домагаються амністії. Не ідеалізував він і демократичних порядків Запорозької Січі, де протягом року могли переобрати десяток кошових. Не був винятком і виступ 1648 р., коли низова, дійсно запорозька козаччина після перемоги під Корсунем не хотіла йти далі «на волость». Скликана тоді гетьманом козацька рада вимагала повернення на Запоріжжя з усією здобиччю.

У подоланні охлократичних настроїв серед козацтва, а потім всередині української держави Б. Хмельницький бачив не лише внутрішнє завдання, він розумів, як зауважував В. Липинський, що «здавлення внутрішньої анархії робило існування польської держави на українських землях зайвим і непотрібним, а це було найтяжчим ударом для Польщі» [3]. Коли б не його «вміння тримати

залізною рукою Запорожжя і старшину, не вагаючись, коли того було треба, стинати голови», то «розрухи і чвари серед українців грізні своїми наслідками» [4, с. 154], розпочалися б ще від початку визвольних змагань. Призначення гетьманом старшини з часом стало постійною і загальновизнаною процедурою. Так, у 1657 р. П. Тетеря зізнався у Москві, що «Хмельницький рад не збирав, а володів всім один, що скаже, те всім військом і роблять» [5, с. 764]. Навіть Стефан Томашівський, який на противагу В.Липинському вважає, що ідея української державності плекалася серед запорізької «голої», визнає Хмельницького «одним з героїв української історії, без огляду на його різні помилки, хиби й невдачі; як ніхто перед ним, і по нім, він умів опанувати розбурхане море українського радикалізму, анархізму, принципіалізму (або все, або нічого) і доктринерства» [6, с. 25].

У подоланні охлократичних тенденцій серед старшини Б. Хмельницький спирався на церкву та духовенство як носіїв національної ідеології. Без «авторитетної релігії і церкви не вдалося ні Сагайдачному, ні, навіть, Великому Богданові зорганізувати ті, напіврозбійничі, анархічні, з найрізномірніших елементів складені ватаги козацькі, що тільки під духовним впливом авторитетної української церкви та релігії устаткувались, ублагородились, здисциплінувались, ...і в, одним духом споєне, одне тіло державно-національне об'єднались» [7, с. 34].

Б. Хмельницький бачив необхідність зміни психологічних, психічних настанов, зміни всієї системи цінностей, у тому числі й моральних, тобто «перетворення свободолюбивих анархістів: шляхтичів і козаків — сторонників «рівності та свобод» шляхетсько-республіканської Речі Посполитої і заступників запорозького народовластя «черні низової» — в слуг і оборонців твердого державного ладу...» [4].

Він прямо чи опосередковано висловлює думку про свою владу не як владу виборного гетьмана, а самодержавну владу володаря української держави (князівства). 23 лютого Б. Хмельницький без натяків заявив польським послам: «Правда то єсть, жем лихий і малий чоловік, але то мі Бог дав, жем єсть єдиновладцем і самодержцем руським». Наступного дня, говорячи про українські землі, назвав їх «своїм князівством». Коли мова зайшла про дії гетьманської адміністрації в Києві, підкреслив: «Я можу розпоряджатись в цьому краї. Київ моє місто, я пан воевода київський» [8, с. 117]. Гетьман повністю розпоряджається навіть життям та смертю будь-

якого чи то рядового козака, чи представника старшини, бо «якщо хто-небудь з них дозволив собі проігнорувати його розпорядження чи заперечити щодо впроваджуваного ним політичного курсу — супроти гетьмана говорити не сміли; а хто б де й промовив і той би живим не був...» [9, с. 295]. Пізніші політичні події підтвердили правильність позиції, обраної Б. Хмельницьким. «На відміну од Б. Хмельницького, котрий всіляко сприяв зміцненню прерогатив гетьманської влади, І. Виговський обрав курс на розбудову нової форми правління — олігархічної республіки..., що вело до послаблення центральної влади, а відтак до посилення на місцях самовладдя старшин та охлократично-анархічних настроїв серед поспільства» [10, с. 105]. Спроби І. Виговського залучити московський уряд до вирішення внутрішніх українських питань активізували дії його опонентів — кошового гетьмана Я. Барабаша та полтавського полковника М. Пушкаря. Після перемоги над прихильниками Пушкаря за наказом І. Виговського було страчено групу полковників і сотників. Пізніше І. Виговський відмовляється від створення держави на засадах республіканської форми правління і повертається до спроби започаткування спадкоємного гетьманства. «У Переяслав, Полтаву та Миргород він вибирав полковників без посполитої ради і по своїй волі» [11, с. 43–44]. Слід зауважити, що до практики призначення полковників та сотників поверталися і всі наступні гетьмани обох берегів Дніпра. Прояви «прямої демократії», такі як виборність всієї старшини, включаючи й гетьмана, знайшли своє відображення у Конституції П. Орлика. Ці республіканські тенденції, притаманні частині українського суспільства, дуже часто, як правило, перероджувалися на прояви охлократії та олігархії. Цим вдало користалися політики Московії, Речі Посполитої та Туреччини для вирішення власних геополітичних завдань.

---

1. Крип'якевич І. Студії над державою Б. Хмельницького. — VII. Військо. — VIII. Каталог полковників. — IX. Держава Богдана Хмельницького (Загальні уваги) / І. Крип'якевич. — ЗНТШ. — 1925–1931. — Т. 151. — С. 111–150.

2. Плохій С. Наливайкова віра: Козаки та релігія в ранньомодерній Україні: пер. з англ / С. Плохій. — К. Критика, 2005. — 496 с.

3. Липинський В. Україна на переломі (1657–1659). Замітки до історії українського державного будівництва в XVII столітті / В. Липинський. — К.: Дніпро, 1997. — 320 с.

4. Липинський В. Станіслав Михайло Кривецький. Участь шляхти у великому українському повстанні під проводом Богдана Хмельницького / В. Липинський // Твори. Архів студії. — Т. 2. — Філадельфія; Пенсільванія, 1980. — 363 с.
5. Акты Юго-Западной России. — К., 1904. — Т. 11. — 930 с.
6. Томашівський С. Про ідеї, героїв і політику / С. Томашівський. — Львів: Наук. думка, 1929. — 150 с.
7. Липинський В. Релігія і церква в історії України / В. Липинський. — Нью-Йорк: Булава, 1956. — 111 с.
8. Воссоединение Украины с Россией. В 3-х томах. — М.: АН СССР, АН УССР, 1954. — Т. 3. — 646 с.
9. Історія українського козацтва: Нариси: У 2 т. / Редкол.: В.А. Смолій (відп. ред.) та ін. — К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. — Т. 1. — 800 с.: іл. — Бібліогр.: с. 690–781.
10. Смолій В. А., Степанков В. С. Українська державна ідея XVII — XVIII століть: проблеми формування, еволюції, реалізації/ В. А. Смолій, В. С. Степанков. — К.: Альтернативи, 1997. — 368 с.
11. Акты Юго-Западной России. — С-Пб., 1863. — Т. 4. — 562 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Балабан Р.В. — кандидат політичних наук, старший науковий співробітник ІПіЕНД ім. І.Ф.Кураса НАН України

Бевз Т.А. — доктор історичних наук, головний науковий співробітник ІПіЕНД ім. І. Кураса НАН України

Береза А.В. — кандидат політичних наук, докторант Інституту держави і права ім. В. М. Корецького

Боринська О.Л. — кандидат політичних наук, молодший науковий співробітник Прикарпатського центру політичних та євроінтеграційних досліджень

Василевська Т.Е. — д. держ. упр., доцент, професор Національної академії державного управління при Президентові України

Войтович Р.В. — доктор наук з державного управління, професор Національної академії державного управління при Президентові України

Газізова О. О. — науковий співробітник НДІ Українознавства

Гербут Н.А. — магістр політології, експерт із суспільно-політичних питань Міжнародної інвестиційної консалтингової компанії

Дмитришин Ю.А. — студентка НаУКМА

Древаль Ю.Д. — кандидат історичних наук, доцент Харківського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України

Жданов І.О. — кандидат політичних наук, президент Аналітичного центру «Відкрита політика»

Кафарський В. І. — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри конституційного і міжнародного права Прикарпатського юридичного інституту Львівського державного університету внутрішніх справ

Колтунов О.Ю. — кандидат політичних наук, доцент, завідувач кафедри суспільних наук Одеського національного медичного університету

Квітка К.А. — студентка НаУКМА

Кондратенко Д.І. — аспірант ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України

Кононенко Н.В. — кандидат політичних наук, науковий співробітник ІПіЕНД ім. І.Ф.Кураса НАН України

Кочубей Л.О. — доктор політичних наук, професор, провідний науковий співробітник ІПіЕНД ім. І.Ф.Кураса НАН України

Курас А.І. — молодший науковий співробітник ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України

Ломака І.І. — кандидат політичних наук, доцент Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Ляшенко Т.М. — кандидат політичних наук, науковий співробітник ІПіЕНД ім. І.Ф.Кураса НАН України

Медвідь Ф.М. — кандидат філософських наук, професор МАУП

Медвідь Я.Ф. — ст. викладач МАУП

Меркотан К.П. — кандидат політичних наук, вчений секретар Державного інституту розвитку сім'ї та молоді

Михальченко М.І. — доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАН України, завідувач відділу ІПіЕНД ім. І.Ф.Кураса НАН України

Мойсієнко В.М. — кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри теорії та історії держави і права Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

Монолатій І.С. — кандидат історичних наук, доцент Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Мороко В.В. — кандидат історичних наук

Овчар І.В. — кандидат політичних наук, науковий співробітник Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Осаволук А.В. — студент НаУКМА

Опалько Ю.В. — консультант Національного інституту стратегічних досліджень

Павко А.І. — доктор історичних наук, професор

Полтавець С.В. — докторант ІПіЕНД ім. І.Ф.Кураса НАН України

Прокопчук Д.В. — студент НаУКМА

Редькіна Г.М. — к. політ. н., доцент Дніпродзержинського державного технічного університету

Роздайбіда Л.Г. — аспірантка КНУ імені Тараса Шевченка

Рябінін Є.В. — кандидат політичних наук, доцент Маріупольського державного університету

Савойська С.В. — кандидат історичних наук, доцент Київського національного університету будівництва і архітектури

Савченко І.М. — студент НаУКМА

Самчук З.Ф. — доктор філософських наук, провідний науковий співробітник Інституту вищої освіти НАПН України

Скрипник О.А. — студентка НаУКМА

Стойко О.М. — кандидат політичних наук, науковий співробітник Інституту держави і права ім.В.М.Корецького НАН України

Ціцуашвілі Н.І. — здобувач Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

Черінько І.П. — молодший науковий співробітник ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України

Шайгородський Ю.Ж. — доктор політичних наук, президент Українського центру політичного менеджменту

Щербенко Е.В. — кандидат філософських наук, провідний науковий співробітник ІПіЕНД ім. І.Ф.Кураса НАН України

Яремчук В.Д. — кандидат історичних наук, доцент, старший науковий співробітник ІПіЕНД ім. І.Ф.Кураса НАН України

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Випуск 6 (50)
листопад–грудень , 2010

Формат 60×84 1/16. Папір офсетний.
Гарнітура SchoolBookC. Друк офсетний.
Умовн. друк. арк. 22,79. Обл.-вид. арк. 22,15.
Підписано до друку 28.12.2010. Зам. № 1285
Наклад 300 прим.

Інститут політичних і етнонаціональних досліджень
ім. І. Ф. Кураса НАН України
01011, Київ-11, вул. Кутузова, 8; тел.: 285-73-11

Друк ТОВ «Видавництво Дельта»
04213, м. Київ, вул. Прирічна, 37, к. 145
Свідоцтво про реєстрацію № 2044 від 23.12.2004
тел./факс: (044) 412-93-83
e-mail: delta_vidav@ukr.net